

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

HISTORIE, ODBORY A SPOLEČNOST

Cesta k lepší budoucnosti

HISTORIE, ODBORY A SPOLEČNOST

Cesta k lepší budoucnosti

HISTORIE, ODBORY A SPOLEČNOST

Cesta k lepší budoucnosti

Praha – červen 2020

Zpracoval: KOLEKTIV AUTORŮ

Prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc. – vedoucí týmu ČMKOS

PhDr. Alžběta Kratinová (ČMKOS)

Mgr. Anna Jonáková (ČMKOS)

Ing. Jaroslav Šulc (ČMKOS)

Mgr. Dušan Martinek (ČMKOS)

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

Tento materiál byl zpracován v rámci projektu „Sociální dialog a Společnost 4.0“, Reg. číslo CZ.03.1.52/0.0/0.0/18_094/0010266, který je financován z prostředků ESF prostřednictvím Operačního programu Zaměstnanost a státního rozpočtu ČR.

© Českomoravská konfederace odborových svazů

www.cmkos.cz

Praha 2020

ISBN: 978-80-86809-24-3

OBSAH

1. Motto	6
2. Na úvod	7
3. Do první světové války (1844–1914)	11
4. První republika (1914–1938)	29
5. Od konce první republiky na konec protektorátu (1938–1945)	93
6. Socialismus a Revoluční odborové hnutí (1945–1989)	107
7. Ženy a sociální dialog	159
8. Od sametové revoluce k dnešku (1989–2020)	175
9. Slovníček pojmů	189
10. Seznam pramenů a literatury	193

MOTTO

„Nemůžeme a nesmíme se uzavřít novým proudům a novým požadavkům. Často i z protichůdných názorů tu vyslovených může vzejít plodná součinnost, jen když jsou vedeny společnou myšlenkou: – posílit a dále vybudovat odborové hnutí.

Nikdy nezapomínejme, že můžeme budovat jen na pevných, spolehlivých základech, jež spočívají v přesvědčení a mravní síle našeho členstva. Tato síla neprýstí z jeho hospodářského postavení, ale z mravní síly a podnětů, které tu dovedeme vytvořit. Neuzavírejme se mládí, novým názorům a novému životu, ale nezapomínejme současně, že staré zkušenosti a tradice jsou velmi důležitými, ba nepostradatelnými činiteli v dalším vývoji odborového hnutí. Nikoliv ti, kteří včera přišli, aby zítra odešli, tvoří kádr nejspolehlivější, třeba sebe hlučněji by vystupovali. Můžeme pevně stavět jen na těch, kteří desetiletí v odborovém hnutí pracují a v něm na jedné linii setrvávají, kteří v nejtěžších dobách byli vyzkoušeni a zůstali na barikádách, nejen když se vyhrávalo, ale i když se ustupovalo. Kteří zvedali prapor, jenž padlým vypadl z ruky. (...)

V odborovém hnutí potřebujeme proto nejen nových sil, ale i starých zkušeností, abychom s úspěchem mohli jít ku předu.“

Rudolf Tayerle

NA ÚVOD

Tato práce by měla poskytnout určitou základní představu o vývoji odborů. To však není ani zdaleka jejím jediným cílem. Jde nám především o to, ukázat, jaké místo v naší společnosti odbory zaujímaly, jakou roli plnily, jak komunikovaly s ostatními společenskými skupinami, a v neposlední řadě co si od nich jejich členové mohli slibovat. Tato problematika je přirozeně neobyčejně rozsáhlá, není v našich silách pojednat o všech aspektech působení odborových organizací ve stejném rozsahu. Rozhodli jsme se proto jít především po hlavních liniích odborové práce, která spočívala a spočívá především ve všestranném zlepšování pracovních podmínek. To se odehrává zejména formou různých tarifních vyjednávání. V dobách, kdy k takovým vyjednáváním mohlo docházet jen v omezeném rozsahu nebo vůbec ne, tj. v dobách, kdy byla omezena odborová svoboda a odborová pluralita, jsme přihlédlí také k dalším činnostem, které odbory pro své členy vykonávaly. Stejně jsme se pokusili ukázat odbory jako instituci, hrající ve společnosti nemalou roli jako partner vlády a vyjadřující se k různým problémům, jimž musí obyvatelstvo čelit. V neposlední řadě jsme se snažili naznačit, jak se sociální dialog řešil i na mezinárodní scéně. Jako exkurz jsme do knihy zařadili studii, která se zabývá specifickými poměry v továrnách Baťova koncernu, vztahy mezi inovacemi a sociálním dialogem.

Odbory se považovaly za bojové organizace, čelící neustále podnikatelům a jejich úředníkům, a nesoucí odpovědnost za konkrétní osudy svých členů. Považovaly se ale také za kulturní organizace, neboť vytvářely zónu, v níž se mohla formovat dělnická kultura, růst dělnické sebevědomí a přesvědčení, že dělníci jsou rovnocennými členy společnosti a že tuto skutečnost musí také společnost patřičně uznat. To ostatně platilo i o ostatních neprivilegovaných společenských vrstvách, které – byť s určitým zpožděním – se také zapojily do vytváření odborového hnutí.

Podtitul knihy je odvozen z názvu jedné brožury (Cesta k lepší budoucnosti aneb Dělnictvo a odborové spolky, Praha, b.d.), která nabádala dělníky, aby se spojovali a zakládali odborové spolky, neboť jen ty jim umožní dosáhnout lepší budoucnosti, „živobytí člověka důstojného“.

REVOLUCE

Na přelomu 18. a 19. století začala definitivně nová doba – doba pohybu, hluku, a především neustálých změn. Její protikladnost, rozporuplnost vyplývá nejspíš z toho, že vychází ze dvou revolucí, které ji hluboce poznamenaly a s jejichž důsledky se potýkáme dodneška.

Politická revoluce, která vyšla z Francie, šokovala popravou panovníka z vůle volených zástupců národa, který se prohlásil za zdroj veškerého práva i moci, i radikálním zpochybněním další opory dosavadního pořádku – církve a náboženství. K tomu přidal Napoleon, likvidující staré státy a zakládající nová království, další destabilizaci mezinárodního pořádku. Ve stínu těchto násilných činů by však neměly zůstat další události jako vyhlášení lidských a občanských práv i snahy, aby na nich mohly participovat i ženy. Za dědictví revoluce se dá považovat rovněž napoleonský občanský zákoník. Zajištění osobní svobody, nedotknutelnosti soukromého vlastnictví i smluvní svobody znamenalo podstatný základ pro budoucí vývoj evropské ekonomiky i celé společnosti. Bez revoluce a Napoleonova vpádu by rovněž Španělé těžko přijali ústavu, jakou byla cádizská ústava z roku 1812, proklamující svobodu a nezávislost španělského národa, který nemůže být vlastnictvím žádné rodiny a osoby. Tato ústava, ovlivněná francouzskou ústavou z roku 1791, se stala vzorem pro další ústavy evropských i latinskoamerických zemí. Boj proti revolučním

a napoleonským vojskům nešlo vést bez vyhlídek na svobodnější, lepší budoucnost.

Působení druhé, tedy průmyslové revoluce mělo ještě pronikavější a obecnější charakter. Její počátky jsou spojeny především s Anglií, která měla pro zahájení tohoto procesu nejlepší předpoklady; od prosperujícího zemědělství, schopného uživit i řadu lidí v nezemědělské sféře, po přebytek lidí, kteří si na své živobytí nemohli vydělat jinak než prodejem své pracovní síly, dobré dopravní podmínky, dostatek základních surovin i kapitálové zdroje, získané zámořským obchodem. Jejím důsledkům se však dříve či později nevyhnula žádná země na světě.

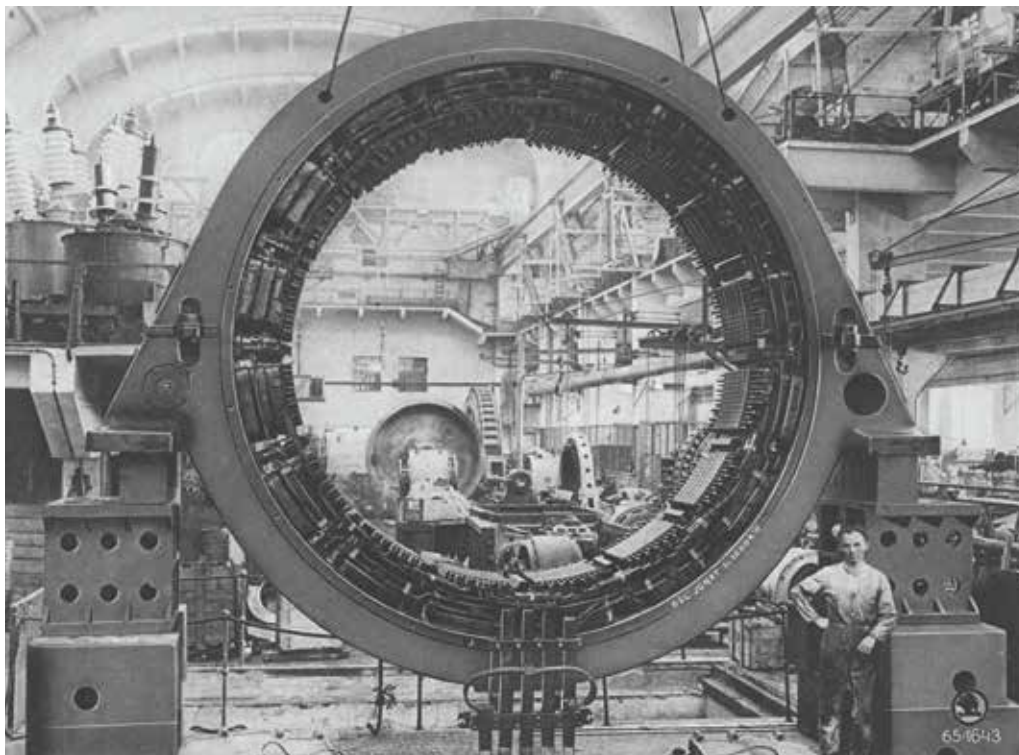
Pojem revoluce se někdy zpochybňuje, protože šlo o postupné prosazování jednotlivých technických, organizačních a jiných inovací. V současné době dávají historici spíše přednost pojmu industrializace. Přesto je pojem revoluce na místě, protože zdůrazňuje naprostou převratnost tohoto procesu, který se srovnává s významem zavedení zemědělství (tedy „neolitické revoluce“) či zakládání měst ve středověku.

Předchozí stadia řemeslné výroby, konané ve velkém měřítku a prodávané i na vzdálené trhy, připravila v mnohém půdu; dosavadní předpoklady doplnilo především nasazení strojů a nové energie. Lidstvo znalo stroje již z dřívější doby, např. hodinový stroj, ale teprve od poloviny 18. století se začal zvětšovat počet různých mechanických vynálezů, zapojovaných bez prodlení do výroby. Tento proces, který se nejprve projevil v textilním průmyslu, se stal kontinuálním, nezvratným, jeho součásti na sebe navazovaly, podmiňovaly se – pokrok v předení vyžadoval urychlení v oblasti tkaní a naopak. K dosavadní hnací síle (lidské, zvířecí, větrné a především vodní) přistoupila nová možnost, daná využíváním nové – parní energie. Všechny stroje, tím spíše parní vyžadovaly, aby byly zhotoveny z nového materiálu, přesně opracovaného, s velkou

trvanlivostí, musely tedy být ze železa a dalších kovů. Na možnostech vyrábět železo závisel celý průmysl, množství vyrobeného železa ostatně slouží jako spolehlivý ukazatel hospodářské úrovně – je třeba naprosto výmluvné, když roku 1800 připadlo na Velkou Británii 40 % veškeré světové produkce železa. V parních kotlích se dalo topit dřevem, nicméně se ukázalo mnohem výhodnější spalovat uhlí, jehož spotřeba také rychle vzrůstala. Těžbou uhlí ovšem lidstvo sáhlo poprvé na neobnovitelný zdroj energie.

Parní stroj, sestavený podle starších vzorů Jamesem Wattem roku 1769 a potom ještě několikrát vylepšený, představoval složitý mechanismus, jehož výroba, provoz i obsluha vyžadovaly velké finanční náklady, nemohl se vyplatit jednotlivým výrobcům, kteří by si ho samozřejmě také nemohli dovolit. Měl smysl jen jako pohon mnoha jiných strojů nebo jiného velkého zařízení, např. v důlním či hutním podnikání; specifickou, opět revoluční roli sehrál v dopravě. Vzdálenosti se rázem zkrátily, svět se zmenšil, dovoz zboží neuvěřitelně zlevnil. Vlaky ale nedovážely jen zboží, ale také osoby, tedy pracovní sílu nebo vojáky, přinášely informace – dopisy, časopisy, knihy. Měnily představy o čase; rozdělení časových pásem a zavádění jednotného času v jejich rámci by bez vlaku, jehož odjezd, příjezd i jeho další spojení musely být přesně stanoveny, by nemělo smysl. Jestliže v počátcích průmyslové revoluce hlavní průmyslové odvětví představovala textilní výroba, stala se později vedoucím sektorem železniční a námořní doprava, následovaná zbrojním průmyslem.

Ale i parní stroj – „úžasná síla zdroj“ – přestal na konci 19. století vyhovovat potřebám rostoucí výroby, jeho místo postupně zaujímala elektrická energie a spalovací motory, které byly účinnější a s nimiž se snadněji manipulovalo. Jejich nástup se většinou ztotožňuje s druhou fází průmyslové revoluce.

Stator těžkého elektromotoru vyrobily Škodovy závody

Obě světové války ve 20. století přispěly zásadním způsobem k vytváření, ale také ničení hodnot. Tovární systém, představený ve světovém měřítku Henrym Fordem a evropským Tomášem Baťou, nabízel přitažlivý příklad rychlé, plynulé, masové, racionální výroby, která od člověka nevyžadovala vynaložení velké síly či speciálních znalostí a schopností, ale svou monotónností a nároky na pozornost vyčerpávala možná ještě více než dřívější dřina. Technický pokrok se ve 20. století stále zrychloval a rozšiřoval lidské možnosti až za hranice naší planety. To je už doba, kterou si již pamatujeme. V současné době jsme ovšem svědky dalšího rozvoje spojeného zejména

s používáním počítačů a jejich spojováním. Věda a technika nás ale nepochybně ještě hodně překvapí.

Leckdo viděl v průmyslu projev nezadržitelného pokroku lidského důmyslu a počátek nové éry. Ti, kteří se snažili vidět tento vývoj z hlediska dělnictva, docházeli k méně uspokojivým závěrům. Zdálo se jim, že průmyslová výroba působí neustálou pauperizaci té části obyvatelstva, která je odkázána na práci svých rukou. Nahrazovala je, působila nezaměstnanost, přičemž rezervní armáda nezaměstnaných se dožadovala práce za jakýchkoli podmínek. Skutečně docházelo k místně a časově omezeným těžkým propadům životní úrovně a moderní výroba poznamenala způsob života celých pokolení mnoha negativními rysy. Na druhé straně ti, kteří živořili v stále dřině a starostech, by v dřívějších dobách nepřežili. Důsledkem byl růst obyvatelstva, koncentrovaného do stále větších a větších aglomerací. Jeho životní situace se přitom postupně zlepšovala, takže se stále širší vrstvy mohly podílet na jejich materiálních výtocích i politických právech. Podmíněnost revoluce hospodářské a politické se neukázala jako naprosto jednoznačná.

**DO PRVNÍ
SVĚTOVÉ VÁLKY
(1844–1914)**

Vytváření dělnictva jako významné sociální třídy souviselo především s industrializací, představuje její důsledek i předpoklad. V tomto procesu se z jednotlivých řemesel s vlastními sociálními sítěmi, tradicemi, zvyklostmi a předpisy, městského nádenictva a chudých vrstev venkovského obyvatelstva začala formovat nová, specifická součást společnosti; vyznačovala se více méně totožným postavením ve výrobě i ve společnosti, stejnými, nakonec po generace opakovanými zkušenostmi a podobnými reakcemi na ně.

Téměř všichni dělníci poznali tvrdé struktury odcizené práce, vykonávané vždy s velkým vypětím a na příkaz shora, nedostačující mzdy, bezútěšný život v chudobě a odříkání, monotónnosti, nejistotě a nevědomosti. Kdo by si nepřál změnu – představa kýžené nové, spravedlivé společnosti, umožňující rozvoj všem, čerpala sílu z kolektivních zkušeností, utopických nadějí a solidarity. I když se dělnictvo vyznačovalo poměrně vysokým stupněm homogenizace, neslilo se do jedné jednotné masy – stále existovala diferencovaná hierarchie mezi odbornými a pomocnými dělníky, mezi těmi, kdo byli zjednáni na „čistou práci“ a kdo nikoli, o dalších, národnostních, regionálních, náboženských a politických rozdílech ani nemluvě. Takové odlišnosti vykazovalo ovšem i měšťanstvo.¹

České země patřily k průmyslovému jádru střední Evropy, a proto zde mělo dělnické hnutí hluboké kořeny, které sahají až do poloviny 19. století, kdy si dělníci začali vytvářet sdružení,

kteřá měla vyvážit jejich slabost vůči zaměstnavatelům, sloužila jejich vzdělávání a uvědomování a mohla prosazovat jejich nároky ve veřejném prostoru, tedy odborové, vzdělávací a politické spolky. Ty ve své činnosti navazovaly na různé podpůrné a vzdělávací organizace a různá vystoupení usilující o zvýšení mezd. První podpůrné spolky existovaly mezi tiskaři kartounu v severních Čechách na počátku 19. století, dělníci pražských kartounek se ve stejné době organizovali v Starém pražském bratrstvu. Obdobné spolky s podpůrnými pokladnami měli i dělníci z porcelánek či rukavičkáři. Nejvýznamnější institucí poskytující určité sociální zajištění byly hornické bratrské pokladny. K největšímu vystoupení námezdních pracujících došlo roku 1844, kdy se vzbouřili tiskaři kartounů i dělníci zaměstnaní na stavbě železnice. V revolučním roce 1848 se nezaměstnaní tiskaři kartounu obraceli na Národní výbor, zároveň ale proběhlo také velmi úspěšné mzdové hnutí pražských typografů. Pokusy zakládat různé dělnické spolky, většinou podpůrného charakteru, pokračovaly i v 50. letech, kdy se naplňovala základní podmínka rozvoje dělnického hnutí – vytváření širší průmyslové základny. Spolková aktivita se mohla nicméně rozvinout až v konstituční době.²

1 RUPPERT, W. (ed.). *Die Arbeiter. Lebensformen, Alltag und Kultur von der Frühindustrialisierung bis zum „Wirtschaftswunder“*, München 1986; TÝŽ. *Die Fabrik. Geschichte von Arbeit und Industrialisierung in Deutschland*, München 1983; SCHMIDT, J. *Arbeiter in der Moderne. Arbeitsbedingungen, Lebenswelten, Organisationen*, Frankfurt – New York 2015. S moderními pohledy na tuto problematiku seznamuje např. RÁKOSNÍK, J. *Cesty soudobé historiografie dělnické třídy, v: Problematika dělnictva v 19. a 20. století. Bilance a výhledy studia. Konference věnovaná 95. výročí narození Arnošta Klímy*, Ostrava 2011, s. 25–33, a další studie v této publikaci nebo FASORA, L. *Měšťan a dělník. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*, Brno 2010.

2 KOTEK, J. *Odborové hnutí zaměstnanců (Teorie a praxe odborového hnutí, vývoj a stav odborového hnutí zaměstnanců v Československu a v cizině)*, Publikace Sociálního ústavu Republiky českosl. č. 50), Praha 1930, s. 108–114.

PRŮKOPNÍCI ODBOROVÉHO Hnutí – TYPOGRAFOVÉ

Uvolnění politického života na počátku 60. let vyvolalo opět konjunkturu tiskařského podnikání, což umožnilo typografům pomýšlet na zlepšení svého postavení. Skupina typografů kolem Daniela Sluníčka a Františka Loha se proto rozhodla, že zřídí vlastní podpůrný spolek Typografia. Jeho členy se mohli stát pouze zdraví, kvalifikovaní zaměstnanci pražských tiskáren, účast nekvalifikovaného, a tudíž méně placeného personálu byla z pojistně technických důvodů vyloučena.

Typografia vyvíjela v pražských závodech čilý ruch, budila smysl pro solidaritu mezi pražskými typografy a dávala příklad venkovským. Kolem spolku se shromáždilo mnoho uvědomělých a nadšených členů. V této době začal knihtiskař Josef Mikuláš vydávat vlastním nákladem odborný časopis Veleslavín. První číslo vyšlo 1. října 1863. Jako jeden z prvních odborných listů v české řeči získal Veleslavín pro typografickou organizaci uznání široké veřejnosti, ale zároveň výrazně podpořil sebevědomí typografů. Přispíval k jejich odbornému růstu a tím, že uveřejňoval i zprávy organizačního rázu či dopisy čtenářů, se stal i výraznou oporou spolkového života. Ve stejném roce došlo i k založení pěveckého spolku pražských typografů. Nejvíce na sebe typografové upozornili účastí na slavnosti položení základního kamene k Národnímu divadlu v květnu 1868. Tvořili nepominutelnou součást velkého průvodu, kráčejícího od Invalidovny až na vltavské nábřeží. Za spolkovým praporem se znakem Typografické besedy a nápisem Budiž světlo! táhlo čtvero koní velký vůz ozdobený červenobílými drapériemi. Na něm tiskli typografové básně, které jejich kolegové, jdoucí podél vozu, rozdávali přihlížejícím.

Typografie byla založena jako pražský spolek, k jejímu rozšíření na všechny české země nedaly úřady souhlas. Typografii se

Členská legitimace
Typografické
besedy

však podařilo uzavírat tzv. vzájemností smlouvy s typografickými spolky v Čechách, v monarchii i v celé Evropě na podporu jejich cestujících členů. Pouze podpůrná činnost však typografům záhy přestala stačit, cítili, že je třeba se vzdělávat, soustavně vychovávat členy a vybudovat organizaci, schopnou hájit jejich zájmy. Takový spolek, mj. inspirovaný příkladem vídeňských kolegů, byl zřízen roku 1865 pod názvem Typografická beseda. V prohlášení nového spolku se mj. pravilo: „*My se chceme nechat poučit, my se chceme zdokonalit, avšak my chceme i stav náš hmotný co možná zlepšit.*“ Typografická beseda se tedy již hlásila k úkolům odborového rázu. Zpočátku však lákala především její vzdělávací činnost, besedy a přednášky. Již v prvním cyklu vystoupil Jan Neruda s přednáškou Některé momenty z historie typografie. Spolek si vybudoval rovněž rozsáhlou knihovnu. V roce 1870 se Typografie začlenila do Typografické besedy jako její odbor, zabývající se podpůrnou činností.

Ale i v oblasti kolektivního vyjednávání museli tiskaři vybojovat první závažné střetnutí. V roce 1864 se jim podařilo dohodnout s principály, tedy majiteli tiskáren, ceník sazby, který jim

Pozvánka na ples
pražských
typografů 1872

poskytoval oporu, jakou jiní dělníci ještě dlouho postrádali. Růst životních nákladů je ale nutil k revizi tohoto ceníku. Když vyjednávání, které vedla samostatná komise v čele s Janem Bavorským, neskončilo dohodou, nenastoupili typografové 9. srpna 1869 do práce. Vůdcové stávkový byli zatčeni, vyslýcháni a uvězněni. Jejich osud zapůsobil výrazně na veřejné mínění a mohl sloužit jako jeden z podnětů k revizi současného zákonodárství. Navíc došlo k jednání o novém ceníku, který byl přijat 1. září 1869.³

DĚLNICKÉ SPOLKY, DĚLNICKÁ AKTIVITA

Typografické organizace (tedy Typografie a Typografická beseda a další, zejména vídeňské) představovaly v 60. letech v mnoha aspektech přece jenom ještě výjimku, danou vyspělostí jejich členů.

3 KRAUS, V. *Dějiny Typografické besedy*, I. díl 1862–1918, Praha 1998, s. 13–36.

Ke konci 60. let zakládali dělníci jak v Praze, tak ve významných centrech textilní výroby na Liberecku a Brněnsku nejen podpůrné a vzdělávací, ale i svépomocné a konzumní spolky, které záhy získaly velký počet členů i úctyhodné finanční prostředky. Při jejich organizaci v Praze a okolí pomáhal dělnictvu mladý právník František Ladislav Chleborad. Snažil se ho podřídit potřebám celonárodního hnutí pod vedením osvědčených měšťanských politiků (staročeků), jimž měli dělníci přenechat starosti o politiku. Tento názor odmítala řada dělníků v čele s typografem Janem Bavorským.⁴

Svépomocné hnutí nesporně přispělo k uvědomění dělnictva, ale pro celkovou emancipaci dělnictva měly větší význam další dělnické spolky, např. Karlínská, Smíchovská nebo Malostranská beseda, které se snažily prosadit, aby se dělnické organizace nevzdávaly podílu na politickém životě. Hlavní protagonistou tohoto nazírání byl již zmíněný typograf Jan Bavorský. On a jeho přátelé prosazovali, aby se dělnictvo účastnilo národního hnutí, ale ne jako pasivní nástroj národních předáků, ale jako spojenec demokraticky orientované části národní elity v akcích za uplatnění širokých vrstev v politickém životě.

Vedle Bavorského vyrůstaly v Praze i další významné osobnosti, které se domnívaly, že se dělnictvo má zcela zbavit vlivu měšťanských patronů a starat se o své zájmy samo. Tyto názory nacházely odezvu mezi členy dalších dělnických spolků, samozřejmě zejména všech uvedených besed. Na jejich šíření měla velký podíl skupina vyspělých, kvalifikovaných dělníků z pražských strojírén. Jak postupovat, co dělat, se pokusil objasnit strojník František Hamann, který roku 1869 v brožuře *O příčině nynějšího úpadku stavu dělnického* konstatoval, že továrníkům se v poslední době

4 HORÁČEK, C. *Počátky českého hnutí dělnického*, 2. vyd., Praha 1933, passim, zvl. s. 35–49.

vede stále lépe – dělníkům však rozhodně nikoli. Vysvětloval si to tím, že dělníci jsou v továrnách rozdělení a navzájem si konkurují. Zlepšit své postavení mohou proto jen společným, svorným postupem: „I továrníci, obchodníci a průmyslníci dorozumívají se společně, pakli něčeho dosáhnouti chtějí a jest prokázáno, že jedině touto cestou něco zlepšiti se může.“ Hamann proto doporučoval, aby dělníci si zakládali vlastní spolky, v nichž by rozhodovali jen oni sami. V těchto spolcích se pak měli radit o společném postupu vůči svým zaměstnavatelům a domlouvat se, jaké požadavky budou vznášet.

Aktivizaci dělnického hnutí umožňovala velká hospodářská prosperita na konci 60 a počátku 70. let. Růst výroby a nedostatek vhodných pracovních sil umožňoval vést četné boje o lepší pracovní podmínky. Velkým centrem tohoto hnutí byla přirozeně Praha. Přibližně ze sta stávek, které proběhly v Čechách v letech 1868–72, se zde konala jedna třetina. Stávkovalo se velmi často v řemeslnických dílnách, kromě již zmíněného hnutí typografů vzbudila velkou pozornost všeobecná stávka pražských krejčovských dělníků.⁵

Kromě Prahy se dělnické hnutí etablovalo také v Liberci a jeho okolí. Toto město a jeho širší okolí mělo dlouhou tradici textilní výroby, zejména soukenické, provozované ve velkých dílnách a továrnách, Jablonec a Nový Bor představovaly zase významná střediska sklářství.

Oproti jiným oblastem se ale Liberecko vyznačovalo velkou tradicí spolčování tovaryšů, kteří byli na čas získáni pro spolupráci s místní liberální inteligencí v rámci Průmyslového vzdělávacího spolku (Industrieller Bildungsverein). Ale i zde převládaly myšlenky emancipace. Dělníci měli dost poručníkování ze

⁵ VRBOVÁ, P. *Hlavní otázky vzniku a vývoje českého strojírenství do roku 1918*, Praha 1959, 241–244; TÁŽ. Ke vzniku a charakteru tak zvaných dělnických besed v šedesátých letech 19. století v Praze, *ČsČH* 5, 1957, č. 1, s. 114–135.

Titulní strana
pamětní knihy
Typografické
Besedy z roku 1877

strany měšťanstva a rozhodli se založit vlastní – Všeobecný dělnický spolek ((Allgemeiner Arbeiterverein). Tento postup podporovali zejména soukeničtí tovaryši, kteří se vraceli z vandru po Německu, a dělníci, které z Německa zlákal slušné pracovní příležitosti. Nejenergičtějším propagátorem těchto, v podstatě již

sociálně demokratických myšlenek byl soukenický tovaryš Josef Krosch, který na svých cestách po Německu, Belgii a Francii nasbíral bohaté zkušenosti, v Sasku se zapojil do dělnického hnutí a seznámil se s jeho hlavními představiteli, s Liebknechtem a Bebelem. O svých zážitcích pak vyprávěl kolegům, půjčoval jim brožury a noviny a celkově se je snažil vytrhnout z „každodenního zatuchlého živoření“. I když spolek mohl působit jen krátce, stal se centrem agitace mezi dělnictvem v Liberci i širším okolí. *„Bylo to probuzení lidu v pravém slova smyslu; lidem se otevřel nový svět idejí politických a sociálních; myšlenka zrovnoprávnění všeho, co má lidskou tvář. Od domu k domu, od vesnice k vesnici byly tyto ideje přenášeny, mluvilo se o nich doma, v dílně i v hostinci.“*

Dělnické hnutí na Liberecku a v severních Čechách patřilo v 70. letech k nejvyspělejším a nejlépe organizovaným v celé monarchii. Nepochybně mohlo těžit ze styků s Vídní a Saskem, navázalo ale také velmi přátelské styky s českými protagonisty v Praze, hlavní projev této spolupráce představovala společná manifestace českého a německého dělnictva na Ještědu 7. srpna 1870. Na tomto táboru se řešily otázky vzájemného vztahu českého a německého obyvatelstva, požadavky a postavení dělnictva či účel a význam dělnických spolků.

V Liberci se podařilo založit nemocenskou a úrazovou pokladnu, která jako jedna z prvních nebyla závislá na podnikatelích, což se také projevilo ve velkém počtu pojištěnců a poboček. Dělníci v Liberci se také spojovali do odborových spolků. Nejsilnější byl Spolek textilních dělníků (Fachverein der Manufaktur-, Fabriks- und Handarbeiter). Odborové spolky se podílely na mzdovém boji, poskytovaly ale také podpory a zabývaly se vzdělávací činností. Začaly přijímat i ženy, mj. i proto, aby jim nestlačovaly mzdy. Došlo dokonce k pokusům o založení ženského vzdělávacího spolku, ten však úřady nepovolily. Odborové organizace vydávaly své písemnosti v obou zemských jazycích a navazovaly opět styky s podobnými spolky v Rakousku. Spolek textilních

dělníků se podílel na pokusu o založení celorakouského svazu textilních dělníků v roce 1872. Zlepšení mzdových a pracovních podmínek svých členů se odbory pokoušely dosahovat především ve stávkách. Ne všechny ovšem končily úspěchem, jak dokazuje tragické vyústění stávky v továrně Johanna Liebiga ve Svárově na konci května 1870 – její potlačení stálo život sedmi dělníků. V roce 1871 se ve Varnsdorfu uskutečnilo jednání mezi zástupci zaměstnavatelů a odborů; snad by se toto setkání dalo označit za první kolektivní vyjednávání v českých zemích. Celkem přirozeně se pak vyspělé dělnictvo na Liberecku účastnilo budování sociálně demokratické strany v Rakousku.⁶

Konečně bychom neměli zapomínat ani na Brno, o němž se v 19. století mluvilo jako o moravském Manchesteru. Rozvoj průmyslu, zejména textilního, sem podobně jako do Liberce přilákal mnoho těch, kteří hledali práci. Setkávali se zde dělníci obou národností. V jejich organizování hrál zásadní roli Dělnický vzdělávací a podpůrný spolek, který se na konci května 1869 obrátil zvláštním svoláním k moravským dělníkům, aby bez rozdílu národnosti přistupovali k zakládání dělnických organizací, neboť jen na základě masového zorganizování dělnictva lze nakonec přinutit vládu, aby mu poskytla aktivní i pasivní volební právo, zkrátila pracovní dobu v továrnách a chránila před největšími výstřelky vykořisťování. Brněnské policejní ředitelství zakázalo svolání šířit a předsedovi spolku vyslovilo důtku za překračování svých pravomocí.

Brněnští textilní dělníci na sebe poprvé upozornili v roce 1869. Nejprve reagovali v červnu stávkou na propouštění dělníků, jejichž práci měly nahradit výkonnější stroje. Stávka se rozrostla na 21 textilních závodů a trvala 14 dní, nakonec byla završena úspěchem, tedy zvýšením mezd.

6 KOŘALKA, J. *Vznik socialistického dělnického hnutí na Liberecku*, Liberec 1956, s. 109–118.

Atmosféra ve městě se však vůbec neuklidnila. V polovině července 1869 byla policie obviněna, že způsobila smrt jednoho zatčeného dělníka, tato neověřená zpráva dala podnět k útoku davu na policejní strážníci a následujícího dne, 13. července, k velké srážce mezi policejními a vojenskými silami na jedné a tisíci rozhořčených dělníků na straně druhé. Při těchto nepokojích byli čtyři dělníci zabití a mnoho dalších utrpělo zranění; šest dělníků pak stanulo před soudem a bylo odsouzeno za zločin veřejného násilí. Tyto dělnické bouře, o nichž v románu Kandidáti existence psal Jakub Arbes, přispěly výraznou měrou k další radikalizaci brněnského dělnictva.⁷

KOALIČNÍ ZÁKON

V předchozím textu se již několikrát mluvilo o odborových spolcích. Nebylo to zcela přesné. Dělníci začali využívat rozsáhlého uvolnění shromažďovacího a spolčovacího práva, k němuž došlo na konci 60. let 19. století a které byly součástí přechodu Rakouska ke konstitučnímu, parlamentnímu režimu. Podle nového spolkového zákona z 15. listopadu 1867 stačilo jen předložit příslušným politickým úřadům stanovy a pokud spolek úřady neshledaly nebezpečným zákonu, právu či státu a nezakázaly ho do čtyř týdnů, mohl začít fungovat. Tak mohly vznikat i dělnické vzdělávací a podpůrné spolky, které měly ohromný význam pro praktickou činnost i pro růst dělnického uvědomění. Tyto spolky se zapojovaly i do organizování stávek, to však činily nelegálně.

Rakouské právo totiž nedovolovalo koalice, tedy úmluvy, jejichž cílem bylo vynutit odepření práce vyšší mzdy nebo jiné lepší pracovní podmínky. Navazovalo v tomto směru na úctyhodnou tradici, první protikoaliční ustanovení obsahoval již horní zákoník *Ius regale*

7 ŠINDELÁŘ, B. Přehled dějin dělnického hnutí na Moravě do hainfeldského sjezdu, *Časopis Matice Moravské* 73, 1954, s. 3–25.

montanorum z roku 1300. V této době zakazoval takové jednání trestní zákoník z roku 1852, který hrozil tresty vězení až do tří měsíců. Proti dělnickým koalicím mohla být využita i ustanovení o tajných společenstvech, tedy ilegálních odborových spolcích – v tom případě mohla být taková aktivita potrestána až šestiměsíčním vězením. Podobně nahlížel na tuto problematiku i živnostenský řád, který v Rakousku platil od roku 1860. Předně vyhlašoval vztahy mezi zaměstnavatelem („davatelem práce“) a zaměstnancem („pomocníkem“) za předmět dohody – „*spůsob potřebování pomocníka, jeho plat a jiné postavení, trvání služby, čas zkoušky a lhůta k výpovědi jsou předměty, o kterých se živnostník a pomocník svobodně umluviti mohou.*“ O svobodě v tomto vztahu netřeba pochybovat, že však obě smluvní strany nebyly stejně silné, je rovněž dostatečně jasné. Pomocník měl právo žádat umluvený plat v pravý čas, slušné zacházení a pravdivé vysvědčení, když z práce vystupoval. Na druhé straně měl zachovávat věrnost, poslušnost a úctu, dodržovat pracovní dobu (výslovně se zakazovaly „modré pondělky“). Nejhuře se mohli dělníci provinit stávkou za účelem zlepšení pracovních podmínek: „*Umluví-li se mezi sebou dělníci horní a hutní, tovaryši řemeslníci, pomocníci davatelů práce nebo úředníci, čeledínové nebo vůbec dělníci, aby společným odepřením práce nebo jinými prostředky na davatelích práce vyšší mzdu denní nebo týdenní neb jiné výmínky vynutili, jest to přestupek, a náčelníci mají se za to potrestati vězením zostřeným od osmi dnů až do tří měsíců; též mají podle toho, jsou-li tuzemci nebo cizozemci, z korunní země anebo z celé říše vyhoštěni býti.*“

Za těchto okolností všem patřilo uzákonění koaliční svobody k nejdůležitějším, svým způsobem kardinálním požadavkům dělnictva, neboť jeho pomocí se mohli domáhat všech dalších.⁸

8 HOUSER, J. Boj dělnictva za odstranění zákazu koalic a rakouský koaliční zákon z r. 1870, *PHS* 5, 1959, s. 211–231; BRÜGEL, Ludwig. *Soziale Gesetzgebung in Österreich von 1848 bis 1918, Eine geschichtliche Darstellung*, Wien und Leipzig 1919, s. 55–58; STEINER, H. *Dělnické hnutí v Rakousku 1867–1889*, Praha 1964, s. 36–41.

I liberální politici o této možnosti uvažovali a do nového návrhu trestního zákoníku již zákaz koalic nezařadili. Jednání o tomto návrhu se ale vleкло a nakonec k jeho přijetí ani nedošlo. Do říšské rady, rakouského parlamentu, pronikla myšlenka koaliční svobody díky liberálnímu poslanci Dr. Roserovi. Tento lékař-lidumil ze severních Čech prosazoval především zkrácení pracovní doby a zákaz dětské práce; v jednom projevu, v němž své návrhy obhajoval, se za nadšeného souhlasu parlamentní galerie zmínil i o požadavku na odstranění zákazu koalic a „zavedení koaličního práva“. Roserovy návrhy byly potom přikázány k projednání zvláštnímu dvanáctičlennému výboru; ten o nich jednal seriózně, zrušení příslušných partií trestního zákoníku pojednávajícího o nepřípustnosti koalic doporučil, ale se svou činností také příliš nespíchal.

Není divu, že rakouskému dělnictvu už docházela trpělivost. Hlavní odpovědnost spočívala přirozeně na vídeňských dělnících – rozhodování parlamentu a vlády mohli nejspíše ovlivnit právě oni. K takovému jednání byli disponováni i svou početností a vyspělostí, získanou mj. styky s kolegy ve významných německých a švýcarských průmyslových centrech. Centrem dělnické agitace se stal Dělnický vzdělávací spolek (Allgemeiner Bildungsverein), jehož zástupci jednali i s ministrem vnitra Karlem Giskrou. Ten dělníky provokoval – prohlásil dokonce, že sociální otázka končí u Podmokel, jejich požadavky odmítal, ale jejich hnutí nebral na lehkou váhu. Když vídeňské dělnické hnutí sílilo, neváhal dokonce Dělnický vzdělávací spolek vyzvat, aby přednesl své stížnosti.

Zástupci spolku prohlásili, že mají mnoho na srdci, ale přijdou až v pravý čas. V tichosti pak připravovali svou dosud největší akci. Dne 13. prosince 1869 se před budovou říšské rady shromáždily desetitisíce lidí a po krátkém jednání se jedenáctičlenná deputace odebrala za ministerským předsedou hrabětem Eduardem Taaffem, aby mu předala rezoluci požadující neomezené právo spolčovací, zrušení zákona o nucených společenstvech, naprostou

svobodu tisku a zavedení všeobecného, rovného a přímého práva hlasovacího. Taaffe přijal jen tříčlennou delegaci, v níž byl i český dělník Johann Baudyš. Taaffe přislíbil, že bude požadavky dělnictva tlumočit ministerské radě, rozhodně ale odsoudil nátlakový způsob předání rezoluce. Dělníci se mu zase snažili vysvětlit, že chtějí postupovat mírumilovně a v rámci zákonů, že se považují za občany Rakouska, ale mají pocit, že s nimi stát nepočítá.

Akce vídeňského dělnictva vzbudila živý zájem v celém Rakousku. V Praze se 2. ledna shromáždily asi 4000 dělníků, kteří ve své rezoluci prohlásili, že „*právo volného spolčování a smlouvání se (právo koaličné) jest jedno z nejnnutnějších podmínek k zdárnému vývoji otázky dělnické. Uznáváme proto za nezbytnou potřebu, aby zrušeny byly zákony omezující přirozené právo dělníkův, spolčovati se a smlouvati se na obhájení ohrožených zájmů svých; uznáváme za povinnost každého dělníka, aby ze všech sil svých a všemi zákonnými prostředky se přičinil o dobytí práva koaličního.*“

Říšská rada se už tímto požadavkem musela zabývat. Nechyběli samozřejmě politici, kteří odsuzovali, že se tak děje pod tlakem dělnických mas, na druhé straně požadavek koaliční svobody celkem vyhovoval liberálnímu smýšlení většiny z nich. V parlamentních debatách prohlašovali, že práce je zboží a jako takové má svou cenu, která se řídí podle zákona nabídky a poptávky. Vlastníci tohoto zboží – dělníci mají nepochybně právo s ním svobodně disponovat. K tomu právu patří i oprávnění použít všech prostředků, aby toto vlastnictví mohli co nejvýhodněji prodat. Má-li takové právo jedinec, není možné najít přijatelný důvod, proč by nemělo dojít sdružení za tímto účelem.

Po celkem krátkých parlamentních debatách byl 7. dubna 1870 koaliční zákon podepsán panovníkem a vydán. Formulace, jaké zákonodárci užili, neodpovídaly úplně představám a nadějím dělnictva. Předně koaliční svoboda platila jak pro zaměstnance, tak pro zaměstnavatele, kteří ji mohli proti dělnictvu také využít. Dále zákon rušil ustanovení trestního zákoníku o zákazu koalic, ale

takové koalice prohlašoval za právně neplatné („nemají právního účinku“). Tak se uvolňoval prostor pro případné stávkokazectví; přitom každý, kdo by stávkokazům nějak překážel, by se dopustil přestupku. To umožňovalo mj. postih stávkových hlídek. Podle další judikatury se za zastrašování stávkokazů považovaly i urážky stávkokazů, resp. i samotné slovo stávkokaz se chápalo jako urážka.

Přes všechny možné překážky, které se mohly klást do cesty jeho praktickému uplatnění, znamenal tento zákon pro dělnické a odborové hnutí velký přelom. Proto se 7. duben 1870 někdy dokonce považuje za den zrodu odborového hnutí v habsburské monarchii.

DALŠÍ VÝVOJ – ODBORY A SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE

Po vydání koaličního zákona začalo odborových spolků v Rakousku přibývat. Na konci 70. let se jejich vzájemná spolupráce zvyšovala zaváděním časopisů, které třeba jako Sozialpolitische Fachzeitung der Metallarbeiter Österreichs měly pokrývat celé průmyslové odvětví nebo jako Der Gewerkschaftler sloužit celému hnutí. Stejný účel sledovaly odborové sjezdy, např. roku 1876 se ve Vídni konal sjezd obuvnického dělnictva, 1879 kovodělníků. V Praze se odborové spolky pokusily roku 1880 založit jednotnou sociálně pojišťovací organizaci, která by spojovala všechny druhy pojištění i další podpůrné spolky a pokladny (včetně hornických bratrských pokladen v celé zemi bez rozdílu národnosti. Úřady však tyto snahy znemožnily.

Na začátku 80. let upoutalo pozornost veřejnosti rozsáhlé hnutí horníků v západočeském a severočeském revíru. V roce 1882 vypukla stávka na Nýřansku. Horníci ze všech dolů žádali osmihodinové směny, vyšší mzdy a zestátnění bratrských pokladen. Zástupci stávkujících odjeli do Vídně, kde předložili

ministrskému předsedovi hraběti Taaffovi petici. Těžařům se však podařilo za pomoci úřadů stávku potlačit. Na konci dubna vstoupili do stávky horníci v severočeském hnědouhelném revíru. Mohli se opírat o dlouhodobé působení Odborového vzdělávacího a podpůrného spolku v Duchcově. To poskytlo jejich vystoupení jednotný ráz. Na rozdíl od západočeské oblasti, kde každý důl podával vlastní (byť velmi podobné) požadavky, dohodli se severočeští horníci na společné petici vládě, v níž požadovali vyšší mzdy, osmihodinovou pracovní dobu a sjednocení bratrských pokladen pod státní správu. Jejich volání o pomoc však stát nevyšlechl a proti stávkujícím vyslal vojsko. Práce v severočeském hnědouhelném revíru byla obnovena až v polovině května. Další vlna stávek přišla v roce 1884. Mezi nimi vynikla téměř dvouměsíční stávka textilních dělníků na Děčínsku za zkrácení pracovní doby na deset hodin. V příštím roce stávkovalo v Brně 8000 textiláků, kteří navzdory zatýkání a věznění desítek aktivistů dokázali prosadit své požadavky na růst mezd a omezení pracovní doby.⁹

Všechna tato vystoupení ukázala sílu a odhodlanost dělnictva, jehož postoje potvrzovaly i socialistické myšlenky marxistického ražení, které do českých zemí pronikaly z Vídně a Saska a které souzněly s názory, které se objevovaly již dříve v pražském prostředí. Jejich podstatu tvořilo přesvědčení, že rozpor mezi dělníky a podnikateli je nesmiřitelný a dá se překonat jen odstraněním hospodářské, politické a kulturní nadvlády měšťanstva. Toto stanovisko prosazoval zejména dělnický předák, básník a žurnalista, hlavní průkopník socialistických myšlenek Josef Boleslav Pecka. Tento názorový vývoj posílily ještě zprávy o krutém potlačení stávky ve Svárově a o pařížské Komuně.

Zásadní změnu poměrů měla připravit a uskutečnit politická strana, kterou se v Rakousku podařilo tajně založit v roce 1874

⁹ *Nástin dějin československého odborového hnutí. Od vzniku prvních organizací odborového typu do období nástupu k výstavbě socialismu*, Praha 1963, s. 47–73.

v Neudörflu v uherské části monarchie. Mezi 74 dělnickými předáky, kteří se tohoto sjezdu zúčastnili, bylo 10 Čechů. Delegáti se shodli na programu, který v souladu s marxistickým učením vyhlásil rozhodnutí osvobodit pracující lid a místo kapitalistického výrobního způsobu zavést společenskou, státem organizovanou výrobu. Tohoto cíle mělo být dosaženo spoluprací všech národů, žádnému národu však nemělo být bráněno, aby sám rozhodoval o svém osudu. Program pak doplnily konkrétní požadavky jako všeobecné hlasovací právo, zákaz dětské a omezení ženské práce, zkrácení pracovní doby atd. Strana, která na neudörfflovském sjezdu vznikla, se hlásila k socialistickým ideálům a požadovala okamžité demokratické změny – přijala proto stejně jako v jiných evropských zemích název sociálně demokratická.

V rakouském dělnickém hnutí hrál vždy velkou roli proletariát z průmyslově vyspělých českých zemí, a to bez rozdílu národnosti. Roku 1877 bylo vedení strany přeloženo z Vídně do Liberce a *Dělnické listy*, které v Praze vydával Josef Boleslav Pecka, byly vyhlášeny za hlavní list strany společně s vídeňskou *Gleichheit*. V dohodě s vedením celorakouské sociálně demokratické strany byla na břevnovském sjezdu v roce 1878 založena Československá sociálně demokratická strana dělnická. K jejím hlavním představitelům patřili vedle Pecky i Ladislav Zápotocký a Norbert Zoula.¹⁰

Značné počáteční úspěchy byly záhy promarněny sporem mezi umírněnými a radikály, který celé sociálně demokratické hnutí rozložil. Umírnění se orientovali na bezprostřední hospodářské požadavky a chtěli svého cíle dosáhnout ilegálně. Radikálové naopak snili o revoluci a podlehli vlivu anarchistů, kteří chtěli bojovat za své ideály individuálním terorem. Několik

¹⁰ ŠOLLE, Z. *Josef Boleslav Pecka*, Praha 1987. KÁRNÍK, Zdeněk. *Na úsvitě dějin české sociální demokracie: od prvopočátku hnutí k základům moderní politické strany (1844–1893)*, Praha 2019.

bezúčelných atentátů poskytlo vládě důvod k zásadním represivním opatřením, které rozklad strany dokončily. Přitažlivost socialismu měly oslabit na druhé straně ústupky v sociální politice, pro něž se Taaffova vláda rozhodla.¹¹

Po faktickém rozpadu se strana obnovila až na sjezdu v dolnorakouském městě Hainfeldu na přelomu roku 1887 a 1888. Hainfeldský program vycházel z marxistických myšlenek, v dřívějším sporu dával za pravdu spíše umírněným. Strana se prohlásila za mezinárodní organizaci odsuzující všechny formy národnostního útisku. Vyhradovala si právo zaujmout vlastní stanovisko ke všem důležitým problémům odpovídajícím zájmům proletariátu. Vedle všeobecného hlasovacího práva požadovala dále např. svobodu odborového organizování či zákonodárství na ochranu dělnictva.

V případě sjezdu i v pozdější orientaci sociální demokracie se projevil vliv vídeňského lékaře Viktora Adlera (1852–1918). Podle něho se strana neměla zaměřovat na blízkou revoluci, nýbrž na přípravu podmínek pro převzetí moci proletariátem ve vzdálené budoucnosti – v postupné integraci dělnictva a zvyšování jeho kulturní úrovně, která by dovolila převzít zodpovědnost za budoucí řízení společnosti. Později se začaly prosazovat názory, odmítající ztotožňovat revoluci pouze s projevy násilí. Revoluce se v tomto pojetí stávala spíše dlouhodobým procesem transformace společnosti v duchu socialistických zásad.¹²

¹¹ JORDÁN, F. *Problémy rozkolu dělnického hnutí v českých zemích na umírněné a radikály (1879–1889)*, Praha 1965, passim. V širších souvislostech a moderněji: STAUDACHER, Anna. *Sozial-revolutionäre und Anarchisten. Die andere Arbeiterbewegung vor Hainfeld. Die Radikale Arbeiter-Partei Österreichs (1880–1884)*, Österreichische Texte zur Gesellschaftskritik, Bd. 39, Verlag für Sozialkritik, Wien 1988.

¹² Heslo Viktor Adler v ÖBL, dostupné z: <http://www.biographien.ac.at/oeb1?frames=yes>. Literatura o Adlerovi je obsáhlá, z moderních děl např. KURTH, Peter. *Im Schatten Victor Adlers. Die österreichische Sozialdemokratie zwischen Wahlrechtskampf und Revisionismusstreit (1889–1907)*, Husum 1998.

BUDOVÁNÍ ODBORŮ

Po konsolidaci politického sociálně demokratického politického hnutí následovalo postupné budování i odborového hnutí. Jaký potenciál nespokojenosti se dával organizátorům k dispozici, ukazoval i průběh oslavy 1. máje 1890, kdy v hlavních městech monarchie vyšly do ulic „dělnické bataliony“; před touto oslavou i po ní proběhly velké stávky, např. na Ostravsku přerušilo práci na 30 tisíc dělníků. Mimořádně tragický průběh měla stávka v Nýřanech, kde došlo ke střelbě do zástupu horníků. Pět salv tam zmařilo život osmi osob a zranilo dalších 88 lidí (z nichž pak další čtyři zemřeli na následky zranění).

Tyto stávky ukázaly rozhořčenost i odhodlanost dělnictva, většinou však nekončily úspěšně. Aby se tak příště už nestalo a aby tlak dělnictva byl patřičně využit, bylo třeba toto hnutí organizačně podchytnout. Velká úloha v tomto směru připadla odborovým organizacím, které v Rakousku vystupovaly společně s politickými sociálně demokratickými organizacemi jako dvě formy jednoho hnutí. V Rakousku se dokonce o straně a odborech mluvilo jako o „dvojčatech“.¹³ Toto spojení usnadňovalo i budování rozsáhlé struktury odborového hnutí. Odborových spolků začalo přibývat, navazovaly kontakty. V tom jim velice pomáhaly odborové časopisy, které informovaly, agitovaly, vzdělávaly, vychovávaly – jen v roce 1890 vznikly listy *Obuvník*, *Pekař*, *Rajblík* a *hoblík*, *Časopis stavebního dělnictva*, *Osnova*, *Naše snaha*, *Truhlářské listy*, *Odborný list krejčí*; 1891 *Rakouský kovodělník*, *Nazdar*, *Odborný časopis dělnictva mlynářského*, *Odborný list dělnictva textilního*, *Záštita* a další.

¹³ PELLAR, B. *Positionen und Weltbild der Freien Gewerkschaften Österreichs*, in: TÁŽ (red.). *Wissenschaft über Gewerkschaft. Analysen und Perspektiven*, Wien 2013, 371–399.

1. máj 1890
na pražském
Střeleckém ostrově

Vývoj členské
základny Svazu
kovodělníků
od roku 1909

Překonávání izolace se projevovalo i v pořádání sjezdů celých odvětví. V roce 1890 se konalo 11 takových kongresů – ve Vídni se sešli obuvníci, truhláři, soustružníci, kloboučníci, horníci,

pekaři a malíři porcelánu, v Brně textilní dělníci, kožedělníci a kovodělníci, v Praze zedníci. Na těchto sjezdech se pokládaly základy k vytváření velkých celostátních odborových svazů, jak v červenci 1890 doporučila konference zástupců politických

K 1. máji 1907

(tj. sociálně demokratických) a odborových časopisů, která se konala roku 1890 v Brně. Její účastníci zdůrazňovali, aby se odborové svazy snažily získávat i nekvalifikované dělníky a ženy, aby tak odborové hnutí dostalo masový charakter a nezůstávalo jen záležitostí úzkých vrstev specialistů.

Tyto záměry pak sjezdy svazů skutečně realizovaly. Jaký duch na nich panoval, ukazuje např. rezoluce textilního dělnictva: „Vzhledem ale na celkové bídné poměry naše, jak v ohledu nízkosti mzdy, tak i ostatních pracovních podmínek, považujeme nejen právem naším, nýbrž v ohledu kulturním přímo povinností, způsobem koaličním všemi možnými prostředky lepší podmínky pracovní si dobývatí.

Nejlepším a neúčinnějším prostředkem k tomu bude nám bez odporu vždy dobře organizovaná a připravená stávka...

Zároveň jest nutno, abychom veškeré soudruhy textilního oboru poučovali, že základní zla dnešních poměrů dělnictva žádnou stávkou vyhubiti nelze, že hospodářská odvislost a politická bezprávnost na celém společenském složení a základech kapitalistické výroby závisí, a tedy jen s ní odstraněny býti mohou. A že jakkoli okamžité prospěchy v jednotlivých skupinách důležitými jsou, proto nesmíme přec zapomínati konečného cíle hnutí dělnického: vysvobození celé třídy dělnické.“¹⁴

Celostátně vzniklé odborové svazy dávaly předpoklady pro další sjednocovací proces. O Vánocích 1893 se ve Vídni sešel celorakouský odborový sjezd. Na něm založili delegáti 69 vídeňských a 125 mimovídeňských spolků Rakouskou odborovou komisi jako nejvyšší orgán rakouských odborů.

¹⁴ Nástin dějin československého odborového hnutí, Praha 1963, s. 66–67. (Srov. ŠOLLE, Z. Dělnické stávky v Čechách v druhé polovině XIX. století, Praha 1960, s. 31–32.)

CENTRALISMUS A SEPARATISMUS

Na budování odborových organizací v Rakousku se vedle německého dělnictva podíleli hlavně Češi. Jejich vzájemná spolupráce probíhala celkem bez potíží, rozdílnost jazyků překonávala dobrá vůle se dorozumět. Přesto v českých členech a hlavně asi ve funkcionářích se začal budit pocit určitého zneuznání; v celkových statistikách se Češi jako národnost neobjevovali, žádosti o české formuláře a časopisy se na rakouské straně setkávaly s nepochopením. Čeští dělníci z Čech (ti z Moravy a Slezska smýšleli jinak) proto přemýšleli, jak by vyjádřili své svébytné postavení. Nejprve si slibovali určitou pomoc od založení Dělnické akademie, která neměla působit jen jako výchovné a vzdělávací zařízení, nýbrž i jako centrum všech dělnických spolků, tedy i jako svérázná odborová ústředna. Dělnická akademie se však nakonec profilovala jako osvětová instituce. Své požadavky se nespokojení čeští odboráři rozhodli přednést na II. všeodborovém sjezdu v prosinci 1896 – šlo hlavně o to, aby celorakouská komise přijala českého sekretáře, který by zpracovával české statistiky. Podobně měla být situace řešena i na úrovni svazů a zemí. Dále si přáli zřízení české zemské komise. Když sjezd tento požadavek odmítl, čeští delegáti ze sjezdu odešli. Zakrátko – 31. ledna 1897 – založili v Karlíně samostatnou českou centrálu Odborové sdružení československé (OSČ, od 1918 československé), které se na následujících více než 40 let stalo rozhodující odborovou institucí na našem území.

Samotná česká centrála nepochybně celkové postavení rakouských odborů oslabil, na druhé straně se proces emancipace českého národa nemohl vyhnout ani této oblasti. V národnostně tak citlivém českém prostředí by odboráři, hlásící se jednoznačně k Vídni, to měli hodně těžké. Na druhé straně členové OSČ, považující sami sebe za autonomisty a označovaní Vídni za separatisty, dominovali jen v samotných Čechách, zatímco čeští odboráři na Moravě, ve Slezsku a také ve Vídni, jimž se říkalo

Sjezd českých kovodělníků v roce 1913

centralisté, zůstali součástí rakouské ústředny. Jejich výborně vedené české psané časopisy dokazují, že Říšská odborová komise české jazykové potřeby zas tolik neomezovala.

Důležité bylo, zda obě centrály dokážou spolu komunikovat a udržovat alespoň korektní, i když třeba chladné vztahy. Jednu chvíli, na počátku nového století, se to celkem dařilo, např. největší stávkou v českých zemích i v celém Rakousku před první světovou válkou, stávkou horníků v roce 1900, podporovaly obě centrály. Po několika letech ale zase vzrostlo napětí. Příčinou bylo mezinárodní postavení OSČ, konkrétně jeho zastoupení v Mezinárodním odborovém svazu. Tato mezinárodní odborová organizace přijala totiž na sjezdu v Dublinu roku 1903 zásadu, že jejím členem

Znak Odborového sdružení československého

může být za každou zemi jen jedna ústředna. Za reprezentanta odborového hnutí Rakouska byla naprosto přirozeně považována Rakouská odborová komise; možnost, že by se vedle ní mohlo prosadit i OSČ, neměla naději na úspěch. Přesto toto rozhodnutí naplnilo pražské odboráře rozhořčením a vedlo k dalším sporům i akcím nepřátelství. Škoda.¹⁵

ČINNOST OSČ, ZEJMÉNA V OBLASTI MZDOVÝCH BOJŮ

Účel OSČ byl vymezen následovně: „*Odborové sdružení jest zprostředkovatelem, který mezi jednotlivými odborovými a vzdělávacími organizacemi přátelské styky udržuje, prostřednictvím jehož silnější odbory slabší mravně i hmotně podporují, odborové sdružení pracuje a napomáhá k zakládání odborových organizací tam, kde tyto dosaváde nestávají a působí k tomu, aby všechno organizované dělnictvo v boji hospodářském společně postupovalo a vzájemně se podporovalo. V boji mzdovém pak odborové sdružení vyšetřuje poměry, zprostředkuje, kde to možná jest, smírné rozhodnutí, a tam kde toho docíliti se nedá, podporuje stávku tiskem, agitací a hlavně peněžitou podporou, aby stávka vítězně pro dělnictvo skončila. Dále sbírá a uveřejňuje Odborové sdružení přehledy o činnosti, síle a vzkvétání našich odborových a vzdělávacích spolků a přehledy o velikosti a výsledku stávek, aby každý uvědomělý a organizovaný soudruh přehled učiniti si mohl o výsledku této hospodářské činnosti naší, a tudíž i o činnosti své vlastní.*“¹⁶

15 *Nástin dějin československého odborového hnutí*, s. 71–73, 88–94; STANĚK, J. Vztah sociálně demokratické strany a jejích odborů v Rakousku před první světovou válkou, v: *Počátky odborového hnutí v českých zemích*, Praha 1980, s. 85–95.

16 Proč založeno bylo samostatné Odborové sdružení československé!, *Odborové sdružení československé. Ústřední korespond. a statistický časopis českoslov. odborových a vzdělávacích spolků*, 1, 20. července 1897, č. 4, s. 25–27. (Dále bude tento časopis citován jen jako OSČ.)

OSČ vzniklo a rozvíjelo se díky nadšeným, obětavým a zejména neobyčejně schopným funkcionářům. V jeho čele stáli vždy předsedové, hlavní tíha práce nicméně spočívala na sekretářích, ať šlo o Josefa Schallera, Josefa Roušara, Josefa Steinera či nakonec, od roku 1911 až do hořkého konce 1939, Rudolfa Tayerleho. Zásadní rozhodnutí padala přirozeně na všeodborových sjezdech a schůzích představenstva, složeného ze zástupců jednotlivých odborových svazů. Tyto svazy se staly páteří organizační struktury, sdružovaly všechny dělníky z jednoho oboru – textilní dělníky, zedníky, kovodělníky apod. Základnu hnutí tvořily jednotlivé dělnické spolky, které začínaly nejčastěji jako vzdělávací. Jejich význam pro emancipaci dělnictva byl nepochybný, přesto vedoucí představitelé OSČ naléhali, aby se co nejrychleji transformovaly ve spolky odborové, obhajující v první řadě sociální zájmy svých členů. To ovšem neznamenalo, že by nezřizovaly knihovny, neorganizovaly výlety, plesy, přednášky a podobné akce.

Hlavní věcí byly ovšem mzdové, hospodářské boje, které se realizovaly převážně jako stávky. Nedá se říci, že by stávky měly jednotný charakter či stejné cíle, mohlo jít o tzv. stávky obranné, kdy si zaměstnanci snažili udržet dosavadní status quo a bránili se snížení mezd, či útočné, naopak usilovali o lepší mzdové a pracovní podmínky. Vedle těchto stávek z hospodářských důvodů (tj. za účelem vymoci lepší hmotné výhody či ochránit před hmotným poškozením) existovaly i stávky z mravních důvodů, např. stávka za opětné přijetí propuštěných dělníků, nebo stávky politické, sledující politické požadavky. Podle jiného kritéria se může mluvit o stávkách dílčích, jichž se účastní jen část zaměstnanectva, nebo naopak o stávkách generálních, postihujících buď jedno odvětví národního hospodářství, např. hornictví, dopravu apod. nebo celou ekonomiku. Taková stávka se vyhlášovala jen ze zásadních hospodářských a zřejmě ještě

spíše z politických důvodů.¹⁷ Z hlediska odborového bylo třeba rozlišovat mezi stávkami, které organizují odborové organizace a případně podporují další (vyšší) odborové orgány, a stávkami „divokými“, které vznikaly často spontánně, bez vědomí odborů a na nichž se podíleli zaměstnanci odborově neorganizovaní. Konečně na vypuknutí stávky mohl mít zájem i někdo jiný než zaměstnanci podniku, třeba podnikatel, hodlající tím způsobem ohrozit svého konkurenta, nebo sám majitel, který přišel o zakázku a místo toho sledoval nějaký postranní úmysl.

Rozhodování, zda do stávky vstoupit a za jakých okolností tak učinit, nebylo jednoduché. Stávkového boje se dobře zajištěná odborová organizace mohla sama odvážit, většinou ale potřebovala další podporu od jiných odborových spolků a od své ústředny. Vedoucí funkcionáři odborových ústředien pak museli velmi pečlivě zvažovat své možnosti. Na jedné straně se museli chovat solidárně, pomáhat svým odborovým organizacím, když se dostaly do potíží, bez solidarity a spolupráce se odbory nemohly prosadit. Na druhé straně se logicky děsili stávek, které vyhlásili odborově neorganizovaní dělníci bez rozmyslu a bez úspor – a jakmile je vyhlásili, začali žádat všechny kolem o podporu.

Jediné řešení takových zapeklitých situací představovalo jasné stanovení (a potom dodržování) podmínek, za nichž se stávkové podpory vyplácely. Říšská odborová komise vypracovala a v srpnu 1894 vypracovala Stávkový řád (Streikreglement) o 14 bodech. Pokud stávkující žádali o pomoc ústřednu, muselo být její zahájení komisi oznámeno nejméně 6 neděl předem – to se týkalo hlavně stávek výbojných; u obranných se počítalo s tím, že stávkující musí reagovat na okamžitou situaci a nemohou čekat na schválení.

17 KNOB, S. Hospodářské boje mezi zaměstnanci a zaměstnavateli v rakouské monarchii na přelomu 19. a 20. století, *Historica. Revue při historii a příbuzné vědy*, 2010, 2, s. 129–149. K stávkovým opatřením OSC srov. BEDNÁŘ, Miloš. Stávkové hnutí a odbory v českých zemích do roku 1918, *Sondy odborových svazů*, 1, 1990, č. 3, s. 12.

Robert Koehler,
Der Streik, 1886

Podpora z centra začínala až po osmi dnech, lokální stávky bylo nutné hradit z místních prostředků...

Podobná, téměř stejná pravidla stanovilo i OSC. I podle jeho stávkového řádu, přijatého na ustavujícím sjezdu, platilo, že stávky neoznámené nebo podniknuté bez vědomí centrály nemají nárok na podporu. Poněkud obsírněji OSC stanovovalo, jak se prostředky na podporu stávek získávají: a/ rozesláním sběracích listin k opatření rezervního stávkového fondu, b/ při velkých stávkách zavedením sbírek mezi ostatním dělnictvem sběracími listinami, které se organizacím vydají a potvrdí, c/ dobrovolnými dary. Peníze, které zbyly z podporování stávky, pak zůstávaly na kontě OSC.

Stávkový řád OSC byl stejně jako řád Rakouské odborové komise dost striktní. Tato striktnost byla ale docela dost na místě. Na III. sjezdu OSC v roce 1903 si sekretář Roušar pochvaloval, že právě dodržování stávkového řádu uchránilo OSC před velkými pohromami. „Komise měla sice mnoho nepřijemností, když odmítala podporu neorganizovaných nebo podporu odborů, které neměly vlastního stávkového fondu; ale nepřijemnosti ty nebyly tak velíky jako dříve,

kdy stávky byly uznávány, podporovány a pak prohrávány.“ Říkalo se, pokračoval dál Roušar, že když OSČ bude odmítat podporovat stávky, budou se odmítnutí od něho odvracet, ale naopak se ukázalo, že kde podporu OSČ odmítlo, objevily se pokusy o organizaci.¹⁸

Přitom se obě ústředny musely vyrovnat s mimořádnou stávkou horníků v lednu až dubnu 1900, kdy téměř 80 000 horníků ze všech revírů českých zemí vyhlásily stávku za zkrácení pracovní doby na 8 hodin a zvýšení mezd o 20 %. Horníci ale byli organizováni velmi slabě, takže rakouská i česká ústředna si dost rozmýšlely, zda mají stávku podpořit, i když dobře chápaly důvody, které k ní vedly. Vzhledem k jejímu rozsahu udělaly výjimku z pravidel a investovaly do ní ohromné částky, např. OSČ odeslalo stávkujícím 100 000 korun. Nedostatek uhlí se projevil velkými propady průmyslu i ohrožením mnoha domácností, které neměly dostatečné zásoby. Přesto horníky podporovala jak mravně, tak hmotně i veřejnost, rozezlená na těžaře, že při tak bídných mzdách uhlí stále zdražovali. I tato podpora byla velice důležitá. Horníci však museli ukončit stávku bez vítězství. Své požadavky neprosadili. Až po roce, když vláda dala uzákonit devítihodinovou pracovní dobu v hornictví, se ukázalo, že výsledky stávky nebyly zdaleka zanedbatelné.

I pod dojmem z této stávky došlo ve vídeňském i pražském stávkovém řádu k úpravám. Největší změnu představovalo usnesení II. všeodborového sjezdu v dubnu 1900, že OSČ podporuje jen stávky, vyhlášené organizacemi, které jsou jeho členy déle než 6 měsíců; mezi stávkujícími muselo být dále minimálně 30 % odborově organizovaného dělnictva. Tuto změnu vysvětlila sjezdová rezoluce v tom smyslu, že stávky nemohou trvale postavení dělnictva zlepšit – *„i vybraná stávka jest pro dělnictvo bezcenná, nemůže-li úspěchy dobyté hájit dobrou organizací. (...) Dělnictvo,*

¹⁸ Protokol III. sjezdu odborných a vzdělávacích spolků zastoupených v Odborovém sdružení československém konaného ve dnech 12., 13. a 14. dubna 1903 v Praze, Praha 1903, s. 9.

kteří bez organizace, pouze stávkou chce si postavení zlepšit, nalézá se na cestě bludné a podpora takové stávky byla by zbytečným mrháním sil...“ Sjezd nedoporučil ani podporování stávek podniknutých nerozvážně nebo z malicherných zdrojů nebo konečně spoléhajících na cizí zdroje. *„Méně stávek, za to však stávky vedené s největší obezřetností a houževnatostí a hojněji podporované.“*¹⁹

Přes všechna tato opatření se peněz na podporu stávek nedostávalo. Slibné řešení mohl nabídnout Kartel pro vzájemnou pomoc při stávkách a vylukách, založeného v květnu 1905 na myšlence pravidelného odvodu za každého příslušníka účastníků kartelu potom čerpání z fondu formou půjčky, splatné během dvou let. Ale do kartelu se přihlásilo jen několik pražských organizací...

MRAVNÍ VÝZNAM

Na odbory se často nahlíželo perspektivou stran, které s nimi byly spojeny společnou ideologií. V takovém případě se odbory chápaly jako určitý doplněk politické strany, která si budovala odbory stejně jako své ženské, mládežnické, tělovýchovné či družstevní organizace. Takový příklad má nepochybně svou platnost, my bychom chtěli však upozornit i na jiné možnosti chápání tohoto vztahu. Co vyžadovala politická strana od dělníka či od jakéhokoli jiného stoupence? Navštívit nějakou schůzi, účastnit se manifestace, voleb, zaplatit příspěvky. Naproti tomu dělníci sdružení v odborech se mohli velmi často ocitnout v boji, v němž riskovali svou existencí, nebo dokonce existencí své rodiny. Svým protivníkům se museli postavit osobně, nikoli zprostředkovaně jako při manifestacích nebo volbách. Zvláště odboroví funkcionáři to neměli lehké,

¹⁹ STEINER, J. – ŠKATULA, E. (vyd.). *Deset let odborového hnutí československého. Zpráva sekretariátu Odborového sdružení československého k IV. odborovému sjezdu 28. září 1907 v Praze*, Praha 1907, s. 48-49.

bojovali vždy s přesilou, v začátcích také s nepochopením ve vlastních řadách. Navíc je musela tížit zodpovědnost, kterou na sebe brali v rozhodujících okamžicích, odpovědnost za existenci mnoha lidí, kteří důvěřovali v jejich odhad situace, v jejich rozhodování. Odbory prostě byly, jak se říkávalo, skutečně bojovou organizací, byť často ironizovanou v tom smyslu, že bojují jen o pár šestáků.

Ale přínosy, které poskytovaly odbory i jen v materiálním ohledu, nemusely být nijak nepatrné. Časopis *Stavebník* si všiml (a hned dával svým čtenářům jako příklad hodný následování), že silné odborové organizaci truhlářů se během deseti let (1890–1900) podařilo zvýšit průměrnou mzdu ze 7 zlatých 10 krejcarů na 10 zlatých 15 krejcarů. Navíc 1890 pracovalo 1320 truhlářů 11 hodin denně a 580 truhlářů 10 hodin denně, zatímco o deset let později pracovalo 485 truhlářů 11 hodin, denně, 912 truhlářů 10 hodin, 530 truhlářů 9 a půl hodiny na 418 truhlářů jen 9 hodin denně. Takové výsledky v oborech, kde působily silné obory, moderní vědecký výzkum potvrzuje.²⁰

Pokud by ale někdo vstoupil do odborů jen kvůli okamžitému prospěchu, kvůli vyšší mzdě, mohl se také zklamat. Vyšší příjem byl pravděpodobný, ale ne zaručený, a tak kdyby nedostal to, co chtěl, tak by také rychle vystoupil (a ušetřil by si přinejmenším příspěvky). Takových bylo samozřejmě hodně, fluktuace dosahovala zvláště v přelomových dobách značné výše. Alespoň část odborově organizovaného dělnictva, která vytvářela jeho jádro, však viděla v odborech ještě něco víc – nástroj k vyrovnávání společenských rozdílů, prostředek k dosažení spravedlivější společnosti.

V různých úvahách o úloze a perspektivách se jim pak připisovaly i další úkoly – osvobodit dělnictvo z duševní a mravní bídy,

připravit společnost na nové poměry a převzít výrobu a vést ji dál na základě kolektivistického. Takhle uvažovali především přirozeně ti, jejichž myšlenkový svět formoval socialismus.²¹

DALŠÍ ODBOROVÉ ORGANIZACE

V českém a vůbec středoevropském prostředí se nejvíce prosadily odbory spojené se sociální demokracií. Vedle nich však vznikaly i další odborové organizace, vycházející z jiných světonázorových pozic a zdůrazňující ve své činnosti přirozeně i jiné stránky. Z nich je na prvním místě třeba jmenovat Českou (později Československou) obec dělnickou, ČOD, sdružující spolky a další zaměstnance, kteří měli blízko k národně sociální straně. Tato strana odmítala internacionalismus sociální demokracie a hlásila se k takové verzi socialismu, který neviděl vztah mezi zaměstnanci a zaměstnavateli jako jednoznačně antagonistický. Česká obec dělnická, která vznikla spojením menších odborových spolků v roce 1902, potom celkem přirozeně kladla hlavní důraz na smírné vyjednávání s podnikateli a svým členům nabízela zejména různé vzdělávací aktivity. Tento postoj musela po několika letech korigovat, když poznala, že vyjednávání, které není podloženo alespoň hrozbou stávkou, by nemuselo být moc účinné. Jestliže tedy ČOD přijala do svého arzenálu i stávkou, nekladla na tuto zbraň takový důraz jako sociálně demokratičtí odboráři. Hlavní postavou tohoto odborového hnutí se již před válkou stal Alois Tučný, v první republice nejen sekretář této ústředny, ale také poslanec, a dokonce ministr ve čtyřech vládách.

20 Které peníze jsou nejlépe uloženy?, *Stavebník* 26. ledna 1901, č. 20, MESCH, M. *Arbeiterexistenz in der Spätgründerzeit – Gewerkschaften und Lohnentwicklung* (Materialien zur Arbeiterbewegung, Nr. 33), Wien 1984.

21 Odborářsky nebo podporářsky?, *Stavebník* 9. března 1901, č. 23, 23. března 1901, č. 24; D. G., Činnost v odborových organizacích jest prací kulturní, 33–35, *OSČ*, 8, 20. března 1904, č. 3; *Metallarbeiter-Fachzeitung* 21. června 1883, cit. podle: DEUTSCH, J. *Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung*, Wien 1908, s. 103.

Propagační
materiál k volbám
do říšské rady
1911

Jestliže některé dělníky odrazoval od sociálně demokratických odborů jejich internacionální a marxistický ráz, vadil jiným jejich odmítavý vztah k náboženství a katolické církvi. Přitom papež Lev XIII. v encyklice *Rerum novarum*, kterou vydal v roce 1891 jako směrnicí, jak se mají katolíci vyrovnávat s moderním světem, doporučoval zakládání dělnických organizací, které se měly snažit „*vnést spravedlnost do poměru mezi zaměstnavateli a dělníky*“. Na přelomu 19. a 20. století vzniklo v našich zemích několik křesťanských odborových spolků, které působily především ve východních Čechách a na Moravě. Roku 1909 se obě centra spojila do Říšské československé všeodborové komise křesťansko-sociální. Jako nejvýraznější představitel křesťansko-sociálních odborů vynikl kněz Jan Šrámek, jeden z nejschopnějších prvorepublikánských politiků, mnohonásobný ministr a předseda vlády.

Největší odborové ústředny se hlásily k socialismu, byť ho pojímaly dost odlišně. Odbory ale mohly vzniknout i mezi zaměstnanci, kteří byli této ideologii vzdáleni. Všeodborové sdružení

svobodomyšlného dělnictva a zaměstnanectva bylo založeno jako pobočná organizace Národní strany svobodomyšlné (známější pod názvem mladočeská). Tato strana byla hlavním mluvčím českého měšťanstva, ale v souladu se svými záměry působit jako všenárodní strana měla i svou dělnickou složku – byť jí na dělnicích moc nezáleželo.²²

Němečtí dělníci v českých zemích se přirozeně nejvíce organizovali v sociálně demokratických odborových spolcích, které se zapojovaly do činnosti vídeňských celorakouských odborových svazů a rakouské odborové komise se sídlem rovněž ve Vídni. Od konce 19. století se pod patronací Deutsche Arbeiterpartei (která patřila k předchůdcům NSDAP) začaly prosazovat nacionalistické dělnické spolky, které se roku 1908 spojily do *Zentralkommission deutscher Arbeitnehmergebände Österreichs*. Jako cíl si tato ústředna stanovila zlepšení hospodářského postavení německého dělnictva, obranu pracovních míst před neněmeckými (hlavně českými) dělníky, kteří se dávají zaměstnávat za nižší mzdy, zprostředkování práce a politické reformy, např. pozemkovou reformu v prospěch dělnictva. Uznávala stávky, ale jinak zůstávala na půdě existujícího hospodářského pořádku, který chtěla jen zlepšit dílčími reformami.

Odborové hnutí v českých zemích se dělilo podle politické, náboženské a národní příslušnosti a konečně vedle dělnických organizací vznikaly i organizace zřízcenců a úředníků. Odborové hnutí bylo tedy neobyčejně rozmanité – každý si mohl vybrat, a početné. Velká roztržitost ovšem naše odbory také velmi oslabovala.²³

22 K ČOD a Všeodborovému sdružení srov. POKORNÝ, J. Národně sociální odborové hnutí, v: *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914*. Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně 2008, s. 316–322. TÝŽ. Josef Hudec a Národní sdružení odborových organizací, v: *Moderní dějiny* 17, 2009, Suppl. 2, s. 542–549.

23 POKORNÝ, J. *Pracovat a nebát se. Kapitoly z dějin odborů v českých zemích*, Praha 2015, s. 45–49.

**PRVNÍ
REPUBLIKA
(1914–1938)**

První světová válka postihla odborové organizace skutečně velice tíživě – mnoho členů i funkcionářů muselo narukovat. Jen v roce 1914 nastoupila k vojenské službě téměř třetina členů. Mnozí se z války nevrátili, mnozí si z ní přinesli následky na celý život.

Ale pochopitelně ani v zázemí nebyl lehký život. V počátečním chaosu na počátku války se rozmohla velká nezaměstnanost, které využívali zaměstnavatelé ke stlačování mezd. Dělníci se mohli jen těžko bránit: Jejich zákonná práva v podobě shromažďovacího a spolkového práva byla suspendována a v závodech, spadajících pod působení zákona o válečných úkonech, se jejich postavení ještě oslabilo, neboť se nemohli bránit tradiční dělnickou zbraní – stávkou, a navíc nemohli ani rozvázat pracovní poměr a hledat lepší podmínky u jiného zaměstnavatele.²⁴ Zaměstnavatelé se snažili dělnictvo zastrážit odesláním na frontu, vězením, zostřovaným půstem či temnotou, a dalšími přísnými, dokonce i tělesnými tresty, k nimž patřilo mimo jiné v armádě praktikované „uvázání“.²⁵

Vedoucí představitelé odborového hnutí mohli za těchto okolností jen doufat, že po válce budou moci odbory pracovat jako dříve, než ta doba nadejde, bylo třeba uchovat z odborového majetku a členské základny, co se dá. V zásadě velice loajálně spolupracovali se státními orgány na zvýšení pracovní výkonnosti, aby se nepřerušilo zásobování zázemí, a hlavně aby nestrádali jejich kamarádi na frontě. Na druhé straně si uvědomovali,

v jakých poměrech musí jejich členové pracovat v továrnách a snažili se jejich podmínky zlepšit. Obcházeli úřady, intervenovali, sepisovali a předkládali memoranda.

Nejmarkantnějším příkladem úspěchu těchto intervencí bylo zřízení stížnostních komisí, které měly s pomocí vojenských úřadů řešit spory mezi dělníky a zaměstnavateli. První komise vznikla jakoby na zkoušku v roce 1915, její působnost byla omezena jen na Dolní Rakousy; počítalo se zejména s uklidněním Vídně. Jednání tohoto orgánu ukázalo, že stížnosti dělnictva jsou často oprávněné, a že proto takové komise mohou výrazně napomoci udržení sociálního míru. Stížnostní komise přispěly k zvýšení mezd, úpravě pracovních podmínek, a tím i k určitému a dočasnému uklidnění dělnictva. Ze způsobu jejich fungování se navíc dalo vyčíst, že stát s odborovými organizacemi počítá a svým způsobem je i uznává.²⁶ Na podstatě se nic zas tak moc nezměnilo. Odbory sice změnily rétoriku, své požadavky (díků tlaku mas) prosazovaly rázněji a sebevědoměji, ale i dále spolupracovaly s úřady a dělaly vše pro udržení sociálního smíru. Později hodnotil jeden funkcionář tento vývoj dokonce tak, že odbory ztratily kontakt se svými členy, ale navázaly mnoho známostí s úředníky apod. To je samozřejmě přehnané tvrzení, ale dokazuje, jak intenzivní tyto styky byly – ostatně také usnadnily přechod k novému státu. Ale také

24 WEGS, R. J. *Die österreichische Kriegswirtschaft 1914–1918*, Wien 1979, s. 93–94; KUČERA, R. *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*, Praha 2013; HAUTMANN, H. *Die ökonomische, soziale und politische Lage der österreichischen Industriearbeiter im Ersten Weltkrieg (Referat auf dem Symposium der Alfred Klahr Gesellschaft zum Jännerstreik 1918 am 17. Jänner 1998 in Wiener Neustadt; http://www.klahrgesellschaft.at/Referate/Hautmann_Industriearbeiter.html)*.

25 KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 72–76.

26 Císařské nařízení, jímž se upravují mzdové a pracovní poměry v podnicích sloužících k vojenským účelům, č. 122/1917 ř. z.; Nařízení ministeria zemské obrany ve shodě s účastnými ministerii a v dohodě s c. a k. ministeriem vojenství, jímž se provádí císařské nařízení ze dne 18. března 1917 o úpravě mzdových a pracovních poměrů v podnicích sloužících k vojenským účelům, č. 123/1917 ř. z.; VÁCHA, K. Stížnostní komise pro podniky, sloužící vojenským účelům, *OSC*, 21, 1917, č. 7, s. 77–82.

úřady s odborovými předáky rády spolupracovaly, oceňovaly jejich operativnost, organizační schopnosti a především vliv na masy.

Odborové organizace pak postupně začínaly nabírat dech, opět posilovaly a rozmnožovaly své řady, např. český sociálně demokratický odborový svaz kováků měl v roce 1916 zhruba 4000 členů a o rok později 14 000, na konci roku 1918 přes 48 000. Během roku 1919 se tento počet více než zdvojnásobil na 117 000.²⁷

Dělnictvu stoupalo ale především sebevědomí. Všichni viděli a věděli, co se stalo v Rusku – i v Německu, Rakousku, v celé Evropě bylo dost těch, kteří bezmezně trpěli a chtěli se mít lépe. Nemohli by i oni vzít moc do svých rukou? Někde se o to pokusili, např. v Maďarsku či Bavorsku vznikly revoluční republiky rad, někde o tom jen přemýšleli, ale i to stačilo, aby se začalo mluvit o věcech, které se zdály dříve naprosto fantastické, především o socializaci, naprosto vážně, ale i o nových zákonech, o vyjednávání o mzdách, přičemž obě strany – podnikatelé i dělníci – budou mít stejné postavení. Např. v Německu 15. listopadu 1918 podepsali odborář Carl Legien a průmyslník Hugo Stinnes dohodu, uznávající právo odborů zastupovat dělníky a vyjednávat mzdové a jiné pracovní podmínky v kolektivních dohodách. Tato dohoda, byť porušovaná a nakonec vypovězená, se považuje za základní kámen kolektivního vyjednávání a sociálního dialogu v Německu.

V Československu k takové spektakulární akci nedošlo. Ale i zde odbory – v zásadě vítající vznik nového státu – vnesly požadavky na jeho fungování, i zde zahájily debaty o socializaci. Jak se svět po válce změnil, se projevilo i v tom, že zákon o osmihodinové pracovní době byl schválen jako jedna z prvních zákonných norem. Navíc procesy, které se děly v Československu, měly obdobu v mnoha jiných zemích. O sociálních otázkách se jednalo i mezinárodním fóru.

27 DUNDR, V. Svaz českých kovodělníků v roce 1917, *OSČ*, r. 22, 1918, č. 16, 193; Týž, Svaz kovodělníků v československé republice v r. 1919, *OSČ*, r. 24, 1920, č. 18, s. 245

Dětská práce ve zbrojařském průmyslu 1916

MINIMÁLNÍ POŽADAVKY OSČ

Během války se OSČ k národnostním nebo státoprávním problémům prakticky nevyjadřovalo. Vyhlášení samostatnosti 28. října 1918 přivítalo prohlášením, které uveřejnil jeho časopis v čísle 21. Prohlášení mělo velmi střízlivý ráz, první věta se sice zmiňuje o staleté porobě, ale pak autoři prohlášení hned připomněli, že ve svobodném národě musí být svobodné i dělnictvo. Prohlášení dále citovalo první zákony, vydané Národním výborem, a zdůraznilo, že „*musíme dokázat, že jako jsme dovedli poslouchat cizí vůli, dovedeme také sobě samým vládnout.*“ Nabádalo rovněž, aby přechod k nové státní formě proběhl co nejklidněji, neboť to nejlépe zajistí základy nového státu. Prohlášení končilo téměř prorocky: „*Jak ve stávkách a našich mzdových zápasech často opakujeme starou pravdu, že větší umění než dobyt, je dobyté zachovat, tak i zde s tím větší zodpovědností musíme si této staré pravdy být vědomi. Učme*

Tábor lidu
ve Slaném
14. 10. 1918

se z dějin a nedopustíme, aby znovu správa vlastních věcí vzata byla z rukou národa.“

Vzápětí odborová centrála oslovila celé československé dělnictvo. Zopakovala tvrzení o 28. říjnu jako vyvrcholení nadějí českého dělnictva a přihlásila české dělnictvo do řad těch, kteří se chtějí účastnit budování zdravého a nerušeného hospodářského, sociálního i kulturního života. Českému dělnictvu připadlo pracovat na poli sociálním a hospodářském tak, aby v českém státě „padla hospodářská nadpráva a sociální rovnost stala se vůdčí hvězdou českého státu“.²⁸

Tohoto vznešeného cíle, přechodu do nové vládní soustavy, do demokratické správy a socializace výroby však nemohlo být dosaženo během krátké doby.

²⁸ V samostatném českém státě!, *OSČ*, r. 22, 1918, č. 21, s. 245, *Dělnictvu československému!*, tamtéž s. 245n.

Urychleně však bylo třeba řešit bezprostřední problémy doby – přechod z válečné výroby na mírovou, nezaměstnanost a práci žen, zrovna tak jako osmihodinovou pracovní dobu, ochranné sociální zákonodárství, starobní a invalidní pojištění či práci žen.

OSČ připomínalo, že čím větší sociální porozumění český stát projeví, tím také bude silnější. Toto porozumění ale také záviselo na postoji dělnictva a síle odborových organizací, které musí vyvažovat organizace zaměstnavatelské. Proto OSČ vyzývalo k dalšímu budování a posilování odborových organizací.

Vzápětí OSČ předložilo Národnímu výboru své požadavky.²⁹ Prohlásilo, že si je vědomo obtíží, které má nový stát, opakovalo ale také již uvedenou maximu, že v národě, který je převážně složen z nemajetných vrstev, z obyvatelstva, nacházejícího se v námezdním poměru, z dělnické třídy, opírá se síla státu o sílu a sociální postavení této třídy.

Jestliže stát nemůže okamžitě přistoupit na všechny požadavky, které dělnictvo klade, mohl by však ve velmi krátkém čase splnit určité minimální sociálně politické požadavky, aniž by tím byl ohrožen další zdravý hospodářský vývoj a sociální život státu. Naopak – právě splněním těchto minimálních požadavků se zajistí nerušený vývoj, který posílí základy státu.

Mezi nimi se na prvním místě ocitlo ochranné zákonodárství, resp. jeho reforma v tom smyslu, aby byly zrušeny všechny zvláštní zákony a nařízení a ochranné zákonodárství se vztahovalo na všechny osoby pracující za mzdu. Zejména mělo platit pro zemědělské dělnictvo, které z něho bylo vyňato a spravovalo se namnoze ještě podle čeledního řádu z poloviny 19. století. Zvláštní zákony měly ale přestat platit i pro horníky. Všechno dělnictvo bez výjimky mělo být také okamžitě podřízeno živnostenskému soudnictví. V dosavadním ochranném zákonodárství mělo dojít

²⁹ Sociálně politické požadavky odborových organizací k českému státu, *OSČ* 22, 1918, č. 21, s. 246–248.

také k podstatným změnám. Na prvním místě se nacházel požadavek zavedení osmihodinového pracovního dne (a 36hodinového nedělního klidu), následovaný zákazem noční práce žen. Pracovní doba žen měla končit v sobotu ve 12 hodin, ženy neměly pracovat ve zdraví nebezpečných provozech. Také pracovní doba dětí se měla upravit, dětem do 15 let se měla zakázat jakákoli výdělečná práce, mladiství dělníci mezi 15. a 18. rokem nesměli být zaměstnáváni od 18. hodiny do 7. hodiny ranní. Velice rozsáhlé změny si OSČ přálo v oblasti výchovy učňů. Nástup do učení měly usnadňovat speciální poradny, složené z učitelů, lékařů, rodičů a zástupců zaměstnavatelů i zaměstnanců, které by pomáhaly s výběrem povolání a volbou učňovského poměru. Učební doba neměla s výjimkou speciálních uměleckých oborů přesáhnout dva roky. Za průběh učení přebíral odpovědnost mistr, který v případě překročení této dvouleté lhůty měl nést i další způsobené náklady. Používání učňů k pracím, ohrožujícím zdraví a přesahujícím učební obor, nebylo dovoleno. Průběh učení měly sledovat státní učební inspektoráty a zdravotní stav učňů měl být pod lékařským dozorem. Mladiství dělníci a dělnice do 18 let měli povinně navštěvovat odborné pokračovací školy, jejichž předměty měly obsahovat všechny předměty, jejichž znalost budou v životě potřebovat.

V kategorii ochranného zákonodárství se objevil ještě požadavek uznání minimálních mezd, stanovených zákonem na základě dobrozdání mzdových výborů, složených ze zaměstnanců, zaměstnavatelů a úředních osob, a prohlášení uzavřených kolektivních smluv za závazné. Kategorii doplňovaly ještě požadavky zrušení pracovních knížek a týdenní placené dovolené pro každého dělníka a zřízence.

Další dva obsáhlé body se týkaly pojišťování. Nemocenské i úrazové pojištění mělo být rozšířeno na všechny živnostenské podniky, na zemědělské, lesní i domácké dělnictvo, jakož i služebnictvo, včetně hornictva, jehož oddělené postavení mělo skončit. Co se týče výše důchodů, požadovalo se zvýšení úrazových důchodů

na výši plného výdělku zejména po dobu léčení. Po stránce organizační se logicky předpokládalo zrušení bratrských hornických pokladen a všech malých nemocenských pokladen (s méně než 200 pojištěnci), jejichž provoz byl ne hospodárný a které nemohly zajistit řádnou lékařskou péči.

Protože válečné útrapy, kterými nejvíce postiženo bylo dělnictvo, působily předčasnou neschopnost k práci a rychlejší stárnutí, žádalo OSČ co nejrychlejší zavedení starobního a invalidního pojištění, které slibovala rakouská vláda již poměrně dlouho před válkou. K rychlejšímu a jednotnému provedení sociálně pojišťovacích změn navrhovalo OSČ zřízení vrchního úřadu pojišťovacího.

Ústřední úrazová
pojišťovna dělnická
v Praze

Stávka v pražské továrně Walter a spol. 1932

Nakonec se OSČ zmínilo i o pojištění v nezaměstnanosti, které požadovalo uskutečnit takovým způsobem, že *„by odborovým organizacím, vyplácejícím podporu nezaměstnaných, přiznán byl přiměřený státní příspěvek k podpoře jimi vyplácené.“*

Další body memoranda se zmiňovaly o zajištění volného koaličního práva, státní podpoře pro zprostředkovatelnou práci (ve formě bezplatného poštovního a telefonického styku) nebo přibrání mužů i žen z dělnického stavu k živnostenské inspekci. OSČ odmítalo také jakékoli omezování koaliční svobody.

Zájmy dělnictva jako celku měla hájit nová instituce, poradní sbor sociálně politický, zřízený při ministerstvu sociální péče. Jeho úkolem by bylo podávat návrhy a dobrozdání ve věcech dělnické ochrany a sociálního pojištění, konkrétně se měl nejprve zaměřit na vypracování návrhu na jednotné dělnické ochranné zákonodárství, zahrnující všechny výrobní skupiny a všechny osoby pracující za mzdu a služné.

Posledním požadavkem bylo zákonem zaručené právo dělnictva na správu podniků a účast na zisku.

V žádném případě nešlo o nějak nové či převratné požadavky. Pracovat jen osm hodin a zbylou dobu dělit mezi odpočinek, vzdělávání a péči o rodinu bylo starým snem dělnických aktivistů, oficiálně a mezinárodně žádaným již od roku 1890 na každé prvomájové manifestaci. Podobně tomu bylo i s požadavkem rozšíření dělnického ochranného zákonodárství a pojišťování na všechno dělnictvo, tedy zejména zemědělské a lesní dělníky a služebnictvo, resp. čeleď. O reformě pojišťování se také již mluvilo, Koerbrova vláda na počátku století měla dokonce připravené velmi realistické návrhy, které padly s pádem vlády celé. Pojišťování nezaměstnaných způsobem, který by se dal označit za gentský systém, nepředstavoval pro české odboráře také žádnou novinku. V zásadě by se tedy dalo říci, že toto memorandum jen shrnovalo staré požadavky. Na druhé straně, když si uvědomíme, co vše se během první republiky realizovalo v sociálně politické oblasti, nemůžeme se ubránit představě, že se OSČ podařilo vytýčit realistický plán sociálně politických reforem v Československu.

MEZINÁRODNÍ ORGANIZACE PRÁCE

Myšlenka ochrany dělnictva a právního zakotvení sociálních reforem ve společnosti rezonovala již od počátku 19. století, přičemž pozornost se nejprve zaměřovala hlavně na zajištění ochrany práce dětí a mladistvých. Mezi významné průkopníky v oblasti pracovního práva se řadí Angličan Robert Owen (1771–1858). V roce 1815 veřejně deklaroval své požadavky týkající se omezení práce dětí a mladistvých a umožnění jejich zaměstnání až po dosažení určitého stupně vzdělání, u dospělých pak omezení pracovní doby na maximálně dvanáct hodin denně. Podporu pro své názory se snažil získat u předních zahraničních odborníků i vládních

činitelů, jimž v září 1818 zaslal z Frankfurtu nad Mohanem zvláštní memorandum objasňující svůj postoj. O měsíc později se s podobným textem obrátil i na představitele Svaté Aliance.

Reálnější podoby nabyly tyto vize ale až na konci 19. století. Velký podíl na tom měla Mezinárodní asociace pro právní ochranu pracovníků.³⁰ Její vznik a vznik s ní spjaté Mezinárodní kanceláře práce byl iniciován v září 1897 na Mezinárodním sjezdu národohospodářů. Po vypracování stanov a ustanovení německého, rakouského a francouzského výboru se v červenci 1900 konal ustanovující sjezd. Sídlem se stala švýcarská Basilej.

Asociace se skládala ze sedmi samosprávných národních sekcí (Belgie, Francie, Švýcarsko, Německo, Rakousko, Uhersko, Holandsko), jejichž počet se v roce 1912 ještě rozmnožil (Velká Británie, USA, Dánsko, Finsko, Norsko, Švédsko, Španělsko, Itálie). Tyto sekce vysílaly svého delegáta do řídicího orgánu Mezinárodní asociace – Mezinárodního výboru. V něm zasedali také zástupci vlád.

Prioritou Mezinárodní asociace se stala záštita všech pracovníků jednotlivých průmyslových států, kteří usilovali o prosazení zákonné ochrany dělnictva, poskytování informací týkající se pracovního práva a podpora jejich vzdělávání v těchto oblastech. Představovala také „základnu zvláštního orgánu – Mezinárodní kanceláře práce“.³¹ Jednalo se o instituci pověřenou periodickou publikací sbírek všech zákonů a nařízení z oblasti pracovního práva jednotlivých států v anglickém, francouzském a německém jazyce.

Na prvním valném shromáždění v září 1901 se Mezinárodní asociace pokusila nastavit linii svého budoucího směřování – zákaz noční práce žen a úprava pracovních podmínek v průmyslových

podnicích ohrožujících zdraví. V roce 1905 byla z podnětu Mezinárodní asociace zrealizována první Mezinárodní konference práce. Jednání se účastnili především odborníci, techničtí znalci a úředníci, kteří vypracovali návrh dvou mezinárodních úmluv o zákazu noční práce žen v průmyslu a používání bílého fosforu při výrobě zápalek. Tyto dokumenty schválili diplomaté na navazující Mezinárodní konferenci práce v září 1906 a z původních návrhů se tak staly platné mezinárodní konvence.

Následující Mezinárodní konference práce si jako ústřední témata nastolila zákaz noční práce mladistvých průmyslových dělníků a stanovení maximální pracovní doby pro ženy a mladistvé zaměstnané v průmyslu. Stejně jako v prvním případě se nejprve uskutečnila přípravná konference, jejímž úkolem bylo sestavit návrhy k řešení této problematiky. Delegáti z řad odborníků se shodli na zákazu noční práce mladistvých do šestnácti let, maximální pracovní doba pro ženy a mladistvé zaměstnané v průmyslu byla stanovena na deset hodin denně.³² K oficiálnímu schválení obou návrhů ze strany diplomatů ale kvůli vypuknutí první světové války nedošlo.

Mezinárodní asociace nedisponovala velkým manévrovacím prostorem. Jednalo se prakticky o soukromou organizaci odkázanou na vůli jednotlivých vlád. I přesto dokázala od svého založení vykonat řadu význačných a průlomových činů. Mezi ně se řadí také snaha o vytvoření vhodných podmínek pro uzavírání bilaterálních mezinárodních dohod vedoucích ke zlepšení pracovních podmínek dělnictva. První z nich, francouzsko-italská ze září 1904, se týkala vymezení působnosti institucí sociální péče, stanovení zákonné ochrany dělnictva a případných sankcí. Tato dohoda se stala vzorem pro vznik dalších mezinárodních úmluv.

30 Někdy se můžeme setkat také s názvem Mezinárodní asociace pro zákonnou ochranu dělnictva.

31 SKOCH, J. *Mezinárodní organizace práce*, s. 9.

32 Oba případy bylo možné za přesně vymezených podmínek určitým způsobem obejít. Tamtéž, s. 13.

První souhrnná informace o MOP v češtině

Situace po první světové válce

Během roku 1916 se začalo válečným konfliktem potlačené dělnické hnutí znovu ozývat prostřednictvím vnitrostátních i mezinárodních sjezdů. Za jednu z nejvýznamnějších akcí lze v tomto směru považovat konferenci v Leedsu, na níž se v červenci 1916 sešly státy Velké dohody. Jejich představitelé odhlasovali celou řadu rezolucí týkajících se pracovních otázek dělnictva,³³ které měly být zahrnuty do případné mírové smlouvy a vytvořit tak pevnou součást nového společenského uspořádání.

Myšlenky formulované na sjezdu v Leedsu inspirovaly další setkání dělnických a odborových zástupců, kteří je rozvíjeli a přizpůsobovali konkrétním podmínkám svých zemí a prosazovali do jejich zákonodárství.

V únoru 1919, tedy tři měsíce po podepsání příměří, se v Bernu konala Mezinárodní odborová konference. Československo zde zastupoval sociálně demokratický politik Antonín Hampl (1874–1942) a ústřední tajemník Odborového sdružení československého Rudolf Tayerle (1877–1942). V téže době se v Bernu sešli také socialisté. Delegáti obou zmíněných akcí následně schválili Mezinárodní chartu práce, do níž shrnuli požadavky nezbytné pro zahrnutí do připravovaných mírových smluv.³⁴

Mírová konference a vznik Mezinárodní organizace práce

Myšlenka vytvořit specializovanou organizaci práce na mezinárodní úrovni se ujala na poválečné Pařížské mírové konferenci. Návrh k jejímu vzniku iniciovala britská delegace s podporou Francouzů. Po jeho odsouhlasení se v lednu 1919 ustanovila zvláštní Komise

33 Tyto rezoluce skutečně ovlivnily vypracování XIII. hlavy Versailleské mírové smlouvy. Tamtéž, s. 19.

34 Podobně postupoval i Mezinárodní sjezd křesťanských odborových svazů nebo Mezinárodní sjezd žen, bojujících za volební právo. Tamtéž, s. 21.

práce, která měla vypracovat ústavu organizace. Velmoci v ní byly zastoupeny dvěma delegáty (Velká Británie, Francie, USA, Japonsko, Itálie), zbylých pět členů tvořili zástupci „*mocností obzvláště interesovaných*“.³⁵ Mezi ně se řadilo i Československo s ministrem zahraničních věcí Edvardem Benešem (1884–1948), jako jeho zástupce byl přítomen právník a novinář Rudolf Brož (1880–1939).

Komise na třiceti pěti schůzích za předsednictví Samuela Gomperse (1850–1924), dlouholetého lídra Americké federace práce, projednávala předložený materiál. Základní osnovu, která se stala podkladem pro hlavní debatu, vypracovala britská delegace. Text byl následně doplněn o americké a italské vyjádření.

Českou iniciativu můžeme zaznamenat především v debatě o osmihodinové pracovní době, kterou nadnesl na devatenácté schůzi R. Brož. Zdůraznil, že v Československu již bylo toto nařízení uzákoněno,³⁶ a proto považuje za důležité, aby „*stěžejní otázka tato byla řešena mezinárodně*“.³⁷

Po skončení porad předložila komise pařížské konferenci text vycházející ze společných sezení. Ten informoval o postavení Mezinárodní organizace práce (MOP) v rámci Společnosti národů, přičemž autoři navrhovali, aby se státy tvořící Společnost národů považovaly současně za členy MOP. Podléhat měla čtyřadvacetičlenné správní radě. Jako její sídlo bylo navrženo sídlo Společnosti národů. Členové MOP se měli scházet alespoň jednou ročně. Každý členský stát měli zastupovat čtyři delegáti – dva vládní, jeden z řad zaměstnavatelů a jeden z řad zaměstnanců. Toto opatření lze považovat za významnou součást procesu ukotvení sociálního dialogu na mezinárodní úrovni.

35 Tamtéž, s. 23.

36 Zákon o osmihodinové době pracovní ze dne 19. prosince 1918 č. 91 Sb.

37 SKOCH, J. *Mezinárodní organizace práce*, s. 25.

Velmi důležitou se stala problematika stanovení závazků států v otázce ratifikace návrhů úmluv. Shodu nemohli nalézt ostatní zástupci s členy americké delegace. Ti nesouhlasili s návrhem, aby ratifikace současně podléhala schválení příslušným zákonodárným orgánem, protože ve federálním systému nemohla americká vláda zasahovat do kompetence jednotlivých států Unie. Řešení nakonec vyplývalo z možnosti zvolit si, zda bude ke schválení předkládán návrh úmluvy, či pouhé doporučení (rekomandace).

Takto vypracovaný text byl s drobnými úpravami 11. dubna 1919 přijat a stal se XIII. hlavou Versailleské mírové smlouvy.

Organizační struktura Mezinárodní organizace práce

MOP je složena ze dvou orgánů: Mezinárodní konference práce a Mezinárodního úřadu práce. V prvním z nich nejméně jednou ročně zasedají zástupci členských států, kteří na jednání vysílají svou delegaci. Tu tvoří představitelé vlád, zaměstnavatelů a zaměstnanců. Právě zde se probírají aktuální témata, schvaluje rozpočet a mezinárodní normy a úmluvy. Oproti tomu Mezinárodní úřad práce představuje stálý sekretariát celé organizace. Stará se o každodenní chod a zajišťuje běžnou agendu. Podléhá přitom dozoru Správní rady, která vykonává dozor nad aplikací přijatých norem a zasedá minimálně jednou za čtvrt roku. Její první slavnostní zasedání se uskutečnilo v listopadu 1919 za předsednictví Arthura Fontaina (1860–1931). Českou stopu v této instituci zanechal prof. František Hodáč (1883–1943), funkcionář Ústředního svazu československých průmyslníků a později poslanec Národního shromáždění, který zde působil ve skupině zaměstnavatelů. Jeho úspěšnost a rostoucí vliv na chod organizace lze demonstrovat na postupně přibývajících funkcích – byl členem Smíšené odzbrojovací komise, Přípravné komise pro hospodářskou konferenci při Společnosti národů či místopředsedou osmé Mezinárodní konference práce

v roce 1926. Stal se členem výboru Mezinárodní organizace průmyslových zaměstnanců a svou iniciativou přispěl k založení Konference československých zaměstnavatelských organizací.³⁸

Konference ve Washingtonu

První zasedání MOP se uskutečnilo na podzim roku 1919 a zúčastnilo se ho 40 států včetně Československa. Československá delegace byla složena ze zástupců vlády (Jakub Soušek, Karel Spinka), zaměstnavatelů (František Hodač) a zaměstnanců (Rudolf Tayerle). Kromě několika odborných poradců se v delegaci uplatnily rovněž dvě ženy – spisovatelka Marie Majerová (1882–1867) a politička Luisa Landová-Štychová (1885–1869). Většinu československých delegátů se podařilo obsadit místo v některé z pracovních komisí – Rudolf Tayerle a prof. Hodač se stali členy komise pro nezaměstnanost, Jakub Soušek členem komise pro dětskou práci a Marie Majerová členkou komise pro práci žen.

Za amerického předsednictví vyústila jednání, trvající od 29. října do 29. listopadu, v přijetí několika konvencí. První z nich se týkala osmihodinové pracovní doby a osmačtyřicetihodinového pracovního týdne pro zaměstnance průmyslové výroby. I když v této komisi nemělo Československo žádné zastoupení, během generální debaty aktivně vystupoval především Rudolf Tayerle. S odkazem na československý zákon o osmihodinové pracovní době upozornil především na to, že by se navrhovaná konvence měla vztahovat také na oblast zemědělství a obchodu. I když se tyto připomínky ve schváleném návrhu neobjevily, jednalo se bezpochyby o významnou intervenci do budoucna.

Druhá konvence řešila problematiku nezaměstnanosti, tedy především otázku, jak jí předejít. Schválený návrh mimo jiné počítal se zavedením veřejných zprostředkovatelen práce, které by řídily výbory složené ze zaměstnavatelů a zaměstnanců. Delegáti

odsouhlasili také návrh, aby pojištění dělníci, kteří se zraní při výkonu zaměstnání v jiném členském státě, získali odškodnění podle pravidel tohoto státu. Součástí konvence se stala i dohoda o poskytování pravidelných zpráv a statistik Mezinárodnímu úřadu práce.

Třetí konvence se věnovala otázce zaměstnanosti žen, konkrétně stanovením délky pracovního volna žen před porodem a po porodu, přičemž delegáti se shodli na šesti týdnech. Po nástupu do zaměstnání měly zaměstnankyně povolené dvě třicetiminutové přestávkové na kojení, které se započítaly do pracovní doby. Ženy na mateřské dovolené nesměl zaměstnavatel propustit a jejich příjem měl být hrazen z veřejných fondů a pojištění.

Ženám se věnovala i čtvrtá konvence zaměřující se na noční práci. Výsledný text vycházel z podkladu bernské konference z roku 1906 a týkal se pouze průmyslového odvětví. Na rozdíl od bernského textu se však zákaz noční práce vztahoval na všechny průmyslové podniky bez rozdílu velikosti a počtu zaměstnanců.

Pátá konvence stanovila nejnižší možnou hranici čtrnácti let pro zaměstnávání dětí v průmyslovém odvětví, v případě jejich noční práce se jednalo o minimální věk osmnácti let. Výjimku představovaly podniky s nepřetržitým provozem (železárny, ocelárny, sklárny atd.), v nichž se věková hranice snížila na šestnáct let.

Delegáti se usnesli také na přijetí šesti rekomandací, které pojednávaly o veřejných zprostředkovatelích práce, rovnocenném nakládáním se zaměstnanci cizí státní příslušnosti, o zabránění šíření sněti slezinné, o ochraně žen a dětí proti otravě olovem, o zřízení veřejné zdravotnické služby a o přistoupení k bernské konvenci z roku 1906 týkající se zákazu užívání bílého fosforu při výrobě zápalek.³⁹

38 Tamtéž, s. 160–161.

39 Československo a Mezinárodní organizace práce. Mezinárodní úřad práce, Ženeva 1924, s. 6.

Aby mohlo dojít k realizaci přijatých konvencí v jednotlivých státech, bylo nutné jejich zákonodárné schválení příslušnými vládními orgány. Československá ministerská rada tak v průběhu roku 1920 projednávala návrhy týkající se osmihodinové pracovní doby, noční práce žen a věkové hranice pro mladistvé zaměstnané v průmyslu. K jejich přijetí došlo ve většině případů bez nutnosti legislativních a administrativních změn, neboť rozsah účinnosti konvencí české zákonodárství pokrývalo, a v některých případech dokonce rozšiřovalo. Jako konkrétní případ lze zmínit zákaz noční práce žen, který se, na rozdíl od konvence MOP, podle československého zákonodárství vztahoval nejen na průmyslové podniky, ale i na obchod a zemědělství. Zmíněné konvence byly na základě usnesení Národního shromáždění schváleny ratifikační listinou a podepsány prezidentem republiky a ministrem zahraničních věcí v průběhu roku 1921.

Dozor nad dodržováním jednotlivých konvencí prováděli živnostenská inspektoři, v případě hornictví orgány báňské inspekce – báňské a závodní rady. Důležitou roli hrály také závodní výbory zřízené ve všech závodech s více než třiceti zaměstnanci na základě zákona o závodních výborech z 12. srpna 1921, č. 330 Sb. z. a n.

Dvacátá léta 20. století

Na první zasedání konference MOP těsně navazovalo zasedání druhé, uskutečněné v Janově. Hlavním tématem se stala úprava pracovních podmínek námořníků, přesněji zaměstnanců námořní a vnitrozemské plavby.

Osazenstvo československé delegace se měnilo na základě zaměření jednotlivých konferencí. V Janově se proto k Jakubu Souškovvi připojil jako vládní delegát lodní kapitán v Terstu Vilém Wurdack. Zaměstnavatele opět zastupoval František Hodač s odbornými poradci Bořivojem Radoněm, pražským kontraadmirálem a lodním kapitánem Karlem Pelclem. Jako dělnický

delegát byl opět přítom Rudolf Tayerle. Československo, vzhledem ke své poloze, získalo zastoupení v pracovní komisi pro úpravu pracovní doby v suchozemské plavbě.

Z konference vzešly tři konvence. Upravovaly nejnižší věk dětí zaměstnaných v námořnictví na čtrnáct let, způsob zprostředkování práce s doporučením o pojištění námořníků proti nezaměstnanosti a odškodnění námořníků v případě ztroskotání lodi.⁴⁰

Konference v Ženevě konaná o rok později se zaměřila na problematiku zaměstnanců v zemědělství. Zabývala se víceméně tématy, které nastolila již první konference ve Washingtonu v případě průmyslové výroby. Z jednání tak vzešly konvence, jež se týkaly stanovení nejnižšího možného věku dětí pro práci v zemědělství a způsobu odškodnění při práci v zemědělství. Velmi důležitý mezník představovala úmluva o spolčovacím a shromažďovacím právu zemědělských dělníků.⁴¹ Ta mohla být Československem ratifikována bez větších potíží, neboť spolčovací a shromažďovací právo zemědělským a průmyslovým dělníkům zaručovala ústava z roku 1920.⁴²

V souvislosti s ženevskou konferencí je nutné zmínit početně zastoupenou československou dělnickou delegaci. Kromě Rudolfa Tayerleho zde jednala a v pracovních komisích zasedala celá řada jeho poradců, mimo jiné Rudolf Laube z Československé obce dělnické, předseda německé odborové ústředny v Československu Anton Roscher či Leopold Saňka z Říšské všeodborové křesťansko-sociální komise.⁴³ Rozvětvenost československého odborového hnutí se tak viditelně promítala do složení delegace, v níž již nestačilo pouhé zastoupení největší centrály v zemi – Odborového sdružení československého.

40 *Sociální politika v Československé republice*, Praha 1924, s. 94.

41 Tamtéž, s. 95–99

42 Dostupné online z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html [22. 3. 2019]

43 SKOCH, J.: *Mezinárodní organizace práce*, s. 64–65.

Washingtonská a na ni navazující janovská a ženevská konference nastolily základní otázky, které byly na dalších konferencích rozpracovány a doplněny o novou problematiku. Probíral se rovněž způsob urychlení průběhu ratifikací přijatých úmluv. Na šesté konferenci konané v Ženevě byl aplikován model tzv. dvojího čtení konvencí. V praxi to znamenalo nejprve projednání aktuálního materiálu a jeho přijetí na konferenci následující. Jednotlivé státy získaly čas na podání případných pozměňovacích návrhů, a to ve lhůtě čtyř měsíců před zahájením nového zasedání.⁴⁴ Neochotu některých států v otázce ratifikace navržených úmluv sehrála i hospodářská krize, která po první světové válce zachvátila většinu Evropy. Ožahavým tématem se stala otázka osmihodinové pracovní doby, již odmítalo uzákonit především Německo zmítající se mezi katastrofální hospodářskou situací a povinností odvádět vysoké reparační částky.

Problematickou ratifikací konvencí se zabýval Mezinárodní sjezd sociální politiky, který svolalo do Prahy ve dnech 2.–4. října 1924 Mezinárodní sdružení pro zákonnou ochranu dělníků. Za cíl si vytkl „*mravní vahou mezinárodního veřejného mínění*“⁴⁵ působit na všechny členské státy MOP v otázce ratifikace konvencí přijatých ve Washingtonu. Organizaci sjezdu si vzal na starost Sociální ústav ČSR, o finanční zaštitění se podělila vláda ČSR s ministerstvem sociální péče. Jednalo se o velkolepou událost, na níž se organizačně podílela celá řada pražských spolků, československých organizací a korporací – mezi úřady a pojišťovacími ústavu se sjezdu účastnily družstevní a obchodní organizace, tři ženská a několik odborových sdružení.

Jako čestný předseda sjezdu vystupoval prezident T. G. Masaryk, v čestném výboru přijali členství Edvard Beneš, předseda vlády Antonín Švehla a ministr sociální péče Gustav Habrman.

44 Tamtéž, s. 92–95.

45 *Mezinárodní sjezd sociální politiky 2.–4. října 1924 (Těsnopisecká zpráva podaná Mezinárodní sjezdovou kancelář), Praha 1925, s. 5.*

Generální tajemník Sociálního ústavu a odborný rada na ministerstvu sociální péče Evžen Štern vykonával kromě přípravných prací na sjezdu také funkci člena generálního sekretariátu. Předsednictví sjezdu se ujal ředitel Mezinárodního úřadu práce Albert Thomas (1878–1932).

Důležitým tématem sjezdu se stala otázka zavedení osmihodinové pracovní doby. Jedny z nejzávažnějších argumentů přednesl ve svém projevu sociálně demokratický poslanec Národního shromáždění Lev Winter (1876–1935), který vyzdvihl pozitiva osmihodinové pracovní doby v jednotlivých podnicích a závodech. Lepší kontinuita práce, méně úrazů, modernizace technického vybavení a s tím související zvyšování výroby, to vše zajišťovalo zaměstnancům vhodné pracovní podmínky. Podnětná byla také zmínka o volném čase: „... *jak úžasně rozšířil se sport, zejména tělocvičné spolky mezi dělnickou třídou, a jak zaměstnanci věnují se svému vzdělání odbornému, a dokonce i vzdělání všeobecnému. Na všech stranách povstávají kurzy a večerní školy pokračovací vyrůstají jako houby ze země. Zakládány jsou četné knihovny, které jsou navštěvovány velkým počtem dělníků.*“⁴⁶

Text rezoluce o osmihodinové pracovní době více méně shrnoval tyto postřehy a dále konstatoval, že nařízení „*nikterak nezpůsobuje automatický pokles výroby, naopak tuto podněcuje zvláště tam, kde byla provázena metodickou organizací práce a zdokonalením pracovních prostředků.*“⁴⁷

Druhý okruh jednání sjezdu se týkal závodních rad a výborů. Z hlediska zákonodárství se do popředí řadilo Československo spolu s Rakouskem a Německem. Již před uzákoněním závodních výborů působily v československých závodech a podnicích důvěrnické sbory závodních a továrních výborů. Zákon o závodních a revírních radách při hornictví z roku 1920 a zákon o závodních výborech z roku 1921

46 Tamtéž, s. 75.

47 Tamtéž, s. 238.

jejich působnost ještě rozšířil.⁴⁸ Závodní výbor hájil hospodářské, sociální a kulturní zájmy zaměstnanců v konkrétním podniku, např. dozoroval na dodržování mzdových a pracovních smluv, spolupůsobil při dodržování kázně a pořádku, kontroloval dodržování bezpečnostních opatření atd. I když diskutující českoslovenští delegáti přiznávali, že zatím opatření nefungují zcela podle představ, jednalo se i tak o velký úspěch tam, kde „... dělníci byli politicky nebo odborně sjednoceni a volili do závodních výborů zástupce rozvážlivé a cílevědomé. Kde pak i zaměstnavatel přál této nové sociální vymoženosti, působila instituce tato k oboustranné spokojenosti. Závodní výbory měly nejen hájit zájmy dělnictva, ale přispívat současně k uklidnění poměrů v podnicích, vycházet potřebám závodů vstříc, prostředkovat nestranně a nezdědky s velikým taktem ve sporech dělnictva s podnikatelem atd“.⁴⁹

Rezoluce o závodních radách shrnovala tyto poznatky s úvodním prohlášením: „Všem zaměstnancům ve všech odvětvích hospodářského života musí býti poskytnut ve výrobě, v obchodě, v dopravě, v zemědělství vliv na organizaci a řízení hospodářského života.“⁵⁰ V závěrečném ustanovení sjezd vyzval k podpoře sociálního dialogu mezi odborovými organizacemi a zaměstnavatelskými sdruženími v důležitých sociálně politických otázkách.

Nezaměstnanost tvořila poslední důležité téma sjezdu. Zástupci zúčastněných zemí kladli důraz na zavedení veřejných zprostředkovatelů práce a zajištění finanční podpory. Řešení někteří delegáti viděli i v tzv. částečné nezaměstnanosti, tedy ve stavu, kdy si zaměstnanci přerozdělí práci tak, aby nemusel být nikdo propuštěn.⁵¹ Pomoci mělo dostupnější vzdělávání a pružnější reakce vlády a centrální banky na potřeby pracovního trhu.

48 Zákon ze dne 25. února 1920 o závodních a revírních radách při hornictví č. 144/1920 Sb.; Zákon ze dne 12. srpna 1921 o závodních výborech č. 330/1921 Sb.

49 *Mezinárodní sjezd sociální politiky*, s. 150–151.

50 Tamtéž, s. 239.

51 Tamtéž, s. 182.

Princip dvojího čtení a dvojí diskuse

Na československou stopu v mezinárodně-sociálním hnutí navázal Edvard Beneš svým předsednictvím sedmé konference práce MOP v Ženevě roku 1925. Ta se zaměřila především na problematiku sociálního pojištění, která byla v menší míře projednávána již od roku 1919. Do roku 1924 došlo k její bližší specifikaci na oblasti nezaměstnanosti, mateřství a pracovních úrazů.

Nejdůležitějším tématem konference se stala právě otázka odškodnění pracovních úrazů, kterou řešila nově zřízená speciální komise. Návrh úmluvy charakterizoval rozsah pojištění, způsob vyplácení pojistných dávek, jejich výši a za součást odškodného stanovil i léčebnou, ranhojičskou a farmaceutickou péči včetně poskytnutí protéz a ortopedických přístrojů. Pozornost se přitom zaměřila také na soudnictví spjaté s touto problematikou. Projednán byl návrh úmluvy o odškodnění nemoci z povolání vzniklých v průmyslových podnicích např. otravou olovem či rtutí. Úmluva dále definovala záruky, které měly zabezpečit pravidelné vyplácení stanovených dávek „... k zvláštním podmínkám té které země budež co nejvhodněji volena, aby v každém případě zaručovala vyplácení odškodnění osobám úraz utrpivším a jejich rodinným příslušníkům a je zajišťovala proti insolvenci zaměstnavatele nebo nositele pojištění“.⁵²

Z organizačního hlediska představovalo novinku sedmé konference utvoření několika subkomisí při propoziční komisi. Tyto subkomise se skládaly z 24 členů a zastoupeny byly stejným počtem delegátů z řad zaměstnavatelů, zaměstnanců a dělnictva. Zabývaly se projednáváním pozměňovacích návrhů k aktuálně schvalovaným konvencím, které měly jednotlivé vlády, nikoliv však zájmové skupiny, možnost zaslat ve stanovené lhůtě čtyř měsíců před zahájením konference. Jednalo se tak o realizaci principu dvojího čtení ustanoveného předešlou konferencí.

52 SKOCH, J. *Mezinárodní organizace práce*, s. 19.

Tento systém se však přes drobné úspěchy ukázal jako nevyhovující. Jedna z nejzávažnějších námitek se týkala připomínkového řízení ke schváleným provizorním textům úmluv, na nichž jednotlivé vlády měnily v rozporu s původním ustanovením celé osnovy schválené v prvním čtení. Problematický postup proto vedl na osmé konferenci v roce 1925 k vytvoření zvláštní pracovní komise v čele s profesorem mezinárodního práva Ernstem Mahaimem. Na základě doporučení této komise byl systém dvojího čtení nahrazen systémem dvojí diskuse. Ten spočíval ve vzájemné kooperaci jednotlivých složek Mezinárodní organizace práce a příslušných vlád. Nejprve se Správní rada usnesla na přijetí konkrétního bodu na denní pořádek konference, poté Mezinárodní úřad práce předložil podrobnou zprávu o příslušném zákonodárství v jednotlivých státech spolu s dotazníkem, z něhož mělo vzejít závěrečné usnesení konference. Ta zahájila o dané problematice generální debatu a současně rozhodla, zda jí řešit ve formě mezinárodní úmluvy nebo formulovat jako doporučení. Detaily mezinárodní úmluvy se poté projednávaly v rámci tzv. speciální debaty. Mezinárodní úřad práce následně vytvořil z předem projednaného obsahu dotazníku s ohledem na připomínky jednotlivých vlád návrh úmluvy, kterou konference schválila v dalším čtení.⁵³

Novinku představovala rovněž tzv. komise expertů, jejichž úkolem bylo zajištění kontroly a dohledu nad aplikací mezinárodních úmluv. Komise operovala mezi jednotlivými zasedáními konference. Skládala se ze znalců mezinárodního práva, kteří měli přehled o pracovním zákonodárství v jednotlivých státech, nevystupovali však v ničí prospěch. Svě zprávy předkládala prostřednictvím Správní rady řediteli Mezinárodního úřadu práce a jeho prostřednictvím konferenci. Poprvé se tak stalo na desáté konferenci uspořádané v roce 1927 v Ženevě.⁵⁴

53 Tamtéž, s. 119–120.

54 Tamtéž, s. 121,141.

Z hlediska významu je nutné zmínit se o desáté konferenci podrobněji. Poprvé se zde uplatnila výše zmiňovaná metoda dvojí diskuse v souvislosti s otázkou nemocenského pojištění. Přesnou formulaci návrhu předloženého Mezinárodním úřadem práce projednávala 63členná komise, která se zaměřila jak na nemocenské pojištění zaměstnanců průmyslu a obchodu, domácích dělníků a čeledi, tak na pojištění zaměstnanců v zemědělství. Podrobně se zabývala především otázkou veřejnoprávnosti a obligatornosti. Každý členský stát ratifikující návrh o nemocenském pojištění jej měl povinně zavést pro dělníky, úředníky a učně. V jeho rámci měli tito zaměstnanci nárok na lékařskou péči a vyplácení nemocenských dávek, v případě jejich nevyplácení disponovali odvolacím právem. Je nutné podotknout, že návrh obsahoval řadu výjimek a nevztahoval se na všechny zaměstnance obecně. Kvůli jeho pružné koncepci byl ovšem přijatelný pro většinu členských států.⁵⁵

Mezi důležité téma ženevské konference je třeba zařadit rovněž otázku svobody odborového spolčování. Probírané problematice se přizpůsobilo složení československé delegace. Dělnictvo bylo zastoupeno poslancem a generálním tajemníkem Československé obce dělnické Aloisem Tučným a jeho poradci Václavem Němečkem z Odborového sdružení československého, tajemníkem Říšské všeodborové křesťansko-sociální komise Antonínem Čuříkem a tajemníkem Ústřední odborové komise německého dělnictva v Československu Antonem Schäferem.⁵⁶

K formulaci konvence týkající se odborového sdružování měla přispět generální debata, od níž se však z důvodů značné rozdílnosti názorů jednotlivých zemí upustilo. Problematiku tak projednávala 36členná komise. Již od počátku bylo zřejmé napětí mezi dělnickou a zaměstnavatelskou delegací, jejichž členové se neshodli ani na základní formulaci některých vyjádření. Dělničtí

55 Tamtéž, s. 133–135.

56 Tamtéž, s. 128.

delegáti odmítali především dodatky ze strany zaměstnavatelů, které by jim při rozdílné interpretaci mohly např. odejmout právo na stávku. Nebylo proto překvapením, že se od problematiky odborového sdružování zcela upustilo.

Úspěch naopak zaznamenal návrh týkající se stanovení minimální mzdy v průmyslových odvětvích, k jehož podrobnějšímu projednání došlo na konferenci roku 1928.

Třicátá a čtyřicátá léta 20. století

První ředitel MOP Francouz Albert Thomas působil ve své funkci až do roku 1932. Výrazně přispěl ke stabilizaci organizace na mezinárodním poli a přijetí šestnácti úmluv a osmnácti doporučení. Thomas kladl důraz nejen na nutnost kodifikace mezinárodních úmluv, ale také na průběžné rozšiřování vlivu organizace na americký kontinent. Na tuto myšlenku navázal jeho nástupce Brit Harold Butler (1883–1951), za jehož předsednictví se členy MOP staly Spojené státy americké.⁵⁷ Je tedy symbolické, že Butlera ve funkci vystřídal v roce 1938 Američan John Winant (1889–1947).

Do vývoje MOP zasáhla druhá světová válka, její činnost ale neochromila. Sídlo MOP bylo v roce 1940 přemístěno z Evropy do kanadského Montrealu a pod patronátem ředitele Edwarda Phelana (1888–1967) se na podzim 1941 uskutečnila mimořádná konference v New Yorku. Delegaci československé exilové vlády zde zašitoval Jan Masaryk.

Ze zasedání konference ve Filadelfii o tři roky později vzešla tzv. Filadelfská deklarace, která definovala cíle a úkoly MOP a doplnila ústavu organizace. K jejímu podepsání došlo 17. května 1944 v Bílém domě za přítomnosti amerického prezidenta

57 Vstup USA do Mezinárodní organizace práce umožnila změna pasáží mírových smluv, které Mezinárodní úřad práce přetavil do samostatného dokumentu – Ústavy Mezinárodní organizace práce. Na jejím základě již nemusel žadatel o členství do MOP vstupovat současně do Společnosti národů. *100 let mezinárodní organizace práce. Základ sociálního dialogu*, Praha 2019, s. 29.

Československá delegace na zasedání MOP ve Filadelfii v roce 1944. Delegaci vedl Jan Masaryk.

Franklina D. Roosevelta (1882–1945). „*Význam deklarace tkví v ustanovení, že všichni lidé bez ohledu na rasu, náboženství nebo pohlaví mají právo na materiální zabezpečení a duchovní rozvoj ve svobodných a důstojných podmínkách. Důraz se kladl také na ekonomické zabezpečení a rovné příležitosti.*“⁵⁸

58 JONÁKOVÁ, A.: 100 let Mezinárodní organizace práce, *Sondy revue* 04/2019, s. 26; Text deklarace dostupný online z: <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/history/lang--en/index.htm> [24. 5. 2019].

Československá
delegace
na zasedání MOP
v roce 1921

MEZINÁRODNÍ ODBOROVÝ SVAZ

Národní odborové centrály navazovaly kontakty již před první světovou válkou. Na sjezdu dánských odborů roku 1901 v Kodani se zástupci sedmi ústředen (Belgie, Dánska, Velké Británie, Německo, Finsko, Norsko a Švédsko) domluvili, že se budou pravidelně scházet, vyměňovat si informace a koordinovat další postup. Na třetím takovém setkání v Dublinu o dva roky později se dohodli, že vytvoří mezinárodní sekretariát, který bude udržovat vzájemné spojení a vydávat zprávy o pokrocích odborového hnutí v jednotlivých zemích. Sekretářem se stal Carl Legien, předseda Generální odborové komise Německa. Na schůzi národních odborových delegací v Curychu roku 1913 navrhli američtí odboráři, aby organizace přijala název International Federation of Trade Unions (IFTU), tj. Internationaler Gewerkschaftsbund, IGB, neboli Mezinárodní

odborový svaz (MOS). V této době se k ní hlásilo již 20 zemí. Na zasedání ve Stuttgartu v srpnu 1902 bylo přítomno i OSČ, zastoupené Josefem Roušarem. Protože však platila zásada, že každou zemi může zastupovat jen jedna ústředna, a tou byla v případě Rakouska vídeňská odborová komise, nebylo OSČ za člena přijato, ač o to jeho vedení velice stálo.⁵⁹

Válka rozbila všechny mezinárodní styky mezi odborovými organizacemi. Jen sporadicky docházelo k jednotlivým schůzkám představitelů odborových centrál, ale až roku 1916 se konala ve Stockholmu porada německých a skandinávských odborů. Na ní se však dohodlo, že ve vhodné době a na vhodnějším místě se svolá nová porada. Téhož roku se v Leedsu setkali zástupci odborových ústředen dohodových států – Francie, Velké Británie a Belgie, ti se usnesli, že v Paříži vznikne Mezinárodní korespondenční kancelář odborových organizací.

Teprve v říjnu 1917 došlo v Bernu k konferenci, na níž bylo zastoupeno i OSČ, tehdy na výslovné přání francouzských odborových organizací.⁶⁰ Na bernské konferenci bylo zastoupeno deset odborových ústředen z devíti států. Na konferenci se projednávaly hlavně sociálně politické požadavky odborových organizací, zejména návrhy konference v Leedsu.

59 FIMMEN, E. *The International Federation of Trade Unions*, Amsterdam 1922, s. 5–6.

60 Dějiny Mezinárodního odborového svazu nejsou v českém jazyce zpracované – na rozdíl od Rudé odborové internacionály. Následující přehled jsme sestavili ze zpráv uveřejňovaných ke sjezdům OSČ.

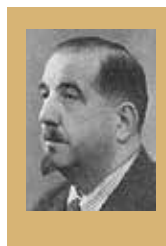
Zpráva Odborového sdružení československého k VII. sjezdu všeodborovému za leta 1918–1920, Praha 1922, s. 67–75; *Zpráva Odborového sdružení československého k VIII. sjezdu všeodborovému za leta 1921–1925*, Praha 1926, s. 136–163; *Hospodářské poměry, sociální politika a odborové hnutí v letech 1926–1939*. *Zpráva k IX. sjezdu Odborového sdružení československého ve dnech 21.–24. září 1930*, Praha 1930, s. 38–59, 300–370; *Hospodářské poměry, sociální politika a odborové hnutí v letech 1930–33*. *Zpráva k X. sjezdu Společné ústředny svazů zaměstnaneckých Odborového sdružení československého ve dnech 8.–11. prosince 1934*, Praha 1934, s. 55–103, 475–588. (V dalším cituji zkráceně: *Zpráva k VII. sjezdu apod.*)

Účastníci Pařížské mírové konference v roce 1919 uznali, že evropský mír musí být zajištěn i sociálně politickými opatřeními, a v mírové smlouvě se také mluví o těchto otázkách a článek XIII této smlouvy skutečně obsahuje ustanovení o mezinárodních konferencích práce, Mezinárodním úřadu práce a mezinárodním sociálním zákonodárství.

Společná konference téměř všech organizací bývalého mezinárodního sdružení se sešla až v únoru 1919 opět v Bernu. Opět se tu jednalo o sociálně politických požadavcích a návrzích vyslovených v Leedsu roku 1916 a v Bernu roku 1917, ty pak byly sestaveny ve společný projev a výzvu mírové konferenci v Paříži, zdůrazňující opět význam sociálně politických požadavků.⁶¹ Co se týče organizace, bylo uloženo holandským odborářům, aby svolali mezinárodní konferenci, která by rozhodla o založení nové mezinárodní organizace. Konference se uskutečnila 28. července 1919 v Amsterodamu. Na ní byl založen nebo možná spíše obnoven Mezinárodní odborový svaz (MOS), jemuž se však kvůli místu, kde byl založen, říkalo často také Amsterdamská odborová internacionála (AOI). Tato organizace se nechtěla vázat na žádnou politickou stranu, ale celkem jasně se už z jejích prvních projevů dalo soudit, že půjde o organizaci reformistickou, inklinující k ideálům sociální demokracie. Ukazovaly to i prozatímní stanovky, které MOS na konferenci v Amsterodamu přijal.

Ačkoli by Carl Legien rád pokračoval v postavení, které v mezinárodním odborové hnutí zaujímal před válkou, nemohli ho z pochopitelných důvodů akceptovat Francouzi, a hlavně ani Belgičané, kteří obviňovali německé odboráře, že nezabránili pustošení jejich vlasti. Prezidentem MOS se proto stal anglický odborový vůdce William Archibald Appleton a po něm následovali sami Britové – James Henry Thomas,

61 TAYERLE, R. Mezinárodní odborová konference v Bernu, *OSČ* 23, 1919, č. 5, s. 41–43.

Leon Jouhaux, vicepresident MOS, generální tajemník CGT (laureát Nobelovy ceny míru 1951)

Jiří Stolz, zástupce generálního tajemníka

Sir Walter Citrine, prezident MOS 1928–1945

Carl Legien

Albert Arthur Purcell, a hlavně od roku 1928 Walter Citrine (1th Baron Citrine of Wembley), jeden z nejvýznamnějších představitelů Labour Party a vůbec celého britského politického života ve 20. století. Zpočátku hráli poměrně významnou roli také sekretáři Edo Fimmen a Jan Oudegeest, oba z Holandska, následovaní Němcem Johannesem Sassenbachem a Belgičanem Walterem Schevenelsem. Jako zástupce generálního tajemníka se v MOS prosadil také český odborář Jiří Stolz, velké vážnosti se těšil také stálý člen výboru Rudolf Tayerle.

MOS vznikl jako společná organizace odborových ústředí různých států, které si jinak zachovávaly samostatnost. Z každé země mohla v něm být zastoupena jen jedna odborová ústředna. MOS si kladl za úkol chránit národní i mezinárodní zájmy odborových organizací a podporovat jejich úsilí, povzbuzovat odborové hnutí v zemích, které se k němu ještě nepřipojily, řídit jednotné akce týkající se společných odborových zájmů a chránit dělníky v boji proti stávkokazům druhých zemí. K uskutečnění těchto úkolů měl shromažďovat příslušné prostředky. Počítalo se s výměnou informací a statistických zpráv, vzájemnou podporou

ve sporech, s agitací v zemích dosud připojených, rozhodování sporů shromažďováním materiálu pro sociální a hospodářské zákonodárství všech zemí apod.⁶²

Podle stanov se měl kongres MOS scházet po dvou letech, protože však se ukázalo, že je třeba probrat mnoho záležitostí, které měly pro odborové hnutí velký význam, sešel se první kongres (svolaný jako mimořádný) již v listopadu 1929 v Londýně. Sjezd se vyslovil především k velmi palčivé otázce socializace:

„Sjezd Mezinárodního svazu odborového v Londýně 22. listopadu a dny následující 1920 odsuzuje kapitalistický systém výroby, který poškozujícím zájmem všeobecným a slouží pouze ku prospěchu jedinců. Uvažuje s jedné strany mimořádný vzestup drahoty životních prostředků, který ztěžuje hospodářskou situaci dělnictva, s druhé strany mimořádné zisky, jichž docilují podniky kapitalistické, a nedostatek předmětů nezbytné potřeby skoro ve všech zemích, zatím co podniky kapitalistické snižují samy svou produkci, aby dosáhly zvýšením cen svých mimořádných zisků, sjezd prohlašuje, že dělnictvo není ochotno vyrábět v zájmu a k zvýšení zisku, bohatství a moci obmezeného počtu kapitalistů. Sjezd poukazuje k tomu, že tato situace dotýká se přímo dělníků, kteří mají právo i povinnost se jí zabývat a žádati, aby co největší množství vyrobených hodnot dáno bylo k dispozici; společnosti, zejména v předmětech obecné spotřeby. Avšak sjezd potvrzuje, že toto nevyhnutelné zvýšení produkce nemůže být provedeno než v takovém systému průmyslovém a hospodářském, v němž snahy výrobců budou věnovány přímo celé společnosti a vyloučeny budou zisky kapitalistů a v němž tito nebudou mít více moci zadržovat neb obmezovat produkci, aby, posloužili svým soukromým zájmům. Poněvadž lepší podmínky života jak materiální, tak morální třídy dělnické

62 Zpráva Odborového sdružení československého k VII. sjezdu všeodborovému za léta 1918–1920, Praha 1922, s. 67–75. TAYERLE, R. Mezinárodní odborový sjezd v Amsterdamu, OSČ 23, 1919, č. 17, s. 193–196, č. 18, s. 205–206.

nemohou být dříve zajištěny, dokud nebudou tyto podmínky splněny, sjezd žádá proto v zájmu celé společnosti socialisaci půdy a výrobních prostředků. Považuje za nutno, počít neprodleně se socialisací bohatství přírodního (dolí na uhlí, rudu, sůl, fosfát a pod.), dále všech prostředků dopravních a vůbec všech odborů výrobních, které proletariát kterékoliv země uzná za nutné.

Tato přeměna musí být provedena nikoliv jen za tím účelem, aby podrobila tyto průmysly kontrole státu kapitalistického, ale aby všechno obyvatelstvo země účastnilo se činně na kontrole prostřednictvím odborových organizací a jejich delegátů.

Sjezd žádá mimo to, aby pro průmysly nedotčené ještě socialisací, byla tato přeměna připravována a sledována tím, že by bylo zajištěno právo spolu určovací a kontrolní odborově organizovanému dělnictvu v podnicích.

Sjezd vyzývá dělníky všech zemí, aby užili k uskutečnění tohoto cíle veškeré své moci hospodářské i politické, v dohodě s činnými soudruhy svých různých organizací. Sjezd ukládá kanceláři mezinárodního svazu odborového, aby jednal s odborovými mezinárodními sekretariáty horníků, námořníků a dělníků dopravních za tím účelem, aby ve lhůtě co nejkratší vhodnými prostředky dosáhl kýženého cíle.“⁶³

Dále sjezd protestoval proti všem pokusům vládnoucích tříd v různých zemích potlačit akce a svobodu dělnických organizací. Pozdravil všechny, kteří trpěli reakcí a bojovali proti ní, kteří se postavili bílému teroru v Maďarsku a bránili dopravě válečného materiálu pro válku proti Rusku. Sjezd dále přijal dvě rezoluce o valutě a surovinách, v nichž se snažil doporučit cesty, které by vedly k překonání poválečného rozvratu a k další hospodářské výstavbě. Schválil dále také rezoluci, odpovídající na útoky Komunistické internacionály, která tvrdila, že jménem mezinárodního odborového hnutí rozdrtil „žlutou“ amsterodamskou

63 Zpráva k VII. sjezdu, s. 71–72.

internacionálu.⁶⁴ MOS odpověděl, že vše připojeným ústřednám ponechává úplnou volnost a svobodu akce, ale žádá, aby se nedaly řídit korporací, stojící mimo jejich řady. Bez ohledu na urážky, jichž se mu od Kominterny dostalo, poslal sjezd pozdrav ruským dělníkům: „*Prohlašuje se solidárním a vyslovuje své sympatie s jejich utrpením a s jejich snahami revolučními. Zve je, aby se připojili k mezinárodnímu svazu odborovému a spojili své síly se silami ostatního proletariátu a vytvořili tak společnou frontu bojovou proti světové reakci. Sjezd prohlašuje, že vládnouti zemi a osvojovati si právo dirigovat mezinárodní svaz dělnický, jsou dvě věci neslučitelné. Není možno, aby šéf vlády, třeba komunistické, byl v těžké době šéfem mezinárodního svazu odborového.*“⁶⁵

MOS nechtěl ovšem působit jen rezolucemi, pokusil se např. vyjednat smír mezi Polskem a Německem o Horní Slezsko, organizoval přerušení dopravního a poštovního spojení Maďarska s okolním světem na protest vůči teroru postihujícímu odborové organizace, uspořádal pomocnou akci ve prospěch vídeňských dětí. Sběrka v prospěch ruských dětí vynesla 35 000 holandských guldenů, které byly věnovány na opatření potravin, léčiv a oblečení a zařízení dětských útulků.

Mezinárodní odborový svaz sdružoval 23 národních ústředí s celkem 23 662 000 členy. Mezinárodní odborové hnutí se skládalo vedle MOS ještě z 28 mezinárodních svazů jednotlivých oborů (např. potravních dělníků, holičů, kožešníků).

V následujících letech uspořádal MOS sjezdy v Římě (1922) a ve Vídni (1924). V rezolucích, které vydával, se vyjadřoval často k politickým otázkám, odsuzoval reakci, fašismus a zejména válku – vyzýval dělnictvo celého světa, aby všemi prostředky

64 Žluté odbory znamenaly odbory, které se spojovaly se zaměstnavateli a státními orgány a zrazovaly zájmy dělnictva.

65 Zpráva k VII. sjezdu, s. 72.

bojovalo proti nebezpečí války a v případě potřeby neváhalo sáhnout ani po generální stávce.

V rámci MOS začal pracovat Mezinárodní výbor žen, který se měl věnovat zvláštním zájmům žen v mezinárodním odborovém hnutí, podněcovat propagandu mezi ženami a napomáhat v otázkách sociálně politické legislativy, která se týkala žen, a při obstarávání statistického materiálu. Mezinárodní výbor mládeže dostal za úkol připravovat podklady o učňovském a pokračovacím školství. Z akcí, které MOS v polovině 20. let vykonal, byla nejvýznamnější mezinárodní pomocná akce pro Rusko, do něhož byly poslány potraviny a oblečení za více než 2 miliony holandských guldenů.⁶⁶

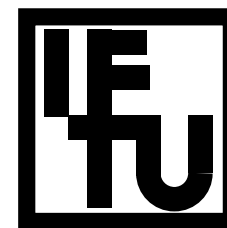
V druhé polovině 20. let se aktivita Amsterodamské odborové internacionály ještě zvýšila. Hlavně z jejího popudu se v roce 1927 sešla v Ženevě světová hospodářská konference, na níž nebyly zastoupeny vlády, ale rozhodující hospodářské a sociální složky – průmysl, obchod, finančnictví, odbory. Úkolem tohoto „sociálního dialogu“ na nejvyšší světové úrovni bylo nalézt směrnice pro další vývoj hospodářské politiky.

Jednotlivé národní delegace byly složeny ze zástupců hospodářských kruhů, akademického světa a odborů – členem československé delegace byl např. Rudolf Tayerle. Odboráři se konference zúčastnili i jako odborní poradci každé delegace. Ti potom na konferenci prosazovali koncepce, které vznikly v rámci Mezinárodního odborového svazu, a ukázali, že mezinárodní odborová organizace má k celkovým hospodářským i sociálním trendům co říci.⁶⁷

Ve stejném roce se v Paříži konal další sjezd MOS. Na něm byly přijaty nové stanovy, které přesněji a obsáhleji vymezily

66 Zpráva k VIII. sjezdu, s. 136–163.

67 Zpráva k IX. sjezdu, s. 38–59.

Logo MOS

Prezident Tomáš Garrigue Masaryk s představiteli Mezinárodního odborového svazu v roce 1929

jeho činnost. Podle nich se Mezinárodní odborový svaz skládal z národních odborových ústředí jednotlivých států, které ve svých stanovách uznávaly taktiku a cíle Mezinárodního odborového svazu. Stejně jako dříve mohla být z každého státu uznána jen jedna ústředna a na druhé straně MOS rovněž garantoval, že samostatnost odborového hnutí každé země nebude nijak dotčena. Sídlem organizace zůstával Amsterdam. Účel MOS spočíval ve snahách zajistit mezinárodní sjednocení dělnické třídy posílením mezinárodních styků mezi odborovými organizacemi všech zemí, podporovat mezinárodní odborové sekretariáty, které uznávají zásady Mezinárodního svazu odborového, a obecně podporovat zájmy a snahy celého odborového hnutí z hlediska národního a mezinárodního. Dále měl provádět akce, sledující společné odborové zájmy, podílet se na vytváření mezinárodního

sociálního zákonodárství, podporovat vzdělávací snahy dělnictva a konečně čelit válce a reakci.⁶⁸

Sjezd vydal velmi aktuální směrnici, řešící poměr úředníků, zřízců a zaměstnanců svobodných povolání k odborovému hnutí. Zdůraznil v ní, že s ohledem na zostřování třídních protív a stoupající významu zřízců a úředníků ve státě je třeba získávat tyto vrstvy pro odbory. Odboráři musí navazovat styky s úřednickými a zřízenými organizacemi a vytvářet podmínky pro to, aby zřízcové a úředníci vstupovali do řad socialistického odborového hnutí. Při organizování těchto skupin pracujících měli dělničtí odboráři mít porozumění pro jejich specifické potřeby, umožnit jim vytváření zvláštních sekcí, pamatovat na ně při volbě funkcionářů apod.

Sjezd se dále zabýval osmihodinovou pracovní dobou, která nebyla zdaleka všude samozřejmostí, a proto vyzval vlády, aby podepsaly washingtonskou úmluvu o osmihodinové pracovní době. Poukázal také na význam celkové hospodářské situace, připomněl, že možnosti dělnictva závisí na síle a vyspělosti odborových organizací, ale především na všeobecném vývoji světové hospodářské situace, kterou představitelé MOS sledovali s určitými obavami. Cítili znepokojení ze stupňující se racionalizace práce a sklonů stupňovat výkon pracujících nad jejich možnosti.

Přitom MOS podporoval všeobecný hospodářský rozvoj a mezinárodní obchodní spolupráci. Souhlasil i s racionalizací, ovšem jen za předpokladu, že na aplikaci racionalizačních opatření se budou podílet i zástupci dělnictva a že dělníci a další zaměstnanci z nich budou mít opravdový užitek, který se projeví i v patřičném zvýšení reálných mezd. Jako čistě technické nebo organizační opatření bez vlivu postavení zaměstnanců by racionalizace působila jen nezaměstnanost a lidem by spíše škodila, než prospívala.

68 Zpráva k IX. sjezdu, s. 310–313.

Toto stanovisko souviselo s celkovým postojem MOS ke vnitřnímu obchodu. MOS uznával význam exportu pro ekonomiku každé země, ale zdůrazňoval, že pro ni je rozhodující především vnitřní trh, koupěschopnost širokých vrstev. V tomto směru se ostatně každé odborové organizaci rozvíjelo široké pole působnosti.

Pařížský sjezd se stejně jako dříve vyslovil i pro odzbrojení, boj proti válce a militarismu. Prohlásil, že dělnické hnutí je rozhodujícím činitelem v boji o mír, a vyzval všechny odpůrce války, aby podporovali a propagovali akce odborových organizací, které se snaží sblížit národy.

MOS se musel stále vyrovnávat s útoky Rudé odborové internacionály (ROI). Ty však byly stále méně nebezpečné, postavení MOS se na jedné straně upevnilo a na druhé straně bylo stále zjevnější, co rudí odboráři skutečně zamýšlejí. Přitom MOS stále počítal s možností, že za jistých okolností přijme i ruskou odborovou ústřednu. V žádném případě však nepřipustil, aby jeho postavení ohrožovala ještě jedna mezinárodní odborová ústředna, která dávala vždy najevo, že jí nejde o nic jiného, že Mezinárodní odborový svaz dobýt nebo rozbít.⁶⁹

Ve spolupráci s Mezinárodním výborem žen se MOS zabýval i otázkou výdělečně činných žen. V několika rezolucích zdůraznil, že odborové hnutí usiluje o takové pracovní a životní podmínky, které by umožnily dělníkům, aby založili rodinu a udrželi ji, aniž by vdané ženy musely z hospodářských důvodů nastoupit do práce. Takové podmínky považuje za nutné pro zdravý rodinný život. Odborové organizace však musí zásadně odmítnout boj proti výdělečné práci vdaných žen, které odcházejí do zaměstnání jen z toho důvodu, že je k tomu nutí nouze v rodině. Odborové organizace uznávají právo každého člověka, aby vytvořil svůj život vlastní prací podle svých schopností a svých sil v mezích, jež odborové hnutí považuje za nutné pro zaměstnance vůbec. Zásadní boj proti

69 Zpráva k IX. sjezdu, s. 317–318, 319–322, 342–344.

výdělečné práci vdaných žen by však znamenal omezení práv určité skupiny zaměstnanců a tím zpochybnění zásad, které v dělnickém hnutí platí. Odpor, který se projevuje ještě proti práci žen, vychází z toho, že nedostatečná odměna práce žen ohrožuje mzdu dělníků. Tento odpor může být zmařen pouze uskutečněním odborových požadavků, a to zvláště těch, které žádají stejný plat za stejnou práci. Toho se dá dosáhnout jen co největším zastoupením žen v odborových organizacích. Mezinárodní odborová porada pracujících žen proto vyzývala všechny zaměstnané ženy, aby vstupovaly do odborů a věnovaly se odborové práci. Byla přesvědčena, že odborově organizovaní kolegové budou spolupráci s ženami podporovat, neboť bez ní by se nepodařilo odborové cíle uskutečnit.⁷⁰

S nemenší intenzitou se MOS věnoval i práci s mládeží. Zvláštní výbor pro otázky mládeže a vzdělání, který vznikl v roce 1926, byl pověřen úkolem podávat návrhy, týkající se odborového organizování mládeže a vzdělávací práce v odborových organizacích vůbec.

Na svých schůzích se Mezinárodní výbor pro otázky mládeže a vzdělání zabýval otázkami ochrany mládeže, odborného vzdělání mládeže a její organizací. Výsledek těchto porad pak předložil k úvaze odborným organizacím.

Připomněl, že v evropských zemích počíná výdělečná činnost pro největší počet dorůstající mládeže již ve 14 letech, často i dříve. Přitom léta mezi 14. a 18. rokem jsou zvláště důležitá pro rozvoj lidského organismu. Proto mládež potřebuje mnohem větší ochrany než dospělý dělník. Tento poznatek se však dosud příliš neprosadil v zákonech, které by měly ochraňovat pracující mládež.

Vedle tohoto důvodu však bylo třeba vzít v úvahu i další důležité skutečnosti. Kulturní bohatství, které každý člověk, jmenovitě dorůstající, musí převzít a duševně zpracovat, bylo velmi obsáhlé a ještě stále rostlo. Z toho vyplývalo, že školní docházka v délce

70 Zpráva k IX. sjezdu, 344–347.

Výkonný výbor
MOS na kongresu
v Bruselu 1933

osm roků (jak bylo stále pro většinu dětí a mládeže běžné) nemohla dostačovat. Mladý člověk se musel i po dosažení věku 14 let, tedy již v době své výdělečné činnosti, dále vzdělávat, což mu v některých zemích umožňovaly živnostenské a pokračovací nebo odborné školy.

Pokud ale mládež navštěvovala pokračovací nebo odbornou školu, nemohla být zaměstnána po celou pracovní dobu, která jí musela být logicky zkrácena na maximálně 48 hodin včetně návštěvy odborné školy. Mladiství dělníci včetně učedníků ve věku 16–18 let měli mít placenou dovolenou v délce minimálně dvou týdnů. Nezaměstnané mládeži se měly poskytnout vzdělávací, podpůrné a ochranné příležitosti.

Tyto poznatky se potom vtělily do minimálního programu na ochranu mládeže, který schválily Mezinárodní odborový svaz, Socialistická dělnická internacionála i Socialistická internacionála mládeže. Předpokládalo se, že poskytne dobrý základ pro řešení těchto otázek.

Tento program vyžadoval od odborových organizací přirozeně rozsáhlou přípravu. Odbory také musely dokázat oslovit jak veřejné mínění a státní orgány, tak i zaměstnavatele a získat je pro tyto plány. Dalo se předpokládat nebo alespoň doufat, že zvláštní postavení mládeže je v zájmu všech, neboť lepší pracovní poměry mládeže znamenají příznivější podmínky vývoje příští generace.

Aby mohly provádět opatření, vydaná na ochranu a výchovu mládeže, musely být odborové organizace v úzkém kontaktu s mládeží. Proto také musely bezpodmínečně dbát na organizování mládeže a učňů. Vedle hájení zájmů mládeže bylo třeba usilovat i o to, aby mládež poznala myšlenkový svět socialistického dělnictva a připravovala se na úkoly praktické odborové práce. To se však doporučovalo provádět ve zvláštních skupinách nebo odborech mládeže v odborových organizacích nebo v různých spolcích socialisticky smýšlející mládeže.

Výbor se zaměřil i na otázku, jak se má v jednotlivých zemích podporovat a rozvíjet odborová vzdělávací práce. Návrhy, které výbor připravil, se daly rozdělit do dvou oblastí. Co se samotné odborové práce vzdělávací týče, konstatoval výbor, že podmínkou každé dělnické vzdělávací snahy je dostatečné všeobecné školní vzdělání. Proto vyžadoval, aby povinná návštěva obecné školy trvala alespoň do 14 let (tedy nejméně 8 let). Pro vzdělání dětí, které budou muset začít pracovat, se měla zavést povinná návštěva pokračovací školy (odborné), která měla trvat až do 18 let. Vyučování přitom mělo probíhat v pracovní době a odborové organizace měly získat na vyučování náležitý vliv. MOS připomínal národním odborovým ústřednám, aby se zasadily ve svých zemích důrazně o provedení těchto požadavků.

Dělnické vzdělávací ústředny se zabývaly péčí o všeobecné vzdělání dělnictva, kromě toho se však uznávala potřeba, že práce v odborovém hnutí vyžaduje i speciální školení. Protože činnost odborových funkcionářů sloužila i veřejným zájmům (např. závodní výbory, pracovní soudy, správa úřadů práce, sociální

pojištění, živnostenský dozor, ochranné zákonodárství), bylo na místě požadovat podporu tohoto vzdělávání z veřejných prostředků. Odborovým organizacím přitom měl být zabezpečen rozhodující vliv na vyučování. Aby se dosáhlo větší jednotnosti v posuzování odborových problémů, měl Mezinárodní odborový svaz zasílat národním ústředním učební plány.

Dále výbor doporučil, aby MOS pořádal mezinárodní schůzky mladších odborových pracovníků, které vyšlou národní ústředny nebo mezinárodní odborové sekretariáty na své útraty. Schůzky měly trvat prozatím týden a konat se vždy v jiné zemi. Mladí odboráři z různých zemí měli tak navzájem navázat bližší kontakty, lépe se poznat a vyměnit si názory. Místo teoretických přednášek byly do jejich programu zařazeny debaty o zařízení odborových organizací a denních odborových otázkách. Tyto debaty probíhaly řečí země, v níž se schůzka konala. Od účastníků se tedy požadovalo, aby daný jazyk určitým způsobem ovládali. Účastníci měli poznat nejen dělnické hnutí, ale i hospodářské a kulturní poměry dané země.⁷¹

Přes velký zájem, věnovaný otázkám mládeže a vzdělávání, nepřestával svou hlavní pozornost zaměřovat na vývoj světového hospodářství. Rozhodl se proto vytvořit mezinárodní hospodářský program. Vypracoval základní směrnice, které byly prodebatovány na mnoha schůzích předsednictva, a zvláště pak na zasedání výboru Mezinárodního odborového svazu, konaného v květnu 1929 v Praze.⁷² Na této schůzi byly také tyto směrnice vzaty na vědomí a přijaty jako základna dalšího zkoumání a zpracování mezinárodního programu:

V jakési preambuli těchto směrnic MOS zdůraznil, že se zabývá především dvěma velkými problémy – znovuvybudováním (hospodářství rozvráceného ve válce) a novými tendencemi

v dnešním kapitalismu. V dalším textu shrnul, co dosud pro obnovu hospodářství vykonal, a upozornil na ohromný koncentrační proces kapitálu v posledních letech a vzrůstající boj o nové trhy včetně kontroly surovin.

Organizovaná dělnická třída se neměla stavět proti tomuto přirozenému vývojovému pochodu. Na druhé straně musely odbory bojovat proti snahám podnikatelů přivlastnit si všechny výhody, jež mohly vzniknout z všestranné modernizace výroby. Pokusy podnikatelů držet mzdy co možná nejnižší a oslabovat tak životní úroveň dělnické třídy musely být odmítnuty, ve shodě s vývojem výrobních sil muselo být naopak dosaženo vyšší životní úrovně.

Mezinárodní odborové hnutí spatřovalo hlavní překážku slibného rozvoje v udržování a zvyšování celních zdí, a naopak podporu mezinárodní výměny statků osvobozenou od protekcionistických opatření chápal jako předpoklad pro rozkvet a další vývoj všeho národního hospodářství.

Samotný program se skládal z části mezinárodní a národní. Národní i mezinárodní úkoly se měly vzájemně doplňovat. Na

Počty členů MOS v roce 1937

71 Zpráva k IX. sjezdu, s. 348-352.

72 Zasedání výboru Mezinárodního svazu odborového v Praze, OSČ, 33, 1929, č. 6, s. 110-111. Prezident republiky přijal předsednictvo MOS 23. května.

poli mezinárodním žádal MOS, aby u Společnosti národů byl za rozhodující spoluúčasti organizovaného dělnictva vybudován Mezinárodní hospodářský úřad, který by úzce spolupracoval s Mezinárodním úřadem práce. Mezinárodní hospodářský úřad měl vykonávat svou činnost ve spojení s národními hospodářskými radami, nebo s jinými, podstatně totožnými organizacemi národními.

Mezinárodní odborový svaz rovněž žádal, aby mezinárodní trusty, kartely a podobné instituce byly v zájmu dělníků a spotřebitelů podrobeny přísné kontrole. Prvním krokem v tomto směru mělo být zveřejnění finančních a jiných informací o nich, včetně zisku a cen. Tyto požadavky měl provést již uvedený Mezinárodní hospodářský úřad.

MOS podporoval snahy, které vzešly z podnětu světové hospodářské konference v r. 1927. Opakoval své požadavky na odstranění celních závor, zejména v Evropě, které znemožňovaly oživení světového hospodářství, rovněž požadoval zrušení dovozních i vývozních zákazů na základě mezinárodních ujednání a jednotnost ve všeobecných ustanoveních obchodních smluv. Za tím účelem měly být podniknuty všechny přípravné kroky na podkladě doporučení světové hospodářské konference. Tyto zásady se měly vztahovat i na kolonie.

MOS vycházel z předpokladu, že hospodářské konflikty představují trvalé válečné nebezpečí, a proto navrhoval, aby všechny hospodářské konflikty, které nebudou vyřízeny bezprostředním vyjednáváním zúčastněných států, byly předloženy mezinárodnímu smírčímu soudu.

Poněvadž nízké mzdy a špatné pracovní podmínky vedly často k nekalé soutěži a na druhé straně k uzavírání trhů, žádal stanovit mezinárodní minimální podmínky pro pracovní poměry podle mezinárodních ujednání na ochranu práce, mezinárodních dohod o pracovní době, o pojištění nezaměstnaných atd. Toto opatření považoval MOS za nutné nejen z důvodů sociálně politických,

nýbrž také jako naléhavý hospodářsko-politický požadavek. Mezinárodní odborový svaz se proto stavěl za ratifikaci, přísné provádění a rozšíření mezinárodních pracovních konvencí.

V oblasti měnové politiky měla proběhnout úplná stabilizace měny, považovaná za předpoklad ozdravení národního (vnitrostátního) a mezinárodního hospodářství. Bylo třeba se snažit o co možno největší stabilizaci kupní síly zlata, vyjádřenou ve zboží a služebních výkonech, k zajištění stability cen, a tím i výroby a možnosti zaměstnání.

Mezinárodní svaz odborový se zavazoval udržovat úzké spojení s dělnickými zástupci poradního komitě hospodářského oddělení Společnosti národů a správní rady Mezinárodního úřadu práce. Považoval za nanejvýš důležité, aby hospodářská politika dělnických zástupců byla určována všeobecnými mezinárodními zásadami a jen v jednotlivých případech se přihlédlo k národním zvyklostem.

Požadavky na poli národním se týkaly především otázky racionalizace, resp. opatření proti jejímu zneužívání. Odborové organizace se zavazovaly, že budou podporovat plánovitý vývoj průmyslu, jeho racionální slučování ve větší jednotky, finanční reorganizaci a nahrazování starších strojů a metod novými zařízeními a technickými metodami. Považovaly však za nanejvýš důležité, aby se proti vykořisťování dělníků uskutečňovala ochranná opatření a aby vzestup životní úrovně udržoval krok se stoupající výrobou. MOS proto žádal mimo jiné, aby odborové organizace spolupracovaly při přípravě a provádění racionalizačních opatření, ale aby dělníci, kteří v důsledku racionalizace ztratí zaměstnání, byli převáděni do jiných průmyslových odvětví, a pokud by se nepodařilo, aby nezaměstnaní byli podporováni bez časového omezení. Při provádění racionalizačních opatření se měl brát co největší ohled na bezpečnost a zdraví dělníků, a konečně se dělníkům (bez poškození zájmů celku) mělo dostat spravedlivého podílu ze získaných výhod, a to snížením prodejních cen, zvýšením reálných mezd, zkrácením pracovní doby a poskytnutím dovolené.

V oblasti měnové a úvěrové politiky, která byla vzhledem k jejímu úzkému vztahu k průběhu konjunktury velmi důležitá, žádaly odborové organizace provádění státního dozoru za účasti odborových organizací.

Odbory zastávaly názor, že veřejné hospodářské podniky omezí monopolistické ovládnutí hospodářství soukromým kapitálem. Bylo proto třeba vybudovat takové veřejné podniky a rozšířit jejich působnost na nová pole. Především se mělo podporovat zestátnění půdy, nerostného bohatství a dopravy, rozšíření státního a obecního polního hospodářství.

Odborové organizace dále žádaly podporu spotřebních a výrobních družstev, jakož i rozvoj vlastních odborářských aktivit. Soudilo se, že tyto dělnické hospodářské podniky posílí činnost mezinárodního odborového hnutí.

Za předpoklad každé cílevědomé hospodářské politiky a přípravy plánovitě vedení hospodářství v zájmu celku považovaly odbory zveřejnění hospodářství. V první řadě považovaly za nezbytné zveřejnit údaje o zaměstnancích, výrobě a odbytu, mzdách a platech, sociálních nákladech a výnosnosti. Na tomto podkladě se měla vybudovat souhrnná úřední statistika výroby a odbytu. Působnost monopolistických podniků měly trvale sledovat a zkoumat oficiální instituce, v nichž by byly odborové organizace přiměřeně zastoupeny. Tyto národní instituce měly rovněž spolupracovat při dozoru nad činností mezinárodních monopolů.

Životní úroveň a kupní sílu zemědělského obyvatelstva měla posílit plánovitá podpora zemědělství, což by vedlo k zvýšení důchodů obyvatelstva zaměstnaného v průmyslu. Jako prostředek k zvýšení zemědělské výroby žádaly odbory především zlepšení odbytu na družstevním základě, jeho plánovitou organizací za současného zmenšení cenových výkyvů a v neposlední řadě vybudování zemědělského odborného školství.

Ačkoli odbory trvaly na požadavku intenzivní mezinárodní výměny, byly též jednoznačně přesvědčeny, že možnosti plného

zaměstnání a zvednutí životní úrovně v jednotlivých zemích závisí v první řadě na rozšíření vnitřních trhů. Toto rozšíření mohlo být vzhledem k stálému zvyšování výroby zajištěno jen tehdy, podaří-li se odborovým organizacím prosadit v každé zemi své požadavky k rozmnožení pracovního důchodu širokých mas. Proto denní boje odborových organizací za lepší mzdové a pracovní podmínky, jakož i politika vysokých mezd tvořily nepostradatelný základ pro výstavbu spravedlivějšího hospodářského řádu.⁷³

Sjezd ve Stockholmu v roce 1930 probíhal ještě v celkem poklidné atmosféře. Padlo na něm však rovněž mnoho závažných rozhodnutí. Předně sjezd přesunul sídlo MOS z Amsterdamu do Berlína, kde ovšem také nezůstalo dlouho, neboť již během krátké doby bylo zjevné, že německé vládnoucí kruhy nejsou této organizaci příliš nakloněny. Po převzetí moci Hitlerem přeložil MOS svůj hlavní stan urychleně do Paříže. Potěšujícím jevem na stockholmském sjezdu byla velká účast odborových delegací z Třetího světa, která ukazovala, že ROI nemá na tuto část světa monopol, jak se ještě na počátku 20. let mohlo zdát. Sjezd přijal několik rezolucí, vyzývajících k dodržování osmihodinové pracovní doby, k odzbrojení a o významu solidarity mezinárodního odborového hnutí s dělnictvem, které trpělo v zemích bez demokracie. Sjezd také definitivně přijal výše uvedené směrnice, projednané v Praze.⁷⁴

Následující sjezd, který se na přelomu července a srpna 1933 konal v Bruselu, byl výrazně ovlivněn nedávnými událostmi v Německu. Necelé tři měsíce před sjezdem rozbil hitlerovský režim německé odborové organizace, což mimo jiné také znamenalo pro MOS velký úbytek členstva a velkou morální ztrátu. Tento tragický stín zahalující bruselský kongres poznamenal znění všech rezolucí, které se zaměřovaly na boj proti fašismu, vyzývaly k bojkotu

73 Zpráva k IX. sjezdu, s. 352–358.

74 Zpráva k X. sjezdu, s. 486–495.

VII. sjezd MOS
v Londýně 1936

německého zboží a podpoře všech osob, kteří z rasových či politických důvodů museli Německo opustit. Poněkud anachronicky v této souvislosti působila rezoluce potvrzující rozhodnutí mezinárodního odborového hnutí bojovat za odzbrojení a proti válce. Zpočátku se mohly ovšem objevovat jisté iluze, týkající se stability Hitlerova panství.

Na světovou hospodářskou krizi reagovala rezoluce o plánovaném hospodářství. Konstatovala, že kapitalistický hospodářský systém není s to, aby našel východisko z krize, která je nevyhnutelným výsledkem soukromokapitalistického hospodářství: „Vzhledem k úplnému selhání hospodářské politiky, vedené po léta za chybných předpokladů a proti pokusu zachránit hospodářství vlastní země na úkor účastníků světového hospodářství, považuje sjezd za svůj nezbytný úkol připomenouti znovu dělnické třídě celého světa, že k úspěchu může vésti jen mezinárodní plánovitě hospodářství, vedené z hlediska krytí potřeb a mající za konečný cíl zřízení socialistického hospodářství.“

Rezoluce tedy vybídla dělnictvo všech zemí k boji za tyto cíle a poukázala na nutnost hledat prostředky a cesty ke stabilizaci měn, která byla nezbytným předpokladem jakéhokoli plánovitého hospodářství. Žádala dělníky, aby odstranili prostředky hospodářské války, protekcionismus a celní zdi, které znesnadňují možnost mezinárodní hospodářské politiky, a zasadili se o uskutečnění plánovitého socialistického spotřebního hospodářství, které rezoluce označila za jedinou lidsky důstojnou formou hospodářství.⁷⁵

Bruselský sjezd však především schválil Hospodářský plán, který připravily vedoucí orgány MOS již v minulém roce. V Předmluvě tohoto dokumentu se opakuje tvrzení, že „*dělnictvo sleduje cíl*

vystřídati soukromokapitalistický hospodářský řád (...) plánovitým hospodářským vedením, jehož nejvyšší zásadou jest krytí dané spotřeby.“ Podle tohoto plánu bylo již možné tento nový hospodářský řád budovat plánovanými státními intervencemi, jejichž význam ostatně neustále stoupal. Taková opatření, aby měla smysl, se ovšem musela provést jednotně a soustavně.

Přestavba hospodářství měla zasáhnout do všech jeho oblastí, od měnové a úvěrové politiky (kde se mj. uvažovalo o jednotné mezinárodní měně) přes výrobu a dopravu až k zemědělství. Plán vyžadoval na jedné straně rozsáhlou mezinárodní spolupráci, odbourávání celních bariér a na druhé straně posilování veřejné a státní kontroly, zejména v těch odvětvích, které by vyžadovaly státní podporu. Rozhodující ovšem bylo nasazení dělnické třídy. „*Úkolem dělnické třídy jest, aby vybojovala v každé jednotlivé zemi ... základy, jejichž dosažení jest předpokladem toho, že počínaje přestavbou kapitalistického hospodářství bude na cestě převádění výrobních prostředků do společného vlastnictví dosaženo jako konečného cíle plánovitého socialistického spotřebního hospodářství, jakožto jediné, lidí důstojné formy hospodářství.*“ (...) „*Socialismus není již cílem budoucnosti, nýbrž úkolem přítomnosti!*“⁷⁶

Na dalším sjezdu MOS, který se konal v létě 1936 v Londýně, se hospodářské otázky nezdály již tak naléhavé. Mluvílo se přirozeně o hospodářské krizi a o plánu MOS jí čelit přechodem na čtyřicetihodinový pracovní týden, rozvojem plánování a udržením volného obchodu. Čím dál, tím větší pozornost se už ale soustřeďovala na mezinárodní politiku. Sjezd odsoudil teror, panující v Německu a Itálii, a podpořil ty, kteří se rozhodli přejít do ilegality a bojovat proti režimu. Vedení MOS žádalo, aby bojkot Německa, přinášející údajně účinky, pokračoval dále. Všichni litovali, že Společnost národů nepodniká proti zemím, které propadly fašismu, energičtější

75 Zpráva k X. sjezdu, s. 495-499.

76 Celý Hospodářský program je otištěn ve zprávě k X. sjezdu OSČ. Viz: Zpráva k X. sjezdu, s. 85-105.

kroky. O to více se MOS zasazoval o kolektivní bezpečnost; prohlašoval, že boj za bezpečný a nedělitelný mír může přinést situaci, v níž bude nutné mít odvahu k válce. Nezbytnou podmínku zabezpečující mír ovšem stále spatřoval ve všeobecném a podstatném odzbrojení, zrušení soukromého zbrojařského průmyslu a soukromého obchodu se zbrojařským materiálem pod mezinárodním dohledem.⁷⁷

V Londýně bylo také rozhodnuto, že příští sjezd MOS se bude konat v Praze. K tomu přirozeně již nedošlo. V roce 1940 přenesl MOS své sídlo do Londýně, kde zůstal celou světovou válku.

SOCIALIZACE VÝROBY

„Doba, jež bezprostředně nadchází, jest jedinečnou příležitostí v dějinách, kdy dělnictvo může vystoupiti a klásti dalekosáhlé požadavky socialistické a demokratické s plnou nadějí na vítězství. (...) Dělnictvo na tuto chvíli čekalo a jest připraveno.“

Těmito slovy začíná soupis minimálních požadavků důvěrnického sboru Škodových závodů a Spojených strojírny v Plzni. Důvěrníci dělnictva, kteří se sešli na schůzi již 29. října 1918, se shodli na devíti zásadních bodech. Na předním místě vyžadovali vyvlastnění velkostatků, železnic, dolů a velkopřmyslových podniků.⁷⁸

77 TAYERLE, R. Mezinárodní sjezd odborový v Londýně, *OSČ 40*, 1936, č. 8: s. 277–280.

78 KOCMAN, A. – PLETKA, V. – RADIMSKÝ, J. – TRANTÍREK, M. – URBÁNKOVÁ, L. *Boj o směr vývoje československého státu I*, Praha 1965, s. 239–240. Základní poučení o této problematice přináší DUBSKÝ, Vladimír. *Odbory v počátcích československého státu*, Praha 1978; HOUSER, Jaroslav. Osud socializačních slibů v předmnichovské republice, *Právněhistorické studie 1*, 1955, s. 27–82; PEROUTKA, F. *Budování státu*, Praha NLN 1991 I, 214–216, IV. 1500–1509; KÁRNÍK Z. *České země v éře první republiky (1918–1938)*, I, Praha 2003, s. 80–83; GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918: Programy, projekty, perspektivy*, Praha 1988, s. 179–215.

V počátcích samostatného československého státu se takové požadavky ozývaly velmi často. Nepronášeli je však jen dělníci, roztrpčení válečnými útrapami a s údivem, se zájmem a často i s nadšením naslouchající zvěstem ze sovětského Ruska či později i Maďarska či Bavorska, kde dělníci provolali republiku rad. Přesvědčení, že doba žádá provést zásadní změny v hospodářské struktuře, bylo téměř všeobecné, šířilo se i v kruzích českých měšťanských politiků. Uvažovali tak i představitelé státoprávní (později národní) demokracie, tedy strany nejvíce spojené s českým kapitálem – např. její předseda, významný politik, první československý ministerský prezident a sám továrník Karel Kramář prohlásil, že se mu zdá, že lidstvo opravdu spěje k socialismu. O vyvlastnění dolů a velkostatků mluvilo i programové prohlášení první (Kramářovy) vlády; podobně se vyjadřovali i další ministerští předsedové. Z dřívějšího utopického snu se během válečných událostí a poválečného rozvratu stalo celkem běžné heslo dne.⁷⁹

Socializace zaujala tedy celkem přirozeně i odboráře, kteří se snažili – nutno říci, že ne zrovna s velkým úspěchem – ji převést do konkrétnější, reálnější podoby, která by se dala uskutečnit. Jako první zaujala stanovisko k této problematice Česká obec dělnická. V Programu odborového socialismu, který tato ústředna přijala na konci roku 1917, stálo, že jeho cílem je odstranění vlády člověka nad člověkem a přeměna námezdních poměrů v poměry spoluvlastnické. Takového cíle se dalo dosáhnout jen v národním státě – výrobních prostředků se jako vlastník měl ujmout sám národ. Program výslovně varoval před zestátněním, neboť centralizace vlastnictví v rukou státu by přinesla „nové poddanství a panství“, nebezpečí policejního státu, v němž by „živel socialistický byl zardoušen živlem policejním“. Socializace měla být postupným procesem, v němž hlavní roli měly hrát odborové organizace.

79 Srov. GALANDAUER, J. *Vznik*, s. 197, 202.

Program odpovídal celkovému ideovému vývoji národně sociální strany během války, kdy se posunula celkově doleva a v jejím vidění světa zesílily (na rozdíl od doby předválečné) socialistické prvky. To se pak projevilo i na sjezdu strany v dubnu 1918, kdy se národní sociálové spojili s anarchisty a přijali nový název – Česká strana socialistická. Na tomto sjezdu odsuzovali ostře kapitalistický systém jako přežilý a v hospodářství zdůrazňovali princip kolektivismu. Do konkrétních požadavků se však tyto postoje příliš nepromítly. V prohlášení, kterým ČOD přivítala vznik Československa, kladla ústředna hlavní důraz na „*upevnění základních kamenů československého státu*“ a následně na budování jeho hospodářské struktury. „*Teprve potom přijde den, kdy český dělník bude slavit své druhé vítězství. Dnes však ještě není chvíle, abychom tento rozhodný zápas za hospodářské osvobození dělníka zahájili, dnes v první řadě čeká celý český národ práce k upevnění všeho, co vyplývá z jeho osvobození nacionálního...*“ Jistě nebude ale vzdálena doba, „*která zavolá českého dělníka na přední lodi k obhájení jeho zájmů sociálních.*“⁸⁰

V souhrnu požadavků, které ČOD předala Národnímu výboru, se o socializaci vlastně nemluvilo. Jak k této myšlence přistupovala, se ukázalo ještě na jejím sjezdu v červnu 1919. Této tematice byl věnován sice samostatný bod jednání, ale způsob, jak se o něm pojednávalo, ukazoval, že nějaké zásadní změny delegáti sjezdu nepomýšlejí. V rezoluci prohlásili, že hlavně a především odmítají násilné plány. Také se stavěli proti nějakým „generálním“ řešením, protože ta by logicky nemohla přihlížet ke konkrétním podmínkám a potřebám. Místo toho požadovali podporu družstevnictví a „akcionát práce“, tj. zastoupení dělnictva ve správních orgánech podniků a podíl na čistém zisku. Tyto požadavky jim ležely tak na srdci, že je zpracovali i do formy zákona, jehož návrh podali dokonce dvakrát.⁸¹

80 DUBSKÝ, J. *Odbory*, s. 40.

81 DUBSKÝ, J. *Odbory*, s. 41–42, HOUSER, *Osud*, s. 38.

Sociálně demokratičtí odboráři se k tomuto tématu vyjádřili rovněž ještě za války, na svém VI. sjezdu, který se konal na přelomu září a října 1918. Emanuel Škatula, který přednesl zásadní projev k bodu Socializace výroby, zahájil svůj obsáhlý výklad popisem rozvratu, který ve společnosti způsobil kapitalistický řád, kdy „*k peklu na frontách druží se bezmezná utrpení v zázemí*“ ... a „*ve státě se silně vyvinutou činností výrobní, miliony nemají se však čím ošatit, čím se obout, co dáti do úst.*“ „*Nadešly kritické chvíle,*“ pokračoval Škatula, „*kdy všichni trpící a ujařmení musí si říci, chtějí-li se nechat pohřbít v troskách tohoto řádu či nemají-li se vzchopit, srazit řady a vystupňovat své síly, aby dosaženo bylo řádu nového a spravedlivého.*“ Na to byla podle Škatuly jediná možná odpověď: „*Je tedy třeba výsostná práva jedné třídy zlomit, potlačenou třídu osvobodit tím způsobem, že vlastnictví výrobních prostředků bude přeneseno na všechny příslušníky národa, na organizovanou společnost ... jež bude vládnouti všemi prostředky práce a svobody. Tak stává se socialisace výroby otázkou socialisace celé lidské společnosti.*“

Svým posluchačům doporučoval Škatula jako nejlepší cestu revolučně evoluční, spočívající v tom, že do kapitalistické společnosti se uvádějí takové formy vlastnictví, které této společnosti odporují, které ji přesahují a které ohlašují a připravují novou společnost. Bylo tedy třeba jen rozvinout a rozšířit kolektivistické a socialistické tendence, které se v současné společnosti již vyskytují. Odvolal se slavného francouzského socialistu Jeana Jaurèse, podle něhož společnost nelze dobýt útokem, nýbrž jen získati. „*Velký sociální převrat může být proveden jedině mohutným rozpětím všech složek socialistického hnutí, organizace odborové, družstevní a politické, a to postupnou, vytrvalou a methodickou prací.*“

Přesto si Škatula uvědomoval, že nakonec bude muset dělnictvo dobýt politickou moc, že dosavadní držitelé moci se dobrovolně svých pozic nevzdají a bude třeba „*sebrat síly, organisovat se, vykonávat tlak a dobývat.*“ Tyto náměty ale příliš nerozváděl ani

nekonkretizoval, nechtěl mimo jiné také příliš děsit – několikrát zdůraznil, že malí vlastníci a příslušníci středních vrstev se nemají čeho bát.

Škatula ale také nechtěl mluvit jasně, resp. ani nemohl. Podle něj měla o způsobech vyvlastňování rozhodovat účelnost, formy socializace měly být různé. Určitě také spíše věděl, jaký si přeje výsledek, než jak ho dosáhnout: „*Snahy naše ponесou se k tomu cíli, aby vytvořena byla nová organizace práce, založená na všech poznatcích vědy a rozvoji techniky, organizace spravedlivá a vskutku produktivní, stačící k ukojení potřeb všech; nebudeme chtít, aby lidská práce byla závislá a vykořisťovaná, aby byla pouhým zbožím, aby dělník byl němým, poslušným otrokem stroje a výrobního řádu; budeme naopak usilovat o to, by příští organizace práce děla se harmonicky, přihlížejíc ke skutečným potřebám, aby, stručně řečeno, aby byla pravým opakem dnešního výrobního řádu s jeho konkurenční horečkou, krisemi, imperialismem, vrcholícím krvavými válkami.*“⁸²

Za necelý rok se OSČ vrátilo k problematice socializace ještě jednou. Na schůzi představenstev 30. srpna 1919 potvrdilo vedení ústředny, že v stále trvá na zásadě „*vyvlastnění soukromých výrobních prostředků*“. Jestliže k tomu nedojde, bude to považovat za stále nebezpečí zdravého vývoje života hospodářského a stálou příčinu nerovnosti sociální. Pod pojmem socializace si představitelé OSČ nepředstavovali jen zestátnění podniků, protože se obávali, že by potom byly vedeny příliš byrokraticky, což by zatěžovalo jejich hospodářskou výkonnost. Přáli si podniky zespolečenštit, zajistit, aby pracující v nich získali rovnoprávné postavení. Za podniky, které by se hodily k socializaci, považovali zejména „*doly, hutě, elektrárny, podniky k opatrování světla, tepla, síly vodní a elektriny, při čemž důležitě také uvažovat o tom, zdali podniky tyto mají přejít v majetek státu, nebo obcí či okresů. Tyto*

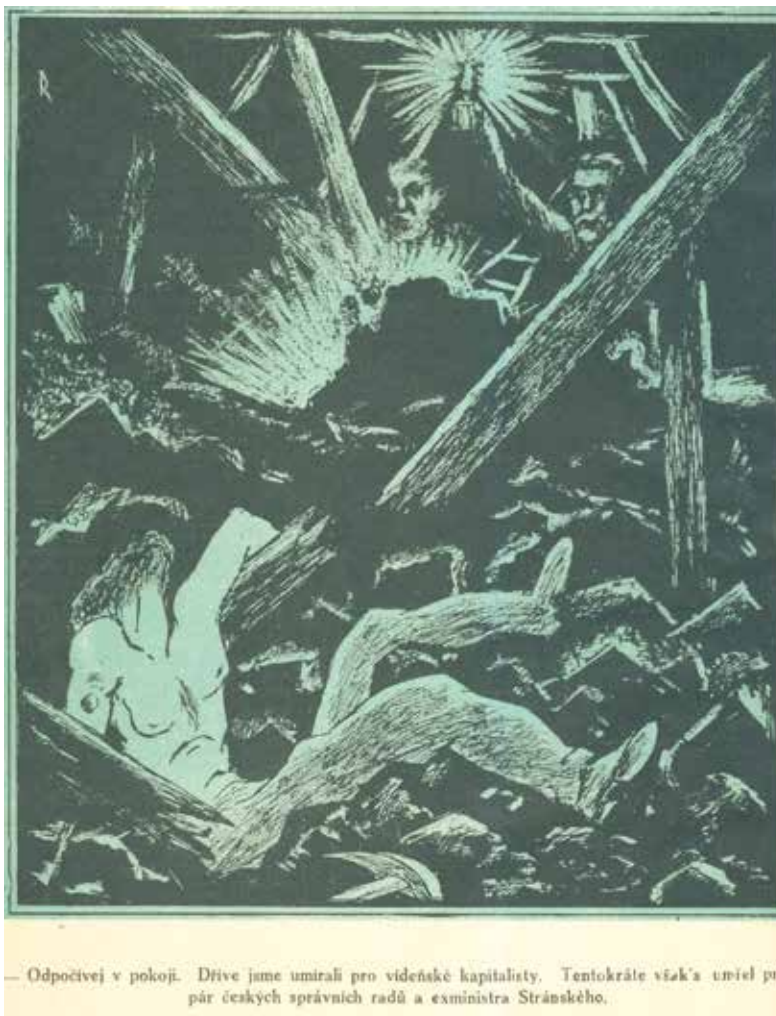
82 Zpráva Odborového sdružení československého k VI. sjezdu všeodborovému za léta 1910–1917, Praha 1918, s. 86–93.

podniky zralé k socialisaci budtěž prohlášeny majetkem národa, ale jich provádění svěřeno bud' podle povahy podniku bud' státu, nebo obcím, korporacím, v nichž by přiměřeným způsobem zastoupeny byly stát, zaměstnanci i spotřebitelé. V podnicích státních i obecních pak musí být zajištěno zastoupení zaměstnanců ve správě podniků.

V roce 1919 doufali mnozí v „nové ráno“, ve splnění mnoha nadějí.

Obrázek z časopisu
Kopřivý 1919.
Neštěstí v dolech
přítahovalo
pozornost, budilo
soucítí a rozhořčení.

— Odpočivej v pokoji. Dříve jsme umírali pro vídeňské kapitalisty. Tentokrátě však umíel pro pár českých správních radů a exministra Stránského.

Vyvláštění pozemků buď co nejdříve provedeno a průmyslové podniky, s nimi spojené, buďtež stejně vyvláštěny. Jako vhodnou podnikatelskou doporučujeme také družstva výrobní, která ve vhodných k tomu oborech mohou se dobře uplatnit.

Ve všech podnicích, které nebudou znárodněny, zajištěno buď zaměstnancům spolurozhodování při přijímání a propouštění dělníků, kontrola nad pracovními podmínkami, zastoupení ve správě podniků a účast na jeho zisku.“⁸³

Ačkoli byly sociálně demokratické odbory vždy spojovány s živnostenskou a průmyslovou výrobou, na počátku naší samostatnosti se rovněž velmi intenzívně angažovaly v zemědělské oblasti. To bylo způsobeno především tím, že jeden ze svazů OSČ, Svaz zemědělského a lesního dělnictva dokázal mimořádně úspěšně oslovit zemědělský proletariát. Jestliže na konci roku 1918 vykazoval 1867 členů, podařilo se mu během dalšího roku počet svých členů téměř zestonásobit – na 178 868 členů. (Mimochodem v této době představoval nejpočetnější svaz v OSČ). Kolektivními smlouvami, které představovaly do té doby v zemědělství spíš výjimku, pokryl svaz asi čtvrt milionu zaměstnanců. Pro svaz a tedy i pro OSČ byla přirozeně velmi důležitá otázka pozemkové reformy, na niž nahlížely stejně, v podstatě shodně se stanoviskem sociálně demokratické strany, která odmítala parcelaci půdy a její předání individuálním vlastníkům, ale požadovala, aby velké pozemkové majetky nedělily a aby se na nich zavedla zespolečenštěná výroba. Při ní se dalo využít všech moderních vědeckých a technických prostředků, což zase mělo zajistit co největší zhodnocení práce a největší výnosy. Naopak dělení půdy považovali za neekonomické, obávali se, že v případě rozdělení latifundií ztratí část zemědělského dělnictva práci a bude se muset přesunout do průmyslu, kde už tak panovala dost velká nezaměstnanost. Vedení svazu si velmi dobře uvědomovalo, že agrární strana svými sliby chtěla získat drobné zemědělce pro svůj program a usilovala o to, „aby rozmnožením jejich soukromého vlastnictví zesílila své mocenské postavení.“ Své stanovisko sociální

83 Zpráva Odborového sdružení československého k VII. všeodborovému sjezdu za léta 1918–1920, Praha 1922, s. 29.

demokraté neustoupili, nedokázali ho ale také ani prosadit. Když se naopak agrárikům podařilo zajistit vydání záborového zákona v dubnu 1919 a vytvoření Státního pozemkového úřadu pod svým vedením v červnu téhož roku, bylo zjevné, že v jednání o podobu pozemkové reformy budou hrát prim. Sociální demokraté to více méně vzali na vědomí, i když stávkové hnutí zemědělského dělnictva trvalo po celý rok 1919 a vyvrcholilo v roce následujícím. Odboráři, kteří se nakonec přesto ocitli v defenzívě, se věnovali především bezprostředním sociálním potřebám svých členů.⁸⁴

V roce 1919 se začala ale také projednávat otázka případné socializace dolů. Když se uvažovalo o tom, jaké podniky se mají či mohou socializovat nejdříve, vždy se na prvním místě objevily právě doly. Šlo o velké majetky, spravované podle daných specifických pravidel, jejichž vlastníci, „uhlobaroni“, se netěšili zrovna dobré pověsti – protiklad bohatého, často německy mluvícího, bezstarostného majitele a horníka, riskujícího v dole život, se nabízel sám sebou a dal se rovněž dobře propagandisticky využít. Jistě tu hrála roli i okolnost, že vyvlastňování uhelné těžby podpořili i experti. Popud k jednání dal důlní odborník a vysoký úředník Ing. Adam, který upozorňoval, že již za války se začalo těžit velmi neehospodárně, s cílem získat okamžitě co nejvíce uhlí, bez ohledu na potřeby budoucnosti. Takový postup bylo třeba zastavit, soukromé doly za náhradu vyvlastnit a převést do vlastnictví státu, který pak bude za vedení odborníků sám organizovat těžbu.

Adamova výzva byla velmi působivá, údajně způsobila, že požadavek na vyvlastnění se dostal i do programového prohlášení československé vlády. Ministerstvo veřejných prací (vedené v té době agrárikem Staňkem), jemuž tato agenda připadla, se ale rozhodně nechťelo ukvapit. Uspořádalo anketu, v níž mohli své názory vyjádřit jak odborníci, tak majitelé a ke slovu přišli i zástupci

odborových organizací. V této anketě shrnul názory odborníků opět Adam, který připomněl nutnost racionálního, plánovitého provozu dolů; v této souvislosti navrhl také, aby se na správě dolů podíleli sami horníci, kteří měli pomáhat v provozních záležitostech a při dodržování bezpečnostních předpisů. Jménem majitelů a nejvyšších úředníků mluvil vrchní ředitel Günther, který se rozhodně zastával soukromé iniciativy a odpovědnosti jako hlavní pružiny hospodářského podnikání a zásadní změnu vlastnictví si prostě nedovedl představit. Byl však ochoten učinit určité ústupky: stát mohl provozovat účinnější dozor nad provozem i finančním hospodářstvím. Dělníkům a úředníkům Günther nabídl možnost vytvářet závodní rady, které by se podílely na rozhodování o stanovení mezd a úkolů, kontrolovaly mzdové výplaty a mzdovou statistiku, vyjadřovaly se k provozním problémům a všem otázkám, týkajícím se „blaha zaměstnanců“. Z výnosu hospodaření měla totiž plynout část do fondů, financujících dobročinná zařízení pro horníky. Konečně mohli dělníci a úředníci vyslat po jednom zástupci do správní rady nebo do orgánu se stejnou funkcí.

Zástupci hornických odborů, tj. svazů spadajících do ČOD, OSC a německého Gewerkschaftsbundu, se rozhodně vyslovili pro vyvlastnění a převedení těžby i distribuce uhlí do veřejné správy. Více méně shodně ale odmítli zestátnění; počítali s vytvořením speciální, na státu nezávislé hospodářské organizace. Když po skončení ankety byla vytvořena užší socializační komise, vyjádřili v ní odboráři své představy obsáhleji. Všechny soukromé doly měly být za náhradu vyvlastněny a sloučeny se státními doly do zvláštní hospodářské organizace – Uhelného společenstva. To měla řídit Uhelná rada, složená ze zástupců zaměstnanců, spotřebitelů a představitelů státu. Tento orgán měl rozhodovat o výši těžby, jejích metodách, výši mezd a dalších významných otázkách. Do doby, než bude vyvlastnění dolů provedeno, měly se na správě dolů podílet závodní rady, volené na všech báňských závodech s více než 15 zaměstnanci.

84 HEGNER, E.: Hnutí zemědělského dělnictva s hlediska odborového a sociálně politického, *OSC* 23, 1919, č. 4, s. 33-35, č. 5, s. 45-47.

K otázce socializace dolů se vrátili i českoslovenští socialisté; návrh příslušného zákona podali v říjnu 1920 Dr. Bohuslav Vrbenský a Václav Draxl (předseda hornického svazu ČOD). Tento návrh se vyslovoval pro zestátnění dolů, které měly být převedeny pod správu Státní uhelné rady. Původní majitelé měli dostat náhradu, která by se vyplácela během následujících 30 let z výtěžku hospodaření dolů, 1/3 z čistého zisku měla připadnout na „zlepšení sociálního postavení“ zaměstnanců. Návrh se projednával ve výborech, ale nakonec jako všechny ostatní zapadl. Stejný osud potkal i osnovu zákona o provozování a rozdělování uhelné těžby. Na začátku listopadu 1920 sociální demokrati Brožík (předseda Svazu horníků), Tayerle a Němec navrhli, aby byly vyvlastněny všechny podniky na těžbu uhlí, a to i s vedlejšími závody. Hornické organizace by si sice přály, uvádí se v této předloze, aby vyvlastnění proběhlo bez náhrady, to však nebylo možné bez současného vyvlastnění ostatních majitelů. Další konkrétní údaje k její výši a způsobu náhrady se však v návrhu zákona neuvádějí, resp. jeho autoři odkazují na další zákon, který ještě nebyl vydán. Vzhledem k době, kdy návrh zákona vznikl, se nedá vyloučit, že jeho podání bylo motivováno spíše agitačními důvody, že měl spíše posílit postavení sociálnědemokratické pravice, k níž všichni tři jeho autoři patřili, v eskalujícím sporu s marxistickou levicí.

Během roku 1920 se objevily ještě tři další návrhy na socializaci. Velmi pravděpodobně souvisely s dalším posunem společnosti doleva, jak to ukázaly dubnové parlamentní volby. S jedním přišli němečtí sociálnědemokratičtí odboráři, kteří se do té doby k socializaci příliš nevyjadřovali, resp. spíše se jen pozastavovali nad pomalostí československých socializačních snah, jež srovnávali s německými a rakouskými ambiciózními a ráznými plány. Nebylo ani celkem divu, jejich vztah k československému státu byl stále dost napjatý. Na I. řádném sjezdu svého

Gewerkschaftsbundu v červenci 1920 se vyslovili pro postupnou a plánovitou socializaci, k níž podle jejich mínění již ve většině průmyslových odvětví dozrály podmínky. Socializaci měly v jejich pojetí prosazovat závodní rady, určené ke spolurozhodování dělnictva a uplatňování demokracie v závodech. Rozsah jejich pravomocí neuváděli, předpokládali, že ho vymezí zákon, který měli – pokud tak neučiní co nejdříve sama vláda – podat jejich poslanci. V rezoluci se objevila důležitá a zároveň dost opomíjená myšlenka, že autorita závodních rad se musí zakládat nejen na nějaké zákonné normě, ale především na síle dělnictva a jeho odborových organizací. Neméně důležité bylo, že sjezd v tomto případě nepočítal jen s vlastními organizacemi, ale vyzýval všechno dělnictvo v Československu ke spolupráci: „*Pokud by vláda a parlament v této mimořádně naléhavé otázce (tj. vypracování zákonu o závodních radách) selhaly, pak budou muset dělníci a zřízení demokracii probojovat odborovými prostředky, zavést závodní rady vlastní silou a prosadit jejich uznání ze strany podnikatelů.*“⁸⁵

O tom, jak uskutečnit socializaci, se poměrně dost přemýšlelo a jednalo v OSČ. Tayerle, který o tom často psal do časopisu ústředny poměrně nejvíc, měl navíc tu výhodu, že z vlastní zkušenosti věděl, jak se k této problematice staví Mezinárodní odborový svaz. Tayerle přednesl 14. května 1920 na konferenci svazových představenstev zásadní referát, který byl potom s určitými modifikacemi schválen a otištěn. Tento text v podstatě opakuje a rozvádí usnesení svazového představenstva z 30. srpna 1919, což dokazuje, že v OSČ se na socializaci nahlíželo více méně stále stejně.

Socializaci charakterizoval Tayerle jako „*převod soukromých prostředků výrobních do majetku společnosti, národa, zastoupeného státem, obcí, župou, obcí nebo společností jimi vytvořenými.*“

85 DUBSKÝ, V. *Odbory*, s. 44–48; HOUSER, J. *Osud*, s. 39–43.

Může být prováděna „postupně, podle hospodářských podmínek a vědeckých metod, a to nejen ve svém obsahu, vnitřní organizaci výroby, ale i rozsahu, totiž oborů nebo odvětví výrobních, jež má zabírat.“ Za důležitou podmínkou socializace se považoval dobrý stav podniku, nerušený chod, zajištění jeho životaschopnosti a prospěšnosti. Na otázku, jaké podniky by se hodily k socializaci, tj. „byly zralé“, zněla odpověď, že ty, které se nacházejí v držení velkých společností nebo několika jedinců, mají uvedené předpoklady, a mohou být proto bez potíží a hospodářských škod převedeny do majetku národa. Konkrétně mělo jít o doly, železnice nebo dopravní podniky vůbec, elektrárny, plynárny apod. Z důvodů veřejného zájmu mohla být k těmto podnikům přiřazena výroba zbraní, střeliva, léčiv, chemických prostředků. V obchodu bylo pro socializaci zralé pojišťovnictví. Rovněž velké pozemkové majetky (nad 100 ha) měly být zabrány a znárodněny, půda neměla být dělena a spravována státem, obcemi či družstvy. Lesy a rybníky měly náležet jen státu nebo obcím. Socializované podniky se měly postavit pod správu státu, obcí, žup, případně se mohla vytvořit smíšená společenstva, složená ze zástupců státu či obce, zaměstnanců a spotřebitelů. Konečně se mohly uplatnit i jiné formy výroby a prodeje, zejména družstevní. Předpokládalo se, že velké podniky s celostátním významem se dostanou pod správu státu, menší, s lokálním významem pod správu obcí či svazku obcí apod. Smíšená správa byla zamýšlena hlavně pro doly. Za vyvlastněné podniky se měla poskytovat náhrada s výjimkou majetků neoprávněně nabytých.

Program socializace se vyjadřoval ještě o účasti zaměstnanců na správě a zisku, důvěrnících a závodních radách, které měly mít právo spolurozhodovat o přijímání a propouštění dělníků, dozírat na dodržování kolektivních smluv nebo spravovat dobročinná zařízení podniku. Jestliže žádný zaměstnanec neměl ztratit kvůli socializaci zaměstnání, tak i dosavadní majitelé,

Karikatura v časopisu Koprivky 1919 reaguje na pozemkovou reformu.

Karikatura v časopise Koprivky 1919

pokud se účastnili řízení podniku nejen kapitálem, ale i plodnou prací, v něm měli zůstat.⁸⁶

K otázce socializace se vyjádřila i marxistická levice, která zpracovala své názory ve formě návrhu zákona, který však zřejmě nebyl oficiálně podán a jen otištěn na počátku roku 1921 v kladenském časopisu Svoboda. V návrhu se píše, že ČSR je socialistická republika, jejímž hlavním úkolem je znemožnit každé vykořisťování člověka člověkem a odstranit třídní rozdíly. Dosažení

⁸⁶ Zpráva Odborového sdružení československého k VII. všeodborovému sjezdu za léta 1918–1920, Praha 1922, s. 29–30.

Antonín Hampl
(Archiv Poslanecké
sněmovny)

tohoto cíle měla napomoci socializace, prováděná bez náhrady. Její hranice nebyly stanoveny, ale bylo zřejmé, že toto vyvlastnění mělo být dalekosáhlé, protože se mluvilo i o obytných domech. Socializační akci a další hospodářské procesy měla řídit Nejvyšší socializační hospodářská rada. Jak se tento projekt lišil od všech předchozích, vyplývá z toho, že vyhlášoval povinnost pracovat pro všechny schopné muže i ženy, neuznával bezpracné příjmy plynoucí z majetku, a prosazoval

rozdílení výrobků podle výkonu a schopností.⁸⁷

Zde by mohl text věnovaný socializaci skončit, stačilo by jen ještě dodat tradiční závěr, že výsledkem všech těchto snah bylo vydání zákonů o závodních a revírních radách při hornictví, hornických rozhodčích soudech a o účasti horníků na zisku (zákon č. 143–145/1920 a dále ještě zákona o závodních výborech z roku 1921).

Domníváme se, že je však třeba připojit ještě několik poznámek. Již Ferdinand Peroutka si povšiml, že „koncem roku 1918 socializace aspoň velkých podniků zdála se být tak blízkou, že potom muselo udivovat vzdáleného pozorovatele, jak nálada ta odplynula, nezanechavši po sobě zřetelné stopy ve společenském řádu.“⁸⁸ Opravdu – jak mohlo skončit všechno tak rychle? Důvody, proč se socializací ještě počkat, se samozřejmě našly lehce – hospodářství je jemný stroj, není proto vhodné do něj nešetrně zasahovat, hospodářství se podobá nemocnému člověku, který má

87 HOUSER, J. *Osud*, 34–35.

88 PEROUTKA, F. *Budování státu I*, s. 214.

podstoupit operaci, a musí se proto nejdříve zotavit, aby ji pak dobře přestál, uskutečnění závisí na hospodářských a politických stycích se zahraničím, a proto „*pronikavější postup v otázkách socializačních je stísněn.*“ Těmito slovy vysvětloval otálení se socializačním programem a nakonec jeho odložení Antonín Hampl.⁸⁹ Svou roli hrála jistě i skutečnost, že nějaké pronikavé reformy na tomto poli si nepřál ani prezident, který se domníval, že na jejich uskutečnění chybí československému dělnictvu zkušenosti i znalosti. Jeho slova, že se nesmí dělnictvu tolik slibovat, mluví za vše.⁹⁰

Ti, kteří o socializaci mluvili a psali, nemysleli své požadavky až tak vážně, resp. v nich viděli spíš agitační prostředek. Vždyť kdyby přece opravdu usilovali o socializaci dolů, mohli by zorganizovat alespoň nějaké demonstrace. (Nebáli se jich?) Uvažování o socializaci mělo ale velice komorní, akademický ráz. Spíše je však pravděpodobnější ještě jedno vysvětlení. Tayerle, Hampl a další, kteří se socializací zabývali, si především uvědomovali, jak se svět během několika let změnil, že sice nedosáhli všeho, co si přáli, ale přesto výrazně pokročili. Dělnictvo získalo sílu a vážnost, jakou dříve ani zdaleka nemělo, místo hospodářského absolutismu se začala šířit hospodářská demokracie, dělník získal malé, ale přece jenom nějaké právo spolurozhodovat – nebo to alespoň slyšel a mohl tomu věřit. A hlavně – co se nepodařilo získat jedním rázem, povede se příště.⁹¹ A tak se stalo, že jediné velké vyvlastnění provedli agrárníci.

89 Ministr veřejných prací o socialisaci, *Stavebník* 30, 1919, č. 15, s. 60–61; BENEŠ, V. Sjezd Svazu kovodělníků v Československé republice, *OSČ* 23, 1919, č. 22, s. 257–260.

90 „Nesmí se dělnictvu tolik slibovat. Je pochybné, vedlo-li by se dělníkům hned v prvních stádiích socialismu lépe než za režimu kapitalistického.“ Srov. Do druhého roku naší samostatnosti, *Stavebník* 30, 1919, č. 22. 5. XI. 1919, s. 87–88.

91 TAYERLE, R. K májovým demonstracím, *OSČ* 23, 1919, č. 9, 89–90; TAYERLE, R. Jak uskutečníme socialisaci? (Úvaha k 1. květnu), *OSČ* 24, 1920, č. 9, 109–110.

KOLEKTIVNÍ SMLOUVY

Kolektivní smlouvy uzavírali (a samozřejmě dodnes uzavírají) na jedné straně podnikatel nebo podnikatelé, případně jejich organizace a na druhé straně dělnictvo, zastoupené nejčastěji svými odborovými organizacemi. Spočívaly na svobodné dohodě obou stran a na jejich rovnoprávnosti. Tyto smlouvy nenahrazovaly individuální smlouvy, představovaly dohodu o obecném obsahu budoucích pracovních smluv. (Vzhledem k tomu, že především regulovaly mzdové záležitosti, říkalo se jim také tarifní, případně ceníkové smlouvy, resp. dohody.)

Vznikly z poznání, že smluvní svoboda a rovnost stran nemají pro jednotlivého dělníka praktickou cenu. Dělník vystupoval sice jako svobodný, při uzavírání smlouvy právně rovný a rovněž nebyl právně nucen pracovní smlouvu uzavřít a přistoupit na podmínky, které vyhovovaly podnikateli. Nicméně skutečnost, že byl nemajetný (v podstatě v tom smyslu, že žil ze dne na den) a bez pracovních prostředků, mu nedávala jinou možnost než vstoupit do zaměstnání bez prodlev a na základě podmínek, které určoval zaměstnavatel, jehož potřeba pracovních sil nebyla tak naléhavá jako poptávka zaměstnance po práci. Slabší postavení dělníka kromě toho stupňovala i konkurence dělníků mezi sebou, takže dělník, který přistoupil na horší podmínky, měl větší šanci na přijetí do zaměstnání než dělník náročnější. Pokud však dělníci postupovali společně, byla tato vnitřní soutěž dělníků mezi sebou vyloučena. Kolektivní postup vyrovnával postavení zaměstnanců a zaměstnavatelů i v tom, že zaměstnavatel se mohl velmi lehko obejít bez jednoho dělníka a nahradit ho jiným, ale v případě celého kolektivu se takový krok zdál mnohem obtížnější.⁹²

92 Heslo tarifní smlouvy pracovní, *Ottův slovník obchodní*, Praha 1917, s. 1434–1436. ČECHRÁK, C. *Mzdová soustava kolektivního vyjednávání ve světle ekonomické teorie*, Praha 1924; UNGERSBÖCK, G. Vom „freien“ Vertrag zum Kollektivvertrag, in: STOURZH, G. – GARDNER, M. (ed.). *Historische Wurzeln der Sozialpartnerschaft*, Wien 1986 (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, Bd. 12/13), s. 123–152.

Brožura
o osmihodinové
pracovní době

Růst počtu a významu kolektivních smluv se nedá oddělit od rozvoje odborového hnutí, které postupem doby našlo ve vyjednávání o kolektivních smlouvách jeden z hlavních důvodů své existence. Nutno přiznat, že odborové organizace se v tomto ohledu skvěle osvědčily. Na rozdíl od jednotlivce, který by se do vyjednávání pustil sám, nebo i od kolektivu dělnictva, které nemělo dostatečný přehled, měly odbory jako instituce k dispozici dostatek údajů o vývoji konjunktury, o situaci na trhu, nabídce pracovních sil, dokázaly je vyhodnotit a využít tyto znalosti pro nalezení nejpříhodnější strategie. Pokud se vyjednávání zúčastnil zkušený odborový sekretář, mohly využít i svých psychologických zkušeností, které určitě nezaostávaly za zkušenostmi vyjednávačů druhé strany. Odborový funkcionář, zvláště když nebyl osobně zainteresován na výsledku vyjednávání, mohl nezaujatě posoudit charakter nabízených podmínek a poznat, kdy je možno požadavky stupňovat a kdy zase spíše ustoupit. Měl také zkušenosti a schopnosti působit na masu, zklidnit ji, příp. zase mobilizovat k nátlakovým akcím. Tato vůdcovská a někdy demagogická schopnost se nesmí podceňovat...⁹³

Výhody kolektivního vystupování a jednání o pracovních podmínkách (především samozřejmě mzdových) v systému, založeném na volné soutěži, poznali jako první angličtí dělníci v první polovině 19. století. Po polovině tohoto století se začaly kolektivní smlouvy objevovat i ve Francii a Německu. V Rakousku uzavřeli první takovou smlouvu v roce 1848 typografové ve Vídni. I v Praze skončilo vyjednávání o mzdách dohodou o zvýšení mezd. Od té doby stáli typografové v čele snah za kolektivní úpravu mzdových a pracovních podmínek. Proto se jim roku 1870 podařilo vyjednat mzdový ceník, obsahující minimální mzdy a jednotné úkolové sazby. Tiskaři byli ovšem ve velké výhodě. Šlo o dělníky velice kvalifikované, těžko nahraditelné a skvěle organizované, a tak není také divu, že po dlouhých a pečlivých přípravách dokázali vybojovat smlouvu platnou pro

93 ČECHRÁK, C. *Mzdová soustava*, s. 31–41.

celou monarchií. Tato smlouva obsahovala mzdový ceník pro všechny kvalifikované pracovníky knihtiskařské a písmolijeké, přesně stanovené minimální sazby, jejichž výše byla určena v šesti třídách, do nichž zařazen byl kvalifikovaný personál knihtiskáren podle velikosti měst, v nichž pracoval. Součástí smlouvy bylo i ustanovení o devítihodinové době pracovní, příplatky za práci přes čas, projednávání a vyřizování sporů atd. Smlouva byla uzavřena na čtyři roky.

Uzavření kolektivních smluv často předcházely stávkou, po určité době se ovšem zjistilo, že lze kolektivní smlouvu uzavřít i bez tohoto extrémního nátlaku. Bylo to ovšem možné jen v tom případě, že dělnictvo bylo tak dobře organizováno, že by si její uzavření dokázalo vynutit třeba i jen hrozbou stávky. V souvislosti s tím přirozeně rostl význam odborových organizací, které byly pro akce tohoto druhu nenahraditelné.

Uzavírání smluv s podnikateli budilo u některých dělníků marxistického ražení pochybnosti, protože to považovali za zradu třídních zájmů. Tyto názory se však příliš nerozšířily, oprávněnost kolektivních smluv uznal III. rakouský všeodborový sjezd a potvrdil i IV. sjezd, konaný v roce 1903. Kolektivní smlouvy na tomto sjezdu obhajoval knihtiskař Dwořáček, který prohlásil, že minulé doby, kdy se lepší podmínky daly dosáhnout jen stávkou.

Nebylo ovšem sporu o tom, že kolektivní smlouvy oslabovaly konfrontaci a umožňovaly lépe vnímat požadavky druhé strany. Proto autor prvního vědeckého pojednání o kolektivních smlouvách Alfred v. Lindheim je nazval „*dílem sociálního míru*“. Výstižnější pojmenování však asi zvolil rakouský sociálně demokratický politik Julius Deutsch, který je charakterizoval jako doklad „*sociálního průměří*“.⁹⁴

94 LINDHEIM, A. v. *Die Friedensaufgabe der Tarifverträge zwischen Arbeitgeber und Arbeitnehmer*, Wien 1902; DEUTSCH, J. *Die Tarifverträge in Österreich*, Gewerkschaftliche Schriften, hg. v. d. Reichsgewerkschaftskommission Österreichs, Heft 1, Wien 1908.

V roce 1903, kdy se konal zmíněný sjezd, došlo v Rakousku ke zlomu v počtu uzavíraných smluv. Od té doby jich stále přibývalo v oborech, kde už byly zavedené, a vyjednávání o nich se šířilo do nových oborů i pojímalo nové skupiny zaměstnanectva – tak např. v roce 1902 uzavřeli kolektivní smlouvu i vídeňští lékárníci (tedy akademicky vzdělaní lidé), 1907 dámské krejčové (tedy ženy) a 1911 i první zemědělské dělníci, tentokrát na Žatecku. S tím, jak se tento fenomén prosazoval ve veřejném životě, rostla také informovanost a schopnost rozlišovat mezi smlouvami, omezenými na jeden závod nebo na určité místo, okres, obor a konečně smlouvami, uzavřenými na úrovni země či celé monarchie.

V roce 1906 se začal počet kolektivních smluv statisticky podchycovat. Nejvíce kolektivních smluv před I. světovou válkou pochází z Vídně a dalších významných průmyslových středisek, z Čech, Moravy, Dolního Rakouska, např. ve Vídni v roce 1913 krylo 144 smluv 81 299 osob, v zbytku Dolního Rakouska to bylo 50 smluv a 5102 osoby, v Čechách 171 smluv a 35 058, na Moravě 48 smluv a 6746; celkově 500 smluv a 142 340 osob. Ve skutečnosti nešlo o nijak závratná čísla, kolektivní smlouvy pokrývaly asi 18 % rakouských zaměstnanců, což bylo ve srovnání s Anglií i Německem dost málo.⁹⁵

Sami dělníci před I. světovou válkou docházeli k poznání, že naděje na pozitivní působení kolektivních smluv byly přehnané. Smlouvy, vyjednané během konjunktury v prospěch dělnictva, podnikatelé za horších podmínek porušili, když za nimi nestála silná a odhodlaná odborová organizace.

Porušování kolektivních smluv umožňovala především okolnost, že rakouské zákonodárství nemělo do roku 1918 žádné ustanovení, které by se jich týkalo. Pouze novela živnostenského

95 UNGERSBÖCK, G. *Vom „freien“ Vertrag*, s. 144.

řádu z 5. února 1907 připouštěla společenstvům a pomocnickým hromadám (tedy zastoupením mistrů a dělníků v řemeslnických oborech) možnost takové smlouvy vyjednat. Kolektivní smlouvy byly tedy vlastně právně nevymahatelné. Ovšem i v Anglii se na ně dlouho pohlíželo jako na dohody gentlemanů.⁹⁶

Určité rozčarování dělnictva vycházelo i z toho, že podnikatelé se začali také organizovat, což počáteční výhodu dělníků eliminovalo. Velké podniky poskytující svým zaměstnancům byty, konzumy a další zařízení, na žádné smlouvy nepřistupovaly. Také postupující technický rozvoj mohl podstatně podlomit postavení dělnictva. Poznali to sami tiskaři, když v roce 1913 nevyjednali zdaleka tak výhodné podmínky, jaké si představovali. Přejít z ručního na strojové sázení umožnil majitelům tiskáren vzdorovat jejich tlaku – s pomocí několika stávkokazů tiskli noviny a další zakázky si dali vysázet v zahraničí.

Po zahájení první světové války byla většina kolektivních smluv vypovězena, podnikatelé věřili, že jejich postavení zabezpečí dostatečně militarizace závodů. V posledních letech války, zejména v roce 1918, se začala situace měnit. Obě strany nacházely opět cestu k vyjednávání. K velkému rozšíření kolektivních smluv došlo ovšem až po převratu v říjnu 1918. Jednu z prvních velkých smluv v oblasti kovoprůmyslu v té době, v roce 1919, dojednaly dělnické organizace a svazy zaměstnavatelů v obvodu Velké Prahy. Vztahovala se na 25 000 osob, dělníků a dělnic. Šlo o revizi první kolektivní smlouvy z roku 1912. Srovnání těchto dvou smluv ukáže nejlépe zásadní změny, k nimž během sedmi let došlo. První zásadní změna se týkala mezd: jestliže např. smlouva z roku 1912 přiznávala řemeslníku rok po vyučení minimální

96 Tamtéž, *passim*.

Náborový leták z první republiky

hodinovou mzdu 32 haléřů, v roce 1919 dostal stejně kvalifikovaný zaměstnanec 65 haléřů. Ještě markantnější rozdíly se projevily u pomocných dělníků. Minimální mzda pomocného dělníka nad 20 let se zvýšila z 32 haléřů na 90. Smlouva z roku 1919 uváděla také minimální mzdy pro ženy. K minimálním mzdám, které ve svém souhrnu vzrostly oproti roku 1912 o více než 100 %, se připočítávaly ještě různé příplatky, u některých závodů shrnuté v jeden, u jiných rozložené. Šlo o příplatky na hodinu, rodinné příplatky, poskytované podle rodinného stavu a velikosti rodiny, dále ještě drahotní příplatky, poskytované z celkového výdělku. Řemeslníci dostávali v tomto posledním případě 23 %, pomocní dělníci 18 % a ženy 16 %.

Uvedený trend potvrzovala i kolektivní smlouva uzavřená pro Škodovy závody a Spojené strojírny v Plzni a pokrývající obdobný počet dělnictva. V Plzni byly mzdy zjevně vyšší (např. podle pražské kolektivní smlouvy dostával řemeslník tři roky po vyučení 90 haléřů, zatímco řemeslník ve stejném postavení v Plzni 115 haléřů). Smlouvy stanovily také sazby pro dělníky, pracující v akordu, či učně. Pro dělnictvo neměla význam jen ustanovení o mzdě; přivítali i možnosti, že si budou moci vybrat třídenní (Praha) či čtyřdenní (Plzeň) placenou dovolenou. V kolektivních smlouvách se uznával důvěrnický systém a důvěrnickým sborům bylo přiznáno právo spolupůsobit při přijímání a propouštění dělnictva. Smlouvy znaly i zásadu, že se přijímají jen dělníci organizovaní.⁹⁷

⁹⁷ DUNDR, V. Kolektivní smlouvy v průmyslu, *OSČ* 23, 1919, č. 8, s. 80–82.

Ohromný početní nárůst kolektivních smluv v počátcích československého státu se dá statisticky stanovit:⁹⁸

Rok	Počet smluv	Počet smluv uzavřených pro závody	Počet smluv uzavřených pro zaměstnance
1919	1087	27 177	786 335
1920	1259	46 802	946 409
1921	554	16 780	520 621
1922	354	12 879	510 502

V prvních dvou letech rostl počet kolektivních smluv skutečně výrazným způsobem, což odpovídalo zjištěné politické situaci a zvýšení významu dělnických vrstev, které dokázaly své zaměstnavatele k uzavírání smluv donutit, a rovněž snahám zjednat v poměrech na pracovištích pořádek. V následujících dvou letech revoluční vlna opadla, také počet závodů, kde bylo možné uzavřít kolektivní smlouvu, se zmenšil. I když kolektivních smluv ubylo, pokrývaly zase více závodů a osob – roku 1919 připadla 1 smlouva na 25 závodů, na konci 20. let na 50 závodů.⁹⁹

Další podobné statistiky dokládají, že smlouvy se uzavíraly především v Čechách (na Slovensku a zejména na Podkarpatské Rusi šlo o naprosté výjimky) a v oborech, kde již dělnictvo dosáhlo odpovídajícího vzdělanostního a organizačního stupně. V těchto vyspělejších oborech, např. výrobě strojů, podléhalo kolektivním

smlouvám 96 % zaměstnanců, v grafických oborech 25 % zaměstnanců, zatímco např. v obuvnickém průmyslu jen 19 %.

Na straně dělnictva vystupovala jako kontrahent především odborová organizace – nejčastěji, zhruba ze dvou třetin jedna organizace, ale někdy se na smlouvách podílelo několik organizací; několik smluv uzavřely dělnické tovární výbory nebo hromady pomocníků. Na straně zaměstnavatelů vystupovaly ještě 1919 z poloviny samostatné firmy, od této doby se ale začaly více uplatňovat stavovské zaměstnavatelské organizace.

Obě strany si při sepisování smluv uvědomovaly, jak je důležité vyjádřit všechny okolnosti jasně, precizně, tak aby nemohlo dojít ke sporům. Kolektivní smlouvy vykazovaly přirozeně mnoho zvláštností, daných konkrétními podmínkami. Aby však byly úplné, musely obsahovat následující body: Předně musely zaujmout stanovisko k pracovní době. Zákon o osmihodinové pracovní době tento bod (zvláště ve srovnání s předchozí dobou) jasně vymezil, přesto zbývalo stanovit počátek a konec pracovní doby nebo délku přestávek. V závodech, které pracovaly na směny, se upravovaly otázky střídání zaměstnanců. S pracovní dobou souvisela i ustanovení o práci v nedělích a o svátcích, a zejména o práci přes čas a podmínkách jejího placení.

Druhým nejdůležitějším bodem byly přirozeně mzdy. Ty se stanovovaly u řemeslnického dělnictva podle stáří, kvalifikace, délky zaměstnání, u pomocného dělnictva podle stupně zapracovanosti a odpovědnosti a stejně se postupovalo u žen. U úředníků rozhodovalo dosažené vzdělání a délka praxe. Kolektivní smlouvy nesměly zapomínat ani na přídavky, které byly vypláceny i s ohledem na rodinné poměry, a měly proto určitý sociální ráz. V mnoha továrnách se pracovalo v úkolu a v takovém případě musely kolektivní smlouvy dbát na to, aby se zaměstnanec dozvěděl podrobnosti o výpočtu mzdy již před zahájením práce, případně také, jakou dostane mzdu, když nebude moci bez vlastní viny práci dokončit.

98 DUNDR, V.–HAMPL, A. *Kolektivní smlouvy pracovní*, Praha 1924, s. 26.

99 DEYL, Z. *Kolektivní smlouvy v Československu 1918–1938*, Praha 1987 (Práce oddělení novějších československých dějin, řada 2, sv. 4), s. 5.

Vývařovna pro
nezaměstnané
30. léta 20. století

Další částí smlouvy byla ustanovení o dovolené; dokud nezačal platit zákon č. 67/1925 Sb., tj. zákon, který zaváděl placenou dovolenou pro zaměstnance, mohli zaměstnanci čerpat dovolenou jen díky tomu, že si její zavedení vymohli v kolektivní smlouvě. Ale i po vydání zákona se mohly ve smlouvě objevit např. otázky nástupu dovolené. Přijímání a propouštění zaměstnanců bylo pochopitelně právem zaměstnavatele, ale kolektivní smlouvy mohly vyhradit i druhé straně právo prostřednictvím důvěrníků či závodních výborů vykonávat v tomto směru určitý vliv; většinou šlo o to, zda nově přijímaní jsou odborově organizovaní a k jaké organizaci náleží; u propuštěných zaměstnanců zase o to, zda jejich propuštění nemělo ráz nespravedlnosti.

Kolektivní smlouvy mohly dále určovat počet učňů v poměru k počtu zaměstnaných kvalifikovaných dělníků, ukládat zaměstnavateli, aby v závodě zavedl zařízení jako šatny či umývárny, mohly zpřesňovat okolnosti výpovědi. Mimořádně důležitá byla

také ustanovení o řešení případných sporů, vzniklých z pracovního poměru a nedodržování smlouvy. Pokud nešlo spor urovnat jednáním obou stran, nastupovala předem definovaná smířčí komise, jejíž rozhodnutí bylo závazné. Před vydáním nálezu této komise nesměla být provedena ani stávka, ani výluka. Poslední bod, který nesměla kolektivní smlouva vynechat, byla platnost smlouvy, tedy termín, do kdy smlouva platí, příp. lhůty, v jakých ji lze vypovědět. Některé smlouvy obsahovaly klauzule o případných úpravách mezd v závislosti na drahotných poměrech.

Ani v první republice nedošlo k jednoznačnému právnímu vymezení a uznání kolektivních smluv. Ze zákonů, které byly přijaty hned na samém počátku existence Československa, připouštěl kolektivní smlouvy zákon 29/ 1919 Sb., ze 12. prosince 1919, o úpravě mzdových a pracovních poměrů domácí práce. Ten ukládal Ústřední komisi domácí práce ustanovovat nejnižší mzdu pro domácí dělníky a dílenské pomocníky i nejnižší cenu zboží, které se dodávalo podnikatelům nebo obchodníkům. Jinak tento zákon nenařizoval uzavření smlouvy, to zůstalo na vůli zástupců obou stran sdružení.

Zákon o revírních a závodních radách v průmyslu hornickém (zákon č. 144/1920 Sb.) stanovil, že úkolem rady je spolupůsobit při uzavírání kolektivních smluv a starat se o jejich dodržování. Podobně vymezil zákon o závodních výborech (zákon č. 434/1920 Sb.) úkoly závodního výboru, který měl jednak dozírat na plnění smlouvy, jednak uzavírat dodatky ke kolektivním smlouvám, pokud to ovšem kolektivní smlouvy dovolovaly.

Ministerstvo sociální péče se velmi rychle pokusilo uvedený nedostatek odstranit a již na počátku roku 1921 sepsali jeho úředníci návrh zákona na právní uznání kolektivních smluv. V něm se mj. uvádělo, že kolektivní smlouva musí mít písemnou formu, její součástí musí být i seznam členů zaměstnavatelské organizace (protože smlouva měla být závazná pro všechny její členy, i když do ní vstoupili po jejím uzavření, a pokud z ní

vystoupili, platil závazek váznuocí na podniku jako takovém). Evidenci smluv a jejich zveřejňování měl převzít Státní úřad práce. Pokud by se strany nedohodly na podmínkách smlouvy nebo došlo k hromadnému pracovnímu sporu, měly rozhodnout smírčí komise, jmenované ministerstvy spravedlnosti a sociální péče ze zástupců zaměstnanců, zaměstnavatelů, nezávislých osob, navržených politickou správou, a soudních úředníků ve funkci předsedy a jeho zástupce. Návrh zákona dále určoval, že domáhat se požadavků stávkou nebo výlukou je možné jen tehdy, když požadavky byly akceptovány smírčí komisí a druhá strana je nesplnila. Pokud by stávka ohrožovala provoz v podnicích, jejichž fungování bylo ve veřejném zájmu (dopravní podniky, elektrárny apod.), mohla státní správa vyhlásit pro zaměstnance pracovní povinnost. Když OSČ dostalo tento návrh k posouzení, odmítlo zejména ustanovení o stávkách, zpochybnilo existenci smírčích komisí jako veřejnoprávní instituce (proti jejich fungování jako soukromoprávních institucí, na nichž se dohodnou obě strany, nic nenamítalo.)

Ministerstvo sociální péče se zákonem dále zabývalo, v roce 1923 vypracovalo nový návrh, tentokrát bez ustanovení o stávkách a výlukách, ale tento návrh nebyl předložen sněmovně. Mezitím se ukázalo, že zaměstnavatelé, kteří práci na osnově přihlíželi lhostejně, se začali bránit právnímu uznání kolektivních smluv. OSČ naléhalo, na schůzce 23. června 1925 předložilo vlastní představu o tom, jak by zákon mohl vypadat, ale věc se už dál nepohnula.¹⁰⁰

Celkově se tedy dá říci, že zákony se o kolektivních smlouvách zmiňovaly, počítaly s nimi, ale nikde nebylo jasně řečeno, že uzavřené smlouvy jsou právně závazné. Zákony také neurčovaly

TGM s dělníky
ve Vítkovicích

obsah kolektivních smluv a podmínky potřebné k jejich uzavření. Za těchto okolností nabývalo na významu rozhodování nejvyšších správních orgánů. Podle rozhodnutí Nejvyššího správního soudu v roce 1924 mělo platit, že kolektivní smlouvy sjednané mezi organizacemi zaměstnanců a zaměstnavatelů jsou závazné pro individuální pracovní poměr, ujednaný mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem, pokud oba byli členy organizací, které podepsaly kolektivní smlouvu. V usnesení se rovněž pravilo, že odchylky od kolektivní smlouvy v individuální smlouvě jsou možné jen ve prospěch zaměstnance, odchylky v jeho neprospěch mohly přijít v úvahu jen tehdy, kdyby je umožňovala nová kolektivní smlouva.

Toto rozhodnutí zase zvrátil Nejvyšší soud v Brně, který dal stranám možnost uzavřít individuální smlouvu odlišnou od kolektivní, a to bez ohledu, v čí prospěch by tato odchylka nastala.

Větší, byť opět ne zásadní změny se dostaly do československého zákonodárství až v době velké hospodářské krize. Vládní nařízení

¹⁰⁰ Návrh na právní uznání kolektivních smluv, rozhodčí soudy a názor odborové ústředny o něm, *OSČ* 25, 1921, č. 7, s. 93–97. Zpráva k VIII. sjezdu, s. 75–76, *Zpráva k IX. sjezdu*, s. 184–187.

(např. č. 118/1934 Sb. z 15. června 1934) prodlužovala platnost kolektivních smluv, resp. mzdových sazeb, a to zpravidla vždy o necelý rok. Vládní nařízení č. 89/ 1935 Sb. z 29. dubna 1935 prosazovalo zásadu, že individuální smlouvy (resp. hromadné smlouvy pracovní, jak je úřednický aparát nazýval), nesmějí zkrátit mzdové nároky, vyplývající z kolektivní smlouvy, leč by k tomu daly odborové organizace souhlas. Další nařízení 102/1935 Sb. z 29. dubna 1935 umožnilo rozšířit závaznost kolektivních smluv v textilním průmyslu. V oblasti, kde 70 % dělnictva podléhalo kolektivní smlouvě, mohla být tato smlouva prohlášena za závaznou i pro další závody a za určitých okolností se mohla rozšířit i na sousední či blízké soudní okresy. Tento postup zobecnilo vládní nařízení 141/1937 Sb., z 26. dubna 1937. Podle něj mohlo ministerstvo sociální péče v dohodě s dalším příslušným ministerstvem prohlásit kolektivní smlouvu za závaznou pro určitou oblast a odvětví. To platilo i v případě, že zaměstnanci a zaměstnavatelé nepatřili k organizacím, které smlouvu uzavíraly. Poslední prodloužení platnosti kolektivních smluv přinesl zákon ze dne 21. prosince 1937, č. 258/1937 Sb., kterou se prodlužuje platnost hromadných smluv pracovních. Toto prodloužení mělo trvat až do 31. prosince 1938. Tolik času už Československo ale nemělo.

V konfrontaci s těžkými, a hlavně dlouhotrvajícími ekonomickými a sociálními problémy 30. let museli zákonodárci volit řešení, která se již vymykala pravidlům tržního mechanismu. Tak se mj. připravoval vývoj ve 40. letech a následné polovině století. Přitom je třeba ještě zdůraznit, že na ministerstvu sociální péče vznikaly stále návrhy, prosazující závaznost kolektivních smluv bez ohledu na členství ve smluvní zaměstnanecké organizaci, případně povinnost zaměstnavatelů nebo jejich organizací se účastnit jednání o kolektivních smlouvách.¹⁰¹

¹⁰¹ DEYL, Z. *Kolektivní smlouvy*, s. 14–16.

EXKURZ: INOVACE JAKO KLÍČOVÝ A TRVALÝ ZDROJ PROMĚN SOCIÁLNÍHO DIALOGU (NA PŘÍKLADU FIRMY BAŤA, A.S.)

Pokud budeme sociální dialog vnímat jako průběžný proces zahrnující (v posledním zhruba půldruha století) opakovaná dílčí jednání a konzultace mezi stranami sociálního dialogu, pak je legitimní si klást otázku: A kdy je možné považovat sociální dialog za funkční, či ještě přesněji za efektivní?

Patrně bude shoda na odpovědi, že efektivní je jen tehdy, kdy se daří naplňovat jeho primární a dlouhodobý cíl – průběžné a v předstihu uskutečňované tlumení objektivně existujících otevřených či latentních sociálních konfliktů (spor práce a kapitálu). Vypovídajícím svědectvím o fungujícím a efektivním sociálním dialogu i do budoucna tudíž bude dlouhodobé udržování sociálního smíru, a to v proměnlivých podmínkách, které pro obě strany – sociální partnery – přinášejí především podněty z vnějšího okolí tržní ekonomiky. Do budoucna bude nutné vnímat rizika pro udržení sociálního smíru pramenící především z dynamicky narůstajících změn ve struktuře zaměstnanecké strany vyjednávání, kde vedle tradičních továrních pracovních kolektivů v poslední době nastupuje nový fenomén osob pracujících často v podmínkách překerní podoby pracovních vztahů.¹⁰²

Na modifikace obsahu i formy sociálního dialogu však měl, má a zřejmě i dále bude mít určující vliv nepřetržitý proud *inovací*.

Pro volbu optimální strategie jak zástupců zaměstnavatelů, tak zaměstnanců bude užitečné studovat inovační procesy utvářející podobu sociálního dialogu v minulosti. Soustředíme se zcela účelově na období zahrnující převážnou část první poloviny minulého století (od let předcházejících Velké válce 1914–1918 přes období

¹⁰² K tématu srov. ještě ŠULC, J. *Prekariát a sociální dialog*, Praha 2020.

první republiky a protektorátu), a to na ojedinělém příkladu firmy Baťa, a. s., a to proto, že tamní podoba sociálního dialogu byla dlouhodobě natolik efektivní, že jde o jednu z mála firem, kde se čtyři desetiletí prakticky nestávkovalo. Vedle obou „válečných šestiletěk“ to bylo do značné míry dáno promyšlenou kombinací ucelené podoby sociální politiky firmy, vyvažující celý, na svou dobu extrémně efektivní inovativní systém řízení firmy propracovaný až do nejmenších detailů, umožňující udržovat extrémně vysokou produktivitu práce.

Tedy modelu, který – přes svou rozpornost – je v mnohém trvale inspirativní.

Nadějně počátky sociálního dialogu v koncernu Baťa

Aby nedošlo k omylu, a to zvláště poté, co partnerem sociálního dialogu za zaměstnaneckou stranu bývá odborová organizace,¹⁰³ je nezbytné hned v úvodu zdůraznit, že existence (či spíše neexistence) odborů v baťovce měla pozoruhodné peripetie, a také proto sociální dialog zde měl po dlouhou dobu velmi specifickou podobu, v jiných československých firmách nevídanou.

Z dostupných podkladů,¹⁰⁴ archivních dokumentů či orální historie lze události utvářející historii a reálnou podobu sociálního dialogu ve firmě, později v koncernu Baťa v kontextu a na pozadí především proudu inovací a jejich dopadů ve firmě, popsat v teziích takto:

103 Jednou z nedořešených podmínek budoucího efektivního sociálního dialogu je častá averze překérních pracovníků vůči odborům zastupujících tradiční zaměstnance. S růstem prekariátu závažnost tohoto jevu narůstá.

104 Viz zejména a) BAŤA, T. *Mé vzpomínky*. In: BAŤA, T. *Úvahy a projevy*, Zlín, 1932; Dostupné např. ze studie Z historie řízení (Tomáš Baťa), Dům techniky ČSVTS České Budějovice, 1990; b) BAŤA, T. J. *Švec pro celý svět*. Biografie zpracovaná za literární spolupráce Soni Sinclairové. Melantrich, Praha 1991, zejm. str. 202 a násl. Rozsáhlá dokumentace, ze které tento text také často čerpá, jsou internetové zdroje, buď obecně na Wikipedii (<https://cs.wikipedia.org/wiki/>), či na specializovaných webových stránkách, třeba <https://zlin.estranky.cz/clanky/batuv-system--batismus-/>.

Inspirací k založení odborů ve zlínské obuvnické firmě jejím tehdejší samotným šéfem – Tomášem Baťou (1876–1932) – byl jeho první ryze pracovní pobyt v USA (1904). Tamní obuvnický (a nejen obuvnický) průmysl vykazoval často až řádově vyšší intenzitu a na ní založenou produktivitu práce než okolní „svět“, především evropští producenti a stal se pro Baťu a jeho spolupracovníky „na výzvědách u konkurence za Atlantikem“ mocnou inspirací.

T. Baťa přesně docenil synergický efekt dvou klíčových výrobních faktorů – jednak člověka – zaměstnance dobře motivovaného k vysokým pracovním výkonům, jednak co nejvýkonnějšího technického vybavení práce. Byla to reakce na vlastní neblahou minulou praxi, kdy si T. Baťa v počátcích svého obuvnického podnikání sám ve své dílničce s minimem spolupracovníků rychle uvědomil limitovanost a celkovou zranitelnost slabé firmičky, tak co možná nedřívě usiloval o zhromadnění výroby obuvi a její mechanizaci všude, kde to jen šlo.

Poté, co se osobně seznámil s tehdy již praktikovaným *fordismem*, který na T. Baťu udělal tak silný dojem, že se později pokusil jeho hlavní rysy (s úspěchem uplatněné v USA původně v automobilovém průmyslu) zcela tvůrčím způsobem uplatnit i v podmínkách komplexu (českého) průmyslu obuvnického.¹⁰⁵ Podařilo se! Ve druhé polovině 20. let již v baťovce rostl objem produkce dvojnásobným tempem než celková zaměstnanost (produkce měřená počtem vyrobených párů o 73 % oproti růstu počtu zaměstnanců o 35 %).¹⁰⁶

Zhromadnění výroby rychle neslo i finanční sílu firmy: T. Baťa brzy nakoupil v té době nejmodernější stroje, které

105 Nejprve se otestoval tzv. spádový dopravník (1924), následoval mechanický dopravník, od něhož už byl jen krůček ke konstrukci proudového dopravníku, spuštěného v roce 1927.

106 NÁDVORNÍK, J. a kol. *Batův systém řízení do roku 1939*. IMPULS, a. s., divize Chemos. 1990. str. 8.

Nové klimatizované
obuvnické dílny
firmy Baťa

byly navíc seřazovány do souvislé výrobní linky. Později se faktor *technického vybavení práce* dostal až do podoby proměnlivou rychlostí se pohybujícího pásu – *dopravníku*, kdy mu jednak právě tato *inovace technicko-organizačního rázu* nutně vygenerovala určitý pracovní rytmus. Ten *de facto* přinutil *každého dělníka/zaměstnance vykonávajícího u pásu na polotovaru dílčí výrobní operace k požadované výkonnosti*, tj. ke zvládnutí potřebného úkonu v časovém limitu daného rychlostí pohybu pásu.

To již však byla *inovace charakteru spíše motivačního než výrobně-technického*. Nicméně právě *kombinace technického vybavení práce s motivacími psychologickou a finanční vedla k extrémně vysokému pracovnímu výkonu celého zaměstnaneckého týmu*.

Jelikož přechod k nové organizaci výroby obuvi naznačoval možnost až řádového zvýšení intenzity práce,¹⁰⁷ bylo nutné – v předstihu – vyřešit i zcela zásadní otázku jejího příznivého přijetí ze strany těch, bez kterých by nová organizace výroby nebyla realizovatelná: u řídicích pracovníků, a hlavně u zaměstnanců, a to v celém spektru jejich zařazení až po řádové zaměstnance u pásu či v obslužných provozech.

T. Baťa, který nikdy neopomněl zdůraznit svůj původ zprvu bezvýznamného a občas zadluženého ševce s minimálním okruhem zákazníků, znající všechna úskalí provozování vlastního podnikání ve skromných poměrech, tedy hodlal přeměnit *klasické námezdní uvažování* svých zaměstnanců v *uvažování podnikatelské*, které bude charakterizované *zcela novým vnitřním*

107 T. Baťa studijní cestou do USA (byl v obuvnické firmě v Lynnu ve státě Massachusetts) sledoval najít odpovědi na tři otázky: jak v moderní americké firmě vypadá vlastní výroba, jak je organizován celý výrobní proces od nákupu až po finální prodej, a co hlavně: jakými metodami docilují tak vysokého pracovního tempa? Začátkem 20. let T. Baťa firmu v Lynnu koupil, do pozice ředitele jmenoval svého nevlastního bratra Jana Antonína Baťu. Firma však brzy zkracovala. Viz Baťa, Tomáš J. *Švec pro celý svět*, zejm. s. 108.

iniciativním poměrem dělníka k práci v tom smyslu, aby se s možná nejmenším úsilím dosahovalo dobře sladěnou týmovou práci co největších výkonů, tržeb apod., ale také osobního bohatství všech zaměstnanců.

U T. Baťi se – na základě vlastního zjištění a praxe přímo ve výrobě za pobytu v USA – zrodil koncept „*samosprávy práce*“, potažmo – promítnuto do organizace celé firmy – v koncept „*samosprávy dílen*“.¹⁰⁸ V jednom z projevů krátce po návratu do Zlína, vzpomíná na své „americké“ zkušenosti, to popsal následovně: „*Líbil se mi v Americe lepší, mužnější poměr mezi dělníkem a podnikatelem. Já pán, ty pán, já obchodník, ty obchodník. Chtěl jsem, aby takový způsob života zavládl mezi námi ve Zlíně. Chtěl jsem, abychom si byli nějak rovni.*“¹⁰⁹ A inspiroval se též zkušeností s výhodami plynoucími s organizováním dělníků v oborech.

Není důvod si jeho náklonnost k odborům idealizovat. Mnohem později tuto etapu jeho syn Tomáš J. Baťa (1914–2008) strážlivě komentoval slovy, že „... *otec možná měl poněkud idealizovanou představu vztahů mezi zaměstnavateli a zaměstnanci v USA a podlehl iluzi, že vytvoření odborů by prošlo jeho moravské spolupracovníky americkou pracovní morálkou a pocitem partnerství s vedením.*“¹¹⁰ Nicméně faktem je, že na T. Baťu mělo poznání o možnosti tlumení vždy latentního sociálního konfliktu v předstihu, a to právě organizovaným úsilím amerických odborů za dobré pracovní podmínky svých členů velký a inspirující vliv. Jak napsal, líbil se mu „... *rozumnější poměr mezi dělníkem a zaměstnavatelem, který přispíval také značně k vysokému blahobytu. Dělník měl sebevědomí nemenší než podnikatel. Byli si rovni.*

¹⁰⁸ Až vytvoření systému *samosprávy dílen* bylo předpokladem pro zavedení systému *účasti na zisku*, viz dále.

¹⁰⁹ BAŤA, T. *Mé vzpomínky*, s. 33.

¹¹⁰ BAŤA, T. J. *Švec pro celý svět*, zejm. s. 202n.

Šití svršků
ve firmě Baťa

*Toto sebevědomí jsem připisoval k dobru tamější dělnické organizaci, jejímž jsem byl také členem.*¹¹¹

Byť skutečně není důvod věci a poměry panující na počátku minulého století v USA líčit nějak romanticky, není asi pochyb o tom, že i toto – dá se říci *výchova k partnerství, či týmovosti* – byl zřejmě jeden z klíčových psychologických článků umně dlouhodobě a bez mezer sestaveného řetězu vedoucího výsledně v USA k tamní nebývale vysoké produktivitě práce (zejména v mezinárodním porovnání). Nepochybně na bázi v té době extrémně vysoké intenzity práce umožňující generování vydatných finančních zdrojů nezbytných jak k vysokým ziskům majitelů tamních firem a korporací, tak k vysokým odměnám za práci i průměrného amerického dělníka v té době.

¹¹¹ BAŤA, T. *Mé vzpomínky*, s. 289.

Tomáš Baťa si poznatek o pozitivní korelaci vysokých výkonů a vysokých výdělků potvrdil po půlročním pobytu v USA na zpáteční cestě do vlasti. To se nechal načas zaměstnávat jako řadový dělník v několika obuvnických továrnách v Anglii a Německu, v nichž již v té době správně tušil své hlavní budoucí konkurenty. Píše: „... v jedné z nejlepších továren (Pirmasens) jsem cídil podpatky. Sotva jsem se postavil k práci, počali mí sousedé svolávat (ostatní) dělníky, aby se šli podívat na toho amerického blázna. Mysleli, že jsem pracoval tuze hbitě, jak se to podle jejich představ na pořádného dělníka ani neslušelo. V Americe mne dělníci neobdivovali. Tam jsem zůstával daleko za svými (zručnějšími – J. Š.) soudruhy. Dobří dělníci tam cídili až 1200 párů (... a já) 800 párů. V Německu na strojích téhož systému se udělalo pouze 100 párů (...) scházel duch pospolitosti. Každý dělník vykonal práci nedbale a tím práci (následující operaci) velice ztížil. Jaké byly výkony, takové byly i mzdy (...) velmi hubené, vzdor vysokým sazbám.“¹¹²

Proto T. Baťa inicioval po návratu do Zlína v následujících dvou letech (1905 a 1906) ve vlastní firmě založení sociálně demokraticky orientované odborové organizace a sám se jejich schůzi účastnil. Později k tomu řekl: „Já chtěl zavést ve Zlíně poměry americké. Svolal jsem dělnictvo a řekl mu své názory, (...), že jsem našel systém práce, při kterém si vydělají mnohem více. (...) ať se organizují v dělnické straně a tak vyrovnají mocenský rozpor, který je mezi námi. Slíboval jsem si z toho ten prospěch, že dělník, opřený o svou organizaci, nebude mít strachu, že mu budou sníženy (mzdové) sazby, když bude usilovat o zvýšení výkonu.“¹¹³

Jenže vývoj se brzy ubíral zcela jinou cestou, než Tomáš Baťa předpokládal.¹¹⁴ A byť byl před pár lety ještě T. Baťa sám iniciátorem založení odborové organizace ve své rychle se rozrůstající

112 BAŤA, T., *Mé vzpomínky*, s. 290.

113 Tamtéž.

114 ŠULC, J. *Stávka v Baťově továrně?* - v tisku.

firmě, tak po této trpké zkušenosti se – podle slov jeho syna Tomáše Jana Bati – rozhodl „... vytvořit ve Zlíně prostředí, v němž by lidé odbory nepotřebovali ani nechtěli, a to se mu k údivu všech kritiků podařilo.“¹¹⁵ Nicméně je doloženo, že určitá podoba odborové organizace v baťovce až do roku 1945 existovala,¹¹⁶ stejně jako fakt, že stávka v roce 1906 byla na dlouhá desetiletí tou poslední.

Jak si dále ukážeme, v dalších desetiletích dostal sociální dialog v interakci s proudem různorodých inovací podstatně jinou podobu, než se původně předpokládalo.

Batismus se sice stal základem dynamického růstu...

Pro batismus je příznačný soubor především následujících inovativních prvků a metod:¹¹⁷

115 BAŤA, T. J. *Švec pro celý svět*.

116 Nástrojem, upravujícím vztahy mezi firmou a zaměstnanci, byl pracovní řád, nabývající právního základu tehdy, když se na jeho znění dohodl T. Baťa se závodním výborem nebo byl ujednan kolektivní smlouvou. Do roku 1922 se uváděná zásada v podniku víceméně dodržovala, i když došlo k situaci, že T. Baťa včlenil do řádu ustanovení o hodinové výpovědi, s níž tehdejší dělnický závodní výbor nesouhlasil. Jinak se uzavíraly pouze individuální pracovní smlouvy, zvl. s vedoucími prodeje, jejichž znění diktoval pouze podnik.

Od roku 1923 využil T. Baťa možnosti dané zákonem, že v případě podání jediné kandidátky pro volby do závodních výborů je možné od voleb upustit. Od uvedeného roku až do května 1945 se závodní výbory v podniku (dělnický ani zaměstnanecký) již nikdy nevolily. Pouze v roce 1937 podalo Odborové sdružení čs. kovopracujících ve Zlíně vlastní kandidátku pro uvedené volby. V podniku byla okamžitě provedena opatření, jejichž výsledkem se stalo její odvolání. Předseda dělnického závodního výboru vykonával svoji dlouholetou funkci s tímto osobním vyznáním: „*Mojí protivníci mi říknou: Baťův zaprodanec. Ano, jsem jím, ale nezasloužím si ani, abych rozvázal z botů řemínky jeho.*“ Srov. VOJTA, F. *O pracovním řádu pro zaměstnance a některých pracovních poměrech*. In: https://zlin.estranky.cz/clanky/batuv-system--batismus-/pracovni-rad-zamestnancu_-pomery-v-batove-tovarne.html.

117 Případné zájemce o detail odkazujeme například na publikaci NÁDVORNÍK, J. a kol. *Baťův systém řízení*. Základní údaje jsou dostupné pod heslem „Tomáš Baťa“ též na <https://cs.wikipedia.org/wiki/apod>.

- co nejučelnější uspořádání jednotlivých podnikových útvarů, a to po všech stránkách – prostorově, jako na sebe co nejlépe navazující články výrobního řetězce, z hlediska operativního řízení hmotných i finančních toků s maximálně rychlou zpětnou vazbou apod.;
- delegace krytí všemožných rizik až na nejnižší možný stupeň, kde riziko vzniká, resp. kde je možné mu čelit;
- vytvoření samostatně účtujících hospodářských středisek s vysokou mírou odpovědnosti;
- zpracování závazných a přísně kontrolovaných detailních kalkulací, norem a rozpisů výroby, rozpočtů, účetní evidence;
- propojení útvarů technického rozvoje s motivací přinášet nová technická řešení vedoucí k úsporám materiálů a surovin (od prokazatelných zlepšení se odvíjelo i odměňování techniků);
- co možná nejmenší prodleva mezi novou informací a jejím zpracováním a provozním využitím;
- postupné zdokonalování fungování všech předvýrobních fází, například zajištění nákupu surovin a materiálů, pokud možno u prvovýrobců (se snahou odbourat v nákladech baťovky marži zprostředkovatelské firmy), totéž platilo u dodávek energií atd.¹¹⁸
- samostatným úsekem povýrobní fáze byl zahraniční obchod firmy, který – zvláště v dobách nástupu krize či zesílení

¹¹⁸ Podobně se postupovalo i u všech fází povýrobních – především u marketingu, na svou dobu enormně pružného sledování skutečného prodeje (hlášení o prodeji konkrétního typu bot se do centrály dostávaly telefonicky v týdenním intervalu ze všech prodejen a výrobní dílny mohly velmi pružně zareagovat na změnu poptávky). Svůj význam mělo i budování standardizovaných prodejen a opraven v lokalitě, kde se boty vyráběly, či agresivní cenová politika (s magickou baťovskou „9“) atd.

celních bariér – obvykle fungoval jako „finanční nárazník“ tlumící negativní dopad ze zhoršeného odbytu;

- aplikace principů hmotné zainteresovanosti (ať v kladném, či záporném smyslu s pákovým/progresivním efektem), zcela se vymykající dosavadním (hodně rovnostářským) a hluboce zakořeněným zvyklostem;
- celá důmyslná kombinace hmotných a morálních stimulů, budování prestiže člověka pracujícího ve firmě Baťa.

Cíl firmy Baťa přitom zůstával neměnný, když právě komplex uvedených nástrojů k tomu účinně napomáhal: vždy maximálně možná a dlouhodobě udržitelná produktivita práce jako základ vysokých příjmů firmy a její rentability. A nejen to: Zpravidla zcela inovativní bylo také řešení problémů, které na firmu dopadaly obvykle zvenčí: tak třeba bezprostředně po skončení Velké války byla firma postižena odbytovou, výrobní a finanční krizí, způsobenou časovým souběhem hned několika pro firmu negativních událostí: především ztrátou válečných dodávek, dále stagnujícím zahraničním obchodem a konče sníženou koupěschopností obyvatelstva.¹¹⁹

Protože tovární sklady byly zaplněné již (v nové situaci) neprodejným zbožím, v něm uložený provozní kapitál se přestal obracet – byl umrtven. Firmě tak nutně docházely peníze na běžný výrobní provoz či na výplaty. T. Baťa byl schopen reagovat sice jen na třetí negativní faktor, ale i to se ukázalo být dostačující: Aby povzbudil skomírající poptávku po válce zchudlých domácností, postupně snížil ceny prodávaných bot až na polovinu té výchozí. Ale ani to nestačilo, a tak současně snižoval náklady na mzdy až na 60 % původní hladiny (byť si byl vědom, že tento krok bude

¹¹⁹ Tehdejší průměrné dělnické mzdy byly v roce 1918 jen asi pětinové ve srovnání s rokem 1921. Viz FSÚ: *Historická statistická ročenka ČSSR*, kapitola Československo 1918 až 1937, tab. 25, str. 834. SNL – ALFA, Praha 1985.

Práce na novém modelu boty

mít lokálně negativní vliv na koupěschopnost jeho lidí a nutně oslabí vliv prvního kroku). Protože si byl vědom, že jen málo domácností jeho zaměstnanců je schopno z vlastních úspor vykryt takto značný výpadek příjmů do rodinného rozpočtu (zvláště když ve firmě pracovalo víc jejich členů), tak jim současně poskytl určité slevy (např. formou na polovinu zlevněného zboží nakupovaného ovšem jen ve firemních prodejnách). Efektů tohoto odvážného a podnikatelsky hodně riskantního řešení zvoleného T. Baťou bylo více, především:

- a) poloviční ceny působily jako magnet na zákazníky, takže zásoby bot se rychle vyprodávaly;
- b) v důsledku v té době panující deflace se firmě peníze získané z tržeb „samovolně“ zhodnocovaly;

- c) byt byly boty prodávány pod výrobními náklady, suma tržeb i tak dosáhla výše nutné k profinancování obnovy výroby v přiměřeném rozsahu;
- d) vynuceně levné boty – „baťovky“ – začaly svou lácí i standardní kvalitou navíc rychle ovládat trh, a to mimo jiné proto, že žádný z konkurentů neměl k takto velkorysému a riskantnímu rozhodnutí ani odvahu, ani dostatečné finanční rezervy ani personál ochotný snést snížené své životní úrovně (na přechodnou dobu). Právě tato podnikatelské inovace ovšem T. Baťovi vzápětí vygenerovala celou generaci nepřátel z řad takto čistě ekonomickým způsobem zlikvidované konkurence;
- e) přestože tento manévř byl primárně spuštěn k odvrácení bankrotu firmy, tak právě svým velkorysým záběrem, kdy do sice bolestivého, ale v konečném efektu schůdného řešení vtáhl zcela paternalisticky i všechny své zaměstnance, získal právě u nich mimořádně důležitou psychologickou podporu ke svému původnímu konceptu „partnerství“ jako inovativní formy překonání objektivně existující polaritu „šéf“ versus „jeho podřízení zaměstnanci – spolupracovníci“. *Právě toto je podstatné specifikum ve Zlíně praktikovaného sociálního dialogu;*
- f) současně mimořádně vzrostla pozice T. Bati nejen jako podnikatele, ale i jako člověka prokazatelně dbajícího o životní podmínky svých spolupracovníků ve střednědobém horizontu, potažmo (s ohledem na vysoký počet zlínských občanů pracujících v baťovce) o veřejné blaho;
- g) když se v roce 1923 konaly ve Zlíně volby do obecního zastupitelstva, šel do nich T. Baťa s heslem „*Chci pracovat*

pro všechny. Bojovat proti bídě.“ Volby vyhrál, když získal 17 mandátů z 30 a stal se na mnoho let úspěšným zlínským starostou;

h) konečně T. Baťa jako jeden z prvních podnikatelů plně doce- nil sílu souběhu inovací a v této souvislosti reálný význam kvalitního, na exaktních metodách založeného firemního plánování.¹²⁰

Ukázalo se však, že v některých letech byl dynamismus firmy natolik překotný, že byl co do hospodářských výsledků již prakticky nepředvídatelný, že tedy dlouhodobější cíle přestávalo být smysluplné si tímto způsobem vůbec zadávat, plánovat.¹²¹ Proto se firma soustředila zcela pragmaticky k sestavování velmi operativních, tedy „jen“ ročních předpokladů/plánů, avšak již zcela komplexních, zahrnujících úkoly všech výrobních i prodejních oddělení. A to tak, že potřebný detail, kdy na každý výrobek i polotovár byly vypracovány operativní kalkulace, podle nichž každé samostatně hospodařící středisko (dílna) dostávalo přiznané částky na materiál, výrobní mzdy a režijní náklady, bylo díky tomu možné rozepisovat o tři chronologické řády níže – především do předpokladů půlročních, které byly

120 Dodnes je populární dlouhodobý plán, přesněji soudobou terminologií řečeno *strategická vize*, vytvořená ale již ne v té době již předčasně a tragicky zahynulým T. Baťou, ale jeho nevlastním bratrem Janem Antonínem Baťou, v podobě dobového bestselleru „*Budujeme stát pro 40 000 000 lidí*“. Autor se netajil inspirací odkazem českého panovníka Karla IV., kterého – právem – považoval za našeho nejvýznamnějšího podnikatele středověku na našem území. Nakladatelství TISK Zlín. 11. vydání za redakce A. Cekoty roku 1938. Tisk Československá grafická unie, a. s. v Praze. Archiv autora textu. Srv. <https://zlin.estranky.cz/clanky/batuv-system--batis-mus-umeni-ve-sluzbach-firmy-bata.html>.

121 Třeba v prvním desetiletém předpokladu/plánu se stanovil konečný cíl denní produkce 100 tisíc párů bot, ale tento počet byl již po roce překonán dvojnásobně.

základní¹²², a z nich odvozených předpokladů týdenních a denních, v návaznosti na to tyto hmotné toky promítat do jejich finanční stránky, tj. do plánu mezd, režie atd. Tlak na maximální produktivitu a hospodárnost byl důsledný a plošný. Systém nejenže nevytvářel podmínky pro přebujelou administrativu a zbytečné papírování, ale naopak tyto tendence finančně sankcionoval důmyslnou konstrukcí účetního dokladu *výkazu samosprávy*, od jehož plnění (překročení plánovaných nákladů vč. režie) se odvíjel příjem vedoucího pracovníka/ků, odpovědných za chod jimi řízeného úseku.

Rychlého obratu kapitálu se dosahovalo – a to je další klíčová technickoorganizační inovace firmy Baťa – mj. již zmíněným postupně doladovaným důmyslným zřetěžením všech operací počínaje zřízením pozic vlastních nákupců základních surovin (zejména kůží/usní, textilií, chemikálií apod.) přímo u prvních producentů. Od nich šly tyto vstupní materiály do vlastních (baťovských) skladů a bylo tak možné u nich kalkulovat poměrně dlouhodobě stálé ceny, nepodléhající výkyvům na světovém trhu. A to vše v tvrdém ekonomickém prostředí výše zmíněné samosprávy dílen.¹²³

Podobně se „diverzifikačně“ budovaly sítě vlastních prodejen, a to nejen obuvi, ale i prodejen se širokým sortimentem pro běžný konzum. Ten byl určený především vlastním zaměstnancům, zásobovaným produkcí potravinářských a dalších firem působících v rámci mnohaoborového koncernu.

122 Roční pracovní kalendář v baťovce měl 253 pracovních dnů a tedy 253 pracovních plánů, 113 dní bylo volných včetně jednotýdenní placené dovolené. Ve firmě s ohledem na sezónnost výroby obuvi (jaro + léto, resp. podzim + zima) neplatil klasický kalendář počínající 1. lednem a konče Silvestrem, ale hospodářské I. pololetí začínalo až 9. kalendářní týden (začátek března), II. pololetí až 35. kalendářním týdnem (začátek září).

123 Viz BAŤA, T. *Mé vzpomínky*, s. 65–96.

... ale promyšlený komplex péče o zaměstnance ho doplňoval

Detailně propracovaný a postupně zdokonalovaný systém sociálních vazeb firmy Baťa vůči jejím zaměstnancům pokrýval prakticky všechny oblasti, počínaje unikátním systémem hmotné zainteresovanosti¹²⁴ a konče tím, čemu dnes říkáme poskytování služeb široce koncipované firemní sociální politiky či sociálně se chovající firma (jak vůči vlastním zaměstnancům, tak vůči okolí).

Navíc nutno dodat, že zhruba o čtyři dekády dříve, než to bylo realizováno (v roce 1968) v celém Československu, byly ve dvou československých firmách – a jednou z nich byla právě

124 Použitý termín „systémem hmotné zainteresovanosti“ zdaleka nevystihuje komplexnost vztahu zaměstnanců a firmy, a to ani při jeho bližším popisu níže v textu, věnovanému algoritmu způsobu odměňování, a to jak základních, tak nadstavbových složek – prémie, ale i sankcí. Podstatnou složkou celého systému byla totiž v literatuře moc nepopsaná psychologická složka „nepsaných pravidel chování zaměstnanců vůči firmě“, a to lhostejno, zda na dělnických, či manažerských pozicích. Údaj o osmihodinové pracovní době, zavedené v roce 1919, kdy se pracovalo od 7 do 12 hodin a odpoledne od 13 do 16 hodin, nelze brát doslova. Systém byl ve skutečnosti nastaven tak, že v 16 hodin práce skutečně mohla skončit prakticky jen tehdy, že byl splněný denní předpoklad, jinak hrozily sankce. Tudiž při nesplnění denního předpokladu bylo v zájmu zaměstnanců dál pracovat, aniž se jim „přesčas“ do odměny započítal. Extrémně vysokým pracovním tempem však byla baťovka proslulá. Z osobního svědectví jak otce či dědy, tak nadřazených autora tohoto textu (od prof. Kurta Rozsypala, jemuž dělal na katedře řízení a plánování VŠE v 70. letech asistenta, či později v 80. letech od ing. Svatopluka Potáče, předsedy Státní plánovací komise, či jeho náměstka Dr. Vítězslava Vinklárka, všichni absolventi Baťovy školy práce), tedy z „první ruky“ autor textu ví, že nebylo až na výjimky myslitelné, aby manažer na nižším postu odešel z kanceláře dříve než jeho příslušný šéf. Bylo by to považováno za hrubý projev nelояálnosti vůči firmě a jasná překážka případné kariéry.

Nikdo se také nepozastavoval nad tím, že si Baťa (Chef, Hospodář) nenechal na Svátek práce 1. máje ujít příležitost se prezentovat před ostatními jako jeden z nich – „první pracující“ – a pochodovat i s vlajkou v čele prvomájového průvodu a z tribuny posléze řečnit většinou o blahodárném významu práce – viz např. kapitulu IX. ve sborníku NÁDVORNÍK, J. a kol. *Baťův systém řízení*, s. 257–296 i jinde.

zlínská baťovka (již od října 1930) zaveden 40hodinový pracovní týden (při pětidenním pracovním týdnu a osmihodinové pracovní době) pro všechny zaměstnance s výjimkou manažerů na všech stupních řízení. Manažeři – s T. Baťou v čele, pokud zrovna nebyl služebně v zahraničí – po pětidenním pracovním týdnu absolvovali vždy v sobotu specializované výrobní konference (dnes by se dalo říci workshopy) se dvěma hlavními cíli:

- vyhodnotit hospodářský výsledek za právě končící týden (v potřebném detailu) a na základě odchylek od stanoveného předpokladu případně přijímat operativní a závazná rozhodnutí na další týdny;
- zvyšovat úroveň vlastní odborné průpravy (navazujícím bodem konference po kontrole shody předpokládaného a skutečného vývoje bývala diskuse nad technickými novinami v oboru či nad aktuálními poznatky ze světa obchodu apod.).

Byla to inovativní metoda umožňující velmi pružně srovnávat (týdenní) realitu s předpokládanými výsledky včetně jmenovité odpovědnosti konkrétní osoby (ať v kladném, či záporném slova smyslu), ale současně i způsob, jak vzhledem k systematické expanzi firmy v předstihu eliminovat vznik úzkého hrdla jejího dalšího růstu. Tím se stávalo riziko deficitu tak vysoce kvalifikovaných manažerů, kteří by byli (v potřebném počtu) připraveni prakticky okamžitě postoupit na manažerském žebříčku jak ve Zlíně, tak nastoupit na řídicí posty v jeho nově zakládaných dceřiných společnostech, většinou již v zahraničí.

Je navíc nasnadě, že vidina rychlého kariérního vzestupu, podepřená zcela průkazně manažerskými schopnosti a reálnými výkony konkrétního pracoviště vedeného tím kterým manažerem, měla extrémně silné motivační účinky, a to nejen

na celý manažerský tým, ale v návaznosti na to i na celé osazenstvo firmy a jen dokreslovala promyšlenost celého konceptu batismu.¹²⁵

System odměňování

V sociálním dialogu většinou největší třecí plochy bývají spojené se stanovením oboustranně přijatelného vývoje mezd a platů, případně dalších benefitů. V baťovce měl postupně zdokonalovaný systém dialogu specifika, budící kontroverze do dnešních dnů.

Prakticky ihned po svém návratu z „obuvnické“ stáže v USA a několika západoevropských zemí do Zlína (jaro 1905) začal T. Baťa po „americkém vzoru“ modifikovat své požadavky na souvztáhnout pracovní výkon a kvality odvedeného díla (resp. každé z dílčích operací) a odměny za odvedenou práci: na jedné straně bonifikace, ale na straně druhé – za špatně či po stanoveném termínu provedenou práci – byly udílány pokuty ve formě srážek ze mzdy. Firma uzavírala se zaměstnanci podle jejich zařazení specifické pracovní smlouvy, podle nichž třeba těm, kteří nedosáhli předepsaného pracovního výkonu, účtovala k náhradě tzv. „ztráty na režii“. Jakkoliv byly metody pozitivní stimulace obecně známy a používány, právě s metodami negativní stimulace – a vyúčtováním ztráty na režii předepsané k náhradě konkrétnímu pracovníkovi, který ztrátu prokazatelně zavinil, je jejím dobrým příkladem – to již bylo mnohem složitější,¹²⁶ zvláště v případě uplatnění pákového efektu, kdy se sankce progresivně zvyšovaly (ovšem symetricky progresivně zvyšovaným pozitivním

125 *Sociální činnost firmy BAŤA, a. s. Z písemné pozůstalosti Josefa Šulce, ve 40. letech pracovníka Sociálního oddělení.*

126 Ekonomická teorie v tomto smyslu hovoří o dvojí pružnosti mezd ve vazbě na výkon a kvalitu: V případě lepších než předpokládaných výsledků je růst mezd mnohem pružnější než naopak, kdy prostor pro snížení mezd je z řady důvodů velmi omezený.

motivacím, zejména u manažerů tím více, jak vysoko si na firemním žebříčku stáli).

Argumenty T. Bati pro uplatnění sankce v podobě „ztráty na režii“ byly založeny na podnikatelské logice, že na jedné straně vedení firmy splní svou povinnost vůči zaměstnancům tím, že vytvoří všechny potřebné předpoklady k plnění jednoznačně definovaných úkolů na každém pracovišti, kdy firma investovala především do výstavby výrobních hal a provozů, jejich technického vybavení stroji a zařízeními, do nákupu potřebných surovin, materiálů, přípravků a polotovarů, dále zajišťovala funkčnost všech dílenských provozů a kanceláří plynulými dodávkami energií, osvětlením, vytápěním atd., což se dá v souhrnu poměrně snadno vyčíslit v celkovém objemu tzv. „výrobních“ nákladů. Na straně druhé naproti tomu od každého svého zaměstnance pak požadovala, aby – po příslušném zaučení – byl schopen na základě výše zmíněného „technického vybavení práce“ provádět – v případě dělníka – určitý počet konkrétních výrobních operací v předem definované kvalitě za daný čas. Do ceny finálního produktu se pak rozpočítával – nějakým konkrétním přesným podílem závislým hlavně na počtu „prodejných“ finálních produktů – právě tento celkový objem „výrobních“ nákladů, a to tak, aby se z tržeb za prodané zboží tyto náklady¹²⁷ v zásadě uhradily. Pokud se konkrétní zaměstnanec vměstná do daných norem (počtu a kvality jím vykonané operace), pak je vše v pořádku, kalkulace vazeb tržeb (včetně zisku) na náklady je v rovnováze.

Co se ale stane, když vyprodukuje zmetek? Jednotkové (tj. přepočtené na výrobek) výrobní náklady (jinak řečeno celková režie) již byly spotřebovány, ale neprodejný zmetek generuje určitý výpadek v očekávaných příjmech. A tento výpadek je třeba nejen

127 Nekomplikujme tyto úvahy ani náklady na distribuci a prodej, ani ziskovou marží apod., neboť ty dělník na pásu ovlivnit nemůže.

účetně, ale i fakticky nějak vykryt, uhradit. Třeba právě srážkou ze mzdy toho, kdo je za zmetek prokazatelně odpovědný, přirozeně s tím, že každý případ nekvalitní práce byl písemně zdokumentován a podepsán příslušnými osobami. A nemuselo jít jen o „nepovedenou botu“, třeba se špatně připevněným podpatkem, „zmetek“ mohl mít – a také měl – v praktickém životě nejrůznější podobu, třeba účetní chybu.¹²⁸

Všichni pracovníci dílny měli předem informaci o úkolové sazbě, a tak každý předem věděl, jakou bude mít mzdu v případě, že splní plán.¹²⁹ Zúčtování, stejně jako výplata mezd, se provádělo týdně, když základem byl počet skutečně odvedených párů bot (denní plány byly splněny jen za předpokladu odevzdání stanoveného počtu párů bot na sklad; dílčí plnění se neuznávalo, případné nekvalitní výrobky šly k tíži hospodářskému výsledku dílny jakožto ekonomicky samosprávné hospodářské jednotky, za jejíž chod plně odpovídal příslušný vedoucí dílny).

Další inovací bylo vytvoření právě zmíněné soustavy samosprávných hospodářských jednotek (měly vlastní účet zisků a ztrát). Tyto samosprávné dílny tvořily základní buňku celého podniku. V čele stál mistr, který za vše nesl zodpovědnost. Každé oddělení (dílna), v pravém smyslu slova *kupovalo* ve výrobním procesu od předcházejícího oddělení zboží, které po zpracování zase prodávalo následujícímu oddělení. Přitom

128 Od svého profesora, kdysi referenta v úseku nákupu a zásobování v baťovce, mám historku o jeho nepříjemném omylu, když dal bance příkaz proplatit za dodávku hovězích kůží z některé jihoamerické země v librách (sterlingů). Údaj v librách se však nevztahoval na cenu, ale váhu kupovaných kůží. Storno nepřicházelo v úvahu, a tudíž takto vzniklou ztrátu pokryl ze svého osobního konta (naštěstí dostatečně vysokého) obratem jeho přímý nadřízený, který chybný příkaz „jen“ rutinně parafoval, aniž ho řádně zkontroloval.

129 Místo pojmu „plán“ se ve firmě používal výraz „předpoklad“. V dalším textu proto půjde o synonyma.

si muselo pečlivě polotovary překontrolovat a převzít – jakmile je jednou převzalo, neodvolatelně odpovídalo za kvalitu. Tím firma jednak ušetřila na mzdách kontrolorů, jednak byli všichni nekompromisně motivováni k výrobě bot v požadovaném množství a jen ve špičkové kvalitě. Delegace rizika a jeho krytí tak byly vyřešeny velmi transparentně.¹³⁰

Co se týče vlastní podoby systému odměňování, zaměstnanci baťovky byli rozděleni do dvou základních skupin: na již zapracované dělníky a režijní zaměstnance, a ti byli odměňováni – podle charakteru práce či jiných parametrů – na základě čtyř základních podob mezd:

- pevnou mzdu brali technicko-hospodářští a administrativní pracovníci
- individuální úkolovou a jí podobnou (režijní) mzdu dostávali dělníci na některých speciálních postech, například údržbáři čistoty
- kolektivní úkolová mzda byla určena pro dělníky v dílnách
- mzdu jako účast na zisku pobírali někteří vedoucí pracovních úseků.

Režijním zaměstnancům byly přiznány týdenní fixní platy podle zařazení do 7 tarifních tříd.

Ti vedoucí pracovníci, případně též tzv. předáci či účastníci, kteří mohli svým individuálním výkonem bezprostředně ovlivnit kvalitu výrobků či výkon jim svěřených oddělení, například nákupčí, referenti exportu, účetní či kalkulanti ještě měli vedle mzdy i nárok

130 Pokud by byla delegace rizika jen jednosměrná – celé riziko by kryli jen podřízení, bylo by možné mluvit o rafinovaně skrytém vykořisťování. Jenže v baťovce současně fungoval i pozitivní kanál – progresivní prémiování, tedy „rafinovaně skrytá bonifikace“...

na účast na zisku.¹³¹ Jeho výše byla stanovena individuálně a diferencovaně především podle dané funkce, a to buď týdně, či pololetně, a to obvykle procentem ze zisku docíleného daným oddělením.

Výplatnice – stav účtu osobního konta se zahrnutím účasti – měla v posledních pěti týdnech roku 1939 třeba u J. Š. na střední manažerské pozici tuto konkrétní podobu¹³²:

Saldo dříve (K)	Týden	Položka	Účast Kredit (K)	Jiné (K)	Vybráno/vloženo (K)	Saldo nyní (K)
44 582	49	dobropis	1500	0	0	46 082
46 082	50	dobropis	1500	0	0	47 582
47 582	51	úroky	0	3 356	305	50 633
50 633	52	dobropis	1500	0	0	52 133
52 133	53	dobropis	2986	0	0	55 119
55 119	53	fotoalbum	0	0	• 240	54 879

Účast se pohybovala obvykle od 100 do 300 % fixního platu, kdy u manažerů to však bylo i více. Při této konstrukci odměny neměli ani vedoucí dílen, ani tzv. účastníci žádnou účast na kalkulaci – ani na případných úsporách materiálů a polotovarů

¹³¹ Účast na zisku a samospráva dílen se navzájem podmiňovaly. T. Baťa to formuloval následujícím způsobem: „Já hledal ... takový způsob účasti zaměstnanců na zisku, aby jim bylo lze vybudovati samosprávu dílen. Tento způsob podmiňovalo: 1. aby vyúčtování dosaženého zisku bylo provedeno v době co nejkratší, tedy týdně, 2. aby si účastník mohl svoji účast vypočísti sám, 3. aby se účast vztahovala na malé oddělení tak, aby každý zaměstnanec mohl být zúčastněn na správě dílny.“ Viz: *Z historie řízení* (Tomáš Baťa), Dům techniky ČSVTS České Budějovice, 1990, s. 62.

¹³² Osobní archiv J. Š.

nutných ke zhotovení obuvi, ani na úkolových mzdách. Proto – čas od času – dostávali vedoucí dílen zvláštní prémie za docílení nejvyšších výdělků. Byli tudíž přímo hmotně zainteresováni na maximálních výkonech, neboť z něj profitovali:

- jednou díky nastavenému systému účasti (na docíleném výsledku jimi řízené dílny);
- podruhé – právě díky docílení maximálních výkonů – v přímé vazbě na to vyplácených vysokých mzdách (mzdy byly přímo svázány s výkonem, a to s minimálním – týdenním – odstupem).

Výsledek (i odměna) závisely na lepším sladění výrobních činitelů na příslušné dílně/provozu díky fakticky podnikatelskému chování zaměstnanců. Těm režijním pracovníkům, kteří do systému účasti na zisku nemohli být z organizačně technických důvodů zařazeni (sekretářky, pracovníci účtárny apod.), byly v odůvodněných případech přiznávány vedle fixních platů ještě týdenní či pololetní finanční odměny. Vedle již zapracovaných zaměstnanců byli ve firmě též nově přijatí lidé či ti, kteří procházeli rekvalifikací. Byli vedeni ve školní dílně¹³³ a měli o něco nižší příjmy než ti zapracovaní. Například ženatí muži dostávali 200 Kč týdně, svobodní a ženy od 60 do 120 Kč týdně, když 60 Kč byla úroveň minimální mzdy.

Kromě těchto podob mezd existovaly jednak premiový řád a jednak roční (novoroční) odměny. Ty byly přiznávány – silně diferencovaně – prakticky všem zaměstnancům, a to na základě jejich komplexního pracovního hodnocení nadřízeným manažerem. Současně si musel každý ze zaměstnanců uvážlivě koncem druhého pololetí sám stanovit částku o své představě, kolik by si chtěl v příštím roce vydělat. Baťa se v této souvislosti pořád držel

¹³³ Nezaměňovat s frekventantou Baťovy školy práce, o těch je podrobně pojednáno níže.

svých původně „amerických“ zásad, když prohlašoval: *„Jste moji spolupracovníci (výraz dělník v zásadě z psychologických důvodů nepoužíval, pozn. J. Š.) a mojí povinností je, vytvořit Vám takové podmínky, abyste si tyto peníze mohli vydělat.“* Mzdy, prémie a dělnické „účasti na zisku“ jakož i fixní platy režijních pracovníků byly vypláceny vždy v pondělí a v úterý, účast na zisku byla režijním pracovníkům připisována rovněž týdně, ale na jejich osobní účty (konta).

To byla rovněž inovativní myšlenka, experimentálně odzkoušená již těsně po Velké válce v nastalé ekonomické krizi. Již na konci roku 1918 jí T. Baťa čelil mj. tím, že nechal zřídit tzv. osobní účty svým zaměstnancům, jejichž příjmová strana se tvořila z jejich vlastních mezd, případně vkladů s poměrně luxusním 10% ročním úročením¹³⁴ (aby nepřímou, ekonomickou formou psychologicky bránil okamžitému čerpání všech peněz z konta, byť si zaměstnanci po udání důvodů mohli tyto účty vybrat, jinak by šlo ze strany firmy o trestný čin – dnes viz právní titul „neoprávněné obohacování“) a později kaucí¹³⁵ (zavedených zejména u vedoucích firemních prodejen). Takto mohl T. Baťa část nevyplacených a fakticky uspořených cash peněz okamžitě použít jako investice třeba do provozního kapitálu a udržet firmu v chodu v krizových dobách.

Systém kont zůstal zachován i později a fakticky znamenal vznik specifické podoby jakési vnitropodnikové banky. Nešlo

134 Desetiprocentní úrok (v některých obdobích úrok o 10 procentních bodů vyšší, než poskytovaly v dané době komerční banky) je nejen dalším prvkem pozitivní motivace pracovat u Bati, ale navíc učil lidi znát cenu peněz a význam osobního spoření.

135 Funkce kaucí, které lze považovat také za negativní formu stimulace, byla poměrně široká: od krytí rizika v případě zavinění škody na stroji a materiálu (u dělníků), přes právo firmy na její propadnutí v případě předčasného (dříve než za rok) odchodu od firmy (sloužila k úhradě nákladů na zaškolení), případně byla stržena vedoucím prodeje tehdy, když včas neprodal dodané zboží a musel uhradit rozdíl v případě nástupu posezonních slev u výprodejů zásob.

v žádném případě o klasická „vázaná konta“, protože několikrát do roka bylo možné – ovšem po souhlasu nadřízeného manažera – z konta potřebnou částku uvolňovat, avšak kontrolovaně – s pravdivým zdůvodněním (třeba na zaplacení dovolené, nákupu zařízení bytu, automobilu, nemovitostí apod.). Nebylo možné vyčerpat konto celé, ale – podle pozice příslušného zaměstnance a znalosti finančně oceněného jeho individuálního rizika, že bude mít odpovědnost za případný zmetek – na kontě pro tyto účely zůstávala zmrazená jakožto kauce část hotovosti.¹³⁶

I toto je dobrá ilustrace způsobu, jak firma Baťa řešila negativní stránky hmotné zainteresovanosti (o jednom z prvků – úhradě „ztráty na režii“ byla řeč výše). Ve snaze předejít větším sociálním konfliktům platila zásada, že položku fixní účasti není možné kráti, byla vyplácena v plné výši – a zaměstnanec měl tedy „své jisté“. Jiné to bylo u nadstavbové části – „účasti na výsledcích“ se až do určité výše hotově nevyplácely, nýbrž byly na kontech vázány pro případ, že v dílně/oddělení dojde ke ztrátě. Pak platila zrcadlovitě zásada progresivní odpovědnosti vedoucího za svěřený tým – v kladném případě měl nárok na (mnohdy vysoce) nadprůměrný podíl, ale v případě ztráty – kdy se riziko naplnilo – se její určitá část uhradila z kont, a to tak, že konkrétní pracovník nesl jen jistou část a kdežto vedoucímu býval odpis z jeho konta proveden v násobné výši.

Dobře je možné to dokumentovat na příkladu třeba vedoucího osobního oddělení Vincenta Jaroňka (údaje jsou za rok 1937): jeho měsíční fixní plat byl „pouhých“ 2166 Kč, což – při zhruba pětistovce týdně – byl asi jen dvojnásobek firemního průměru. Ale již bonifikace za „úcast“ činila dalších 10 986 Kč, celkem tedy měsíčně dostal 13 152 Kč, a to již byl třináctinásobek průměru.

136 Zde se promítala Baťova osobní životní zkušenost z počátků firmy a z ní pramenila i jeho silná averze k dlužnické poloze, předstupni bankrotu.

Vynásobeno 12 měsíci pak 157 824 Kč. Ve skutečnosti celkový roční příjem Vincenta Jaroňka činil více než šestinásobek součtu měsíčních platů, celých 1 041 915 Kč. Třeba dodat, že roční příjmy převyšující milion korun nebyly u ředitelů a dalších vedoucích pracovníků (jako byl V. Jaroněk) nijak výjimečné, spíše to bylo pravidlo.¹³⁷

Tímto postupně zdokonalovaným systémem efektivní (obousměrné) hmotné zainteresovanosti bylo dosahováno kýženého cíle¹³⁸ – hospodářské výsledky firmy a spolu s tím i odměny za práci vcelku systematicky rychle rostly,¹³⁹ byť – přechodně – se snížily v průměru asi o stokorunu až po roce 1931, v krizi. To byl podstatný rozdíl oproti většině tehdejších československých firem, kde odměny ve druhé a třetí dekádě minulého století většinou fakticky stagnovaly.¹⁴⁰

V roce 1937 činil průměrný týdenní výdělek v baťovce 255 Kč, ovšem s velkým rozptylem, kdy špičkoví dělníci u pásu si přišli asi na 400 až 450 Kč, kdežto sekáči – kráječi¹⁴¹ (specialisté vysekávající z kůže potřebný polotovar svršku) až na 800 Kč týdně. Pro

137 Viz RYŠAVÝ, V. Baťovské formy organizace práce a odměňování. In: <https://zlin.estranky.cz/clanky/batuv-system--batismus--str.20>.

138 Tento moment byl – a dosud je – jedním z klíčových sporných bodů v náhledu na batismus. Nutno říci, že v Československu s (dosud přetrvávajícími) silnými rovnostářskými tradicemi vždy vyvolávaly a vyvolávají metody spojující vysoký výkon s progresivně vysokou odměnou trvalé kontroverze. Byly proto hlavním zdrojem útoků na batismus, zejména po roce 1945–48, kdy byly v systémech odměňování vcelku plošně prosazeny nivelizační tendence prakticky ve všech odvětvích.

139 U kvalifikovaných zaměstnanců průměrná týdenní mzda rostla od roku 1926, kdy dosáhla 240 Kč postupně až na 514 Kč v krizovém roce 1931, poté dva roky stagnovala na 400 korunách. Viz <https://zlin.estranky.cz/clanky/batuv-system--batismus--pracovni-rad-zamestnancu--pomery-v-batove-tovarne.html>.

140 Denní dělnické mzdy činily v roce 1921 v Čechách (vždy průměrné údaje) 31,97 Kč, na Moravě a Slezsku 31,45 Kč, na Slovensku 28,82 Kč. V roce 1936 pak (ve stejném pořadí) 26,88 Kč, 25,43 Kč a 22,15 Kč. Viz FSÚ: *Historická statistická ročenka ČSSR*, kapitola Československo 1918 až 1937, tab. 25, str. 834. SNTL – ALFA, Praha 1985.

141 Tato kategorie byla v baťovce vždy „dělnickou šlechtou“.

srovnání – tehdejší průměrná celostátní týdenní mzda¹⁴² činila asi 102 Kč (muži 121 Kč, ženy 73 Kč). Za následujících šest sedm let se však průměrné týdenní mzdy v baťovce vyšplhaly na 491 Kč (1943) a 510 Kč (1944). Nutno dodat, že významným kritériem skutečné výše mezd (při poměrně rychlém kariéerním růstu) byl dosažený věk, především u mužů. Ti starší 21 let brali v roce 1943 v průměru 627 Kč a o rok později již 655 Kč. Zlínská firma tak na mzdách v roce 1943 vyplatila celkově 981,8 mil. Kč, o rok později o 8,2 % více (1 063 mil. Kč), což bylo – v přepočtu na pracovníka – asi až třikrát více, než byl tehdejší protektorátní průměr.

Pravda, pro baťovku byla – i při rychlém růstu počtu osazenstva závodů – však typická jak poměrně vysoká fluktuace¹⁴³, tak zaměstnávání vysoce nadprůměrného počtu mladých lidí, často absolventů vlastní „přípravky“ – Baťovy školy práce¹⁴⁴.

Zlín byl v meziválečné éře totiž příznačný velmi neobvyklou demografickou strukturou: bylo to město s extrémně vysokým početním zastoupením mladých, ctižádostivých, podnikavých, silně motivovaných a k vysokému výkonu připravených lidí. V meziválečném období totiž zájem o práci právě v baťovce

142 FSÚ: *Historická statistická ročenka ČSSR*, kapitola Československo 1918 až 1937, tab. 28 a 29, str. 835 a 836. SNTL – ALFA, Praha 1985. Vlastní přepočtení z průměrné denní na šestidenní týdenní mzdu u pojištěnců nemocenského pojištění.

143 V posledním roce meziválečné konjunktury (1927) firma nově přijala 8939 pracovníků, ale současně jich 5816 propustila. Pracovní tempo bylo – zvláště pro nově příchozí starší zaměstnance – obtížně zvládnutelné, a to i přes vidinu potenciálně vysokých výdělků.

144 Velmi nízký věkový průměr v baťovce je dán do značné míry i „statistickým kouzlem“, protože se při výpočtu „průměru“ do celkového počtu zaměstnanců metodicky/definičně správně započítávaly i tisícovky osob patřících do fakticky učňovského dorostu, zde však zařazených jako Baťovi mladí muži a mladé ženy ve věku od 14 do 17 let. Srv. <https://zlin.estranky.cz/clanky/batuv-system--batismus--batova-skola-prace--klub-abs.html>.

prudce stoupal,¹⁴⁵ a tak pracovní smlouvu dostávali jen ti, co prošli náročným přijímacím testem¹⁴⁶ a ¹⁴⁷ – viz níže v části vzdělávání¹⁴⁸ a výchova.

Není sporu o tom, že prakticky po celou dobu existence firmy to byl klasický „motivační“ faktor – stupňované sankce až

¹⁴⁵ Firma v té době dostávala okolo 160 tisíc žádostí o přijetí do zaměstnání ročně, zhruba polovinu z nich odmítala již po prostudování obsáhlého dotazníku vyplněného uchazečem. Viz <https://zlin.estranky.cz/clanky/batuv-system--batismus-/pracovni-rad-zamestnancu-pomery-v-batove-tovarne.html>.

¹⁴⁶ Aniž je možné ze seriózních výzkumů na „tvrdých“ datech dokladovat opodstatněnost teze o systematicky posilované nadprůměrné koncentraci „podnikatelských genů“ v obyvatelích Zlína, později Gottwaldova a dnes opět Zlína, resp. zaměstnanců baťovky/Svitu, a to v důsledku tvrdé selekce mezi uchazeči získat v baťovce zaměstnání, tak celá řada skutečností (včetně třeba podnikatelské progresse nedaleko ležícího JZD Slušovice aplikujícího za normalizace některé „baťovské“ přístupy) tomu jednoznačně nasvědčuje.

¹⁴⁷ Evžen Erdély ve stati „Švec, který dobyl svět“ přijímací proceduru popisuje následovně: „Výše zmíněný otazník, který musí dělník vyplnit, je však ještě důkladnější. Musí v něm totiž udati nejen jak velké jsou jeho dluhy nebo jeho úspory a kolik peněz má k dispozici do nejbližší výplaty, nýbrž musí udati také kolik peněz týdně a ročně potřebuje, aby uspokojil potřeby vlastní a potřeby osob, které jsou na něho odkázány. Dotazník obsahuje přesný rozvrh domácích nákladů. „Kolik potřebujete na výživu, byt, osvětlení, topení, prádlo, oblek, obuv a jiné k živobytí nutné potřebné věci? Kolik vydáváte na zábavy a kulturní potřeby?“ Žadatel musí udati, kolik si chce vydělati a co zamýšlí učiniti se svými úsporami. Zvláště poslední otázka je důležitá, neboť šetření je důležitým činitelem zlínské hospodářské morálky.“ Viz <https://zlin.estranky.cz/clanky/batuv-system--batismus-/pracovni-rad-zamestnancu-pomery-v-batove-tovarne.html>.

¹⁴⁸ Péče o školství či kulturní výchovu měla zcela pragmatický základní cíl – mít ve firmě zaměstnance v dobré fyzické i psychické kondici. „Co by bylo platno, kdyby vedení podniku vybudovalo pro své zaměstnance podmínky slušného bydlení, výživy, péče o zdraví a dobře (je) odměňovalo za jejich práci, kdyby pracující lidé trávili svůj volný čas v hostincích, kde by utráceli své mzdy, ničili si své zdraví, podlamovali svou pracovní schopnost a rozvraceli klid a spokojenost svých rodin. Proto bylo nutno se vzrůstem města a přílivem obyvatel budovati současně školství a různé příležitosti, které by povznášely pracujícího člověka v době mimo pracovní hlavně duchovně“. Viz: *Sociální činnost firmy BAŤA, a. s.*, Péče o školství a kulturu, s. 19n.

po propuštění z práce (a s tím související ztráta nároků na řadu výhod, především (ne)možnost bydlení firemních bytech apod.).

Firma si byla své tehdejší výlučnosti dobře vědoma, a proto trvale hledala způsoby, jak tuto svou exkluzivní pozici dlouhodobě držet a posilovat. Nejen extrémním tlakem na celý pracovní tým od vrcholových manažerů až po řadové pracovníky,¹⁴⁹ ale i snahou kompenzovat jim vysoké pracovní vypětí možnostmi relaxace a vytvořením komplexu v té době nadstandardních životních podmínek,¹⁵⁰ jak dokumentuje následující část textu.

Sociální systém

Protiváhami na tu dobu až extrémního tlaku na pracovní výkonnost při dodržování vysokých standardů kvality výsledné produkce v baťovce byly jednak již zmíněný systém hmotné

¹⁴⁹ Tato výlučnost batismu objektivně měla – vedle přitažlivosti – i své kritiky, viz např. román Turka Svatopluka, který ve firmě v letech 1926–1933 pracoval jako grafik (malíř plakátů), nazvaný prostě Botostroj. Podle Wikipedie v tomto románu T. Svatopluk, člen předválečné KSČ, popisuje firmu „... jako nelidskou společnost ničící životy dělníků a svého zaměstnavatele jako diktátora. Se silným osobním zaujetím útočí na tzv. amerikanismus, jenž mu zosobňuje T. Baťa, kterého se snažil vyličít jako vykořisťovatele a zesměšňuje jeho metody. Styl knihy je velice strohý a psán expresivním, místy až vulgárním jazykem. Botostroj byl vydán v říjnu 1933 pražským nakladatelstvím Sfinx. 2. listopadu 1933 byl náklad zabaven na základě usnesení Krajského soudu v Praze, v roce 1938 bylo vydání díla soudně zakázáno. Román byl znovu vydán až po válce roku 1946. O osm let později byl zfilmován pod vedením režiséra K. M. Walló.“ Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/T._Svatopluk.

¹⁵⁰ Nutno předeslat, že ve firmě existovalo tzv. Sociální oddělení, které zajišťovalo fungování sociálních služeb.

Zakladatelem útvaru řídicího sociální činnosti byl MUDr. Rudolf Gerbec, blízký spolupracovník T. Bati, šéflékař závodů i Baťovy rodiny (Gerbecova dcera Marie si vzala Jana Antonína Baťu), dále Marie Leopoldová Baťová, manželka T. Bati a matka Tomáše Jana Bati. Po tragické smrti R. Gerbeca (při autonehodě ve východochorvatské filiálce Borovu u Vukovaru) v roce 1935 se stal od roku 1936 referentem sociálního oddělení Karel Huták, od roku 1940 i Josef Šulc. Viz *Sociální činnost firmy BAŤA, a. s.*

zainteresovanosti, jednak na svou dobu nebývale vysoké standardy systému sociální péče o zaměstnance.

Vzdělávání, výchova a kultura

Šéfové, Tomáš Baťa a po něm i Jan Antonín Baťa, přebírající vedení firmy v roce 1932, si byli vždy dobře vědomi neobyčejného významu produkčního faktoru „na vlnu batismu naladěných“ zaměstnanců, protože to byli právě lidé, kdo rozhodli o realizaci velkorysého podnikatelského záměru.¹⁵¹ Předpokladem k tomu byla schopnost šéfů dovést všechny své zaměstnance nejen k ochotě porozumět podstatě batismu a identifikovat se s ním, ale hlavně jeho principy v každodenním životě rozvíjet a uplatňovat. S příznivými dopady jak na vlastní peněženku, tak prosperitu celé firmy.

Myšlenka co nejúčelněji hospodařit s vydělanými penězi – a znát cenu peněz – tak byla dlouhodobým leitmotivem většiny Baťových rozhodnutí a stála za založením řady výchovných i vzdělávacích organizací, především po něm pojmenovanou Baťovu školu práce. Výuka trvala zprvu tři, posléze čtyři roky a průměrný počet frekventantů se pohyboval okolo cca 2,5 tisíc osob (z toho asi 600 žen). Měla pověst elitní vzdělávací instituce (svou roli možná hrálo zejména to, čemu se dnes skoro s odstupem století módně říká „duální výchova“), tj. maximálně úzká vazba mezi teorií a placenou praxí, tedy s možností si již při studiu přivydělávat vlastní prací nejen na zaplacení studia, ale formou prakticky vynuceného spojení mít po absolvování i nemalý kapitál.¹⁵²

151 V roce 1928 se baťovka podílela 55 % na československém exportu obuvi a tehdejší ČSR se stala světovým exportérem kožené obuvi č. 1. Viz <https://batova-vila.cz/bata-v-datech/>.

152 Pracovní zařazení učňů/mladých mužů bylo (s výjimkou špičkových prací) stejné jako u dospělých zaměstnanců, ale za práci pobírali pouze část mzdy, zbytek směřoval na konto.

Duch partnerství, vládnoucí mezi již „dospělými“ zaměstnanci baťovky, se snadno vnášel i do celého týmu Mladých mužů a žen. Záměrně byla snaha i tímto způsobem anulovat objektivně existující výchozí sociálně třídní rozdíly mezi Mladými muži a ženami. V internátu – často v jedné světnici – totiž přebývali děti ze všech společenských vrstev – ze středního selského stavu, chlapci z měst a vesnic, ale často i synové význačných tehdejších československých státníků, průmyslníků či finančních magnátů. Zájem časem narůstal. Jestli se v roce 1929 ke studiu přihlásilo 1,4 tisíc uchazečů (z celé republiky), tak z každých tří mohli být přijati v průměru asi dva; avšak již v letech 1933–1935 byl přijímán už jen každý osmý až dvanáctý a v roce 1937 (21 tisíc zájemců) v průměru již jen každý dvacátý uchazeč. Přijat byl jen ten, kdo v daném roce velmi nadprůměrně obstál jak u písemných testů z matematiky¹⁵³, tak třeba ve schopnosti udržet po stanovenou dobu koncentraci a pozornost, jakož uspěl i co do prokázání výborných všeobecných znalostí (odrážejících jeho inteligenci) a současně prošel i dalšími zkouškami (třeba psychotechnickými či testujícími prokazatelnou fyzickou sílu, úroveň reakční doby, chápavosti, hmatu, sluchu, iniciativnost¹⁵⁴ a samostatnost v úsudku). „Studijní odpad“ byl poměrně vysoký, asi

153 Je výsměšným paradoxem dnešní doby, že po řadě střetů především s rodičovskou lobby hrozící se blamáže svých ratolestí chystá Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy „již konečně“ rezignovat na požadavek povinné maturity z matematiky. Se skandálním zdůvodněním ministra, že by bylo nefér testovat studenty z předmětu, který je neumí jejich učitelé naučit. Baťa se musí v hrobě obracet...

154 Od svého otce si vybavuji popis jedné z testovacích úloh, kdy zkoušející si nejdříve zjistili, zda uchazeč je levák či pravák. A podle toho mu na opačnou stranu rovně školní lavice umístili kalamáře a násadku s obyčejným perem: pravákovi úmyslně napříč vlevo a levákovi vpravo. Pokud si uchazeč po dosednutí na židli ten kalamář ihned nepřemístil tak, aby ho měl „po ruce“, resp. aby neriskoval, že mu z pera ukápnou na čistý list papíru inkoustová kaňka, nezískával potřebné body nutné k přijetí...

až 50 %. Volbu vyučovacích oborů si mladí muži¹⁵⁵ rozhodovali sami. Společnými vyučovanými předměty, jejichž absolvování bylo povinné pro všechny, bylo účetnictví, obchodní korespondence, kreslení, a především cizí jazyky. Každý mladý muž musel naučit dokonale německy a na velmi slušné úrovni musel ovládat angličtinu. Škola nabízela tři vzdělávací stupně: základní, mistrovskou a vyšší školu končící zkouškou dospělosti (maturitou).

Vzdělání, převážně technokratického zaměření, dosahovalo velmi dobré úrovně, když spojení teorie s praxí postupovalo všemi stupni a ze školy vycházeli dobře připravení absolventi¹⁵⁶ (s uplatněním nejen ve zlínské baťovce). Pokud zůstal mladý muž po svém tříletém vyučení (tedy po úspěšně složených závěrečných zkouškách ve svých 17 letech, a navíc byl ještě další tři léta zaměstnán obvykle jako dělník) v baťovce, mohl být již ve svých dvaceti letech způsobilý zastávat některé z vedoucích míst (obvykle zprvu na pozici středně postaveného manažera – řečeno dnešní terminologií). Tuto možnost sice měli teoreticky všichni, nicméně počet/podíl těch, kteří se skutečně na pozici mistra,¹⁵⁷ vedoucího prodej-

155 Mladé ženy si mohly vybírat z různých kursů – vedle obuvničiny – připravujících je především na jejich budoucí poslání žen-matek. Teoreticky ale též mohly studovat obchodní školu s výukou psaní na stroji, těsnopisu, jazyky apod., což ale bylo většinou výjimkou.

156 Dejme slovo jednomu z maturantů na vyšší průmyslové škole, jak tuto baťovskou přípravku po letech hodnotí: „V Baťově škole práce bylo vše uzpůsobeno tomu, aby se člověk naučil organizovat efektivní využití času, byl schopen jednat samostatně a racionálně, sžil se s kolektivem, dobře se připravil na svůj úkol, byl náročný a odpovědný a pochopil, že je stále třeba se učit a zdokonalovat.“ In: PILNÝ, P., JAKEŠ, M. *Příběh komunisty*. Česká citadela, Praha 2019, str. 28.

157 První závod se Tomáš Baťa rozhodl založit poblíž Kalkaty. „Jakmile se vrátil (z cesty konané v roce 1932) domů, vybral čtyřicet absolventů Baťovy školy práce, vesměs jen o málo starších než dvacetiletých, a pověřil je, aby nové předsunuté pracoviště uvedli do provozu“. BAŤA, T. J. *Švec pro celý svět*, s. 134.

ny doma či v zahraničí skutečně v tvrdé konkurenci jiných aspirantů na postup mezi manažerskou elitou¹⁵⁸ vypracovali, činil po deseti letech existence Baťovy školy práce (stav v roce 1935) absolutně 140 osob, což bylo 7 % z celkového počtu absolventů prvních sedmi ukončených ročníků.

Vedle *Baťovy školy práce* je zde nutno jmenovat především *Školu umění* a těsně před vypuknutím 2. světové války otevřené dvě budovy Studijních ústavů s cílem přispívat k vědecko-technickému, kulturnímu i světovému vzdělání zaměstnanců baťovky (s bohatými sbírkami technologickými, přírodopisnými a se samostatným pedagogickým oddělením, jehož úkolem bylo pořádání odborných kurzů). Dále nutno do soustavy vzdělávacích institucí zařadit ještě Exportní školu (vychovávající experty na zahraniční obchod) a Vyšší lidovou školu (se zaměřením na cizojazyčnou jazykovou průpravu). Celkem měly všechny tyto firmou dobře finančně dotované instituce (mimo Baťovy školy práce a Tomášova) na přelomu 30. a 40. let řádově stovky dospělých posluchačů, vzdělávajících se v mimopracovní době.¹⁵⁹ Postupem doby byla ve Zlíně na náklady firmy vybudována soustava knihoven (odborných i zábavných), když nedílnou součástí kulturně vzdělávacích aktivit byl film a divadlo.

158 Elitní nadstavbou Baťovy školy práce byl *Tomášov*, kde byla od roku 1937 soustředěna padesátka pečlivě vybraných uchazečů s cílem výchovy pro pozice především špičkových manažerů, a to nejen co do znalosti marketingu, technologie, moderních výrobních postupů apod., ale především ve zdokonalení ovládnání cizích jazyků, osvojení společenského vystupování a chování (včetně tréninku sportů typických pro tehdejší vyšší společnost – jízdy na koni, tenisu, ragby apod.). Frekventanti měli také předepsaný ústroj – chodili v žaketu, cylindru a v rukavičkách, aby si zvykli zcela nenucenému chování i ve formálním obleku. V sobotu zasedali k večeři ve smokingu k bezvadnému stolování apod.

159 Viz *Sociální činnost závodů BAŤA, a. s.*, v roce 1942, s. 14.

Bydlení a ubytování

Přestože podíl zaměstnanců dojíždějících do Zlína z okolních vesnic a městeček byl vždy vysoký, s ohledem na ztráty času spojené s dojíždkou do zlínské firmy a další náklady ze vzdálenějších sídel bylo T. Baťou brzy rozhodnuto o výstavbě vlastních, tzv. Baťových domků typizovaných v různých provedeních. Podnět ke stavbě první skupiny rodinných domků přišel již v roce 1912. Stavěly se podle návrhů architekta Jana Kotěry. V roce 1917 bylo rozhodnuto položit základy ke stavbě „zahradního města“, tentokrát na základě projektů vedle J. Kotěry i architektů Františka L. Gahury a Vladimíra Karfíka. Po realizaci (ke konci roku 1944) „mělo naše ubytovací oddělení 4576 rodinných bytů. I přes přechodné omezení bytových možností zůstává standardem pro rodinu zaměstnance našich závodů byt o třech pokojích (obývací pokoj, ložnice pro

Baťovy závody ve Zlíně (vlevo)

Domek v dělnické kolonii Baťových závodů ve Zlíně (vpravo)

rodiče a ložnice pro děti), k čemuž přísluší kuchyně, koupelna, sklep a zahrádka, v lepším případě i spíž, veranda a garáž. Každý byt má zavedenou vodu, elektrinu a plyn.“¹⁶⁰ Kapacity byly i v internátech.

Nájemné bylo vypočteno tak, aby se z něj za 30 let (odhadovaná doba životnosti stavby) zaplatila cena pořízení domku. Měsíční nájem proto podle typu domku kolísal od 65 do 300 Kč, což byla pořád asi jen třetina¹⁶¹ tehdy obvyklého nájemného v soukromých domech ve Zlíně či okolních městech podobné velikosti, přičemž do započtené (placené) plochy se nezapočítávala plocha zahrady kolem každého domku.

¹⁶⁰ Sociální činnost firmy BAŤA, a. s., část Bydlení, s. 4 a 5.

¹⁶¹ Sociální činnost firmy BAŤA, a. s., část Bydlení, s. 5.

Péče o zdraví a zábrana pracovním úrazům

V udržování sociálního smíru v baťovce hrálo důležitou roli i postupné budování zařízení sloužících zdravotní péči a ochraně zdraví při práci, a to na základě jednotného zdravotnického plánu¹⁶², sestaveného již v roce 1919. V této souvislosti byla ve Zlíně „... vybudována celá soustava zdravotnických zařízení, jež doslova pečuje o zlínské dítě od jeho narození a usiluje o udržení zdraví občanů až do jejich stáří. Při tom se neomezuje jen na léčení nemocných, nýbrž pracuje intensivně o zachování zdraví tím, že nemocem zamezuje a předchází jim soustavnou preventivní péčí.“¹⁶³ Ve dvacátých letech tak vznikl komplex jedenácti přízemních pavilonů po 27 lůžkách, které propojily cesty a tepelné kanály. K tomu laboratoř, hlavní budova, hospodářské budovy a vila primáře Alberta. A také dva domovy pro zestárlé – jeden pro muže a vedle druhý pro ženy. Dodejme, že k nemocnici patřilo i tzv. Úrazové oddělení, situované však mimo vlastní nemocniční objekt do prostorů bezprostředně přiléhajících k závodům (z důvodu minimalizace časových ztrát před ošetřením zraněných osob). Dále byly nemocenským účelům – k léčení infekčních chorob – adaptovány prostory starobylého zámku v Březolupech¹⁶⁴ a s podobným účelem byl pronajat i zámek patřící tehdejší Zemské nemocnici přímo v Uherském Hradišti.

V blízkosti baťovky byla postavena budova Sociálního zdravotního ústavu, která měla v přízemí ambulatorium Nemocenské pojišťovny, v prvním patře její úřadovny a úřadovny Sociální

162 „Okolnosti a podmínky, za nichž se budoval Zlín, umožnily, aby zlínská péče o zdraví se vyvíjela jednotně, aby různá její zařízení pracovala při vlastní samostatnosti v nejvyšší součinnosti, řízené jednotným zdravotnickým plánem.“ Viz: *Sociální činnost firmy BAŤA, a. s.*, část *Péče o zdraví*, str. 5.

163 Tamtéž.

164 Vesnice zhruba na půl cesty jižním směrem ze Zlína do Uherského Hradiště.

péče o mládež a ve druhém patře Ligu proti tuberkulóze a Zdravotnickou matriku. Právě její založení bylo inovativním počinem umožňujícím individuální sledování vývoje zdravotního stavu pacientů. V osobních kartách se vedly záznamy zjištěné při pravidelných lékařských prohlídkách a v případě rizikového vývoje se přikročilo k preventivním opatřením. Tyto individuální informace zjištěné při pravidelných lékařských prohlídkách byly propojovány jak s údaji o skutečné nemocnosti,¹⁶⁵ tak s poznatky získanými lékaři při pravidelné kontrole všech pracovišť firmy a pomocných místností v potřebném detailu (úprava pracovního místa, stav podlah, stěn, osvětlení, větrání, topení, chlazení, likvidace odpadů apod., ale také schodišť, výtahů, WC, šaten, umýváren atd.). Zvláštní pozornost byla věnována provozům, kde se pracovalo s látkami zdraví škodlivými (těkavými chemikáliemi, jedy atd.) a zde pracující zaměstnanci, kteří byli v případě, že bylo jejich zdraví ohroženo či poškozeno, byli odesíláni na specializovanou „zdravotní rekreaci“.¹⁶⁶ Firma měla též v rámci systému „tovární hygieny“ své

165 Součástí týdenních předpokladů byl i odhad budoucího počtu nemocných zaměstnanců. Tak například ve 27 až 36 pracovním týdnu v roce 1936, kdy celkový počet zaměstnanců narostl z 7 670 na 8 079 osob, se předpokládalo, že jich bude 138 až 145 v daných deseti týdnech (celkem 1 423) práceneschopných pro nemoc (cca 1,8 %). Tento odhad se ukázal být velmi přesný, skutečný počet práceneschopných osob byl jen o málo nižší 1 406. In: *Přehled účasti II/1936*. Osobní archiv autora textu J. Š.

166 „Na rekreační pobyt v penzionech (zejména v nedalekých lázních Luhačovice, ale též u přehrady Bystřička na Vsetínsku, v lázních Slatinice, či ve Frenštátě pod Radhoštěm) byli vybíráni dlouholetí zaměstnanci, jejichž zdravotní stav byl lékaři uznán za natolik otřesený, že je bezpodmínečně nutný pobyt v ozdravovně (...) původně jeden týden. Později se prodloužil na pravidelných 14 dnů, ve výjimečných případech na 3 až 4 týdny. Zaměstnanci (...) dostali zaplacené cestovní výlohy a v Luhačovických ještě i příspěvek na zaplacení lázeňské taxy. Dále se za ně zaplatila strava a byt. Mimo to dostávaly jejich rodiny podporu ve výši průměrné mzdy.“ Viz *Sociální činnost firmy BAŤA, a. s.*, část *Rekreace*, str. 23.

vědeckovýzkumné oddělení, kde se testovaly – právě z hlediska rizika případného negativního působení na organismus člověka – nové hmoty a přípravky či chemické sloučeniny zamýšlené nasadit do výrobního procesu atd. To vše bylo součástí systému zábrany úrazů, zavedeného v baťovce v jako první firmě tehdejšího Československa.¹⁶⁷

Stravování a výživa

První závodní kuchyně spojená s jídelnou byla vystavěna již v roce 1914. T. Baťa hledal na počátku války způsob, jak zajistit pravidelné dodávky dostatečné výše klíčových surovin – především masa, mléka, ale i obilovin, luštěnin a zeleniny – pro své lidi. Řešením bylo samozásobitelství z vlastních zemědělských či pekárenských provozů a postupem času skutečně byly tyto kapacity vybudovány v Prštném.¹⁶⁸ Stravovací prostory byly jak přímo v prostorách baťovky, případně v Obchodním domě či v Tržnici. Tyto kapacity byly s to obsloužit cca 10 tisíc zaměstnanců denně.¹⁶⁹ Vedle toho byly k dispozici další prostory pro veřejné stravování v hotelu Společenského domu, Klubovním domě, v bývalém zlínském zámku, a to s kapacitou řádově vždy stovek porcí teplého jídla za přijatelné ceny (3,50 až 5 K). V závodních kantýnách se o přestávkách vydávaly polévky či černá káva.

167 Od 1. 1. 1934, kdy příslušné oddělení bylo i dobře personálně vybaveno „úrazovými referenty“ s mimořádnými kompetencemi. Ti mj. odpovídali za to, že do provozu nemohl být uveden stroj, který neprošel atestem Vědeckého ústavu pro průmyslové zdravotnictví (byl součástí Baťovy nemocnice), že o případném pracovním úrazu byl sepsán protokol a pokud bylo zjištěno porušení platných bezpečnostní předpisů, byli viníci voláni k zodpovědnosti atd.

168 Dnes součást Zlína na jeho severozápadním okraji, výrobní byly asi 2,5 km od centra města.

169 O T. Baťovi je známo, že byl od počátku existence firmy „nepřítelem známých konvíček s kávou a uzlíčků chleba jako dělnického oběda“. Viz *Sociální činnost závodů BAŤA, a. s., v roce 1942*, str. 7.

Baťův podpůrný fond

Záběr sociálních aktivit firmy Baťa A. S., dokresluje i materiální či peněžní zajištění případů, kdy se zaměstnanec dostal do svízelné finanční situace. Za tímto účelem byl zřízen samostatný Baťův podpůrný fond.¹⁷⁰ Jeho čerpání směřovalo k těm zaměstnancům, kteří byli (především jimi nezaviněnými okolnostmi, ale i v jiných zřetele hodných důvodů) načas či snad trvale vyřazení z práce, a současně by nebyli schopni jiné samostatné výdělečné činnosti. To byly nejčastěji případy těžkého pracovního úrazu, nemoci či nehody, ale i pohřebné pozůstalým, nadlepení vdovských a invalidních rent, úhrady nájmu za dlouhodobě nemocné, podpory zestárlým a bývalým zaměstnancům.¹⁷¹ Na druhé straně bylo možné peníze z fondu čerpat třeba na cíleně podporovaná nová manželství (svatebním darem od firmy) či mateřství (při narození dítěte).¹⁷² Od konce 30. let byly finančně podporovány rodiny zaměstnanců s více než čtyřmi dětmi ve věku povinné školní docházky. Z tohoto fondu však byly hrazeny třeba i akce

170 In: *Sociální činnost firmy BAŤA, a. s., část Baťův podpůrný fond, Různé další dobročinné akce, Bezplatné porady, Péče o děti a starce, Péče o zestárlé lidi*. Str. 25 až 29.

171 „Nikdo si netroufne zpochybnit (...) význam sociální politiky jakožto neodmyslitelného faktoru významně ovlivňujícího výkon, angažovanost a loajalitu zaměstnance vůči firmě. (...) Lze konstatovat, že v daných ekonomických, historických a legislativních podmínkách se Tomáši Baťovi podařilo nejen vybudovat jeden z největších podniků na světě, ale, a to zejména, v praxi uskutečňovat nejprogresivnější sociální politiku u nás“. In: MATUSÍKOVÁ, L. *Baťova sociální politika firmy*. Konferenční příspěvek na konferenci Tvůrčí odkaz Tomáše Bati a současné podnikání. Univerzita T. Bati ve Zlíně, 2005. Abstrakt. <http://digilib.k.utb.cz/handle/10563/26050>.

172 Při narození dítěte mu byl dar 500 či 1000 K deponován na jeho vkladní knížku s 5% úrokem s právem čerpání po dovršení plnoletosti ve 21 letech (zavedeno v roce 1926). V roce 1942 byla celková výše darů 782 tisíc korun. Viz *Sociální činnost závodů BAŤA, a. s., v roce 1942*, str. 16.

ošatného, „bramborová“¹⁷³ akce, vánoční nadílka pro potřebné děti apod.¹⁷⁴

Závěr

Tento text se pokouší dokladovat, že Tomáš Baťa se již dříve než před sto lety rozhodl hledat cestu k – dnešními slovy vyjádřeno – dosahování trvalého sociálního smíru ve stále významnější firmě dvěma vzájemně se doplňujícími prostředky:

- vyvinutím v té době pozoruhodného komplexního systému řízení průmyslového podniku primárně ve „vlastním“ oboru obuvnictví, ale časem i s ním souvisejícími dalšími hospodářskými odvětvími a obory, především v průmyslu gumárenském, chemickém, textilním, dřevařském, stavebnictví, dopravě atd.), to na straně jedné a
- současně budováním uceleného systému hmotné zainteresovanosti zaměstnanců doplněného funkčním komplexem služeb sociální, vzdělávací a zdravotní povahy na straně druhé.

Časem také našel způsob jejich vzájemného synergického působení. Pozitivní posun, tj. zdokonalení jednoho prostředku (faktoru) většinou inicioval kladnou změnu u prostředku (faktoru) druhého, a to v neposlední řadě i proto, že ve firmě existoval

173 Těm zaměstnancům, živelům rodin, kteří měli nižší platy, než byl platný limit, firma přispívala na nákup brambor z podzimní sklizně vhodných k uskladnění.

174 Vzhledem k nezbytnému utajení – žádné písemné výdajové doklady se proto nezachovaly – existuje jen hypotéza, že přes Sociální oddělení byl právě z tohoto fondu za 2. světové války v naprostém utajení financován protifašistický odboj, mající v blízkých Hostýnských vrších a na kopaninách své partyzánské základny (partyzánská brigáda Jana Žižky s velitelem majorem Murzinem). Švagrová J. A. Bati, paní Marie Baťová, totiž jako jedna z mála měla dispoziční právo na výběr vyšší sumy hotovosti.

propracovaný systém zlepšovatelství motivující k racionalizačním opatřením u prvního i druhého faktoru,¹⁷⁵ znamenajícího ve výsledku obvykle úsporu nákladů, a to, aniž byl porušen sociální smír.

Díky této podnikatelské intuici a specifické podobě sociálního dialogu tak batismus přinesl baťovce nejen podstatné zvýšení intenzity a produktivity práce jako základny hospodářské prosperity, ale též oprávněnou hrdost mnoha tamních zaměstnanců, že se mohou často velice iniciativně podílet na nebývale mohutné a rozsáhlé expanzi baťovky jak na domácím, tak především zahraničním trhu, nemající v posledních sto letech v tomto regionu obdoby.

ODBORY A ČESKOSLOVENSKÁ REPUBLIKA

V první republice se postavení odborů výrazně upevnilo. Československo patřilo k zemím s největší odborovou organizovaností. V roce 1935 překročil počet organizovaných členů dva miliony, v roce 1936 mělo odborovou legitimaci 2 183 436 osob. V českých zemích tak byl odborářem každý druhý zaměstnanec, na Slovensku a Podkarpatské Rusi zhruba každý třetí. V odborech převažovali dělníci (55,5 %), počet odborově organizovaných úředníků však stále stoupal.

V důsledku politického, národnostního či jinak motivovaného rozdělení nepůsobily odbory jako jednotná síla. Vedle

175 Koncept tzv. komplexní socialistické racionalizace (KOSORA) zaváděný v tehdejší ČSSR v 70. letech v celém národním hospodářství (včetně třeba odvětví kultury, kde autor tohoto textu působil jako lektor v Hudebním divadle v Karlíně) prostřednictvím odborového vzdělávání (zastřežovaného tehdejšími ROH) byl v mnohém inspirován v té době již pozapomenutým přístupem fungujícím kdysi mezi válkami v Baťových závodech.

dosavadních ústředí se začaly prosazovat agrární odbory, a hlavně komunistické Rudé odbory; stále rostoucí část odborového hnutí vystupovala jako politicky i stranicky neutrální. Ústředí, hlásící se k socialismu, tj. OSČ a ČOD, sdružovaly přibližně polovinu všech odborářů (1 027 196), samotné OSČ necelou třetinu (690 367). OSČ si udrželo tak silnou pozici především díky tomu, že se jeho vedení podařilo v polovině 20. let dosáhnout dohody s německými sociálně demokratickými odboráři, jejichž ústředí Zentralgewerkschaftskommission des deutschen Gewerkschaftsbundes se zapojila do OSČ. Překonání národnostního rozdělení, dosažené s pomocí Mezinárodního odborového svazu, mělo velký význam pro získání značné části německého obyvatelstva pro aktivní podporu ČSR. Němečtí sociálně demokratictí odboráři zůstali Československu věrní do poslední chvíle. Podobnou spolupráci navázaly i křesťanské odbory.¹⁷⁶

Vedoucí představitelé odborů působili ve významných funkcích (např. Antonín Hampl jako předseda ústřední sociální pojišťovny), prosazovali se jako poslanci a senátoři, někteří (např. opět Antonín Hampl z OSČ či Alois Tučný z ČOD) se stali dokonce ministry. Mohli tedy vykonávat poměrně velký vliv na zákonodárství a další politickou agendu. Odbory dále působily na veřejné mínění svým tiskem a různými dalšími veřejnými akcemi. Stát si na druhé straně uvědomoval jejich význam a počítal s nimi.

Spolupráce mezi státem a odbory, zahájená již za první světové války, vyvrcholila za první republiky zavedením gentského systému podpory v nezaměstnanosti na základě zákona 267/1921 Sb., o státním příspěvku k podporám v nezaměstnanosti. Nárok na podporu měli jen odboráři, kteří dostávali podporu v nezaměstnanosti

¹⁷⁶ ČAPKA, F. *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*, Brno 2008, s. 120n.

Anton Roscher patřil k předním představitelům sociálně demokratických odborů, které úzce spolupracovaly s OSČ a v roce 1925 se do této centrály zapojily.

Rudolf Tayerle, ústřední tajemník Odborového sdružení československého, člen vedení Mezinárodního odborového svazu

od své odborové organizace. Na částku, kterou poskytovaly odbory, se vázal státní příspěvek, který stát vyplácel také prostřednictvím odborů, které do značné míry přebíraly i odpovědnost za fungování celého systému. V dobré víře tak vstoupily do služeb státu, což přispělo k určitému omezení jejich nezávislosti a přeměně odborů v úřad.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Velmi zajímavou kritiku gentského systému podal např. Josef Beránek, *Nedostatky gentského systému a jeho vliv na nemocenské a invalidní pojištění a na krizi pojišťování hornického*, Praha 1926. Bližší k sociálnímu zákonodárství např. POKORNÝ, J. *Stručný přehled chudinského a sociálního zákonodárství*, v: HLAVAČKA, M. – CIBULKA, P. a kol. (vyd.). *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1761–1939. Ideje – legislativa – instituce*, Praha: Historický ústav 2014, s. 108–222.

Leták z roku 1938

Odbory, zvláště sociálně demokratické OSČ, se stavěly na obranu československé samostatnosti. Přes všechny nedostatky viděly v první republice svůj stát, v němž mohou uskutečnit své ideály demokracie a socialismu.

**OD KONCE PRVNÍ
REPUBLIKY
NA KONEC
PROTEKTORÁTU
(1938–1945)**

V první republice se nežilo všem lidem lehce, ale byl to stát, který si značná část obyvatelstva přála a za nějž byla ochotna také hodně obětovat. K obětem byli ochotni i odboráři, samozřejmě s výjimkou příslušníků německých nacionalistických a slovenských luďáckých odborů.

Ostatní byli odhodláni za svou republiku bojovat – platí to jednoznačně i o německých členech sociálně demokratických odborů. V době boje za záchranu první republiky se pokusilo devět odborových ústředen, pochopitelně za vedení Odborového sdružení československého, překonat vzájemné animozity a zahájit solidní spolupráci. Vytvořily společný výbor, který sliboval, že všechny odborové organizace dají všechny své síly k dispozici státu a jeho potřeb a v souvislosti s tím budou usilovat o další sblížení. S takovými stanovisky souhlasili i řadoví odboráři, kteří se zcela pochopitelně obávali nejisté budoucnosti. Sebevětší odhodlání odborářů však nemohlo nic změnit na osudu první republiky, na osudu demokracie.

Mnichovská dohoda změnila během krátké doby vnější podobu státu, ale ještě více zapůsobila na vědomí obyvatelstva, zpochybnila oprávněnost demokratického společenského uspořádání, myšlenkové a hodnotové orientace i dosavadních tradic. Jestliže před Mnichovem byla česká společnost naplněna odhodláním bojovat, po Mnichovu nastoupila beznaděj, skepse, nesnášenlivost, agresivita, hledání viníků. Ti byli nalezeni celkem brzo ve stoupencích demokracie a levice, obdivovateli prvních dvou prezidentů. Veřejné mínění se dost podstatně posunulo na pravou stranu politického spektra. Hlavní slovo měli politici, kteří odsuzovali pomalou a rozhádanou demokracii, opovrhovali rozdělením na strany a obdivovali pevné, autoritativní režimy. Vzorů měli kolem sebe opravdu dost.

Nechť k politickým stranám (někdy by se dalo mluvit spíše o pohrdání a nenávisti) se transformovala do požadavku

obecného zjednodušení politického a vůbec veřejného života. Stranický systém byl redukován na dvě strany – na jednu vedoucí – Stranu národní jednoty, v níž získali rozhodující postavení zejména bývalí agráři, a jednu slabší opoziční stranu – Národní stranu práce, pokračující v tradicích sociální demokracie. Podobně se začaly „zjednodušovat“ i další organizace. Takové kroky společnost vítala jako překonání nesvornosti a výraz potřeby semknout síly. Jen málokdo pomyslel, že sjednocené organizace jsou také snáze manipulovatelné. Na řadě byly ovšem i odbory. Spolupráce odborových ústředen před Mnichovem a těsně po Mnichovu se zdála slibná, ale k vytvoření navrhovaného trvalého společného výboru nedošlo. Zástupci Republikánského ústředí zaměstnanců (agrárních odborů) a Národního sdružení odborových organizací se rozhodli emancipovat z vlivu velkého, socialisticky orientovaného OSČ a oznámili, že si s třemi dalšími centrály založí vlastní výbor, který bude úzce spolupracovat se Stranou národní jednoty. Slibovali si, že s její pomocí se jim podaří sjednotit odbory pod vlastním vedením. Výsledkem bylo založení Ústřední národní jednoty zaměstnanecké, závisující na Straně národní jednoty.

OSČ se pokusilo vytvořit zase odborovou nadstavbu spojenou se Stranou práce a zahájilo jednání s národně socialistickou ústřednou Československá obec dělnická – ČOD. S předstihem se sloučily svazy kovodělníků z obou ústředen a 18. prosince 1938 vytvořily silné Sdružení kovoprůmyslového dělnictva, které ve svém svolání mj. odsoudilo vykořisťování hospodářsky

slabých a přihlásilo se k demokratizaci hospodářského a sociálního řádu. Vedení ČOD však na poslední chvíli na nátlak své strany odmítlo spojení s OSČ a přistoupilo k Ústřední národní jednotě zaměstnanecké. Řady OSČ pak sice rozmnožili členové komunistických Rudých odborů, jimž to doporučila konference této ústředny, konaná 14.–15. října 1938, OSČ ale jako takové zůstalo v izolaci. Vedení ústředny se proto na svém zasedání 18. března 1939 rozhodlo, že za těchto okolností vstoupí do uvedeného výboru, který potom zastřešoval už všechny odborové organizace. Věřilo, že početná členská základna i zkušený funkcionářský aktiv dosavadního OSČ náležitě ovlivní charakter nové centrály, která se měla nazývat Národní odborová ústředna zaměstnanecká – NOÚZ.

POČÁTKY NOÚZ

Postoj OSČ vyplýval i z obav, které vzbudila okupace českých zemí Německem a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava 15. března, tedy jen před několika dny. Mělo se za to, že čím budou české organizace silnější, početnější, tím se budou moci lépe v nových poměrech prosadit. Němci ale v danou chvíli řešili důležitější problémy a o odbory žádný zájem nejevili. O to větší pozornost ale na odbory soustředila česká měšťanská politická reprezentace. Ta opustila koncept dvou stran a přiklonila se k myšlence jednoho velkého, vše zastřešujícího politického hnutí – Národního souručenství. Tímto krokem chtěla především eliminovat pokusy extrémně nacionalistických, vlastně fašisticky orientovaných sil, které se domáhaly podílu na moci. To se Vlajce a dalším podobným organizacím nepovedlo, i když s určitým ohrožením z jejich strany se muselo ještě dlouho počítat. Národní souručenství nechtělo ale připustit ani samostatnou existenci odborů, hodlalo je začlenit do svých struktur a pečlivě kontrolovat. Nepochybně tu hrála roli jistá žárlivost na početnou a majetnou organizaci, disponující navíc silným

odborným zázemím a zdatným funkcionářským aktivem. Panovaly ovšem i obavy jiného druhu – již na konci prosince 1938 varoval Jaroslav Preiss ministerského předsedu Berana, že jednotné odbory budou mít k dispozici ohromné finanční sumy, které se promění „v mocenské prostředky pro vyvolání stávek a vedení mzdových, eventuálně i politických zápasů“.¹⁷⁸

S takovými názory NOÚZ přirozeně nemohla souhlasit. Postavila se za ni i protektorátní vláda, která nesla těžce rostoucí ambice Národního souručenství, a zejména její předseda, generál Alois Eliáš, který si jako vedoucí činitel odbojové organizace Obrana národa dovedl dobře představit, jaký význam by jednotné odbory mohly mít.

Spor nakonec skončil kompromisem. NOÚZ si samostatnost uhájila, ale na druhé straně se loajálně přihlásila k Národnímu souručenství. Pod nátlakem museli vedení NOÚZ také opustit osvědčení představitelů prvorepublikánských odborů (Tayerle z OSČ, Tučný z ČOD, Chloupek z agr. odborů) a místo nich nastoupili noví lidé, kteří nebyli voleni, ale jmenováni Ministerstvem vnitra. Předsedou NOÚZ se stal dříve nepříliš známý odborník na sociální pojištění Antonín Zelenka, generálním tajemníkem Ludvík Votický, bývalý funkcionář ČOD. Největší zkušenosti z odborové práce měl I. náměstek předsedy Arno Hais, který ve svém působení v OSČ osvědčil mimořádné organizační nadání. Za oficiální počátek nové ústředny je možno považovat 30. červen 1939.

Základní pilíř nové organizační struktury představovaly jednoty, do nichž přešlo členstvo z příslušných bývalých svazů. Činnost 21 dělnických jednot koordinovalo Ústředí jednot dělnických, 6 soukromozaměstnaneckých jednot Ústředí jednot soukromých

¹⁷⁸ KUKLÍK, J. *Sociální demokraté ve Druhé republice*, Praha 1993, s. 85. K celkovému vývoji odborů srov. např. ČAPKA František. *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*, Brno 2008, s. 136–138.

zaměstnanců. Počítalo se původně ještě s dalším „ústředím“, totiž veřejných zaměstnanců, ti si ale s pomocí Národního souručenství nakonec vybudovali Ústředí veřejných zaměstnanců jako vlastní, samostatnou ústřednu.

Ústředí jednot dělnických a Ústředí jednot soukromých zaměstnanců zastřešovala NOÚZ jako společná centrála. Jednoty se dále dělily na místní skupiny; další prvky organizace tvořily okresní všeodborové komise, do nichž vysílaly jednotlivé skupiny své zástupce. Z nich mělo být sestaveno předsednictvo. Předsedu a předsednictvo jmenovala NOÚZ. Ta a obě ústředí měly dále vytvářet okresní a krajské sekretariáty. Zpočátku měly jednoty poměrně značnou volnost, postupně se však prosazoval vliv centrály. Vztah ústředí a jednot vymezovala dohoda z konce roku 1939, podle níž měla ústředí obstarávat společné věci jednot, zřizovat všeodborové sekretariáty a připravovat zprávy pro NOÚZ.

Nová centrála odmítla postupovat postaru. Svůj hlavní úkol spatřovala v reprezentaci zaměstnanců při kolektivním vyjednávání a jednání se státními úřady: Velmi výstižně to vyjádřil Josef Nepraš: *„Především spoluprací s podnikateli, cestou vzájemné dohody a míru. Naše dělnictvo vidí národ jako celek sociální i hospodářský a v tomto celku životní zájmy těch, kteří jsou jeho zaměstnavateli, o nichž zjišťuje, že nejsou, či nemají býti protichůdné zájmům dělnictva, naopak, zájmy podnikatele i jeho zaměstnance se navzájem doplňují, trpí-li jeden, trpí oba. Pocit národní solidarity přechází zde na hospodářské pole. Dělník je spolupracovníkem podnikatelovým v duchu rozumné solidarity hospodářské. Podnikatel musí býti spolupracovníkem dělníkovým v duchu ušlechtilé solidarity sociální.“*¹⁷⁹

179 VOA ČMKOS, f. NOÚZ, k. 106, inv. j. 48/1: NEPRAŠ, J. *Nová struktura odborového hnutí zaměstnaneckého*, b. d.

REGULACE PRACOVNÍHO TRHU

Jestliže se vedoucí představitelé NOÚZ domnívali, že i v novém státoprávním prostředí a nových poměrech zůstane dost příležitostí, aby více méně pokračovali ve své dosavadní činnosti, pomáhali především při sjednávání kolektivních smluv, dost se mýlili. Jejich kompetence i činnost zásadně ovlivnilo postupné, ale systematické zavádění řízeného hospodářství po vzoru Třetí říše, která v protektorátu viděla jednak rezervoár kvalitních pracovních sil, jednak prostor pro důležitou průmyslovou výrobu (a v závěru války i relativně klidné útočiště, vzdálené od obou front). Řada vládních nařízení, případně opatření ministerstva sociální a zdravotní správy potom omezovala a řídila chování zaměstnanců i zaměstnavatelů na pracovním trhu – nanejvýš příznačné ovšem bylo, že se tento pojem přestával užívat, jak poznamenal český národohospodář Jaroslav Halbhuber, a místo něho se mluvilo např. o včleňování do práce.

Tyto záměry se projevily v řadě oblastí, které spolu velice úzce souvisely a byly podřízeny jednotnému hledisku nacistické neliberální ideologie. Práce přestala být jen prostředkem, jak se uživit, a případně (z druhé strany) objektem spekulace, byla „osvobozená“ a měla sloužit státním zájmům. Člověk neměl jen pracovat, aby žil, ale měl při své práci myslet na věci větší a vyšší. Práce byla jako „služba pospolitosti“ podřízena určitým pravidlům, která se neohlížela na (odlišné) zájmy zaměstnavatelů a zaměstnanců, ale měla reflektovat potřeby celku. Proto byl celek oprávněn do tohoto poměru zasahovat, upravovat jeho podmínky – v první řadě vyžadoval sociální smír.¹⁸⁰

V tomto směru je zásadní vyhláška zemského prezidenta v Praze z 13. června 1939 č. 29202 o zákazu stávek a výluk. (Stejnou vyhlášku vydal i zemský prezident v Brně.) Jedním z prvních rozhodnutí

180 VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. a kol. *Vývoj soukromého práva na území českých zemí*, d. 2, Brno 2012, s. 862–864.

v tomto směru bylo dále vládní opatření č. 110/1939 Sb. o hromadných smlouvách pracovních a zabezpečení jednotné politiky mzdové z 28. dubna 1939, podle něhož potřebovaly kolektivní smlouvy a jejich změny či doplňky k platnosti, pokud upravovaly mzdové sazby, souhlasu ministerstva sociální a zdravotní správy. Do tohoto ministerstva byl v říjnu 1940 dosazen německý zmocněnec, vládní rada dr. Stucke, vybavený pravomocí rozhodovat o celé mzdové politice v protektorátu. Rozhodovat o těchto věcech náleželo tedy okupantům, navenek ale neslo odpovědnost příslušné ministerstvo, resp. protektorátní vláda. Na základě zmíněného opatření a dalšího vládního opatření č. 330/1939 z 21. prosince téhož roku získalo ministerstvo sociální a zdravotní správy oprávnění vydávat mzdové vyhlášky – vydání vyhlášky zároveň znamenalo, že stávající kolektivní smlouva pozbývá platnosti. Jen v období mezi 1. květnem a koncem roku 1939 vyšlo na 400 takových úprav. Úpravy mzdy probíhaly většinou zaváděním příplatků, např. na konci roku 1939 byly mzdy a platy zvýšeny zhruba o 10 %. Příklad z května 1940, kdy každý dělník, jehož příjem nedosáhl 3000 korun, získal 50 haléřů za každou odpracovanou hodinu, inspiroval Neurath, což bylo samozřejmě hned propagandisticky využito. Příplatky, poskytované navíc většinou ve větší míře nízkopříjmovým skupinám, přispívaly k nivelizaci mezd.¹⁸¹

Další regulaci přineslo zrušení veřejných zprostředkovatelů práce a jejich nahrazení úřady práce, které zahájily činnost k 1. září 1939. Tyto velmi výkonné a českým obyvatelstvem obávané úřady, zřizované zpravidla pro několik politických okresů, přejímaly postupně stále rostoucí agendu (nakonec třeba i povolání dostavby soukromých staveb), takže k 23 původním úřadům přibýlo ještě 87 poboček. Pracovní úřady podléhaly ministerstvu sociální a zdravotní správy. Regulace pracovního trhu by

¹⁸¹ JANÁK, D. – KOKOŠKA, S. a kol., *Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948*, Praha 2019, s. 75 a 95.

Propagandistický snímek ukazující slovenskou ženu na práci v Německu v roce 1943

ovšem nebyla možná bez přesné evidence – tu zajistilo zavedení pracovních knížek v červnu 1941.¹⁸²

Již dříve, v létě 1939, byla protektorátním státním příslušníkům nařízeními č. 190/1939 a 195/1939 Sb. přikázána pracovní povinnost. Tato nařízení se zpříšňovala a zahrnovala stále větší počet obyvatelstva. Jestliže zpočátku šlo o přikázání v rámci protektorátu, od ledna 1942 bylo možné určené osoby přikazovat i do Říše, jak stanovilo vládní nařízení č. 10/1942 Sb., v květnu 1942 s vládním nařízením č. 154/1942 Sb. padla všechna omezení (tedy věku i pohlaví). Z této doby pochází zavlečení ročníku 21 (a 22 a ještě dalších) na práci do Říše. Absolutní vrchol těchto opatření představovalo totální nasazení všech dostupných protektorátních pracovních sil v červenci 1944 (vládní nařízení č. 177/1939 Sb. z 22. srpna 1944). V této době se v Říši nacházel největší počet českých dělníků a dělnic – 401 763 osob.¹⁸³

Dělníci přicházeli z českých zemí do Říše již dříve, mj. i přilákání vyššími mzdami, od ledna 1939. To přispělo k likvidaci nezaměstnanosti. Když se však na pracovním trhu nenacházeli další volní zaměstnanci, bylo třeba je uvolnit z provozů a činností, které s ohledem na vedení války nebyly tak důležité. Vládní nařízení č. 133/1942 Sb. o přizpůsobení průmyslu, obchodu a živností válečným poměrům umožnilo ministru hospodářství a práce zastavovat nebo omezovat provoz jednotlivých podniků. Jen v průběhu tohoto roku bylo v českých zemích zrušeno na 3200 průmyslových závodů, 8500 řemesel a 3500 živností.¹⁸⁴

Ve výčtu těchto opatření by bylo možné pokračovat, důsledně a pečlivě postihly každý segment spojený s prací. I tato stručná ukáзка dostává ovšem k závěru, který byl již naznačen, že původní působení odborových organizací bylo těmito změnami

182 JANÁK, D. – KOKOŠKA, S. a kol., *Průmyslové dělnictvo*, s. 122.

183 ČAPKA, F. *Odbory*, s. 143.

184 ČAPKA, F. *Odbory*, s. 142.

silně dotčeno, v mnoha směrech přímo znemožněno. Odbory nemohly mít žádný vliv na to nejdůležitější – vyjednávání o mzdách. Nabízí se tedy otázka, zda lze vůbec mluvit o nějakém sociálním dialogu a zda NOÚZ ještě zaslouží označení odbory. Samozřejmě se toto označení běžně vyskytuje v soudobých i současných pracích, zdá se však možná přesnější označit NOÚZ za organizaci zaměstnanců.

Zmíněné okolnosti vedly i za války k úvahám o skutečném významu NOÚZ. Zaměstnanci o jejich působení nesporně pochybovali, což dokazoval pokles členské základny, resp. těch členů, kteří pravidelně platili příspěvky. Na konci roku 1938, již po odtržení pohraničních území, vykazovaly odbory 13 846 000 osob, v roce 1940 jen 875 539. Členská základna NOÚZ se mezi říjnem 1940 a lednem 1943 snížila z 582 244 na 521 880, do nichž bylo započítáno i 129 918 neplatících členů.¹⁸⁵ Obdobně uvažovali i představitelé okupační správy, zmiňujících se tu a tam o zbytečnosti organizace, jejím zrušení apod. Tyto poznámky měly ale hlavně za cíl vedení NOÚZ vystrašit a učinit ho povoleným. Okupanti NOÚZ opravdu potřebovali k disciplinaci dělnictva, udržení klidu v závodech a zvyšování výkonnosti. Proto také dovolili, aby se zabývala některými činnostmi v prospěch dělnictva, resp. na tom měli také nemalý zájem. Význam odborů v této oblasti skvěle vystihl jeden z předních funkcionářů Václav Stočes: „*Odborová organizace má být pracovnímu člověku rádcem ve všech jeho nesnázích a pomocníkem ve všech případech jeho tísně. Má mu poskytnout ochranu v pracovním poměru, pečovat o jeho odbornou zdatnost a výkonnost, starat se o udržení jeho pracovní síly a schopnosti a být mu záštitou, kdykoli potřebuje pomoci. Hlavní poslání odborové organizace spočívá tedy v hospodářské, ochranné, výchovné a pečovné činnosti.*“¹⁸⁶

185 JANÁK, D. – KOKOŠKA, S. a kol., *Průmyslové dělnictvo*, s. 91, 159.

186 STOČES, V. *Nová tvář odborů, Práce a hospodářství*, 2, 1941, č. 6. s. 116.

ODBOJ A NOÚZ

I za okupace docházelo k dělnickým protestům v podobě stávkového hnutí. První vlna stávek zasáhla české země v květnu 1939, druhá v létě 1941. Hlavní důvody lze spatřovat především v tíživé hospodářské a sociální situaci dělnictva, ovšem k politické motivaci by se žádný zatčený nepřiznal. Se stávkami si německé úřady a gestapo dokázaly nakonec rychle poradit, svým způsobem však nebezpečnější byly akce typu PP – Pracuj pomalu, protože byly mnohem komplikovanější dokazatelné a odhalitelné. Ale ani tento způsob protestu se nerozšířil trvale. V každém případě tyto akce probíhaly bez vědomí a účasti NOÚZ, která byla okupačními orgány činěna odpovědnou za klid v závodech. Funkcionáři NOÚZ si navíc velmi upřímně zakládali na svém „realismu“, odmítání všech „neužitečných protestů“, snažili se tedy uklidňovat dělnictvo, otupovat rozpory, „hasit“ problémy – tím se přirozeně nemohli zavděčit svým členům, kteří na takové počínání pohlíželi kriticky a postupně, podle toho, jak se vyvíjela situace na frontách a jak se zhoršovaly domácí poměry, se stále rostoucím odporem.

Funkcionáři NOÚZ si samozřejmě také uvědomovali, že mají velkou zodpovědnost za životy svých členů, za majetek, který shromažďovaly generace před nimi a který jednou by měl opět sloužit pravým odborovým zájmům. A tak se snažili přizpůsobit situaci, otevřeně neodporovat, a přitom prospívat podle svých sil zájmům dělnictva i národa. V konfrontaci s tak nelítostným nepřítelem to ovšem byla nakonec iluze – to, co je čeká, si na počátku protektorátu nedovedl nikdo představit.

NOÚZ byla mohutná celostátní organizace s bezprostředními kontakty k zaměstnancům v závodech a úřadech, proto se skvěle hodila jako základna pro odbojovou činnost. Jisté pozice si v NOÚZ vybudovali komunisté, resp. rudí odboráři, kteří ze svých odborových organizací přešli do OSC a potom v jeho

rámci do protektorátních odborů. Jejich činnost koordinoval Jan Zika, bývalý funkcionář Rudých odborů a člen několika ústředních výborů ilegální KSČ. V NOÚZ byli komunisté aktivní především v počátcích této organizace, nejvíce působili např. v pardubickém kraji, kde dokonce vydávali časopisy *Textilák* a *Kameník*. Praktická odbojová činnost se zaměřovala na podávání zpráv o náladách dělnictva, obstarávání konspiračních bytů a spojení, rozšiřování tisku a letáků. Podle instrukcí měli komunisté prosazovat v odborech třídní politiku, prosazovat vůli členů i proti záměrům vůdců. Takové názory za okupace neodpovídaly ani tak situaci, jako spíše zmatku, v němž se komunistická strana ocitla po sjednání smlouvy mezi SSSR a Německem. V zásadě však pokusy využívat NOÚZ pro komunistickou odbojovou práci nevyšly – funkcionáře, kteří by se v tomto směru mohli angažovat, převedl Zika na činnost přímo pro ilegální stranické vedení. Velmi aktivní byla ovšem skupina pražských kováků.¹⁸⁷

Větší důraz na využívání NOÚZ pro odboj kladli představitelé nekomunistického odboje, na odbory byla napojena zejména významná odbojová skupina Petiční výbor Věrní zůstaneme. Vedoucí představitelé této organizace (např. prof. Vojtěch Čížek, dr. Josef Fischer, prof. Wolfgang Jankovec, dr. Karel Bondy) byli přesvědčeni, že po osvobození půjde vývoj výrazně doleva, že nastanou velké sociální přesuny, které zvýrazní význam dělnických a zaměstnaneckých vrstev. Proto měli velký zájem o odbory, věřili, že v závěru války a v době těsně poválečné sehrají významnou roli jako činitel, který přispěje k závěrečnému zúčtování s okupanty a nedopustí rozvrat hospodářství. Představitelé PVVZ se v NOÚZ napojili na neobyčejně významnou osobu – Arno Haise, který měl na starosti organizační záležitosti, mj. také

¹⁸⁷ Nejvíce informací o komunistickém odborovém odboji, zejména o organizaci kováků viz: LEHÁR, L. *Pražští kováři v boji za svobodu (1939–1941)*, Praha 1965; BAREŠ, G. *Tři pře Jana Ziky*, Praha 1961.

vybudování všeodborových komisí v krajích. Při svých návštěvách závodů se Hais pokoušel získávat vhodné lidi, což ovšem šlo velice pomalu. Rozsáhlejší ilegální skupiny vznikly hlavně v Kolíně a Plzni. I v tomto případě šlo hlavně o získávání průmyslových informací, přehled o náladách mezi obyvatelstvem apod. Jako všechny české ilegální organizace trpělo i PVVZ slabou zakonspirovaností, a tak velké zatýkání na konci roku 1941 tuto skupinu zcela ochromilo. Jako zázrakem však tehdy nebyl postižen Hais.¹⁸⁸

¹⁸⁸ HAIS, A. *Odborové hnutí za druhé republiky a okupace (1938–1942). Příspěvek k historii odborového hnutí*. 198, Paris 1956, s. 32, 41.; KUKLÍK, J. *K problematice vzniku Národní fronty v domácím odboji*, Praha 1976; JANÁK, D. – KOKOŠKA, S. a kol., *Průmyslové dělnictvo*, s. 160.

USMĚRNĚNÍ NOÚZ

Největšími nepřáteli a kritiky NOÚZ byli čeští fašisté, vedle Vlajky zvláště její pobočná organizace Česká pracovní fronta (ČPF), toužící se prosadit na poli organizování dělnictva. Právě tato organizace, sdružující v dobách své největší slávy 8588 členů, šířila s oblibou zvěsti, že je příliš spjatá s minulostí. Skutečnost, že vedení NOÚZ se působením této skupiny zabývalo, nesvědčí o síle ČPF jako spíše o slabosti a nejistotě NOÚZ, která si prostě nebyla jistá, do jaké míry se s těmito názory ztotožní německá okupační zpráva. Není sporu, že Němci ČPF ani Vlajku nebrali moc vážně, to ale neznamená, že by ji nemohli využívat k nátlaku na NOÚZ.

Tím spíše museli být v NOÚZ zneklidněni, když v listopadu 1940 navštívil ministra sociální a zdravotní služby Klumpara jeho de iure podřízený Stucke a vyřizoval mu velké znepokojení říšského protektora z chování NOÚZ, v níž působí údajně mnoho stoupenců starého režimu a dostatečně nenapodobuje adekvátní německou organizaci – Deutsche Arbeitsfront (DAF).

Odborářští představitelé se pokoušeli opět manévrovat, doufali, že se jim podaří nějak uspokojit nacistické úřady a přitom udržet organizaci i dosavadní kurz. Podle návrhu Antonína Hampla (který NOÚZ zpovzdálí ovlivňoval) a jeho poradě s předsedou vlády, generálem Eliášem, vystoupili s návrhem, aby dr. Zelenka byl nahrazen Václavem Stočesem (původně tajemníkem R. Tayerleho) jako úřadujícím předsedou. Další návrhy na reorganizaci se však již neuskutečnily. O tom, jak budou odbory vypadat a pracovat, chtěli rozhodovat již sami nacisté.

V únoru 1941 přijel do Prahy významný funkcionář nacistické zájmové zaměstnanecké organizace Deutsche Arbeitsfront Wilhelm Köster, který si získal velké zkušenosti při usměrnění¹⁸⁹ odborových organizací v Sudetské župě i jako likvidátor

¹⁸⁹ Německý termín Gleichschaltung, tedy zglajšaltování, zní brutálněji, a tedy i přesněji.

samostatného rakouského odborového hnutí. Köster byl pověřen úkolem přebudovat NOÚZ pro potřeby Třetí říše, zejména jejího hospodářství. Stanul v čele Verbindungsstelle des Reichsprotectors zu den Gewerkschaften – Spojovacího místa říšského protektora k odborům, které mělo sloužit jako přímá spojnice mezi Úřadem říšského protektora a protektorátními odbory. Tak získali Němci nejen přímý dohled, ale mohli do dění v NOÚZ bezprostředně a kvalifikovaně zasahovat. Přitom Köster a jeho štáb ve Verbindungsstelle působil víceméně neoficiálně, jen jakoby v roli poradců, takže všechny příkazy vypadaly jako dobrovolná rozhodnutí samotných českých odborářů.

Vliv Verbindungsstelle se projevil velice rychle. Stočes, jemuž nacisté důvěřovali, byl jmenován předsedou, předsednictvo NOÚZ bylo zrušeno, resp. přeměněno v jeho (a Kösterův) poradní orgán, to vlastně znamenalo zavedení vůdcovského principu. Další opatření byla ještě závažnější: K 1. květnu 1941 byla zrušena Ústředí jednot dělnických a soukromozaměstnanecých a stejný osud čekal i jednoty. Odboroví předáci proti tomu protestovali, souhlasili s posílením významu ústředí, ale zastávali názor, že jádro hnutí musí spočívat v jednotách. S touto představou však neuspěli, a proto se další činnosti vzdali buď dobrovolně, nebo pod donucením. (Celkově bylo vyměněno 21 z celkového počtu 27 předsedů jednot.) Na jejich místa nastoupili mladší, méně zkušené a zřejmě i méně skrupulózní odboráři. Do jednot přišli němečtí kontroloři, kteří měli dohlížet, jak jednoty uzavírají své hospodaření a likvidují. Zanikly do konce roku 1941; jejich jmění převzalo hospodářsko-finanční oddělení NOÚZ.

V NOÚZ se zatím připravovala nová organizační struktura, založená na tuhé centralizaci. V centrále se vytvořila oddělení – např. vnitřní správy a evidence členstva, hospodářsko-finanční, tiskové a sociální. O všem důležitém se tak rozhodovalo v centrále, která disponovala početným úřednickým aparátem. Podle přání okupantů pak jako určitá náhrada jednoty byly zřízeny tzv. odborné

skupiny. Do jejich vedení jmenoval Stočes vedoucí, kteří ovšem patřili k aparátu ústředny. Odborné skupiny tak představovaly vlastně jen součást ústředny; zabývaly se situací v příslušném oboru a vůči centrále neměly žádná práva. Svazové členění bylo nahrazeno členěním, založeném na regionálním principu. Postupně vzniklo 15 všeodborových sekretariátů. Ty měly přebírat péči o členy a místní skupiny bývalých jednot fungovaly dále jen jako platební místa pro odvádění členských příspěvků.¹⁹⁰

Nálepka protilichvevní akce

ZASTUPUJÍCÍ ŘÍŠSKÝ PROTEKTOR A DĚLNICTVO

V protektorátu nevládl úplně takový pořádek, jaký by si okupanti přáli. Špatná hospodářská situace vyvolávala nespokojenost, jejímž nejvýraznějším projevem byla již zmíněná vlna stávek v létě 1941, šířily se letáky a ilegální tiskoviny, přibývalo případů různých forem skryté sabotáže, především simulování nemoci. Náladu v protektorátu ovlivnil přirozeně i přepad SSSR. Ačkoli hitlerovská vojska dosahovala zpočátku úžasných úspěchů, dalo se doufat, že další rozšíření války a nutnost dělit síly na několik front přinese jednou nacistům porážku.

¹⁹⁰ JANÁK, D. – KOKOŠKA, S. a kol., *Průmyslové dělnictvo*, s. 100–106; LEHÁR, L. *Vývoj Národní odborové ústředny odborové v prvních letech nacistické okupace, Historie a vojenství*, 1966, č. 4, s. 603–608.

Plakát protilichevní akce navrhl známý antisemita Karel Rélinský

Protilichevní plakát

Za těchto okolností se Hitler rozhodl provést ve správě protektorátu zásadní změnu. Konstantina von Neuratha, dosavadního říšského protektora, považovaného za příliš slabého, nahradil jako zastupující říšský protektor jeden z nejschopnějších, ale zároveň z nejnělnějších, nejtvrďších nacistických pohlavářů – generál SS a policie, šéf berlínského Hlavního říšského bezpečnostního úřadu Reinhard Heydrich.¹⁹¹ Okamžitě po svém příjezdu do Prahy 27. září 1941 zahájil Heydrich krutou represí, během níž dal popravit stovky lidí a další tisíce poslat do koncentračních táborů. Nařídil i zatčení a popravu generála Aloise Eliáše, předsedu protektorátní vlády, který udržoval kontakty s londýnskou emigrací a domácím odbojem. Nemilosrdné zákroky měly zlikvidovat, případně zastrašit celé hnutí odporu – přitom ale Heydrich dobře věděl, že české obyvatelstvo nesmí získat dojem, že mu nic jiného než odpor nezbyvá. Proto teror kombinoval s četnými projevy sociální demagogie. V tom měly velkou roli sehrát právě odbory.

Ještě před Heydrichovým nástupem naplánovalo vedení NOÚZ tzv. protilichevní akci, která odpovídala intencím nacistické okupační politiky. Měla ukázat, jak NOÚZ potírá černý obchod a stará se o blaho dělnictva. Protilichevní akce byla pečlivě připravená, vedoucí představitelé NOÚZ i její zaměstnanci dobře věděli, že se jí představí Heydrichovi, že na ní závisí, jak bude ústřednu hodnotit. Akci oficiálně zahájil 5. října 1941 Stočesův projev v rozhlasu a vzápětí byly na všech volných plochách vylepeny plakáty, ukazující, jak český dělník drtí lichvu s potravinami, a na celém zemi protektorátu byly rozhozeny letáky, vysvětlující akci a vyzývající do boje s černým obchodem a udávající těch, kteří se na něm podílejí.

¹⁹¹ O Heydrichovi existuje velice bohatá literatura. Z hlediska tématu této knihy je ale asi nejcennější edice KÁRNÝ, M. a kol. (vyd.), *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, Praha 1991.

Zaměstnanci NOÚZ měli procházet území, které jim bylo přiděleno, a sledovat, zda jsou plakáty skutečně vylepeny, zda je nikdo neničí a zda je všude dostatek dalších propagačních materiálů. V hlášeních, které o těchto kontrolách sepisovali, museli celkem často přiznávat, že plakáty jsou strhávány nebo že na některých se našla razítka Hovno budem hlásit, jiné byly zase počmárány a pokryty komunistickými symboly.¹⁹²

NOÚZ, která na tuto akci vydala až půl milionu korun, si objednala i další propagaci v tisku, a dokonce i v biografech. Okupační správa ji hodnotila dobře, ale celkově skončila samozřejmě neslavně – černý trh nebylo prostě možno potlačit propagandistickou kampaní. Antisemitské prvky, kterých se NOÚZ neštítla použít, přispěly k jejímu neúspěchu a diskreditaci NOÚZ v očích českého obyvatelstva.

Další akcí, která poškodila reputaci NOÚZ, představovalo pořádání tzv. závodních apelů. Na shromáždění dělníků z daného závodu měl promluvit „jeden z nich“, pečlivě vybraný a ještě pečlivěji instruovaný dělník, který měl jasně předepsáno, o čem má hovořit – především měl varovat před odporem, který by vyvolal tvrdou odvetu ze strany okupačních úřadů, dále měl pochopitelně vyzývat k disciplíně i zvyšování pracovní výkonu. Po projevech nebyla dovolena žádná debata. Apely proběhly v 385 závodech za účasti asi 40 000 dělníků. Na závěr této akce přijal Heydrich delegaci dělnictva, vedenou Stočesem a dalšími funkcionáři NOÚZ, a přislíbil jí zvýšení přidělů tuků, kuřiva a pracovních bot. Tato audience byla přirozeně náležitě propagandisticky využita, stejně tak jako oslava svátku práce. Heydrich povolil, aby se v sobotu 2. května 1942 slavil svátek práce – kromě toho, že tak dělníci získali dva dny volna za sebou, dostali zdarma ještě 200 000 vstupenek na různá divadelní představení a další zábavní podniky. Další obdobné akce se pak pořádaly po celý rok,

¹⁹² Všeodborový archiv ČMKOS, f. NOÚZ, k. 215 inv. j. 99-4 a 99-7.

přišlo na ně přes 600 000 lidí. V roce 1942 zahájilo NOÚZ také zotavovací akci (tedy rekreaci), jíž se zúčastnilo 7000 dělníků. Dělníky mělo pozitivně naladit i společné stravování v závodních jídelnách, jehož počátky spadají také do roku 1942.¹⁹³

V době Heydrichova působení v Praze se na Úřadu říšského protektora také zvažovalo, jak NOÚZ zapojit do převýchovy českého národa. Těmito úkoly bylo po nařízené rekonstrukci protektorátní vlády pověřeno ministerstvo školství a národní osvěty, řízené největším českým kolaborantem Emanuelem Moravcem, a nová mládežnická organizace Kuratorium pro výchovu mládeže. To ovšem neznamenalo, že by nacisté s Národní odborovou ústřednou dělnickou nepočítali. Její působení na dělnictvo se nemělo ani v nejmenším oslabit. Tomuto účelu mělo sloužit především další oddělení NOÚZ Radost a práce, určené (podle vzoru německé organizace Kraft durch Freude) k organizaci volného času a zábavy. To např. během necelého roku 1943 uspořádalo 1400 divadelních představení pro více než 940 000 návštěvníků, 497 koncertů, 639 zábavných přestávek, 1316 filmových představení pro 800 000 diváků, 18 přednášek, 5 výstav, 58 výletů, a vycházek, 121 kabaretů, 11 lidových zábav, 125 sportovních podniků, celkem 4286 zábavných a kulturních podniků, jichž se zúčastnilo 2 718 000 diváků.¹⁹⁴

V roce 1942 zahájila činnost i Škola práce, která již během prvního roku své existence přilákala 23 000 dělníků a zaměstnanců, kteří se účastnili výuky v 762 kurzech. O rok později, tedy v roce 1943, šlo o 2411 odborných kurzů, jichž se zúčastnilo celkem 66 047 dělníků a zaměstnanců. Škola vybudovala ústředí v rámci NOÚZ a další střediska, obsazená odbornými referenty, v jednotlivých krajích. Pro ŠP pracovalo přes 500 učitelů, to byli

193 JANÁK, D. – KOKOŠKA, S. a kol., *Průmyslové dělnictvo*, s. 153–157.

194 KOLÁŘ, Fr., ústřední tajemník NOÚZ, Rok prohloubené péče o pracující, *Kovodělník* 4, 1944, č. 1, leden 1944, s. 1–2.

většinou učitelé odborných škol nebo v menší míře lidé přímo z praxe.

Školy práce nechtěly napodobovat obyčejné školní vyučování – „*snažíme se v osnování učiva, v metodě vyučovací a organizační kursů co nejvíce se vzdalovati od typických školských forem a sbližovati se víc a více se závody ...*“ Vše, co bylo řečeno na kurzech, mělo mít svůj tvůrčí odraz v podniku. Utilitarismus se přitom pojil s vysokou ideovou náročností: „*To znamená, že ve Školách práce musí cviční učitelé učit jen tomu, co dělník potřebuje k zdokonalení a zvýšení výkonu a takovým způsobem, aby si nové poznatky osvojil pevně a co nejrychleji. Škola práce NOÚZ je veliká kovárna, v níž si naši dělníci a zaměstnanci vykovávají, kalí a brousí své zbraně, jimiž se zúčastní v podnikové pospolitosti velikého boje, vedeného německými armádami o novou Evropu a spravedlivý řád světa.*“¹⁹⁵

HEYDRICHIÁDA

Po atentátu na Heydricha 27. května 1942 bylo vyhlášeno stané právo a zahájena velká pátrací akce. Začaly popravy již zatčených osob a dalších obviněných ze schvalování atentátu, kolovaly pověsti o decimaci českého národy. Za těchto okolností se protektorátní vláda rozhodla uspořádat 2. června na Staroměstském náměstí velkou manifestaci, která měla odsoudit atentát a ukázat loyaltitu českého národa k říši. Jako hlavní řečník měl vystoupit ministr Moravec. Köster přikázal, aby na manifestaci mluvil také někdo za NOÚZ. Protože Stočes byl špatný řečník, určil Haise. Ten se bránil, nechtěl to učinit, ale nátlaku nacistických pohlavářů (Köster ho např. varoval, že „*vše leží v rukou Hitlera a podkladem pro jeho konečné rozhodnutí má být právě tento veřejný projev*

195 DRAXL, C. J. Úspěchy odborného školení. Školy práce NOÚZ, *Kovodělník* 3, 1943, č. 3, březen 1943, s.

k lidu“) podlehl. K rozhodnutí vystoupit na manifestaci přispěly i četné deputace z továren, které žádaly, aby NOÚZ něco učinila k zmírnění represálií. Proto Hais uposlechl. Kromě manifestace v Praze se účastnil ještě stejné akce v Plzni 6. června. Tyto manifestace představují jedno z největších ponížení českého národa v moderní době, vlnu strašlivých represálií, která vyvrcholila v likvidaci vesnic Lidice a Ležáky, stejně nezastavily. Ovšem masová účast na nich také o něčem vypovídá.¹⁹⁶

Aby ještě více demonstrovala svou podporu novým pořádkům, zavedla NOÚZ arijský pozdrav. Časopis Lučebník vysvětloval, že „tento pozdrav je čestným požitkem bojovníků za novou Evropu, je zavazující slibem pro všechny lidi dobré vůle. Vztyčenou pravici budete znovu dokumentovat svou vůli být účinnými pomocníky sil pokroku ve velkém zápolení o nové uspořádání světa, o nový hospodářský a sociální řád, budete dokumentovat své odhodlání stále vydatněji a svědomitěji plnit pracovní úkoly pro vítězství naší Říše.“ V dalším článku našla redakce časopisu ještě originálnější zdůvodnění – vztyčenou pravici zdravili stavové našeho nejčestějšího krále, Jiřího z Poděbrad, a takto zdravila i kněžna Libuše.¹⁹⁷

DALŠÍ ČINNOST NOÚZ

Již stanovené směrnice pro působení NOÚZ se zásadně příliš nezměnily. Došlo přirozeně ke kvantitativnímu nárůstu některých činností – např. závodní stravování využívalo v roce 1943 až ¼ milionu osob, které musely v prospěch kantýny odevzdávat

196 České dělnictvo odmítá Beneše a jeho přísluhovače. Projevy vedení českých lidí práce v Praze, Brně a Moravské Ostravě, *Kovodělník* r. 2, č. 7, červenec 1942; Reinhard Heydrich – přítel pracujících (Předneseno předsedou NOÚZ V. Stočesem na projevu odborářů v Praze.), tamtéž.

197 Zdravte arijským pozdravem! *Lučebník* r. 2, 1942, č. 8, srpen 1942; K. S., Zvedáme pravici..., tamtéž.

Propagační materiál k zotavovací akci

potřebné potravinové lístky. Akce si vyžádala také speciální školení kuchařů, kteří se museli učit vařit hospodárně, připravovat si rozpočty jídel apod. NOÚZ organizovala vánoční nadílku pro děti horníků a další charitativní akce, např. Sběr obuvi pro české dělníky. Také ovšem zásobovala obuví a šatstvem německé vojáky.

Závodní jídelna továrny Aero Praha 40. léta 20. století

Rozvíjela se i zotavovací akce, pojmenovaná po R. Heydrichovi, již se v roce 1943 zúčastnilo přes 20 000 dělníků a která se připravovala i pro rok 1945. Svým způsobem znamenala tato akce vyvrcholení nacistické propagandy. Vybraní dělníci mohli pobýt týden v rekreačním zařízení, které bylo jinak přístupné jen zámožným vrstvám. Za možnost si žít jako pán se ovšem měl odvděčit ještě usilovnější prací.

Velkou péčí věnovala NOÚZ tisku. Vedle časopisů, věnovaných jednotlivým odborovým skupinám (např. časopis *Kovodělník*, *Lučebník*), vydávala deník *Národní práci*, obrázkový časopis *Lidé práce* a časopisy pro ženy a dělníky, donucené pracovat v říší

Ženy,
které nejste po celý den zaměstnány, uvolněte dobu od **16 hodin** k nákupům pro ženy výdělečně činné!

Pracující ženo,
po své pracovní době, zvláště od **16 hodin**, máš v obchodech přednostní právo pro nákupy!

Sekretariát Praha NOÚZ
PRAHA II., Na Zbořanci č. 18. - Telefon č. 478-41

(Žena v práci, Český dělník). V polovině roku 1944 nahradily odborové časopisy jen cyklostylovaná zpravodajství. (To byl jeden z nejjasnějších důkazů toho, že porážka hitlerovského Německa se blíží.) Z novinek posledních let je třeba upozornit na právní pomoc, poskytovanou i nečlenům NOÚZ.

Mezi zaměstnanci se stávala NOÚZ stále nepopulárnější, neboť v ní viděli především prodlouženou ruku okupačních orgánů na pracovišti. Rady členů řídly (zhruba na 1/2 milionu osob) a ještě více se snižovala platební morálka. Vedení NOÚZ proto usilovalo, aby se členství v NOÚZ stalo povinné, a když to nedokázalo, prosazovalo alespoň, aby se příspěvky rovnou strhávaly ze mzdy. Některé velké závody (např. Baťa) na to přistoupily; celkově se tak pokryla polovina všech členů. Díky tomuto opatření a naprosté centralizaci se podařilo konsolidovat hospodářství, na něž kladl rozvoj činnosti NOÚZ stále větší nároky. I tak sestával majetek NOÚZ především z nemovitostí, které vyžadovaly péči a různé další náklady, celkově to nicméně ve zmatcích válečného hospodářství byla spíš výhoda.

K závažným změnám došlo v personálním složení centrály. Především na konci roku 1942 gestapo odhalilo odbojové aktivity Arno Haise a 9. prosince 1942 ho zatkl. Hais měl štěstí, že lidé, s nimiž udržoval konspirační styky, mluvili co nejméně. On sám se je snažil co nejvíce bagatelizovat, díky tomu a na zásah vedoucích německých činitelů, kteří se obávali negativní reakce českého dělnictva, byl proces s ním odložen. Tak se Hais dočkal až konce války. Ve funkci předsedy vydržel Stočes do 1. července 1943, kdy ze zdravotních důvodů rezignoval. Jeho místo už zůstalo neobsazeno, vedení NOÚZ převzali dva tajemníci, František Kolář (spolkové záležitosti) a Hanuš Březina (hospodářsko-finanční záležitosti). V lednu 1944 se Kolář stal jako generální tajemník hlavním představitelem NOÚZ.¹⁹⁸

Organizace NOÚZ fungovala velmi dobře, ovšem za cenu, že přestala být nezávislou odborovou centrálou. Změny, jimiž prošla, z ní udělaly vlastně úřad, který plnil zadané úkoly. To znamenalo fungování odborových organizací v budoucnosti.

198 JANÁK, D. – KOKOŠKA, S. a kol., *Průmyslové dělnictvo*, s. 265–266.

**SOCIALISMUS
A REVOLUČNÍ
ODBOROVÉ HNUTÍ
(1945–1989)**

Podobu a vývoj organizační struktury i činnosti Revolučního odborového hnutí (ROH) ovlivnily rozhodujícím způsobem protektorátní odbory, zejména Národní odborová ústředna zaměstnanců, která byla málem označena za kolaborantskou organizaci.

Zakladatelé ROH se od ní tedy logicky distancovali, nemohli ale nepřevzít její členskou základnu i majetek a svým způsobem zdědili i určité organizační formy a způsoby chování.¹⁹⁹ Těžko tomu ale mohlo být jinak, nešlo jen o bezprostřední návaznost jedné organizace na druhou, ale i podobné podmínky, v nichž obě organizace působily. Jak NOÚZ, tak ROH fungovaly v prostředí reglementovaného hospodářství, pod silným politickým tlakem, resp. se k vykonávání tohoto tlaku také hlásily. To předurčovalo i podobu jejich činnosti. Místo obhajoby bezprostředních zaměstnaneckých zájmů v podnikovém kolektivním vyjednávání, charakteristickém pro období do počátku II. světové války, se soustřeďovaly na intervence v státním a veřejném aparátu a zpeřtění života zaměstnanců pořádáním vzdělávacích, kulturních, tělovýchovných a rekreačních akcí. Tyto skutečnosti ovlivnily přirozeně i podobu práce odborového aparátu – nadšené, iniciativní odboráře, mobilizující do mzdových bojů, nahrazovali stále více a více korektní, pečliví úředníci.

V průběhu roku 1944 se v NOÚZ vytvořila skupina funkcionářů, navazující na program PVVZ, a prostřednictvím vysílačky R3 (nejvýznamnější nekomunistické odbojové skupiny na konci války) se přihlásila Londýnu. Ústřední rada odborů, jak se nazývala,

199 Nejkritičtější se k NOÚZ vyjadřoval Zápotocký – také jako jeden z mála mezi nejvyššími funkcionáři ROH neměl s touto organizací nic společného, protože válku prožil v koncentračním táboře. Ale i on zdůrazňoval, že bylo naprosto správné, když ROH převzalo po NOÚZ a ostatních odborových organizacích majetek, členstvo apod. Všeodborový archiv ČMKOS Praha (dále jen VOA), fond Plenární zasedání ÚRO (dále jen Plen-ÚRO), k. 1, inv. j. 3, 5.–6. XI. 1945: Závěrečný referát s. Zápotockého na schůzi ÚRO konané 6. listopadu 1945.

spojovala především sociální demokraty (Evžen Erban, Václav Cipro, Josef Kubát) a komunisty (František Jungmann) a národní socialisty (František Koptán). Představy Ústřední rady odborů (ÚRO) o budoucnosti odborového hnutí i celkové uspořádání obnoveného československého státu se postupně stále přibližovaly programu komunistů. ÚRO se ilegálně, ale zároveň oficiálně sešla 1. května 1945, na veřejnost vystoupila (nehledě na některé dřívější letáky) až v květnovém pražském povstání, kdy se stala součástí České národní rady.²⁰⁰

ROH A ÚRO

Na základě pověření České národní rady z 6. května 1945 převzala Ústřední rada odborů všechny odborové organizace a ujala se jejich likvidace, ve skutečnosti však transformace do nových podmínek. Získala tak sice oslabenou, ale stále ještě početnou členskou základnu a všechn odborový majetek, doplněný i o vše, co zbylo v pohraničí po Deutsche Arbeitsfront.

Hlavní oporou ÚRO v poválečné době byly závodní rady, které se z jejího podnětu začaly ještě v květnu 1945 tvořit v závodech s více než 20 zaměstnanci. Závodní rady měly vykonávat kontrolu výroby a správy podniku (a tak vlastně omezovat práva

200 K těmto otázkám srov. např. ZÁMEČNÍK, S. *ÚRO a české Květnové povstání v roce 1945*, v: Odbory a naše revoluce, Praha 1968, s. 9–47; KOKOŠKA, Stanislav. *Praha v květnu 1945*, Praha 2005; MAREK, J. Vojenský a zpravodajský štáb ÚRO v květnu 1945, *Historie a vojenství*, 60, 2011, č. 2, s. 76–90.

majitelů), staraly se o bezpečnost práce, a uspokojování potřeb pracujících, zejména hrály rozhodující roli při dosazování národních správ, přitom měly stále pečovat o obnovu výroby. Na tom, že se výroba v mnoha závodech rozeběhla ještě v létě, měly nemalý podíl. Právní základ dala závodním radám vyhláška ÚRO z 12. května 1945, potvrzená později ještě dekretem prezidenta republiky z 25. října 1945, č. 104/1945 Sb.²⁰¹

1945–1948

V souladu s obecnou představou, že nelze připustit opakování minulých (předválečných) chyb, mj. roztržství veřejného života podle národnostních a stranických zájmů, se odbory začaly formovat jako jednotná organizace, působící na území celého státu, tedy i na Slovensku, a nezávislá na politických stranách. (K vytváření jednotných organizací, a nejen odborových, docházelo ovšem i v mnoha dalších evropských státech, nešlo v žádném případě o československou anomálii.)²⁰²

Do čela ÚRO byl zvolen komunista Antonín Zápotocký, který se vrátil z koncentračního tábora; jako jediný významný odborový předák přežil nezkompromitován z první republiky a těšil se nepochybné autoritě, dané do značné míry i rodinnými tradicemi.²⁰³ Generálním tajemníkem se stal bývalý funkcionář NOÚZ Evžen Erban, který se formálně hlásil k sociální demokracii, ale ve skrytu již úzce spolupracoval s KSČ. Komunisté tak získali v nových

201 JANÁK, D. – KOKOŠKA, S. *Průmyslové dělnictvo*, s. 429–456. Autorem stati o závodních radách je Lubomír Hlavienka.

202 Celkový přehled o období 1945–48 např. ČAPKA F. *Odbory*, s. 159–186.

203 Antonín Zápotocký dorazil do Prahy 30. května 1945. Ještě v den příjezdu se domluvil s Klementem Gottwaldem, že bude pracovat stejně jako před válkou v odborech. Předsedou ÚRO byl zvolen 7. června. ŠUMBEROVÁ, L. *Antonín Zápotocký 1884–1957*, Praha 1984, s. 92–93.

Antonín Zápotocký, předseda ÚRO, předseda vlády a nakonec prezident

Plakát k zestátnění

odborech dvě klíčová místa. I ostatní významné pozice byly většinou obsazovány bývalými funkcionáři Rudých odborů nebo odboráři, hlásícími se k sociálně demokratické nebo národně socialistické levici. Za těchto okolností se v nadstranickost ÚRO moc věřit nedalo.

Předúnorový leták ROH snažící se svalit vinu za špatné zásobování na šmelináře.

V každém případě ale dávaly odbory zřetelně najevo, že souhlasí s dosavadními změnami v politické orientaci ČSR, že podporují Košický vládní program a jako pevná součást Národní fronty se staví za všechna opatření, vedoucí k uskutečnění socialismu. Velký důraz kladly zejména na znárodnění – „*velkou bitvu o výstavbu nových výrobních řádů*“ (A. Zápotocký).

Také vláda Národní fronty se chovala k odborům s velkým respektem, hned po návratu do Prahy navštívili její přední členové v čele s předsedou vlády Zdeňkem Fierlingerem ÚRO a potvrdili mimořádně významné místo odborů v mechanismu nového státního uspořádání. Už z toho je vidět, že v lidově demokratickém Československu odbory získaly velkou moc. ÚRO fungovala jako partner vrcholných státních a politických orgánů, vysílala své zmocněnce do Svazu průmyslu a jeho sekcí i bankovních institucí a dokázala prosazovat politická i odborná stanoviska pomocí svého početného a kvalifikovaného aparátu, organizovaného do komisí a oddělení (sociálního, kulturního, národohospodářského, organizačního apod.). Zároveň řídila všeodborové orgány (krajské a okresní odborové rady), pomocí nichž se daly organizovat velice účinné nátlakové akce jako petice, schůze, manifestace. Stejnou službu mohly plnit i odborové svazy, vytvořené podle průmyslových odvětví, protože se však soudilo, že by se v nich mohli spíš prosadit představitelé starých, nekomunistických odborových struktur, přistupovalo se k jejich zřízení se zpožděním a určitými rozpaky.

Působení sjednocených odborů zesilovala jejich vysoce profesionální propagandistická práce, která využívala všech dostupných prostředků – filmu a rozhlasu, novin (zvláště deníků Práce a Práca) i časopisů, plakátů, letáků a nástěnek. Vedení odborů získávalo sympatie i promyšleným státotvorným přístupem; pod heslem Roztočte kola výroby! se odbory podílely na hospodářské rekonstrukci státu a organizovaly různé brigády (uhelné, žňové,

k opravě zemědělské techniky apod.) a další aktivity k překonání hospodářských potíží.

V duchu „*nové odborové politiky*“, jak ji formuloval A. Zápotocký, zastávala ÚRO názor, že zlepšení životní úrovně se nedosáhne pouhým tlakem na mzdy, ale především rozšířením výroby a zvýšením produktivity práce.²⁰⁴ Přesto se zasadila o zvýšení nejnižších mezd a navrhovala změny v odměňování vůbec. ÚRO nezapomínala na kulturu, např. v kritické době pomohla finančními prostředky udržet provoz v devíti divadlech. Dále organizovala závodní knihovny, školy práce, divadelní či pěvecké soubory. Od počátku organizovala rekreaci pracujících.²⁰⁵ Přitom neustále běžela úspěšná náborová kampaň a řady odborářů se stále rozšiřovaly – již po necelém roce činnosti čítaly kolem dvou milionů členů.²⁰⁶

Přípravné období zakončil I. všeodborový sjezd, konaný v dubnu 1946 pod heslem Bojem a prací k vítězství socialismu. Delegáti sjezdu prohlásili, že přechod k socialismu předpokládá upevnění a rozšíření znárodněné výroby a podíl pracujících na jejím řízení včetně rozvíjení socialistických pracovních metod. Sjezd se věnoval také organizačním otázkám. Ve shodě s předchozími ujednáními se české a slovenské odborové orgány spojily do jednotného Revolučního odborového hnutí (ROH). V řízení ROH se uplatňoval tehdy běžný asymetrický model, kdy celostátní centrální orgán Ústřední radu odborů doplňovala Slovenská odborová rada, zastřešující slovenské odboráře. Proti centralizovanému všeodborovému modelu se naopak neprosadily tendence posílit roli svazů a „odpolitizovat“ odbory (tj. zbavit je převládajícího politického vlivu).

204 ZÁPOTOCKÝ, A. *Nová odborová politika*, Praha 1946, passim.

205 ČORNEJOVÁ, A. *Dovolená s poukazem. Odborové rekreace v Československu 1948-1968*, Praha 2014.

206 SPURNÁ, J. *Statistický přehled odborové organizovanosti od roku 1945 do IX. všeodborového sjezdu*, rukopis, uložený ve VOA ČMKOS.

Obrázek uveřejněný v časopisu Klub ukazuje knihovnu brněnských Dopravních podniků, která v roce 1956 dostala titul Vzorná závodní knihovna ROH.

Výsledky sjezdu zpečetil zákon o jednotné odborové organizaci zákon č. 144/1946 Sb., přijatý 16. května 1946. Zakotvil totiž monopolní postavení ROH, a tak vyloučil odborovou pluralitu.

V průběhu roku 1946 se ROH zaměřilo zejména na přípravu dvouletého plánu – odboroví aktivisté vysvětlovali a popularizovali jeho cíle, snažili se zapojit do jeho přípravy pracující a organizovali pracovní iniciativu. Výrobní výbory se pokoušely plánovat výrobu. Zostření mezinárodní i vnitropolitické situace v roce 1947 se v politice československých odborů projevilo na jedné straně tím, že ROH opět zesílilo tlak na znárodnění průmyslových konfiskátů (tu část podniků zkonfiskovaných po válce a nacházejících se pod národní správou, jejichž velikost nedosahovala hranice stanovené pro znárodnění). Na druhé straně narážel postup prokomunistických aktivistů na zvýšený odpor, který se projevil ve volbách do závodních rad na jaře 1947 nebo na říjnovém plenárním zasedání ÚRO, kdy někteří sociálně demokratičtí odboráři žádali, aby se odbory dále nepouštěly do politického boje a zaměřily se jen na ryze hospodářské a sociální požadavky. Hlavním mluvčím nespokojenců byl národně socialistický tajemník Svazu zaměstnanců v různých povoláních Antonín Vandrovec. S Vandrovcem a dalšími možná sympatizovaly členské řady víc, než připouštěl soudobý oficiální výklad, ale reálně se to nijak neprojevilo.

PO ÚNORU '48

Sepětí ÚRO a KSC se naopak stále více potvrzovalo. V únoru 1948 podpořil komunisty nejvíce právě jednoznačný výsledek sjezdu závodních rad i generální stávkou, organizované ÚRO. Po únorovém převzetí moci se mnozí odboráři domnívali, že nový režim jim zajistí ještě více kompetencí a práv. Brzo poznali, jak se mýlili.

V nových podmínkách se i činnost odborů musela předně přizpůsobit leninskému učení o odborech.²⁰⁷ V. I. Lenin nazýval odbory školou komunismu, chtěl je postátnit – což mělo znamenat, jak se pak vysvětlovalo, že se odbory budou podílet na státní správě a budou pověřeny státními funkcemi, ale se státní správou nebudou totožné. Na rozdíl od jiných bolševiků dokázal Lenin uznat, že odbory mají také hájit zájmy dělníků – ovšem jen před projevy byrokratismu ve správách závodů. Na rozdíl od představitelů tzv. dělnické opozice, která viděla v odborech budoucí hospodáře, podřizoval Lenin odbory straně. Odbory tak získaly úlohu prodloužené ruky, převodní páky, resp. šlo o systém ozubených kol (to byla mimochodem Leninova oblíbená metafora). Jejich hlavním úkolem byla mobilizace mas k zvýšení výroby. Na tom měla vládnoucí dělnická třída největší zájem; nesměla proto váhat před žádným způsobem zvyšování produktivity, zaváděním úkolových mezd apod. Měla si dokonce osvojit taylorismus, učení, které komunisté dříve odsuzovali jako nástroj, jímž kapitalisté stupňovali vykořisťování dělnictva.

Řešení výrobních problémů, všestranné zvyšování produktivity práce a trvalé zajištění hmotné i kulturní úrovně pracujících dostaly za úkol i československé odbory. Tyto úkoly měly provádět především „netrzním způsobem“, pomocí různých typů soutěží, vynálezectvím a zlepšovatelstvím. Dalo by se ještě asi říci, že komunistická strana používala odbory nejen jako „převodovou páku“, ale také jako nejvhodnějšího „obětího beránka“. Jestliže ROH se svěřovala péče o hospodářství, o výrobu, pak každý nedostatek v této oblasti se mohl vysvětlit – pomineme-li akce „třídního nepřítele“ – právě selháním odborů.

V roce 1951 byly odbory podle zákona 67/1951 Sb. pověřeny dozorem nad ochranou bezpečnosti a zdraví při práci

²⁰⁷ LENIN, V. I. *O odborech*, Praha 1978. V té době se ovšem také studovalo Stalinovo učení.

a na základě zákona 102/1951 Sb. i nemocenským pojištěním – jeho provádění bylo převedeno přímo do závodů. Přitom se vycházelo z představy, že společenské organizace mají přebírat některé státní funkce, přičemž výkon administrativy odborovými funkcionáři a komisemi národního pojištění (resp. dalšími orgány, např. ústřední správou národního pojištění) ji zjednoduší a zlevní. Takové pověření mohlo posílit sice autoritu odborů, ale i jejich další přílnutí k státu.

V rámci péče o pracující stavěly odbory jesle a školky, staraly se o závodní stravování a zejména rekreaci, která se stala jednou z nejviditelnějších činností. Působení v oblasti kultury se nejvíce zaměřovalo na zakládání a provoz závodních klubů, které měly sloužit jako kulturní a společenská střediska pracujících v daném závodě a zároveň jako „základna odborářských kulturních snah“. Zde se měly konat přednášky, promítat filmy, půjčovat knihy či pořádat divadelní vystoupení. V rámci těchto klubů měly fungovat různé kroužky. Když se na počátku 50. let začaly rušit staré spolky, začleňovaly se ty, které se zaměřovaly především na uměleckou tvorbu, právě pod závodní kluby. Závodní kluby i později stavěné kulturní domy nesloužily jen zaměstnancům jednoho závodu, ale všemu místnímu obyvatelstvu.²⁰⁸

To všechno byly činnosti, které pracujícím prospívaly nebo alespoň neškodily. Když se jimi odbory zabývaly, působily ovšem spíše jako úřad, jako byrokratická struktura, od níž se neočekává iniciativa, nýbrž jen plnění příkazů. Takové chování ovšem

²⁰⁸ POKORNÝ, J. Kulturní komise Ústřední rady odborů, v: SVOBODNÝ, P. – ZILYNSKÁ, B. (vyd.), *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Sborník z konference: Karolinum 1999, s. 225–232. Týž, *Die Betriebsklubs in der Tschechoslowakei 1945–1968. Zur Organisation sozialistischer Erziehung, Kultur und Erholung der Arbeiterschaft*, in: BRENNER, Ch. – HEUMOS, P. (hgg.), *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung. Tschechoslowakei, Polen, Ungarn, DDR 1945–1968* (Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum, Bd. 27), R. Oldenbourg Verlag München 2005 (vyšlo 2004), s. 263–275.

V závodním klubu ministerstva vnitřního obchodu si s místními šachisty zahrál simultánku Michail Botvinnik, mistr světa v šachu.

Plakát

komunističtí funkcionáři odsuzovali jako „projevy byrokratismu“. Ovšem „ochranářství“ – tj. obrana zájmů členské základny bez ohledu na potřeby budování socialistického hospodářství – představovalo hřích neméně závažný.

Ostatně ať komunisté ROH chválili, nebo kárali za podíl na socialistické výstavbě či výchově mas, projevovali stejnou nadřazenost, založenou na představě odborů jako „převodní páky“ komunistické strany. Vedoucí odboroví funkcionáři, sami v první řadě komunisté, toto pojetí sdíleli. Ovšem to, co platilo zejména pro centrum, nelze přenášet úplně na všechny články řetězu. V závodech, zejména v letech 1948–53, panoval velký neklid, docházelo tam ke konfliktům mezi dělníky a hospodářským vedením a vůbec všemi, kteří chtěli měnit poměry v neprospěch dělnictva. Dělníci nesouhlasili se zpevněním norem, údernickými metodami, spojováním politiky a pracovních výkonů, a na podporu svých stanovisek byli ochotni dokonce stávkovat. Takové spontánní protesty se nedařilo potlačit. Odborové orgány na nižších úrovních a zejména závodní rady se proti protestujícím nestavěly, často jednaly v jejich prospěch nebo vystupovaly jako prostředníci, někdy je přímo podporovaly. Po roce 1953 se odbory dokonce stávaly hlavními garanty klidu na některých závodech. Tuto skutečnost můžeme hodnotit dvojím způsobem. Odbory si jednak dokázaly získat opět část své autonomie, jednak svým nedogmatickým, „měkkým“ přístupem prosadily to nejdůležitější, co neuměli prosadit zastánci pevné ruky – klid v závodech.²⁰⁹

V závodech a základních organizacích se projevila zjevná nespokojenost především v krizovém roce 1956. V prostoru, vzniklém díky určitému uvolnění po XX. sjezdu KSSS, se

²⁰⁹ HEUMOS, P. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví! Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*, Praha 2006.

ozývaly hlasy, kritizující projevy „kultu osobnosti“ a požadující demokratizaci společenského života. Taková vystoupení se přirozeně objevovala i na schůzích odborových organizací, kde se odborům vytýkalo, že postupují byrokraticky, že příliš ochotně přistupují na požadavky hospodářského vedení, že nemají vlastní koncepci a opomíjejí zájmy svých členů. ÚRO se těmito záležitostmi zabývala na svém plenárním zasedání 26.–27. dubna 1956. Po relativně bohaté diskusi dospělo odborové vedení k závěru, že je třeba v první řadě prosadit zásadu kolektivního vedení, položit větší důraz na odborový aktiv proti úřednickému aparátu, resp. vůbec zmenšovat byrokratickou zátěž, která se nejzřetelněji projevovala v zahlcení odborových funkcionářů směrnici, výkazy a dalšími písemnými materiály. Dále měla proběhnout decentralizace, přesunující více pravomocí na odborové svazy a hlavně na ty svazové orgány, které měly blíže k masám, tedy krajské a okresní výbory.

Neméně důležitá byla prohlášení, vyzývající odborové organizace, aby vůči hospodářskému vedení vystupovaly energičtěji, důsledněji, aby vyžadovaly plnění kolektivních smluv, dodržování mzdových předpisů (podle zásady úměrnosti mzdy odvedené práci) a v neposlední řadě aby trvaly i na dodržování pravidel ochrany a bezpečnosti při práci. Konečně se začalo uvažovat i o tom, zda jsou odbory schopny vůbec zabezpečit právo pracujících na řízení výroby, zda by se i u nás nemělo přemýšlet o zřízení zvláštních zastupitelských orgánů, obdobných dělnickým radám v Jugoslávii. Tato myšlenka se však neprosadila. Celkově nešlo na této schůzi o zas tak nové recepty; podobných výzev k odstranění byrokratismu bylo už vydáno více, ale byly asi méně váženě než dřív.

Iniciativy se ale také chopila KSČ, která se věnovala odborovým tématům na celostátní konferenci v červnu a plenární schůzi ÚV KSČ v září 1956. I zde musela strana čelit výtkám z poručíkování apod., ale její dohled nad odbory nic nenarušilo.

Odbory se pak na celostátní konferenci v listopadu mohly ještě vyjádřit, ale nic nového už nezaznělo. Nespokojenost odborářů se podařilo docela dobře kanalizovat – ostatně jako nespokojenost celé společnosti.²¹⁰

Jediné oficiální změny se týkaly organizačního uspořádání. V roce 1952 byly okresní odborové rady zrušeny a zavedeny až o sedm let později, měnil se také počet odborových svazů v závislosti na uspořádání hospodářských orgánů a ministerstev. Postupně se vliv svazových orgánů mírně zvyšoval, na tom nic nezměnila ani krátkodobá změna v roce 1967, kdy VI. všedoborový sjezd zrušil krajské a okresní výbory odborových svazů. Proměnou prošly i závodní rady, prohlášené na II. všedoborovém sjezdu 1949 za vedoucí orgány závodních odborových skupin a na III. sjezdu 1955 přejmenované na závodní výbory.²¹¹

Postavení závodních výborů se ještě řešilo v druhé polovině 50. let. Dosavadní četná a nepřehledná ustanovení měla být shrnuta do jednoho zákona. Národní shromáždění přijalo tento zákon (zákon č. 37/1959 Sb. o postavení závodních výborů základních organizací ROH) v červenci 1959. Podle tohoto zákona, který mj. rušil zákon o jednotné odborové organizaci a dekret o závodních radách, se měly závodní výbory společně s hospodářským vedením podniku účastnit přípravy a sestavení plánu i jeho kontroly, projednávat s vedením důležité otázky, týkající se provozu, hospodaření, investiční výstavby a technického rozvoje závodu. Dále měly vést pracující k socialistickému poměru k práci, dbát o zřizování závodních zdravotnických a sociálních zařízení, organizovat bytovou výstavbu, kontrolovat

210 Usnesení plenárního zasedání ÚV KSČ ze dne 27. 9. 1956 o práci odborů při budování socialismu v naší vlasti, v: *Komunistická strana Československa o úloze a úkolech odborů (z usnesení a projevů)*, Praha 1978, s. 24. VOA ČMKOS, f. ÚRO – Plen, k. 14, inv. j. 42.

211 Podrobně o organizaci POKORNÝ, J. Organizační vývoj orgánů ROH 1945–1969, *Paginae historiae* 2017, č. 1, s. 190–224.

Údernice
z pražského
závodu Tesla,
nedatováno

dodržování pracovněprávních předpisů atd. (V těchto souvislostech se dokonce uvažovalo o výrazném rozšíření pravomocí odborových organizací mimo závody – podle sovětského vzoru měly být pověřeny i kontrolou služeb, obchodu, veřejného stravování a komunálních služeb.)

Tak se měl zvyšovat podíl odborů na zlepšování životních podmínek. Rozšiřování kompetencí ale fakticky k tomuto cíli nevedlo, nýbrž spíše k nárůstu byrokratických činností, zakrývajících vlastní účel organizace, a přebírání zodpovědnosti za státní orgány. Ovšem i za těchto okolností mohly odbory být určitým způsobem prospěšné. K pozitivním stránkám jejich působení patří nepochybně jejich významný podíl na sestavení a vydání zákoníku práce v červnu 1965 (zákon č. 65/1965 Sb.)

Roku 1957 zemřel Antonín Zápotocký. Ačkoli zastával funkce prezidenta republiky i předsedy vlády, historii ovlivnil především jako předseda ÚRO. Přitom tuto funkci vykonával celkem aktivně jen do června 1948, definitivně odešel v roce 1950 (stejně jako generální tajemník E. Erban, který se již po únoru 1948 stal ministrem sociální péče). Po Zápotockém byl zvolen předsedou bývalý slovenský rudý odborář František Zupka (do té doby předseda Slovenské odborové rady a místopředseda ÚRO). Roku 1952 ho vystřídal další bývalý rudý odborář Gustav Kliment, po jeho smrti v září 1953 byl do vedení odborů dosazen komunistický funkcionář Josef Tesla jako první sekretář. Tesla do té doby v odborech nepůsobil, proto si od něho KSČ slibovala, že v nich bude prosazovat nový pořádek bez ohledů na bývalé kontakty. Na konci roku 1954 se do funkce předsedy opět vrátil Zupka, který však pro neshody s vedením KSČ musel v roce 1964 odstoupit. Nahradil ho Miroslav Pastyřík, funkcionář oddaný A. Novotnému.

ŠEDESÁTÁ LÉTA, ROK 1968 A NORMALIZACE

Atmosféra šedesátých let zapůsobila i na československé odbory. Vrcholové orgány vyžadovaly kvalitnější informace – podklady jejich jednání někdy připomínaly spíše výzkumné sociologické zprávy. Snahu dát se při rozhodování vést vědeckým poznáním

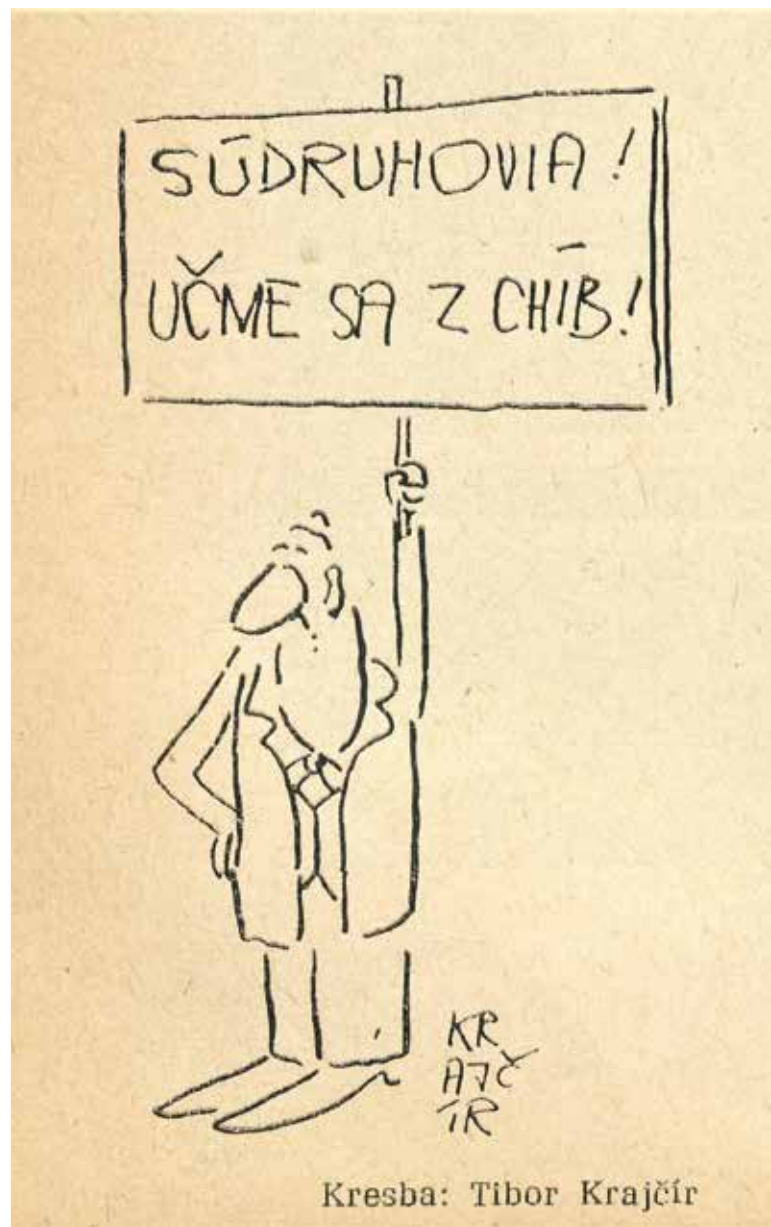
dokládá i založení Institutu ROH, vlastně výzkumného sociologického a historického pracoviště.

Na „obrodný proces“ zahájený lednovým plénem ÚV KSČ vrcholné odborové orgány zpočátku nereagovaly. O to větší pozornost mu věnovali obyčejní odboráři, kteří na svých schůzích kritizovali pasivitu svých představitelů. Mohli se odvolávat na zprávy sdělovacích prostředků, k neaktivnějším patřila bezesporu Práce, která již 21. ledna 1968 poskytla prostor Josefu Smrkovskému, který v článku Oč dnes jde? vysvětloval, že změna ve vedení strany je jen prvním krokem, po němž musí následovat další – že je nutné usilovat o odstranění byrokratických manýr nejen „nahore“, ale i v nejposlednější vesnici, že se musíme zamýšlet nad současnými vztahy ve společnosti, ale i nad problémy minulosti, že je třeba se připravit nejen na hospodářské, ale i sociální problémy. A přitom všem se nesmí lhat a slibovat neuskutečnitelné. Tento článek vzbudil skutečně mimořádnou odezvu, Práce byla mžikem rozebrána.²¹² V této angažované linii Práce pokračovala i nadále, zvláště když do čela redakce byl na začátku dubna zvolen Ladislav Velenský.

Situace se změnila až na plenární schůzi ÚRO 21.–22. března 1968. Pod náporom kritiky, týkající se direktivních metod, přílišné centralizace apod., odstoupil Pastyřík a jeho spolupracovníci. Novým předsedou byl zvolen Karel Poláček, místopředseda ÚRO a předseda odborového svazu kováků.²¹³ V následujících dnech a měsících probíhala na všech úrovních a za vydatné účasti odborového tisku, zvláště deníku Práce, diskuse o postavení a úloze odborů v nových podmínkách. Diskutující odmítali závislost na KSČ, zapojování odborů do výrobních úkolů a požadovali naopak, aby se odbory staly důstojným partnerem stranických i státních orgánů a aby se

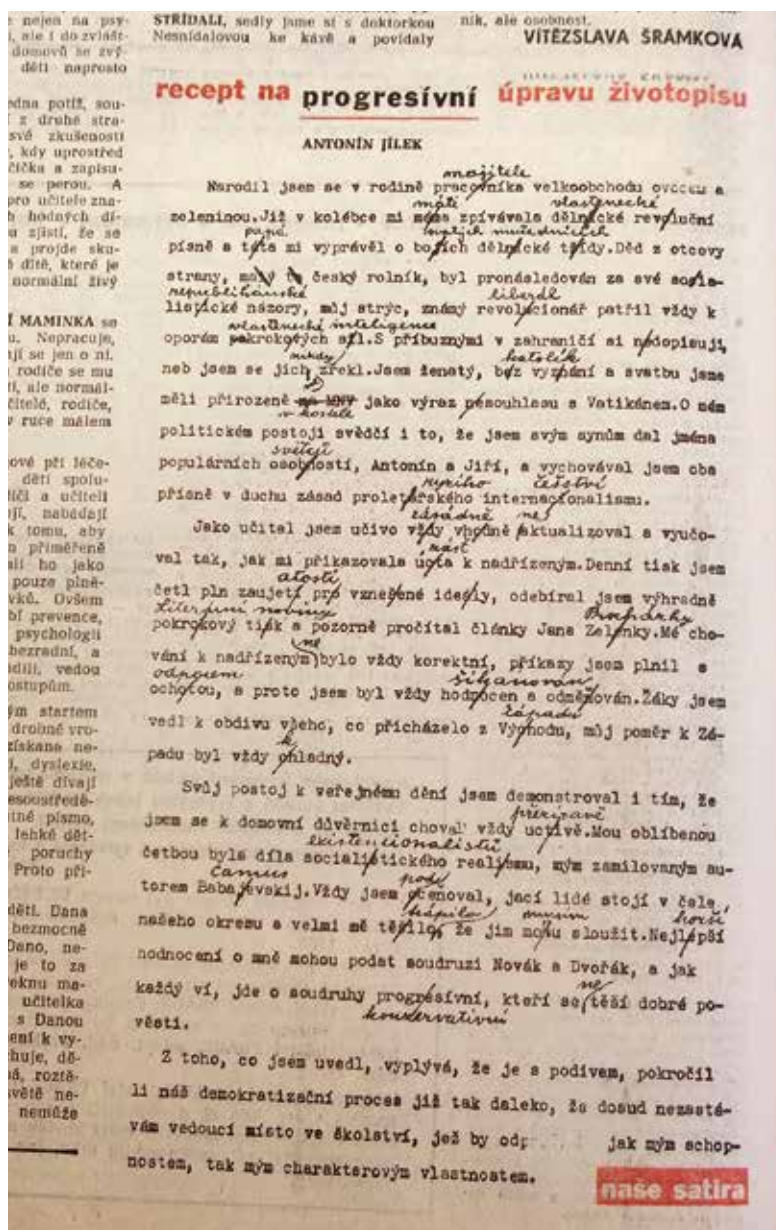
212 SMRKOVSKÝ, J. Oč dnes jde? *Práce* 21. ledna 1968, č. 20.

213 VOA ČMKOS, f. ÚRO – Plen, k. 39, inv. j. 92.

Kresba: Tibor Krajčír

Kreslený vtíp
z časopisu Odborář
1968

zaměřily především na obhajobu zájmů pracujících. Konkrétně se nejvíc začalo opět mluvit o právu na stávkou a zákonu, který by ho vymezoval, o zákonu o socialistickém podniku, který by byl zapojen do tržních vztahů a na jehož řízení by se podílela rada pracujících. (Tyto rady mohly mj. velmi výrazně omezit působení KSČ na závodech.) Na tomto základě vznikl Nástin programu ROH, projednaný celostátní poradou základních organizací ROH 19.–20. června 1968.²¹⁴

Na situaci v odborech měla velký dopad ještě jiná okolnost. Odbory těžce pocitovaly, že jim KSČ předpisovala organizační strukturu. Pokud chtěly skutečně pracovat, musely přijmout takovou organizaci, jako si přáli jejich členové. Svoboda pražského jara znamenala pro mnoho odborářů především svobodu rozdělit dosavadní odborové svazy, chápané jako umělé, nuceně vytvořené, na jiné, menší, ale dobrovolně vzniklé svazy. Tato partikularizace, někdy zsměšňovaná, měla zásadní důsledek: v odborech se nevyměnilo jen nejvyšší vedení, nýbrž došlo k volbám na všech úrovních, všude se objevili noví lidé, kteří to mysleli s reformami vážně, a kteří právě proto získali důvěru členské základny a nechtěli ji ztratit. Jednota odborového hnutí se přitom nenarušila, mimo dosavadní odborovou strukturu odešla jen Federace lokomotivních čet, založená jako samostatný subjekt v dubnu 1968.²¹⁵

Právě proto zapustil obrodný proces v odborech hluboké kořeny. Za těchto okolností je naprosto přirozené, že ÚRO jednoznačně odmítla okupaci Československa vojsky SSSR a dalších států Varšavské smlouvy; ve Výzvě k odborovým

214 Nástin programu ROH, *Odborář* r. 21, 1968, č. 14–15, s. 17–24.

215 BEDNÁŘ, M. *Sto let federace strojuvůdců České republiky*, Praha 1995, s. 150–157; HOPPE, J. „Nás je moc, Federaci na pomoc!“, *Dějiny a současnost*, r. 36, 2014, č. 2 s. 18–21. VOA ČMKOS, f. Plen-ÚRO 43/98, 17.–18. l. 1969: Zpráva o činnosti ROH v období od VI. všeodborového sjezdu.

organizacím světa žádala odboráře o pomoc a solidaritu vůči intervenci.²¹⁶

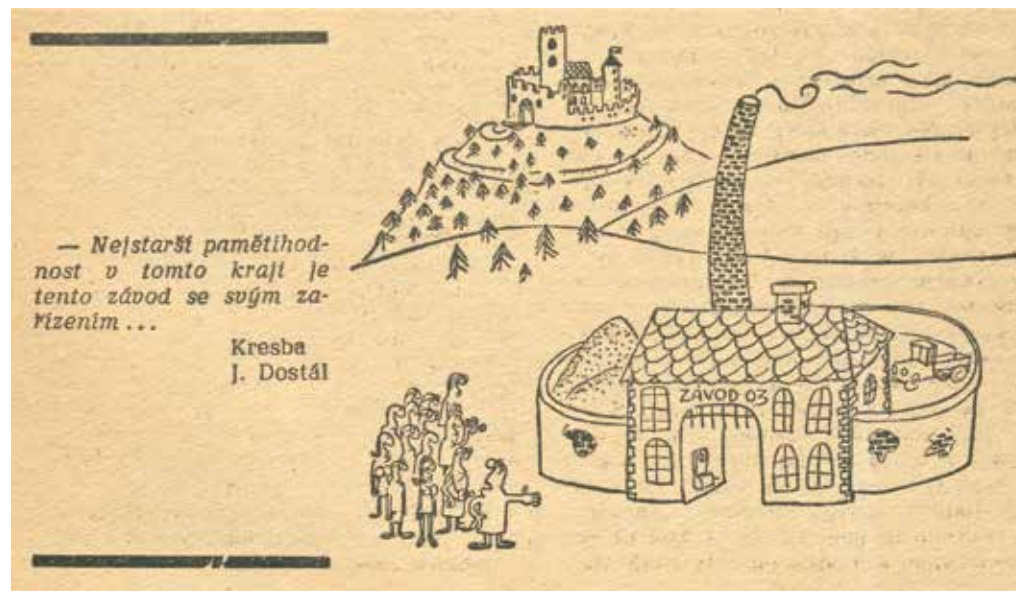
I po srpnu 1968 pokračovaly odbory energicky ve svém reformním kurzu, přípravy organizačních změn se ještě prohloubily v souvislosti s federalizací státu. Kromě dosavadních aktivit spolupracovaly některé odborové svazy se Svazem vysokoškolského studentstva. V reformním duchu se podařilo ještě v lednu 1969 uspořádat sjezdy Českého revolučního odborového hnutí a Slovenského revolučního odborového hnutí, na něž navázal VII. všeodborový sjezd, konaný ve dnech 4.–7. března 1969. Sjezd zaujal stanovisko k návrhu zákona o socialistickém podniku a schválil základní dokumenty, zejména Chartu Československého revolučního odborového hnutí. Tento dokument obsahoval „základní ustanovení, která určují postavení, úlohu, činnost a principy výstavby celého odborového hnutí a která jsou nezbytná pro zachování a další upevňování jednoty československých odborů.“ Vyjadřoval podobné zásady jako Statut českého revolučního hnutí; definoval ho jako dobrovolnou, jednotnou, demokratickou a samostatnou zájmovou organizaci dělníků a ostatních pracujících a zdůraznil její federativní charakter i svazový princip její výstavby.

V nově zvolených orgánech převládli stoupenci reformního hnutí, čeští a slovenští odboráři byli zastoupeni paritně. Předsedou se stal opět Karel Poláček.²¹⁷

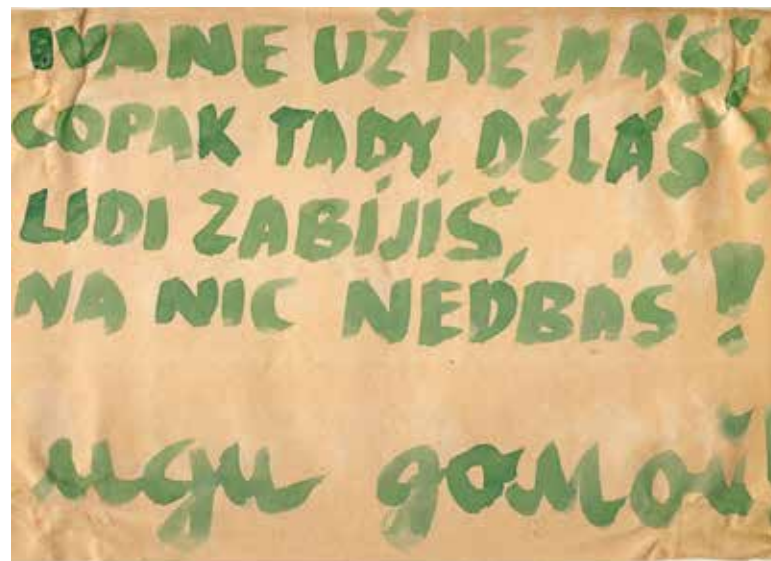
I ve změněných podmínkách se odboráři snažili udržet alespoň zásady, podle nichž se měla provádět ekonomická reforma. Ze

216 Prohlášení sekretariátu ÚRO a předsedů ÚV odborových svazů a již uvedenou Výzvu k odborovým organizacím přijalo předsednictvo ÚRO 24. srpna. VOA ČMKOS, f. P-ÚRO, 96/475, 24. VIII. 1968.

217 Program Československého revolučního odborového hnutí, Stanovisko VII. všeodborového sjezdu k připravovanému zákonu o socialistických podnicích, Charta Československého revolučního odborového hnutí, *Odborář*, r. 22, 1969, č. 5–6, s. 3–12.

Karikatura
z časopisu Odborář

Plakátek
ze srpna 1968

Logo
VII. všeodborového
sjezdu

všech velkých organizací vzdorovaly nejdéle, prakticky až do podzimu 1969, normalizačnímu procesu, jehož protagonisté později konstatovali, že „*pravice, která začínala ztrácet půdu ve stranických a státních orgánech, se zcela záměrně*

orientovala na odbory ve snaze přeměnit je v politickou sílu, která bude v opozici proti KSČ a státu a které by mohla využívat...“²¹⁸

Na jejich opětovném podřízení si proto dali skutečně velice záležet. Nejdříve se normalizátorům podařilo zasáhnout v redakci Práce, kterou označovali za „druhé centrum“ odborového hnutí, propagující a organizující zásady polednového procesu. V květnu musel redakci opustit šéfredaktor Ladislav Velenský a další propouštění následovala. V září 1969 byla odvolána usnesení k 21. srpnu 1968. Listopadové plénum Československého revolučního odborového hnutí v roce 1969 přehodnotilo některé dokumenty VII. všeodborového sjezdu a zahájilo „očistu“. Během roku 1970 proběhly čistky ve všech odborových orgánech a počet odborových svazů byl opět redukován. Čistky probíhaly pod vedením Jana Pillera, který v únoru 1970 nahradil K. Poláčka. Po splnění této povinnosti byl v březnu 1971 vystřídán Karlem Hoffmannem, který jako ředitel Ústřední správy spojů v srpnu 1968 aktivně podpořil okupační vojska. VIII. všeodborový sjezd, konaný 12.–15. června 1972, potvrdil normalizační závěry, schválil jednotné stanovy ROH, které znamenaly návrat k pojetí odborů jako převodní páky KSČ a k bývalé struktuře svazových a všeodborových rad, obohacených o republikové orgány. Dále

218 Závěry z krizového vývoje v ROH mezi VI. a VIII. všeodborovým sjezdem, Praha 1972, s. 36.

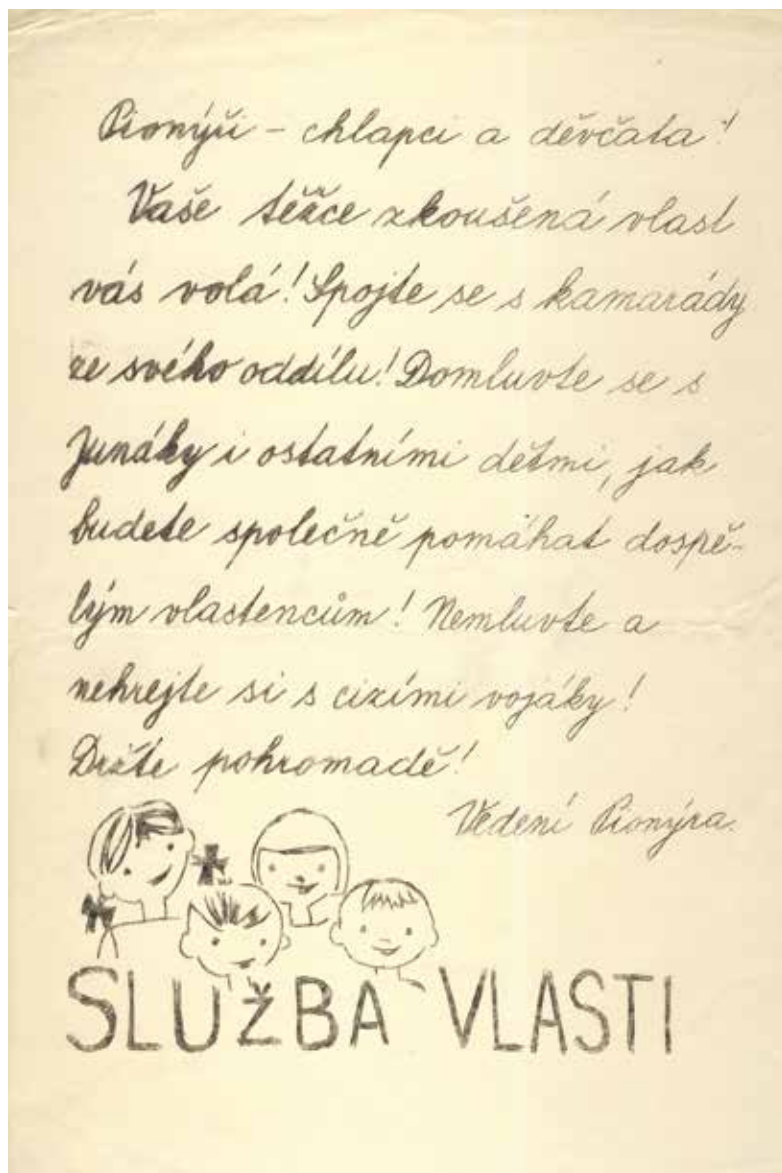
přijal usnesení o hlavních úkolech ROH při další výstavbě socialismu po XIV. sjezdu KSČ, svolání k rozvoji pracovní iniciativy a další dokumenty.

Další léta nepřinesla v zásadě nic nového. Členství v odborech bylo nadále masové (přesahující 90 %), ale formální. Odborové orgány se pokoušely působit na své členy ideologicky, ale nepochybně s menším přesvědčením a razancí než v 50. a 60. letech. Členové rádi přijímali různá vylepšení sociální situace, které odbory poskytovaly, tj. zejména rekreace, pionýrské tábory, ale nijak zvlášť se neangažovali a moc nevěřili, že by jim mohli „rohatí“ nějak pomoci ve skutečných nesnázích. Na druhé straně vedení od členské základny také mnoho nevyžadovalo.

Za zmínku jistě stojí, že ROH udržovalo poměrně rozsáhlé mezinárodní styky, orientované především na země sovětského bloku či na prokomunisticky orientované odborové centrály v dalších zemích. Odborům ve třetím světě, zvláště těm, které působily v centrech mezinárodního napětí, poskytovalo velmi štědré dotace, získávané mj. prodejem tzv. známek solidarity. Není pochyby o tom, že tyto dary měly značné mocenské souvislosti.²¹⁹

Změnu nepřinesla ani sovětská politika přestavby, kterou všichni oficiální českoslovenští činitelé verbálně přijímali, ale ve skutečnosti odmítali, mj. právě kvůli podobnostem s obrodným hnutím 1968–69. V roce 1987 sice odešel z čela ÚRO Karel Hoffmann, ale svazácký funkcionář a velvyslanec v SSSR Miroslav Zavadil, který ho nahradil, patřil do stejné kategorie normalizátorů. Největší vymoženost přestavbového období v odborech představovala skutečnost, že ve volbách do závodních výborů na podzim 1989 se mohlo již vybírat z několika kandidátů.

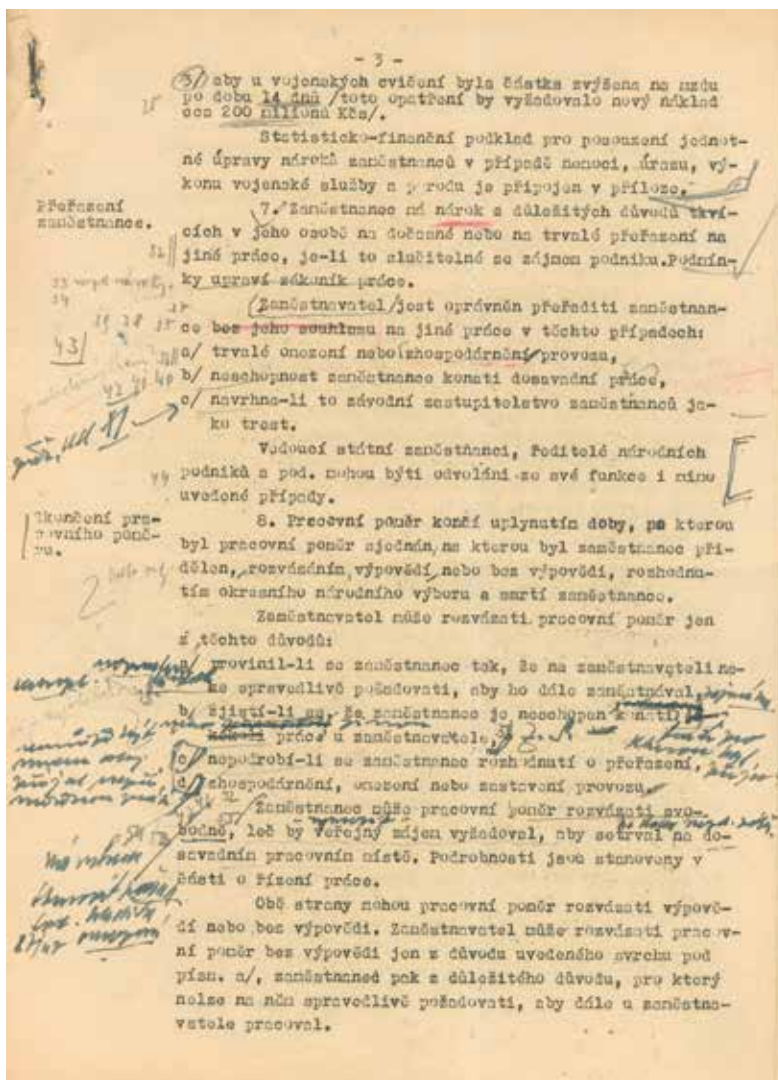
219 JANÁK, D. – STÁTNIK, D. Revoluční odborové hnutí, v: *Slovníková příručka k československým dějinám 1948–1989*, Praha 2006, s. 26–31. Uloženo na: www.usd.cas.cz.

Leták

Plakát z roku 1982

Podkladový materiál k zákoníku práce s připomínkami z roku 1949

ZÁKONÍK PRÁCE A KOLEKTIVNÍ SMLOUVY

Nový lidově demokratický režim, vyhlašující, že usiluje o vybudování socialismu, považoval právo na práci za jednu ze svých největších vymožeností. To na druhé straně předpokládalo i povinnost se do práce zapojit a v práci pro blaho společnosti spatřovat mimořádnou čest. Není divu, že se oblast pracovního práva začala považovat za samostatné odvětví, které se vyčlenilo z občanského práva, a že se objevily návrhy, aby se všechny zákony a předpisy týkající se pracovněprávních vztahů shrnuly, revidovaly a zpracovaly do jednoho zákoníku. Vzorem byly sovětské kodexy práce z let 1918 a 1920; ostatně i krátce po válce při přípravě tzv. budovatelského plánu Gottwaldovy vlády zazněl požadavek, aby ministr sociální péče předložil roku 1946 Kodex práce.²²⁰

Na rozdíl od roku 1946, kdy sestavení takového kodexu v dané lhůtě bylo zcela nereálné, přikročil pounorový režim k přípravě kodexu dost energicky. Vláda na svém zasedání 14. července 1948 rozhodla, aby (do 1. září 1950!) byly vypracovány všechny osnovy zákonných předpisů, jimiž bude právo nově kodifikováno. Zpracováním zákoníku práce bylo pověřeno ministerstvo sociální péče.²²¹ Komise, působící při tomto ministerstvu a složená jak z ministerských úředníků, tak z poslanců Národního shromáždění, představitelů ÚRO a zástupce podniků i Jednotného svazu českých zemědělců, již na počátku roku 1949 rozeslala k posouzení Zásady pro zákoník práce. Podklady pro tento elaborát vypracovalo šest subkomisí. Nároky, které na něj byly kladeny, nebyly zrovna malé. Zákoník měl vycházet z pracovního poměru jako ústředního institutu. Měl se vztahovat na všechny

220 Následující text spočívá především v již zmíněném souhrnu právních dějin: VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. *Vývoj soukromého práva na území českých zemí*, II. d., Brno 2012.

221 VOA ČMKOS, f. Zákoník práce, k. 1, inv. j. 3: zákoník práce.

zaměstnanec, být v souladu s potřebami a úkoly lidově demokratické společnosti, která chce dojít k socialismu. Po formální stránce neměl být pouhým rámcovým zákonem, který by ponechával další úpravu podzákonným normám, ale ani podrobným a všezahrnujícím předpisem, a v neposlední řadě mu měli dobře rozumět i laici. Když komise dostala připomínky a zapracovala je, vytvořila novou verzi, přičemž se opírala nejen o sovětské pracovněprávní předpisy, ale i o podklady z dalších socialistických států (včetně Číny). Jeden z hlavních úkolů připravovaného zákoníku se však nezdál v dané době splnitelný. Z ekonomických důvodů nebylo možno rozšířit na všechny zaměstnance nejvýhodnější možnou úpravu a zároveň z politických důvodů nebylo žádoucí zavést nižší jednotný standard, který by proti předchozí době znevýhodňoval. Zdálo se, že kodifikace pracovního práva předběhla možnosti československé ekonomiky. Z těchto důvodů práce na zákoníku přirozeně polevily.

Zákoník práce začal být znovu aktuální po XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu, kdy v rámci boje proti kultu osobnosti mohlo docházet k určitým korekcím dosavadní politiky. Garantem pokračování v práci se stala ÚRO, která měla samozřejmě k této problematice velice blízko a disponovala kádry zkušených právníků a dalších odborníků a která také projevovala o tuto záležitost eminentní zájem. Při projednávání návrhu zásad v roce 1949 přicházeli odboroví právníci s významnými inovacemi, např. navrhovali, aby klíčovým institutem, z něhož zákoník vycházel, nebyl pracovní poměr, ale pracovní smlouva. Pokoušeli se také posílit roli odborů. Práce na vytvoření zákoníku se tedy znovu rozeběhly, ale v souvislosti s připravovanou ekonomickou reformou se opět utlumily.²²²

To mimochodem znamenalo, že v oblasti pracovního práva zůstávaly v platnosti stále staré normy. Ty však byly interpretovány

222 VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. *Vývoj*, s. 891.

v duchu Ústavy 9. května (1948), která zdůrazňovala principy práva na práci (ale též i povinnost pracovat dle svých schopností a svou práci přispívat celku), na spravedlivou odměnu, práva žen na stejnou odměnu, jaké se za stejnou práci dostávalo mužům apod. Nové právní předpisy zlepšovaly v některých ohledech postavení většiny zaměstnanců v dělnických profesích. Na druhé straně zejména v oblasti umísťování pracovních sil se přijímaly normy usilující sice řešit nedostatek pracovních sil, ale přitom sledující cíle třídní represe, jako byla třeba akce 77 000 do výroby. Velmi problematické bylo i zavedení tzv. státních pracovních záloh do systému výchovy pracujícího dorostu na základě zákona č. 110/1951 Sb. či zavedení umístěnek pro absolventy středních a vysokých škol vládními nařízeními č. 20/1952 a 43/1952 Sb. Svým způsobem tato opatření vyvrcholila tažením proti fluktuaci, ale vládní nařízení č. 52/1953, snažící se proměnit pracovní poměr v „podnikové nevolnictví“, muselo být po týdnu odvoláno.²²³

Po vydání ústavy v roce 1960, která již ve své preambuli konstatovala, že socialismus v naší zemi zvítězil, ožila i myšlenka dokončit zákoník práce. Koordinaci prací převzala ÚRO, která v lednu 1963 předložila Zásady zákoníku práce ČSSR k diskusi. Součástí posuzování předloženého eleborátu byla i statistická šetření a zkoumání ekonomických dopadů. Návrh parafovaného znění zákoníku měla ÚRO na podzim téhož roku. Protože souběžně probíhala jednání o přípravách Šikovy ekonomické reformy, došlo k určitým průtahům a Národní shromáždění schválilo zákoník práce až 16. června 1965 s účinností od 1. ledna 1966.

Komise, pověřená přípravou zákoníku práce, stála před nejednoduchou volbou mezi dvěma koncepcemi. Podle první by zákoník

223 Srov. STÁTNÍK, D. *Sankční pracovní právo v padesátých letech*, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 17, 1994. KÁBELE, J. *Z kapitalismu do socialismu a zpět. Teoretické vyšetřování přerodů Československa a České republiky*, Praha 2005, s. 226.

zaručoval jen minimum práv pracovníků, kteří by si pak v kolektivní smlouvě mezi vedením podniku a odborovou organizací mohli v závislosti na ekonomických možnostech dohodnout lepší podmínky. Takové řešení by odpovídalo cílům ekonomické reformy usilující o zvýšení motivace pracovníků při zavádění tržních mechanismů. Nakonec ale zvítězila druhá možnost nepřipouštějící takovou volnost a možnost odchylek. To se zdůvodňovalo tím, že zákoník by měl vstoupit v platnost již v první fázi reformy, kdy se tržní stimuly ještě tak nerozvinou, a dále proto, že by měl platit i pro státní správu, kde se s nimi nedalo počítat.²²⁴

Zákoník začínal krátkým textem, vysvětlujícím důvody vydání. Následovalo deset základních zásad, na nichž zákoník spočíval – právo na práci a právo na práci v prospěch celku, právo na odměnu za vykonanou práci podle jejího množství, jakosti a společenského významu, stejné postavení žen jako mužů, právo na ochranu zdraví při práci atd. Zákoník dále obsahoval 280 paragrafů, rozdělených do šesti částí. První část obsahující všeobecná ustanovení pojednávající o působnosti zákoníku, účastnících pracovních vztahů, účasti pracovníků na rozvoji řízení a kontrole činnosti organizace, zabezpečení práva na práci a práce ve prospěch společnosti. Druhá se zabývala pracovním poměrem, tedy pracovní smlouvou, vznikem, skončením a změnami pracovního poměru, pracovní kázní, pracovní dobou, mzdou, bezpečností práce, pracovními poměry žen (i těhotných a matek). Třetí část přinášela ustanovení o učebním poměru, čtvrtá pojednávala o pracích konaných mimo pracovní poměr, pátá část obsahovala společná a šestá závěrečná ustanovení.

Některé části a formulace zákoníku práce vzbudila kritiku, celkově se však uznávalo, že jde o záslužné dílo, obsáhlé a v rámci možností i úplné a konkrétní. V každém případě poskytlo pevný základ pro další vývoj.

224 VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. *Vývoj*, s. 916–922.

Zákoník práce byl pak mnohokrát novelizován, úpravy sledovaly kromě různých jazykových formálních oprav hlavně snahu posílit pracovní kázeň. Skutečně velkou novelizaci představoval zákon č. 188/1988 Sb., který jako součást „přestavbové“ aktivity měl zvýšit společensky žádoucí mobilitu pracovní síly, jejich účelnější rozmístění a využívání, zvyšování kvalifikace, lepší využívání pracovní doby a další opatření k posílení pracovní kázně, ochranu socialistického vlastnictví. Za velmi důležitou oblast vydávala novela i posílení účasti pracujících na rozvoji, kontrole a řízení činnosti organizace, což mj. odráželo také vliv sovětského zákonodárství a jeho orientaci na posílení úlohy pracovních kolektivů.²²⁵

Během protektorátu se kolektivní smlouvy neuzavíraly a ani v následujícím poválečném uspořádání pro ně nebylo místo.²²⁶ Podnět k uzavírání kolektivních smluv zazněl na II. všeodborovém sjezdu v roce 1949. Na jejich potřebnost poukázal Antonín Zápotocký, když ve svém závěrečném slově na plenárním zasedání ÚRO 30. června 1950 řekl mj.: „Zvykli jsme si vše řešit centrálně, mysleli jsme, že je věcí zákona, vlády, nejvyššího ústředí, aby se postaraly o to, aby byly správné vyhlášky, kolektivní smlouvy apod., jakmile budeme přecházet na chozrasčot, bude věcí každé odborové organizace, aby uzavírala kolektivní smlouvy.“ Dále Zápotocký upozornil i na to, že odborové organizace

225 VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. *Vývoj*, s. 932–933; HAVELKOVÁ, B. *Pracovní právo*, v: BOBEK, M. – MOLEK, P. – Šimáček, V. *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009, s. 491–494, přístupné z: <http://www.komunistickepravo.cz>.

226 Některé podniky společně s podnikovými radami vydávaly prohlášení, v nichž seznamovaly pracující s úkoly podniku a zavazovaly se vytvářet podmínky pro úspěšné plnění plánu. Takové prohlášení, nazvané Naše cesta a úkoly, vydala např. brněnská Zbrojovka 20. září 1947. Takové prohlášení bylo vlastně dohodou, v níž se obě strany zavazovaly podporovat všemi prostředky splnění úkolů do konce dvouletky. SVOBODA, L. *Uzavíráme kolektivní smlouvy*, Praha 1956, s. 16.

musí umět usměrňovat výrobu a hájit svá práva i proti právu ředitele – „*odborová organizace musí dbát o to, aby ti, kteří se mají starat o řádný chod a prosperitu výroby, své povinnosti skutečně plnili. Odborová organizace bude muset v každém závodě uzavírat kolektivní smlouvy s ředitelem závodu.*“²²⁷ Charakter připomínání vzájemných povinností v kolektivní smlouvě obsahovalo i vládní nařízení č. 27/1951 Sb. o řízení státní mzdové politiky a zřízení státní mzdové komise, kde se mj. pravilo, že „*kolektivní smlouvy uzavírají mezi sebou zaměstnanci a vedení podniků a stanoví jimi jak povinnosti podniků vůči zaměstnancům zejména po stránce technického zlepšení, organizace práce a prohloubení sociální, zdravotní a kulturní péče o zaměstnance na závodě, tak i povinnosti zaměstnanců vůči podnikům, zejména ve směru plnění a překračování plánu, zvyšování produktivity práce a zhospodárnění výroby.*“

V období direktivního řízení na počátku 50. let se kolektivní smlouvy začaly pomalu rozšiřovat. První, uzavřené jako závodní smlouvy roku 1951, měly za úkol ochraňovat normy. Odvolávaly se na zkušenosti ze Sovětského svazu, kde kolektivní smlouvy vznikaly již od roku 1918 a rozšířily se v době Nové ekonomické politiky i po druhé světové válce. Vladimír Mařík, který této problematice věnoval poměrně obsáhlou práci, charakterizoval kolektivní smlouvy jako „*výraz jednoty cílů a zájmů pracujících závodu i státu*“, „*jako prostředek ke splnění hospodářského plánu závodu a k zlepšení pracovních, sociálních a kulturních podmínek zaměstnanců*“. „*Kolektivní smlouva má formu závazků správy závodu na jedné straně a závodní rady jako představitele kolektivu zaměstnanců na straně druhé převzít úlohu ručitele, že všechny úkoly hospodářského orgánu*

227 ZÁPOTOCKÝ, A. *O socialistickém soutěžení a mzdové politice*, Praha 1954, s. 318–319. Srov. KAHLE, B. *Kolektivní smlouva v obchodě*, Praha 1980, s. 12–13.

i odborové organizace ... budou důsledně uskutečňovány...“²²⁸

Právní věda pak interpretovala kolektivní smlouvy jako formu, jejímž prostřednictvím se uskutečňuje účast kolektivu pracujících podniku či závodu na řízení národního hospodářství a jako prostředek spolupráce mezi vedením závodu a závodním výborem. Později se také uvádělo, že jde o prostředek ke sladění zájmů kolektivu pracujících v rámci podniku či závodu a zájmů vedení socialistické organizace s přihlédnutím k celospolečenským zájmům. Tyto zájmy byly rozdílné, ale v zásadě společné (v každém případě ne antagonistické). Z těchto formulací celkem jasně vyplývá, že kolektivní smlouvy, které se začaly dojednávat na počátku 50. let, se dost lišily od kolektivních smluv z předválečného období. Jestliže kolektivní smlouvy před II. světovou válkou představovaly výsledek střetu dvou subjektů s protichůdnými zájmy a garantovaly zaměstnancům určité pracovní a mzdové podmínky, pak podle nové úpravy měly strany sledovat v podstatě stejné zájmy, přičemž jednota zájmů zaměstnavatelů a zaměstnanců se vykládala faktem, že výrobní prostředky se nacházely ve společenském vlastnictví.

Určité rozvolnění centralizovaného hospodářství na konci 50. let (tzv. Rozsypalova reforma)²²⁹ uvolilo prostor pro větší roz-

228 MAŘÍK, V. *Kolektivní smlouvy*, Praha 1954, s. 3, 47–50. Nejpodrobnější výklad obsahuje práce KALENSKÉ, M. *Kolektivní smlouvy*, Praha 1966. Srov. též KOVÁŘÍK, J. *Pracovní právo ČSSR*, Praha 1966, s. 78–86.

229 Tak byla nazvána podle náměstka ředitele Státního plánovacího úřadu Ing. Kurta Rozsypala, který měl na návrhu reformy hlavní podíl.

Vladimír Mařík patřil k předním expertům ROH na pracovní právo.

voj kolektivních smluv, které vymezila novela zákona o národních podnicích a některých jiných hospodářských organizacích č. 67/1958 Sb.: „Ředitel národního podniku, popřípadě vedoucí závodu uzavírá jménem národního podniku se zaměstnanci zastoupenými příslušným orgánem odborového svazu kolektivní smlouvu, která zejména stanoví, jak budou zajišťovány hlavní plánované úkoly podniku a jak bude uplatňována pokroková technika, technologie, organizace práce, zásady mzdové politiky a hmotné zainteresovanosti jednotlivců a kolektivů, rozpočet podnikového fondu pracujících, jakož i vzájemné závazky vedení a zaměstnanců zaměřené k zvyšování produktivity práce, k zhospodárnění činnosti podniku, k zvyšování bezpečnosti při práci a k prohlubování péče o pracující po stránce sociální, zdravotní a kulturní.“ Další podrobnosti měla určit ÚRO. Kolektivní smlouvy mohly vzniknout jako sektorové – oborové mezi vyššími odborovými orgány a orgány hospodářského řízení, hlavní důraz se ale kladl na kolektivní smlouvy podnikové a závodní. Hlavní pozornost se měla věnovat efektivnosti výroby, socialistické soutěži, mzdovým otázkám, zvyšování kvalifikace a bezpečnosti při práci. Podnikové kolektivní smlouvy se měly ještě zaměřit na zavádění nové techniky a perspektivy podniku.

V podmínkách centrálně, direktivně řízené ekonomiky měly kolektivní smlouvy nakonec stále jen spíše charakter proklamací... Tento stav se mohl výrazně změnit v důsledku další, tentokrát již mnohem zásadnější ekonomické reformy, spojené především se jménem Oty Šika.²³⁰

230 KAPLAN, K. *Kořeny československé reformy 1968*, Brno 2000; PRŮCHA, V. et al., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, 2. díl, období 1945–1992*, Brno 2009; ŠULC, Z. *Dokumenty k hospodářské politice v Československu z let 1963–1969*, Praha 1998; Týž, *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995, 2. vyd.* Brno 1998; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. – MORAVEC, J. *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967–květen 1968)*; Praha–Brno 1999; VONDROVÁ, J. *Ekonomická reforma 1965–1969*, Praha–Brno 2010.

Předjímal to již zákoník práce, který v § 20 uváděl, že v kolektivních smlouvách mohou být upraveny podle dalších ustanovení zákoníku, popř. podle předpisů a směrnic ústředních orgánů též některé pracovní a mzdové podmínky.

Toto obecné tvrzení bylo následně konkretizováno, v závislosti na tom, jak se reformní opatření realizovala a jaký měla dopad na možnosti ovlivňovat mzdové poměry a rozdělování dalších finančních prostředků.²³¹ Vyvrcholení těchto reformních opatření představovala vyhláška ÚRO ze dne 17. září 1968 o kolektivních smlouvách. Podle této vyhlášky bylo obsahem kolektivní smlouvy ustanovení týkající se oblasti rozdělení a tvorby důchodu, zejména dohody o jeho použití na mzdy, na další rozvoj organizace, na kulturní, sociální a jiné potřeby pracovníků. Kolektivní smlouvy měly zahrnout zvláště dohodnutý růst mezd a platů jednotlivých kategorií pracovníků a zásady diferenciacce mezi kategoriemi a uvnitř kategorií, ustanovení o dohodnutých změnách mzdových forem, výkonových norem a prémiových řádů, zásady pro rozdělování podílů na hospodářských výsledcích vnitropodnikových útvarů a celé organizace a zásady pro poskytování mimořádných odměn a odměn z fondu vedoucích. (Zde je třeba podotknout, že kolektivní smlouvy nemohly mít vliv na základní tarifní mzdy, které byly stanoveny centrálně, stejně tak jako na pevné příplatky k práci, např. za práci ve ztížených podmínkách, ve zdraví škodlivém prostředí). Další částí mzdy, která závisela na celkových hospodářských výsledcích či představovala prémii za překročení úkolu či hospodárnost, již ovlivňovala. V oblasti pracovních a životních podmínek pracovníků konkretizovala kolektivní smlouva sociální program organizace, zaměřovala se na zlepšování pracovního prostředí a humanizaci práce, na zajištění ochrany zdraví a bezpečnosti při práci, na odstraňování škodlivých vlivů výrobní nebo provozní

231 *Kolektivní smlouvy v nové soustavě plánovitého řízení národního hospodářství*, Praha 1966.

činnosti, na zlepšení zdravotních, hygienických a sociálních zařízení, zabezpečovala ostatní sociální a kulturní podmínky. Odborová organizace se dohadovala s vedením na dotaci jednotlivých fondů, které musel podnik mít, tj. rezervního fondu, fondu obnovy, fondu pracujících. Obě strany přitom musely respektovat obecné podmínky, např. o minimální výši dotace do rezervního fondu. Odborová organizace ale více méně samostatně spravovala poslední fond – fond kulturních a sociálních potřeb.

V dalších materiálech se konstatovalo, že příprava a uzavření kolektivní smlouvy nemají být závislé na termínech plánovacích akcí, naopak mají předcházet práci na plánu. Za těchto okolností se kolektivní smlouva měla stát jedním z nejdůležitějších podkladů pro sestavení plánu, měla vytvářet tlak na podnikovou ekonomiku, na využívání existujících zdrojů a rezerv.²³² Není tedy moc divu, že tato vyhláška obsahovala podle normalizační kritiky „*nesprávné tendence, podceňující státní plán a celostátně řízenou mzdovou politiku*“ a ministerstvo práce a sociálních věcí ji v roce 1971 zrušilo. Kolektivní smlouvy získaly opět spíše „*charakter jakéhosi programového dokumentu hospodářského vedení a odborů*“.²³³

MEZINÁRODNÍ ORGANIZACE PRÁCE PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

Konec druhé světové s sebou přinesl řadu změn. Nové mocenské rozvrstvení v Evropě, politická nestabilita a zánik Společnosti národů, to vše hrálo významnou roli v dalším rozvoji sociálního

dialogu na mezinárodní úrovni. MOP všechny tyto změny ustála. Po několikaměsíčních jednáních s Organizací spojených národů došlo k podepsání dohody, na jejímž základě se stala prvním specializovaným orgánem OSN.

Do vývoje mezinárodního odborového hnutí začala nově promlouvat také Světová odborová federace založená z podnětu Sovětského svazu na podzim 1945. Poté, co vedení SOF odmítlo podpořit Marshallův plán, opustili britští a nizozemští představitelé tuto centrálu a iniciovali za podpory americké CIO vznik Mezinárodní konference svobodných odborů.

Na mezinárodní situaci byli nuceni zareagovat představitelé československých odborů. Jako klíčový se přitom jevil nevyjasněný vztah mezi MOP a Sovětským svazem, který výrazně ovlivňoval poválečné politické a veřejné dění v Československu. Tuto skutečnost reflektovalo chování československých delegátů na poválečných konferencích MOP, ostatními někdy vykládáno jako „*téměř nepřátelské k organizaci*“.²³⁴ Ústřední rada odborů na tuto skutečnost reagovala tvrzením, že postoj Československa k MOP nikdy nebyl nepřátelský, ale „*nanejvýše zdrženlivý*“.²³⁵

Snahu napravit tento dojem dokládá pozvánka československé vlády určená generálnímu řediteli MOP Davidu Morsovi (1907–1990), který ředitelský post zastával v letech 1948–1970. Během návštěvy, která se uskutečnila ve dnech 19.–26. ledna 1949, se Morse setkal s předsedou vlády Antonínem Zápotockým. Ten v úvodním projevu prohlásil, že i když je československé „... *stanovisko k činnosti Mezinárodního úřadu práce sice kritické, že to však nebrání, naopak nás nutí k tomu, abychom v Mezinárodním úřadu práce byli, v něm*

232 NOVOVIČ, N. – DVOŘÁK, M. – ŠÍBAL, A. *Kolektivní smlouvy v nové soustavě řízení národního hospodářství*, Knihovna odboráře 152, Praha 1969, passim, zvláště s. 11–17.

Zde, na s. 71–73 otištěna i Vyhláška ÚRO ze dne 17. září 1968 o kolektivních smlouvách.

233 ŠUBRT, B. *Kolektivní vyjednávání, smlouvy a právo stávky*, Praha 1991, s. 10.

234 VOA ČMKOS, f. MOP, k. 1, Poměr Československa k Mezinárodní organizaci práce – dopis Ministerstva ochrany práce a sociální péče Ústřední radě odborů z 22. 11. 1946, s. 2.

235 VOA ČMKOS, f. MOP, k. 1, Poměr Československa k Mezinárodní organizaci práce – zpráva z 3. 12. 1946, s. 1.

pracovali a snažili se i zde obhajovat a uplatňovat svoje názory a směrnice“.²³⁶ Důvody kritického postoje Československa k MOP nastínil ve svém projevu i ministr sociální péče a generální tajemník Ústřední rady odborů Evžen Erban. Jeho výtky směřovaly hlavně k nedostačujícímu zastoupení lidově demokratických států ve správních orgánech MOP a zaměstnanců obecně. Spolupráci ROH a MOP odvozoval od poměru MOP ke Světové odborové federaci. D. Morse ve své odpovědi poukázal na to, že zmíněné požadavky mohou být splněny jen na základě rozhodnutí většiny, přičemž k otázce nedostačujícího zastoupení by byla třeba změna ústavy.

Československá delegace se sice nadále účastnila činnosti v rámci MOP, od svých stanovisek ale neustoupila. To dokazuje koncept dopisu určeného odborovým ústředním v Polsku, Bulharsku a Maďarsku. ÚRO v něm uvádí, že československá delegace bude na ženevském zasedání v roce 1949 usilovat o reorganizaci MOP a „... odhalovat reakční charakter těch, kteří mají dnes v rukou tuto organizaci, porušují její stanovy, neratifikují její smlouvy atd.“. Vystoupením z organizace by pak lidově demokratické státy „... napomáhaly kapitalistické reakci, která by vítala, aby mohla monopolně ovládat tuto organizaci a bez demaskování tam provádět svou protidělnickou politiku“.²³⁷

Během zasedání Správní rady v Ženevě roku 1950 pokračovalo Československo v nastaveném prosovětském kurzu. Při hlasování o tom, zdali má MOP navázat spolupráci s nově utvořenou Mezinárodní konferencí svobodných odborů, bylo jediné Československo proti.²³⁸

Před zahájením 35. zasedání Mezinárodní konference práce v červnu 1952 se na poradě československého ministerstva

236 VOA ČMKOS, f. MOP, k. 1, Zpráva o návštěvě generálního ředitele D. A. Morse v ČSR, s. 1-2.

237 VOA ČMKOS, f. MOP, k. 1, Koncept dopisu odb. organizacím (ústředním) v Polsku, Bulharsku a Maďarsku.

238 VOA ČMKOS, f. MOP, k. 1, Správní rada končí zasedání – dokument z 16. 3. 1950.

zahraničních věcí rozhodlo o „bojové účasti“ Československa. Delegáti měli své přítomnosti využít především k „... uplatnění mírových návrhů lidově demokratického tábora a odhalování válečných snah imperialistů“.²³⁹ Ústřední zahraniční oddělení ÚRO vydalo tiskem v červenci 1952 projevy některých účastníků v brožurě nazvané Mezinárodní úřad práce – Nástroj amerického imperialismu. Jak samotný název napovídá, komunistické ideologie a sovětské propagandě se po únoru 1948 podařilo zcela vytlačit mezinárodní spolupráci v duchu dvacátých a třicátých let 20. století. MOP je zde vylíčena jako „... nástroj kapitalistické politiky, který měl vytvořit a zdržovat iluzi zdánlivého sociálního míru a tak oslabit a roztříštit dělnické hnutí“.²⁴⁰ Celý dokument se nese v silně protiamerickém duchu s častými výpady proti „žluťáckým odborům“. Českoslovenští delegáti se ve svých projevech postavili proti členství západního Německa a Japonska v Mezinárodní organizaci práce, protestovali také proti účasti Tchaj-wanu na konferencích.

MOP nebyl vývoj odborového hnutí v sovětském bloku lhostejný. Porušování odborových práv v jednotlivých členských státech měla zabránit v roce 1950 zřízená Nalézací a smířčí komise pro svobodu sdružování. Její členové byli jmenováni Správní radou na základě „... schopnosti, zkušenosti a nestrannosti“.²⁴¹

Stížnosti Komisi mohly podávat jednotlivé vlády členských států, organizace zaměstnanců, zaměstnavatelů a Valné shromáždění s Hospodářskou a sociální radou OSN. Stížnostmi se zabýval rovněž v roce 1951 zřízený Výbor pro svobodu sdružování. Pokud došel k závěru, že je třeba hlubšího zkoumání dané problematiky, informoval o této skutečnosti Správní radu. Ta následně

239 VOA ČMKOS, f. MOP, k. 1, Záznam o poradě konané dne 28. 1. 1952 na MZV, s. 1.

240 VOA ČMKOS, f. MOP, k. 1, Mezinárodní úřad práce – Nástroj amerického imperialismu. Československá delegace na 35. zasedání Mezinárodní konference práce v Ženevě, Praha 1952, s. 2.

241 VOA ČMKOS, f. MOP, k. 1, Odborová práva v Československu – Osmá a desátá zpráva výboru pro odborové svobody správní rady Mezinárodního úřadu práce, s. 1.

celou situaci zhodnotila a rozhodla, zda požádá příslušnou vládu o souhlas s prošetřením stížnosti a jejímu předání do kompetence Nalézací a smírčí komise. Bez souhlasu vlády Komise nesměla nikterak aktivně zasahovat.

Stížnost proti československé vládě

26. července 1953 schválila Správní rada Mezinárodního úřadu práce zprávu svého Výboru pro svobodu sdružování, který přezkoumal stížnost Mezinárodní konference svobodných odborů a dělnické skupiny Správní rady Mezinárodního úřadu práce proti československé vládě.²⁴² V rozboru stížnosti se vyzdvihuje především mnohočetné porušování svobody sdružování počínaje vznikem ROH. Tomu byl zákonem č. 144/1946 o jednotné odborové organizaci přiznán monopol v otázce sdružovacího práva, který byl vykonáván pod ochranou policie, soudů a ministerstva vnitra. Zpráva v tomto případě udává: „*Obsahem odborového práva je přece nepochybně právo pracujících zakládat si organizace podle jejich vlastní volby. Není-li tomu tak, pak, i když nějaká organizace sdružuje pracující, nestává se tím ještě jejich vlastní organizací. Členové takové organizace mají stejný charakter jako vojenští branci.*“²⁴³ Vedle klasických úkolů odborové organizace na sebe ROH přebíralo i činnosti běžně příslušející zaměstnavatelům, ředitelům závodů atd. Závodní rady ztratily své autonomní postavení a „... *jako orgány složené ze zástupců pracujících byly včleněny do systému nové odborářské byrokracie*“.²⁴⁴ Po rozboru stanov přijatých na II. všeodborovém sjezdu v prosinci 1949 došla Komise k závěru, že ROH lze charakterizovat z hlediska úkolů jako organizaci, která se má spolupodílet na budování režimu

242 Podobná stížnost byla vznesena i proti Maďarsku, Polsku a SSSR. VOA ČMKOS, f. MOP, k. 4, Informativní porada o výsledcích 131. zasedání Správní rady MÚP, s. 8.

243 VOA ČMKOS, f. MOP, k. 1, Odborová práva v Československu – Osmá a desátá zpráva výboru pro odborové svobody správní rady Mezinárodního úřadu práce, s. 9.

244 Tamtéž, s. 6.

stalinského typu a spolupracovat s těmito organizacemi, zastupovat zájmy pracujících v tom rozsahu, jak to přiznává režim, věnovat se kulturní, sociální, zdravotní a výchovné problematice související s pracujícím obyvatelstvem, publikovat tiskoviny, spravovat kulturní zařízení a vyplácet členské podpory.²⁴⁵

Z hlediska úkolů závodních odborových složek se podle zprávy nejednalo o nic jiného, než snahu „... *nutit dělníky, ať již jsou členy odborové organizace nebo ne, aby plnili příkazy vedení závodu*“.²⁴⁶ Závodní rady tak měly upřednostňovat hospodářský zájem státu před zájmy zaměstnanců. Podřízenost závodních odborových složek vyšším orgánům ROH zajišťovala prohlubující se centralizace moci v rámci organizace.

Zpráva detailně rozebírá také otázku práva na stávkou. I když ji československá ústava výslovně nezakázala, trestní zákon č. 86/1950 Sb. označuje nepřítomnost zaměstnance na pracovišti za trestný čin s úmyslem „... *mařit nebo ztěžovat provádění nebo plnění jednotného hospodářského plánu v některém úseku nebo způsobit vážnou poruchu v činnosti úřadu, veřejného orgánu či podniku*“.²⁴⁷ Odsouzený mohl být potrestán odnětím svobody až na pětadvacet let, ve výjimečných případech doživotím nebo trestem smrti. Zpráva dále uváděla poměrně konkrétní a důkazně podložené případy týkající se plošného zavedení šestidenního pracovního týdne, nucených prací či zintenzivnění výroby v hornictví.

Československá vláda obdržela informaci o stížnosti dopisem z 20. dubna 1951. Nevyužila možnosti zaslat své vlastní připomínky a neodpověděla ani na následující čtyři urgencye, zasláné v letech 1951–1952 generálním ředitelem MOP. Teprve až v červenci 1952 zareagovala československá vláda v tom smyslu, že nikdy nesouhlasila s vytvořením Nalézací a smírčí komise,

245 Tamtéž, s. 11.

246 Tamtéž, s. 13.

247 Tamtéž, s. 20.

Prezident Václav Havel přijal delegaci MOP.

kteřá nebyla „... oprávněna a s ohledem na své složení ani kvalifikována k tomu, aby nestranným způsobem zkoumala stížnosti na porušování odborových práv“.²⁴⁸ Podle československého prohlášení se MOP stala „... poddajným nástrojem válečných štváčů tím, že podporuje porušování odborových svobod v kapitalistických zemích a napomáhá nepřátelské propagandě proti zemím mírového tábora a tím, že se propůjčuje k akcím majícím rozbit jednotu pracujících“.²⁴⁹

Protože československá vláda odmítla vyslovit souhlas s postoupením celého případu Nalézací a smírčí komisi, nemohla MOP de facto nijak zakročit. Doporučila tedy alespoň, aby „... byly široce publikovány tvrzené stížnosti spolu s případnými

²⁴⁸ Tamtéž, s. 26.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 24.

připomínkami dotčené vlády a stejně tak aby bylo konstatováno, že vláda odmítla spolupůsobit při zjišťování fakt a při smírčím řízení“.²⁵⁰

Mezinárodní organizace práce a druhá polovina 20. století

Významného rozvoje dosáhla organizace za vedení již zmiňovaného Davida Morse, který svou činnost orientoval na rozšířenou působnost organizace do regionů. Byla založena nová instituce – Mezinárodní středisko pro odborný a technický výcvik v Turíně (1965) a za jeho předsednictví obdržela Mezinárodní organizace práce Nobelovu cenu (1969).²⁵¹

Morse nahradil v roce 1970 Brit Wilfred Jenks (1909–1973). Svou aktivitu soustředil na problematiku zajišťování přijatých norem a vykonávání dohledu nad jejich uplatňováním, zvláště v otázce svobodného sdružování.²⁵²

V letech 1974–1989 vykonával funkci generálního ředitele Francouz Francis Blanchard. V této době na krátký čas z organizace vystoupily Spojené státy americké, v roce 1980 však byly pod vedením prezidenta Ronalda Regana přijaty zpět. Blancharda nahradil v roce 1989 belgický právník a ekonom Michael Hansenne, který byl nucen reagovat především na postupný pád komunistických režimů v Evropě. V roce 1999 ho nahradil Juan Somavia, pod jehož vedením zahájila svou činnost World Commission on the Social Dimension of Globalization. Od května 2012 zastává post generálního ředitele Brit Guy Rider, který se prostřednictvím Global Commission on the Future of Work zaměřuje na problematiku budoucnosti

²⁵⁰ Tamtéž, s. 27.

²⁵¹ SVOBODOVÁ, M.: *Působení Mezinárodní organizace práce v pracovním právu, Diplomová práce*, Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, Praha 2009, s. 19–20.

²⁵² Dostupné on-line z: <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/history/lang--en/index.htm> [11. 3. 2019].

práce.²⁵³ V popředí zájmu MOP dlouhodobě zůstává rovněž otázka environmentální, globalizace, digitalizace, odstranění chudoby nebo zajištění rovných podmínek a příležitostí všem zaměstnancům bez rozdílu.

Československo i přes nastíněné problémy spolupracovalo s MOP po celou druhou polovinu 20. století. Jinak tomu nebylo ani po pádu komunistického režimu a následném rozdělení Československa.²⁵⁴ Protože na sebe Česká republika jako nástupnický stát převzala veškeré závazky, je náš stát členem MOP nepřetržitě od jejího založení v roce 1918.

ZÁVODNÍ JÍDELNY JAKO JEDNO Z ODVĚTVÍ ODBOROVÉ PÉČE O PRACUJÍCÍ (1945–1963)

Závodní stravování se stalo především mezi lety 1948–1989 naprosto běžnou záležitostí pro většinu zaměstnaných lidí. Jeho počátky spadají až do I. světové války, kdy se poprvé objevilo v masovějším měřítku, a to dokonce již v roce 1914.²⁵⁵

První vývařovna se nacházela v městských jatkách v pražských Holešovicích. Magistrátní úředníci předtím podnikli cestu do Berlína a Vídně, kde již měli s těmito zařízeními zkušenosti. Pokrmy podávané v první jídelně byly určeny nemajetným a nezaměstnaným, kteří měli domovské právo

253 Blíže k činnosti komise on-line z: https://www.ilo.org/global/topics/future-of-work/WCMS_569528/lang-en/index.htm [11. 3. 2019].

254 Mezi mnohými se projednávaly např. návrhy týkající se migrace, porušování pracovních smluv, sociálních služeb pro pracující, pracovního odpočinku v týdnu v obchodech a kancelářích atd. V letech 1949–1989 bylo přijato přes 70 úmluv. Blíže Kolektiv autorů: *Úmluvy Mezinárodní organizace práce ratifikované Českou republikou I*, Praha 2017.

255 KUČERA, R. *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2013.

na území Prahy. Již záhy po otevření byla kapacita vývařovny zcela překročena, a tak byly později zřízeny ještě další tři podobné podniky.²⁵⁶ Pro přípravu chudinských obědů se však využívaly velmi nekvalitní suroviny, např. odpadní lůj z pražských vojenských kuchyní, jelikož tuk byl, podle tvrzení „odborníků“ pro lidské tělo kaloricky nejpřínosnější. Není divu, že takové „vábné“ pokrmy brzy vzbudily u strážníků vlnu nevole. O dva roky později byla zřízena další síť kuchyní pro „střední stav“. Mohla za to i zásobovací krize a fatální nedostatek potravin, a proto vývařovny již nesloužily pouze nemajetným, ale jejich služeb začaly využívat i širší vrstvy obyvatel. Jídla zde již nebyla dotovaná, ale ceny měly pokrývat výrobní režii.²⁵⁷

Na počátku světové války začalo fungovat i závodní stravování. Např. karlínské strojírenské závody měly svou závodní jídelnu takřka všechny. Asi nejvýznamnější plzeňský podnik Škodovka také své dělníky zásoboval potravinami, přičemž zavedl určitou hierarchii – oddělené stravování pro manuálně pracující a pro administrativní pracovníky. Stravování pro dělníky zajišťoval i známý plzeňský pivovar.²⁵⁸ Závodní jídelny sloužily také disciplinaci dělníků, pokud hrozili stávkou, přikročil závod k uzavření těchto provozoven. Dělníci se stravovali podle určitého řádu, jedli totožný pokrm, který navíc museli zkonsumovat ve vymezeném čase.²⁵⁹

Příručky z dob socialismu přirozeně vykreslují situaci za první republiky nelichotivě a apriorně negují jakoukoliv péči majitelů podniků o zaměstnance. Je faktem, že zaměstnanci různých odvětví si stravu na pracoviště většinou nosili z domova do kanceláře, továrny apod., a pokud měli štěstí, mohli si

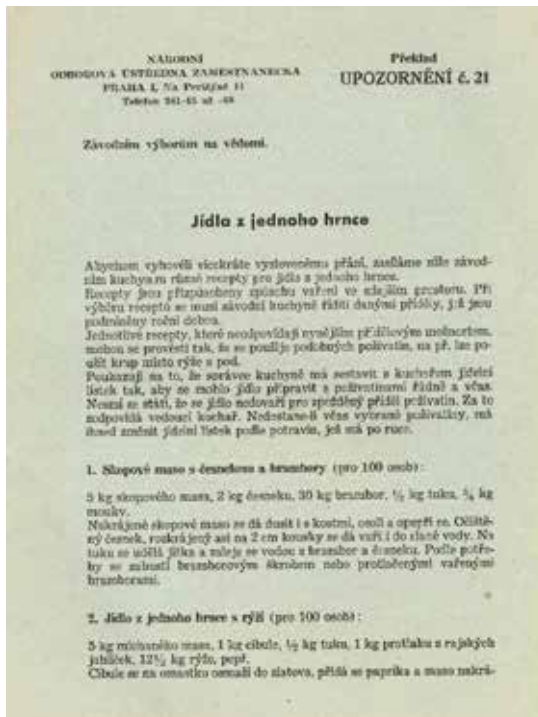
256 Tamtéž, s. 46–47.

257 Tamtéž, s. 47–48.

258 Tamtéž, s. 53–54.

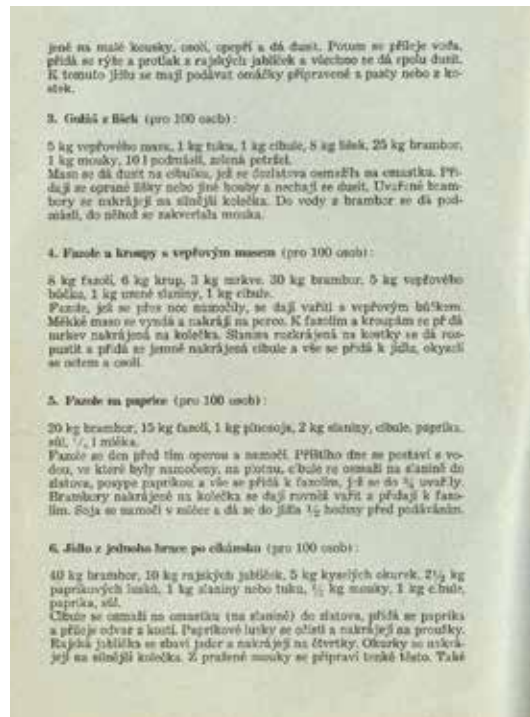
259 Tamtéž, s. 53.

Jídla z „jednoho hrnce“ – Eintopf jako import z Německa

jídlo k obědu ohřát. Zámožnější lidé nebo výše postavení šéfové si mohli nechat nosit jídlo z restaurací, resp. chodili domů na oběd připravovaný manželkami. Výjimku tvořily prosperující Baťovy závody ve Zlíně, kde pracovníkům sloužilo pro nákup potravin několik kantýn. V Praze byla v provozu tzv. poštovní jídelna, která sídlila v budově hlavní pošty a jejíž služby využívali spíše lidé nemajetní. Kuchyně vařila spíše z méně hodnotných surovin, fungovala jako samoobsluha a oběd se dal pořídit za 3,50 Kč.²⁶⁰

²⁶⁰ Kolektiv pracovníků bytového a sociálního oddělení ÚRO. *Jak odborová organizace kontroluje závodní jídelny*. Praha, Práce 1958, s. 7.

Prvním impulzem, jak zlepšit postavení zaměstnanců, v tomto případě dělníků, bylo vládní nařízení č. 41 z 10. února 1938. Zde se uvádělo následující: „*Ve větších závodech, v kterých jest dělnictvo nuceno zůstatí přes hlavní přestávku trvající nejméně půl hodiny, buď zřízena dostatečně prostorná, otopná jídelna s potřebným nábytkem a zařízením k ohřívání jídel.*“²⁶¹ Opatření se týkalo nejen stravování, ale také ochrany zdraví při práci, rozmístění umývárny a WC či mnohých dalších

²⁶¹ Vládní nařízení č. 41/1938 jímž se vydávají všeobecné předpisy na ochranu života a zdraví pomocných dělníků, paragraf 159. Dostupné on-line. <http://www.beck-on-line.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm4f6nbfuyau>.

nezanedbatelných zařízení. Po roce 1948 bylo toto nařízení hojně citováno komunistickou propagandou a zdůrazňovalo se, že jedinou věcí, kterou pro dělníky kapitalistický režim vykonal, bylo pouze výše uvedené opatření.

K rozvoji závodního stravování na našem území došlo v období německé okupace mezi lety 1939–1945. Němci měli tehdy hledat inspiraci v SSSR. Nacisté určitě potřebovali k rozvinutí válečné výroby co nejvíce pracovních sil, lidé byli nuceně nasazení v továrnách většinou daleko od svého bydliště, a i ve fabrikách blízko domova se pracovní doba prodlužovala a přestávky na jídlo byly stále kratší. Proto se narychlo zřizovaly při podnicích vývařovny a závodní kuchyně. Stále citelnější nedostatek potravin se jistě projevil i v hromadném stravování, právě na tomto poli se dalo více ušetřit, a to nejen tolik potřebné suroviny, nýbrž i pracovní sílu a energii.²⁶² Ze strany okupační moci se nejednalo o akty dobročinnosti, ale v opatření cítíme sociální demagogii. Výhody společného stravování měly dělníky udržet v závodech, měly podpořit loajální vztah pracujících k Říši. Nešlo o jedinou vábničku, kterou okupanti disponovali. Znamé jsou také např. dělnické rekreace, jež později nesly název Zotavovací akce Odkaz Reinharda Heydricha.²⁶³

Příkladem vzorné nacistické firmy byl potravinářský závod Dr. Oetker. Tento rodinný podnik byl založen roku 1891 v německém Bielefeldu, kde sídlí dodnes. 1. ledna 1938 vydali majitelé firmy pracovní řád, jehož součástí byla příloha sociálních výhod. Zaměstnanci ve výrobních halách měli k dispozici židle pro pohodlné sezení, součástí pracovních prostor byly i korkové podlahy, aby dělníci neměli „studené nohy“.²⁶⁴ K dispozici měli

během pracovní doby různé nápoje, např. kávu, mléko a sodovku a samozřejmě závodní jídelnu, která nabízela denně teplé obědy. Jednou týdně docházel do továrny praktický lékař a zubař, haly podniku zdobily květiny z vlastní zahradnické produkce. Ta ostatně zásobovala dělníky i čerstvým ovocem. Další sociální výhody spočívaly v mimořádných peněžních odměnách před Vánoci a v době letní dovolené, příplatky dostávaly i těhotné ženy. Oetkerova továrna byla příkladným „produktem“ nacionálně socialistického systému péče o pracující. V té době znělo jedno z hesel firmy následovně. *Sociální vědomí má u Oetkera dlouhou tradici.*²⁶⁵ Tato tradice však byla ze strany dělníků vykoupena namáhavou prací a podrobením nacistické ideologii.²⁶⁶

Nacisté zdůrazňovali rozvoj fyzické stránky lidské osobnosti, na jejímž správném vývoji se nemalou měrou podepisovala i strava, která měla být především hodnotná a pravidelná.²⁶⁷ I tuto skutečnost můžeme brát jako jeden z impulzů ke zřizování závodních jídelen. Po celou dobu okupace se samozřejmě vyskytovaly problémy se zásobováním, které ovlivňovaly vaření nejen v jídelnách, ale především v domácnostech. Jak trefně konstatuje Radka Šustrová, se zavedením lístkového systému v říjnu 1939 se změnily zažitá rodinná zvyklosti, když se regulace struktury a objemu spotřebního zboží stala určující pro hospodaření domácností, a to až do padesátých let.²⁶⁸

První záznam o organizovaném zřizování závodních jídelen, uložený ve Všeodborovém archivu, pochází ze srpna 1942.

262 *Jak odborová organizace kontroluje závodní jídelny*, s. 8.

263 K tomu více ČORNEJOVÁ, A. *Dovolená s poukazem. Odborové rekreace v Československu 1948–1968*. Praha, Academia 2014, s. 57–61.

264 Blíže k této problematice viz. FINGER, J.; KELLER, S.; WIRSCHING, A. *Dr. Oetker und der Nationalsozialismus. Geschichte eines Familienunternehmens 1933–1945*. München, C. H. Beck 2013, s. 151.

265 Tamtéž, s. 150–151.

266 Firma Dr. Oetker zcela podléhala nacionálně socialistické ideologii. Dokonce se později hovořilo o tzv. bielefeldském modelu. Kromě již výše zmíněných sociálních opatření pořádala firma i rekreační dělnické pobyty (v Teutoburském lese či na ostrově Usedom), kurzy vedení domácnosti pro dívky nebo provozovala vlastní jesle. Tamtéž, s. 160–170.

267 ŠUSTROVÁ, R. Heydrichovy dobroty. *Dějiny a současnost*, číslo 8/2013, s. 18.

268 Tamtéž, s. 19.

Zastupující říšský protektor Daluege²⁶⁹ nařídil jmenování zvláštního zmocněnce, jehož pracovní náplň spočívala v zakládání, vedení a provádění závodního stravování. Jídelny se zřizovaly „za odměnu za dosavadní chování a za zvýšenou pracovní dobu a zvýšené požadavky na výkon dělnictva“.²⁷⁰ Autor dokumentu a organizátor závodního stravování, Ing. Wilhelm Köster, vedoucí Spojovacího místa říšského protektora, dále konstatuje, že i přes zvýšenou námahu a prodloužení pracovní doby je u dělníků patrný lepší zdravotní stav. Na lepším zdravotním stavu pracujících se prý nemalou měrou podepsalo podávání teplých jídel v pracovní době. Nové jídelny se zřizovaly pouze po schválení příslušného zmocněnce, aby se zabránilo chybnému plánování a zbytečnému plýtvání, přednost dostávaly podniky, v nichž byli zaměstnáni dělníci těžce a dlouhodobě pracující, ti také měli přednost při výdeji jídla.²⁷¹ Potraviny vázané na lístky se přidělovaly podle jednotných směrnic, zvláštní přiděly potravin probíhaly podle „válečně důležitých a sociálních hledisek“ a podle hesla. „*Kdo velmi těžce pracuje, dostane největší krajíc!*“²⁷² Pokud dělník odevzdal týdně potravinové lístky v hodnotě 100 g masa, 40 g tuku, 200 g chleba a mouky a 50 g poživatin, obdržel každý pracovní den v závodě teplý oběd. Cena jídla nesměla příliš zatěžovat finanční rozpočet pracujících, zároveň závody mohly poskytovat pracujícím příplatky ve výši 50%. Nařízení dále připomínalo, že pokud nejsou k dispozici vhodné

269 Kurt Daluege se ujal funkce po smrti Reinharda Heydricha 4. června 1942.

270 VOA ČMKOS, f. NOÚZ, k. 232, inv. j. 118, Společné stravování v průmyslových závodech v Čechách a na Moravě, s. 1.

271 Tam, kde nebylo možné zřídit závodní jídelnu, mohli se zaměstnanci stravovat mimo závod, např. v nějakém blízkém hostinci, a to i v takovém, který již nebyl v provozu. Vedoucí závodu jej směl najmout a vařit ve vlastní režii. Pokud hostinec fungoval, obstarával jídlo hostinský. Vždy se však musela uzavřít řádná smlouva.

VOA ČMKOS, f. NOÚZ, k. 232, inv. j. 118. Společné stravování mimo závod, s. 1-3.

272 Společné stravování v průmyslových závodech v Čechách a na Moravě, s. 2.

místnosti, mohli se zaměstnanci najíst přímo na pracovišti, měli si přitom opatřit vlastní nádoby. Za všech okolností se mělo dbát, aby jídlo bylo teplé.²⁷³ Závodním jídelnám se poskytovaly zvláštní přiděly potravin, například mouky, bramborové mouky, těstovin, marmelády, sýru a zeleniny. Vydávání těchto poživatin zaměstnancům s sebou domů bylo zakázáno pod pohrůžkou trestu dle válečných zákonů (stejně jako zpronevěra, krádeže apod.).²⁷⁴

V závodních jídelnách se, pokud možno, podávaly pokrmy odborně připravené. Zmocněnec pro závodní stravování proto navrhl, aby byli kuchaři řádně proškolení na pravidelných kurzech. Školení se týkalo i zaměstnanců z příbuzných odvětví, například řezníků, neboť se tento systém velice osvědčil i v Říši. Zrodil se tak zcela nový obor – závodní kuchař. Provádění kurzů měla na starosti Národní odborová ústředna zaměstnancká, odborné školení spadalo pod župního učitele – kuchaře. Základní kurz trval deset dní, proškolení tři týdny a školení se skládalo z části praktické i teoretické. Od 7 do 12 hodin se připravovaly denní pokrmy, od 14 do 18 hodiny následovala teorie, jež se skládala z nauky o výživě, pojednání o výživě a zdraví či nauky o potravinách a jídle. Cena za kurzy se pohybovala v rozmezí od 75 do 175 říšských marek a absolvent kurzu po jeho zdárném dokončení obdržel osvědčení.²⁷⁵

NOÚZ také dbala na to, aby veškeré potraviny, i ty méně hodnotné, našly to nejlepší využití ve společném stravování. V listopadu 1942 vydala upozornění týkající se „přídavkové“ zeleniny. Šlo o zpracování listů cukrovky a řepky, které se daly připravit například na způsob špenátu či kapusty. V nařízení

273 Tamtéž, s 3-4.

274 VOA ČMKOS, f. NOÚZ, k. 232, inv. j. 118. Zvláštní přiděly pro závodní kuchyně, s. 1-2.

275 VOA ČMKOS, f. NOÚZ, k. 232, inv. j. 118. Kuchařské kurzy pro závodní stravování, s. 1-4.

bylo doporučeno několik receptů, za všechny uvedeme alespoň následující – plněné listy z cukrovky. *Směs vepřového a hovězího masa připravíme a okořeníme jako karbanátky. Přidáme ještě jednou tolik vařené rýže nebo krup a všechno promícháme. Listy cukrovky ovaříme, složíme jich několik na sebe a tužší žebra zpracujeme sekáčkem. Naplníme shora uvedenou nádivkou a dusíme v rajske omáče.*²⁷⁶

Zeleninu mohli zaměstnanci jídelny pěstovat dokonce v blízkém okolí závodu. Podle vládního ustanovení z 22. února 1940 se veškerá vhodná ladem ležící půda musela obdělávat, přesněji řečeno osázet rostlinami vhodnými pro výživu obyvatel. Výjimkou byla situace, kdy pozemek sloužil důležitějšímu účelu než pěstování plodin. O tom rozhodoval příslušný okresní úřad. Pozemky obhospodařoval konkrétní závod, nebo tuto činnost mohl svěřit jiné osobě (nájemci). Tomu, kdo by výše uvedené vládní nařízení nesplnil, hrozil mu přísný trest. Nařízení dále doporučovalo zakládání zelinářských zahrad pro pěstování kapusty, zelí, mrkve, okurek atd. Sklizené plodiny si kuchyně nechávaly pro svou potřebu, kromě cibule a česneku. Tyto druhy se odpočítávaly od zvláštního přídělů pro závodní kuchyně.²⁷⁷

V nařízení se nezapomínalo ani na zpracování odpadků. Pokud to bylo možné, tak každá větší závodní kuchyně měla chovat vepře, kteří byli, dle dobových instrukcí, nejlepšími „kontejnery“. Slupky z brambor a zeleniny se musely spařit horkou vodou, aby se zlepšila stravitelnost a zahubily případné choroboplodné zárodky. Vepři samozřejmě sloužili závodnímu stravování jako zdroj masa, potom ovšem jídelny neodebíraly lístky na tento druh masa. Také porážky vepřů byly v těchto případech osvobozeny od odvádění sádla.

276 VOA ČMKOS, f. NOÚZ, k. 232, inv. j. 118. *Přídavková zelenina pro závodní kuchyně*, s. 1–2.

277 VOA ČMKOS, f. NOÚZ, k. 232, inv. j. 118. *Vládní nařízení č. 140/40 Sb – Využití ladem ležící půdy pro závodní stravování*, s. 1–3.

Závodní jídelna
Junkers Praha
1941 – kuchyňský
personál nad
připravenými
moučníky

Krmení zvířat výhradně z vlastních zásob výslovně stanovila pro-
tektorátní opatření, stejně jako chov hus.²⁷⁸

Ačkoliv začaly závodní jídelny zdárně prosperovat, záhy se objevily i stížnosti, námítky a připomínky strážníků. Řešení těchto nedostatků měly na starosti tzv. stravovací výbory, které fungovaly zároveň jako prostředník mezi pracujícími a vedením závodu. Obvykle to byly tříčlenné týmy (na jednu kuchyni),

278 VOA ČMKOS, f. NOÚZ, k. 232, inv. j. 118. *Chov drobného domácího zvířectva v závodních kuchyních*, s. 1–3.

Závodní jídelna
továrny Aero Praha
1945

v nich měl být alespoň jeden příslušník německého důvěrnického sboru, pokud takový nebyl k dispozici, mohl ho nahradit i zástupce českého závodního výboru. Stravovací výbor podléhal vedoucímu závodu, mohl nahlížet do účetnictví kuchyně a pomáhal se sestavováním jídelního lístku.²⁷⁹

Jako revizorka závodních kuchyní působila za protektorátu Růžena Volínová-Bernardová,²⁸⁰ která svou osobní zkušenost popsala v pamětech nazvaných *Pohled zpět*. „V roce 1944, kdy snad i Hitler musel přiznat, že válka neprobíhá v jeho prospěch, nařídil německý protektor zavření všech středních škol v protektorátu, takže

279 VOA ČMKOS, f. NOÚZ, k. 232, inv. j. 118. *Stravovací výbory*, s. 1–2.

280 Růžena Volínová-Bernardová (7. 3. 1912 Teplice) byla jedna z prvních českých komerčních inženýrek, ve třicátých letech 20. století aktivistka studentského levicového hnutí i domácího odboje za 2. světové války. Později se provdala za sociálně-demokratického politika Viléma Bernarda a působila jako místopředsedkyně Ústřední rady odborů za KSČ. Na jaře 1948 odešla s manželem do exilu do Velké Británie, kde poté působila na anglických školách.

jsem rázem přišla o zaměstnání (na obchodní akademii v Resslově ulici v Praze – pozn. aut.). Studenti byli nasazeni na práci v tramvajích a továrnách a pro nás – učitele – vyvstalo nebezpečí, že budeme vysláni do Německa k výrobě zbraní. Byla jsem proto velice ráda, když většinu našeho profesorského sboru přebíral NOÚZ a zaměstnal nás ve svých různých odděleních. Společně s Aljošou (přítečkyně Růženy Volínové – pozn. aut.) jsme se staly revizorkami závodních kuchyní. Ve dvou nebo ve třech jsme jezdili do závodních kuchyní mimo Prahu, kde jsme prozkoumávali účetnictví, hlavně pokud jde o krádež a kvalitu jídel. Byla to velice zajímavá práce, protože jsme si zároveň prohlédli závody, kde jsme prováděli kontrolu, a města, která bych patrně jinak neviděla. Trochu s rozpaky jsem někdy přijímala kousek salámu nebo másla, které nám vedoucí kuchyně dal na konci naší prohlídky.“²⁸¹

281 VOLÍNOVÁ-BERNARDOVÁ, R. *Pohled zpět. Život ve vírech 20. století*. Praha, Akropolis 2003. s. 53.

Před rokem 1945 fungovalo v Praze 34 jídelen, v Brně 45, v Hradci Králové 20, v Moravské Ostravě 11 a ve Zlíně 8. Zpráva krajských sekretariátů tvrdila, že v celkovém počtu protektorátních závodů je pouze malé procento těch, které jídelnami disponují. Mezi hlavní problémy patřil nedostatek vhodných místností, potíže v zásobování, nedostatek školeného personálu i nepochopení ze strany zaměstnavatelů a zaměstnanců.

Na konci druhé světové války údajně v podnicích zůstalo na 720 závodních kuchyní a jídelen,²⁸² které po osvobození republiky neměly žádného majitele. Tento údaj nejspíše bude nadsazený, protože opět vychází z tendenční příručky a počty kuchyní, jež uváděly prameny NOÚZ, byly podstatně nižší. Bývalou NOÚZ převzalo nově vzniknuvší Revoluční odborové hnutí (ROH), které se záhy ujalo i správy a provozu závodních jídelen. Tak, jako tomu bylo v dobách protektorátu, ROH nyní vydávalo potřebné směrnice a nařízení, další opatření, shodná s dobou předchozí, uvidíme dále. Nová doba si ovšem žádala novou společnost. Na zřejmou souvislost mezi protektorátními jídelnami a stravováním socialistickým se raději příliš neupozorňovalo. Zcela nekriticky se však dobová propaganda vypořádala s obdobím první republiky, kdy v Československé republice vládli „zlí kapitalisté“. Brožury i některé archivní dokumenty mají takřka shodný úvod. „*Lidově demokratická republika však převzala hospodářství, v němž po dobu dlouhých šesti let řádili němečtí okupanti a před tím kapitalisti.*“²⁸³ Zákony kapitalistické výroby uvrhly do svého područí i výrobu potravin. V kapitalistickém zřízení je každý pokrok v potravinářské výrobě úzce spjat s nerovnoměrností výživy. Kapitalistická společnost se snaží vysvětlit nedostatečnou výživu širokých mas obyvatelstva různými lživými teoriemi.²⁸⁴

282 *Jak odborová organizace kontroluje závodní jídelny*, s. 8.

283 *Jak odborová organizace kontroluje závodní jídelny*, s. 8.

284 SLEZÁČEK, L – SEMERÁD, A. *Hygiena výživy*. Praha, Naše vojsko 1954, s. 5.

Ještě roku 1946 však časopis *Výživa lidu*²⁸⁵ propagoval poněkud jiná stanoviska. Za vzor v závodním stravování totiž kromě SSSR sloužila Velká Británie, kde veřejné jídelny vznikaly ve velkém počtu také za druhé světové války.²⁸⁶ Na stránkách zmíněného periodika nechyběly ani zkušenosti z USA, konkrétně se týkaly čistoty nádobí při hromadném stravování.²⁸⁷ Na anglickou tradici odkazovaly i referáty pronesené na schůzi Komise pro zásobování pracujících na začátku roku 1946.²⁸⁸

Ale záhy se měl stát jediným vzorem pouze Sovětský svaz, kde již v roce 1917 usoudili, že výroba jídel ve velkém je úspornější než „vyvařování“ doma, přičemž se ušetří pracovní síla, tepelné zdroje, suroviny a další náklady na stravování. V témže roce měla vzniknout i první závodní jídelna v Putilovském závodě v Petrohradu. Vzhledem k tomu, že tyto informace jsou uvedeny v brožurě ROH z konce padesátých let, mohla být realita trochu odlišná a některé zprávy byly bezpochyby nadsazeny dobovou propagandou.²⁸⁹ V roce 1934 na 17. sjezdu KSSS A. I. Mikojan²⁹⁰ ve svém referátu, mimo jiné, řekl: „*Podat špatný oběd, to je horší než ušít špatné šaty*

285 *Výživa lidu* začala vycházet 1. 1. 1946 a sloužila především širší veřejnosti, objevovaly se zde i odborné texty. Časopis vydávala Společnost pro racionální výživu, mezi hlavní odborníky časopisu patřili, zejména v 50. a 60. letech, prof. Vilém Hons a etnografka a publicistka Marie Úlehlová-Tilschová. Podrobně k tomu viz FRANČ, M. *Řasy, nebo knedlíky?*

286 Bez uvedení autora. Hromadné stravování v Anglii. *Výživa lidu*, roč. 1, 1946, č. 7, s. 187.

287 BAZIKOVÁ, L. Problém čistoty nádobí při hromadném stravování. In. *Výživa lidu*, roč. 1, 1946, č. 8, s. 236–238.

288 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Komise pro zásobování pracujících, k. 1, inv. j. 1/2. Záznam pro presidium ÚRO, s. 2.

289 Tamtéž, s. 6–7. Obecně se zprávy o přesném vzniku závodního stravování v SSSR liší a uvádějí údaje v rozpětí let 1917–1919.

290 Anastáz Ivanovič Mikojan (1895–1978), patřil mezi Stalinovy spolupracovníky. Od roku 1926 byl členem politbyra a Rady ministrů SSSR. Na XIX. sjezdu KSSS v roce 1952 byl Stalinem kritizován a odstraněn z vysoké politiky.

*nebo vyrobit špatné boty. Špatný oběd poškozuje zdraví dělníka. Proto máme velkou odpovědnost za práci každé jídelny!*²⁹¹ Ať již byla realita jakákoliv, je zřejmé, že v SSSR organizovaně fungovaly závodní jídelny již před druhou světovou válkou.

Při budování nového hospodářství v úvodních letech obnovy se dostalo významného místa odborům. Krátce po revolučních událostech v květnu 1945 vznikaly v rámci ÚRO komise, které měly na starost péči o pracující. Jednou z nich byla komise pro zásobování pracujících. Ta zajišťovala pokud možno pravidelné zásobování potravinami, přidělovala pracovní oděvy, obuv, jízdní kola, duše a pneumatiky. V neposlední řadě poskytovala přiděly závodním a táborovým kuchyním a spolupracovala s příslušnými ministerstvy.²⁹² Komise se dělila na dvě hlavní oddělení, přičemž jedna pečovala o závodní stravování, druhá o zásobování oblečením a obuví.²⁹³ Pracovníci komise neměli jednoduchou práci, neboť, jak sami konstatovali, bylo v „revolučních dnech“ mnoho zboží zničeno, zabaveno vojskem nebo rozkradeno civilním obyvatelstvem. Dalším logickým důsledkem válečných let byl nedostatek uhlí, proto se přistoupilo ke zvýšení mezd horníkům, kteří měli také nárok na vyšší přiděly potravin a oblečení, čímž se ovšem nedostávalo na ostatní obory.²⁹⁴ Na podzim 1945 se v tisku objevily vědomě zkreslené zprávy, které obyvatelům Československa líčily situaci mnohem růžověji.

291 GUSEV, Petr Akimovič. *Připravujeme pokrmy výborné jakosti. Zkušenosti ze sovětské závodní jídelny*. Praha, Práce 1954, s. 4–5.

292 Problematiku závodního stravování blíže zpracovala Alžběta Kratinová v dosud nepublikované studii *Aby dělník zachoval si fyzickou krásu a duševní svěžest. Závodní stravování 1938–1953*.

293 Komise v prvních poválečných dnech přebrala agendu bývalé úřadovny zmocněnce pro pracovní oděvy a obuv. Zpráva o činnosti komise pro zásobování pracujících v době od 9. května do konce prosince 1945. In: *Zásobování pracujících*, roč. 1, č. 1, s. 1.

294 Tamtéž, s. 1.

Podle konstatování odborové komise byl opak pravdou. Přiděly se dosud nedařilo zvýšit tak, jak bylo třeba. Rozdělovaly se oděvy a obuv z domácí výroby, ale také ze zásilek UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration), vypomohly i armádní sklady. Katastrofální situace zůstávala v pohraničí a zejména na Slovensku.²⁹⁵ Komise se také usnesla, že dělníci by neměli dostávat méně zboží než za protektorátu (nedělalo by to dobrý dojem), přičemž se muselo dbát na to, aby byli pokud možno stejnou měrou zásobováni pracujících všech odvětví. Pomoc organizace UNRRA v poválečném Československu sehrála velmi důležitou roli, ačkoliv později se komunisté i odboráři snažili její zásluhy všemožně zlehčovat. Správa Spojených národů pro hospodářskou pomoc a obnovu pomáhala republice na základě dohody z 26. 2. 1945, kterou uzavřela v Londýně Československá exilová vláda. Celou akci řídila mise UNRRA v Československu, v jejímž čele stál P. I. Alexandrov ze SSSR, na zdárný chod zásobování dohlížel také Československý úřad pro hospodářskou pomoc a obnovu. UNRRA pomáhala také nejvíce postiženým částem Československa a obyvatelům v největší nouzi.²⁹⁶

Potravinový systém UNRRA znamenal pro republiku, kromě pomoci, také určitou osvětu v oblasti stravování. Na stoly v domácnostech pronikly konzervy, rýže, buráková pomazánka, špagety, makarony, palmový olej (mj. dnes považovaný za škodlivý). Právě s konzervami si někdy lidé nevěděli příliš rady, proto ministerstvo výživy vydalo v roce 1946 brožuru, jak s konzervami správně zacházet a návody připravily i odbory (časopis *Zásobování pracujících*).²⁹⁷ Podporu z UNRRA dostávali také

295 Zpráva o činnosti komise pro zásobování pracujících v době od 9. května do konce prosince 1945. In: *Zásobování pracujících*, roč. 1, č. 3, s. 21.

296 PRŮCHA V. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1922*. Brno 2009, s. 118. SOMMER, K. *UNRRA a Československo*. Opava 1993, s. 41–43.

297 Rádce kuchyňských zaměstnanců. *Zásobování pracujících*, roč. 1, č. 12, s. 131–132.

navrátilci z koncentračních táborů – oblečení (často součástí americké armádní výstroje), konzervy a další potraviny s dlouhodobou spotřební lhůtou. Dodávky UNRRA do Československa skončily v roce 1947, v té době se ovšem republika opět potýkala s vážnými hospodářskými problémy způsobenými následky katastrofálního sucha. Nabízela se možnost další zahraniční pomoci – Marshallův plán byl, bohužel, jak známo, odmítnut.²⁹⁸

Odborová aktivita při ekonomické pomoci pracujícím byla nezanedbatelná. Její organizace byla svěřena jednak už zmíněné Komisi pro zásobování pracujících, jednak Komisi národohospodářské, které obě organizačně spadaly pod ÚRO. V písemné pozůstalosti obou těchto orgánů lze nalézt důležité doklady k mapování poválečné situace.²⁹⁹ Tak zjistíme, že odpovědní činitelé konstatovali, že koncem roku 1945 se zásobovací situace mírně zlepšila. Zásoby textilu ve skladech se zvětšovaly, nedostatky byly patrné u pracovní obuvi a jiných gumových výrobků. Nicméně zpráva zásobovací komise je zakončena optimisticky vyhlídkou na lepší zítřky.³⁰⁰

Na jaře roku 1947 vypukla mezi lidmi panika, obávali se totiž, že dojde k problémům se zásobováním. Nejistota a strach výrazně pomáhaly černému trhu, který v té době byl jinak již velmi oslaben, žádaná byla především mouka. Proti tzv. šmelinářům se podnikaly propagační akce na stránkách odborového tisku. „Odborářská povinnost a solidarita“ přikazovala hlídat případné černé obchodníky, nepřátele spravedlivého rozdělení sociálních statků. Šmelina se označovala za hospodářské a sociální zlo. Pracovníci ÚRO, kteří měli zásobování na starosti, se snažili mírnit obavy. „*Vážná situace ale není vůbec pohromou a nikdo z nás nemusí mít strach z hladu.*

298 SOMMER, K. *UNRRA a Československo*, s. 101–104.

299 POKORNÝ, Jiří. Národohospodářská komise ÚRO 1945–1950, *Zpravodaj Komise pro dějiny závodů*, 16–17, 1985, s. 66–78.

300 Zpráva o činnosti komise pro zásobování pracujících v době od 9. května do konce prosince 1945. *Zásobování pracujících*, roč. 1, č. 3, s. 21.

Závodní kuchyně
poštovních
zaměstnanců, 1950

*Bude jen na nás na všech, abychom se trochu uskrovnili a přísně dodržovali přidělové předpisy plánovaného hospodářství. (...) Při dobrém a spravedlivém rozdělení našeho celonárodního bochníku není třeba obav.*³⁰¹ Nicméně problémy způsobené suchem se skutečně projevily v nedostatku mléka, obilovin, krmiva pro dobytek atd. Tyto potíže přiměly Radu československých žen k emotivnímu prohlášení. „*Sucho, nelítostný zásah přírody, proti němuž malomocně se vzpírá chabá síla člověka, zmařilo naše naděje a přerušilo vzestup naší vyživovací úrovně. (...) My, ženy a matky, žádáme vás jménem svých*

301 Přehnané obavy z nedostatečného zásobování. *Věstník ROH*, roč. I, číslo 37, s. 261.

Závodní kuchyně
Čs. červeného kříže,
Praha, Václavské
nám., 1951

*děti, jménem dětí celého národa. dodejte více mléka do mlékáren, aby měly všechny děti každý den svůj hrnek mléka. Když dáváte svému děcku, nezapomeňte na sepnaté ručky městských a dělnických dětí, které taky prosí o svůj příděl.*³⁰²

Po únorovém převratu se postupně měnilo i postavení odborového hnutí, které bylo vytlačováno z veřejného politického prostoru a odkázáno převážně na péči o pracovní podmínky a odpočinek

302 Pod prohlášení se podepsaly Anežka Hodinová, Fráňa Zemínová, M. Trojanová, A. Jungwirthová a Dr. Milada Horáková. VOA ČMKOS, f. ÚRO-NHK, k. 48, inv. j. 150. Provolání Národní fronty žen a Rady čs. žen pro tisk a rozhlas.

po práci. Změnila se i náplň činnosti Národohospodářské komise, která se měla především zaměřit na všechno, co „souvisí s plněním plánu“ a zvyšování úrovně pracujících v závislosti právě na ukazatelích plnění plánu. Komise zásobovací později zaměřila svou pozornost zejména na závodní stravování.³⁰³

Revoluční odborové hnutí, jež po roce 1945 stálo v čele závodních jídelen, mělo před sebou nelehký úkol. Republika stále žila v zajetí přidělového systému³⁰⁴ a po celé sledované období navíc vážlo zásobování potravinami. Na správný chod zařízení společného stravování dohlížela největší měrou Komise pro zásobování pracujících, kromě ní ještě dále Revizní komise, důležité kroky projednávaly schůze předsednictva i sekretariátu, v neposlední řadě ministerstvo výživy.

Roku 1947 vydala Komise pro zásobování pracujících první směrnice o společném stravování pracujících s předmluvou Antonína Zápotockého. Ten pokládal závodní jídelny za perspektivní a důležité odvětví, nikoliv pouze za přechodný válečný a poválečný jev. Podnik mohl prosperovat jen tehdy, pokud vedle zabezpečení výroby dokázal svým zaměstnancům zajistit dostatek sociálních, kulturních a existenčních jistot. „*Závodní kuchyně může a musí dávat návštěvníkům více než soukromé výdělečné podniky. Závodní kuchyně jsou nezbytny. Proto je nutno organisování závodních kuchyní věnovat zvláštní pozornost. Potřebujeme je. Musí být proto řádně vedeny. Musí podporovat a poskytovat chutné, dostatečné a levné stravování.*“³⁰⁵ Směrnice stanovily povinnosti pro komisi samotnou, samozřejmě zevrubně popisovaly založení, organizaci a fungování závodní kuchyně.³⁰⁶

303 POKORNÝ, J. Národohospodářská komise ÚRO.

304 Je třeba připomenout, že např. ve Velké Británii byl přidělový systém ještě drastičtější než v poválečném Československu a trval déle.

305 *Směrnice o společném stravování pracujících*, Praha, Práce 1947, s. 3–4.

306 Tamtéž, s. 7–20.

Na sklonku téhož roku vyjádřilo vedení ÚRO souhlas se založením vyživovacích středisek (později známých jako jídelny ROH). Oproti závodním jídelnám měla tato střediska menší rozměry a sloužila zaměstnancům z malých závodů, tedy tam, kde by se provoz většího typu nevyplatil. O vyživovací střediska se starala také komise pro zásobování pracujících.³⁰⁷ Zpráva II. všeodborového sjezdu o dva roky později konstatovala, že tato střediska prosperují a podávají pestrou nabídku jídel, čímž by se mohly inspirovat i mnohé závodní jídelny.³⁰⁸

Komise pro zásobování pracujících vysílala do provozoven svoje inspektory, kteří po kontrole místa sepisovali revizní zprávu. Zaměřovali se především na hospodaření kuchyně, čistotu a skladování potravin. Počátkem roku 1947 dorazila komise do jídelny ROH sídlící v pražské ulici Na Perštýně. Shledala, že stravovací výbor, který působil při každé jídelně a skládal se ze zaměstnanců daného podniku (v tomto případě ROH), svou práci vykonával ledabyle. Nekontroloval dostatečně skladbu jídelního lístku a nezprostředkoval dobře kontakt mezi strážníky a vedoucím jídelny. Vedoucí jídelny byl od doby svého jmenování veden jako nemocný a svou funkci nezastával, navíc neměl potřebný kurz, který pro tyto účely vypisovalo ROH. Nesrovnalosti vykazovalo také účetnictví, číšníci mající na starosti nápoje prodávali pivo na svůj účet a až do příchodu komise o 10 % draž, než byla cena stanovená pro závodní jídelny.³⁰⁹

O mnoho lépe nedopadla kontrola ani v ostravské závodní kuchyni. Nesouhlasily především účetní záznamy vedené v Ostravě oproti záznamům v Praze, jež se vedly na základě účetních dokladů.³¹⁰

307 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Sekretariát, k. 3, inv. j. 105. Zřízení vyživovacích středisek, s. 3-4.

308 *Protokol II. všeodborového sjezdu 11.-15. prosince 1949*. Praha. ÚRO 1949, s. 251.

309 VOA ČMKOS, f. Revizní komise, k. 2A, inv. j. 20/47. Revizní zpráva z jídelny ÚRO – Perštýn 11 z 13. února 1947, s. 1-9.

310 VOA ČMKOS, f. Revizní komise, k. 3B, inv. j. 14/49. Revizní zpráva ze závodní kuchyně 500 – Modrá hvězda z 21.-22. dubna 1949, s. 1-4.

Rozvoj závodního stravování pokračoval po únoru 1948 tím spíše, že došlo k druhé etapě znárodnění průmyslových i jiných podniků,³¹¹ jídelny byly zahrnuty do prvního pětiletého plánu (ještě předtím byly součástí dvouletého plánu). Podle něj měly závodní, ale i školní jídelny rozšiřovat svou síť, vláda slibovala lepší jakost a dostupnost potravin jako mléka, tuků, vepřového masa, sýrů a bílého pečiva.³¹² Závodnímu stravování věnovalo velkou pozornost i listopadové vydání *Výživy lidu*. Vilém Hons ve svém příspěvku hovořil o zdravotním posláni závodního stravování³¹³, Marie Úlehlová-Tilschová chválila obrovské jídelny, jež fungovaly na území SSSR a kde denně jedna kuchyně údajně dovedla uvařit 16 000 obědů a 60 000 dalších teplých jídel!³¹⁴

Zároveň vyvstaly první problémy, způsobené nedostatkem závodních jídelen. Situace byla označena jako kritická a zabývalo se jí vedení ÚRO. Jako řešení připadal v úvahu pronájem několika restaurací, konkrétně se jednalo o hostince U sv. Havla a U Bumbříčků³¹⁵ v Praze. Funkcionáři apelovali na důslednou výstavbu již zmíněných vyživovacích středisek, protože se oproti plánu opožďovala. V hlavním městě tehdy fungovalo na 500 závodních jídelen, kde se stravovalo asi 95 000 zaměstnanců. Celková bilance kuchyní v Československu činila 3000 provozoven, jejichž

311 *Jak odborová organizace kontroluje závodní jídelny*, s. 9.

312 Zákon o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje Československé republiky (zákon o pětiletém plánu). Dostupné on-line z <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=1948&typeLaw=zakon&what=Rok&stranka=3>.

313 HONS, V. Zdravotní posláni závodního stravování. *Výživa lidu*, roč. 3, 1948, č. 11, s. 251-253.

314 ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie. Továrny-kuchyně v SSSR. *Výživa lidu*, roč. 3, 1948, č. 11, s. 255-260.

315 V této provozovně fungovala od 1. prosince 1948 první dietní jídelna ROH, přičemž tento druh veřejného stravování měl být nadále nevýdělečný podnik. Na založení veřejného dietního stravování měl velkou zásluhu i doc. MUDr. Josef Mašek – od roku 1951 ředitel Ústavu pro výzkum výživy lidu. Blíže k němu viz FRANC, M. *Řasy, nebo knedlíky?*, s. 17.

služby využívalo asi 600 000 strážníků. Mnoho jídelen údajně muselo další zákazníky odmítat, před ostatními stály dlouhé fronty.³¹⁶ O moc lepší situace nepanovala ani na Slovensku, kde byl ještě v roce 1950 zoufalý nedostatek stravovacích středisek. Vedení ÚRO na toto téma dlouze debatovalo, o čemž svědčí dochované záznamy diskuse. Emil Vojanec³¹⁷ považoval výstavbu dalších jídelen na Slovensku za nepříliš šťastné řešení, protože se jednalo o sektor spadající mimo působnost ÚRO. Předseda František Zupka poukazyval také na to, že se s budováním závodního stravování začalo příliš pozdě a nachází se stále ve fázi výstavby. Zároveň řešil problém tzv. dorosteneckých jídelen, které na mnohých místech krachovaly a ÚRO musela několik z nich převzít do své správy.³¹⁸

Objevovaly se však návrhy, s nimiž jsme se setkali již v protektorátních opatřeních. Ministr Gustav Kliment „přišel s podnětem“, aby všechny větší národní podniky pro potřeby závodního stravování chovaly vepře. Ironií osudu byl jako další bod jednání řešen pohřeb Edvarda Beneše,³¹⁹ což snad přesně ilustruje necitelný přístup tehdejší garnitury. Podle nové vyhlášky se závodním kuchyním povolilo užívat „masa a sádla“ z poražených vepřů,

316 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Předsednictvo, k. 4, inv. j. 68. Schůze představenstva ÚRO konané 6. října 1948, s. 5.

317 Emil Vojanec (5. ledna 1899 Blansko – 27. května 1971 Praha) byl od roku 1934 zaměstnanec křesťanské odborové centrály v Brně, za německé okupace členem NOÚZ a člen ilegální odbojové organizace na Vyškovsku. Po osvobození byl člen představenstva ÚRO, v letech 1945–1946 byl poslancem Prozatímního Národního shromáždění za Československou stranu lidovou, respektive za Ústřední radu odborů. V roce 1956 vyvolal debatu s Antonínem Zápotockým za zmírnění proticírkevních opatření proti vysoké církevní hierarchii z počátku 50. let. O rok později se stal obětí vnitrostranické čistky, kterou proti němu nasměroval Josef Plojhar. ÚRO-kartotéka osob.

318 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Předsednictvo, k. 6, inv. j. 101/2/1. *Usnesení ze schůze konané 20. dubna 1950*, s. 12/1–12/2.

319 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Sekretariát, k. 4, inv. j. 144. *Chov vepřů při závodních kuchyních*, s. 5.

kteří se chovali pro tyto účely. V takovém případě se nemusely odevzdávat ústřížky (potravinové lístky) na maso a tuky. Komise pro zásobování pracujících zároveň jednala s ministryní Jankovcovou³²⁰ o zvýšení přidělu masa pro závodní kuchyně. Od konce druhé světové války se ÚRO snažila ukotvit nařízení a doporučení o závodních jídelnách do uceleného zákona. Je však příznačné, že kvůli různým administrativním průtahům zákon spatřil světlo světa až v roce 1960.

Rok 1949 znamenal uvolnění některých základních druhů potravin pro potřeby tzv. volného trhu – chleba, brambor, mouky, pečiva a těstovin. Tyto poživatiny byly vyňaty z lístkového systému, ovšem nikoliv na dlouho. Zatím se o změnách nadšeně referovalo na stránkách časopisu *Odborář*. „*Zakrojit nožem do pecny vonícího chleba a už se neptat, zda vystačíme s lístky, jaká je v tom radost, jaké zadostiučinění, že naše námaha přináší dobré výsledky. (...) Znášobíme bez dřiny své síly a v blízké budoucnosti bude všechno volné.* Autor článku Josef Keclík se neopomněl vysmívat kapitalistickému západu. *Máme po Sovětském svazu nejlacinější chléb na celém světě. Všechny ty Atlantické pakty, Trumanova doktrína, Marshallův plán, devalvace britské libry (...) odhlasované bez účasti lidu v kapitalistických státech a jejich satelitech, neuměly nejen snížit cenu chleba, (...) ale čím dál více rostou řady těch, pro které se chleba stává něčím nedostupným.*“³²¹

O rok později, v roce 1950, vedení ÚRO projednávalo nové zásady společného stravování, zejména odstranění tzv. rovnostářství. Komise pro zásobování pracujících jakožto revident závodního stravování povolovala zřídit jídelnu tam, kde bylo minimálně

320 Ing. Ludmila Jankovcová (8. srpna 1897 Kutná Hora – 5. září 1990 Praha) se jako první žena v ČSR stala členkou vlády. V letech 1947–1948 ministryně průmyslu, v roce 1948 ministryně výživy. Po roce 1968 se stala osobou politicky pronásledovanou, později podepsala Chartu 77.

321 KECLÍK, J. Volný chléb – další vítězství naší práce. In. *Odborář*, roč. 2, 1949, č. 40, s. 1245–1246.

padesát strávníků. Příspěvek zaměstnavatele na společné stravování se poskytoval až do výše 50 % ceny oběda a zaměstnanci veřejné správy kupříkladu dostávali příspěvek 6 Kčs. „*Jelikož poskytování příspěvku na společné stravování v dosavadní formě není v souladu s rozvojem socialistického hospodářství, je třeba stanovit nové zásady a podmínky.*“³²² Inovativní přístup spočíval především ve zřizování stravovacích míst podle potřeby, nebyl tedy nijak omezen počet „jedlíků“, provoz takového zařízení však musel být rentabilní. Menší závody mohly vytvořit jednu jídelnu, kde by se stravovali zaměstnanci z několika podniků. Výše příspěvku na oběd nesměla přesáhnout 30 %, výjimečně 40 % (tedy asi 4,20 Kčs nebo 5,60 Kčs na jeden oběd), zaměstnanci hradili ze svého náklady na spotřebované potraviny a jiné doplňky potřebné k přípravě jídel.³²³

Pokud mezi lidmi panovalo nadšení z uvolnění některých potravin, radost, či chceme-li, úleva, neměla dlouhého trvání. Rok 1951 byl v porovnání s tím předcházejícím jednoznačně horší, především z hlediska zásobování. Již koncem února došlo k znovuzavedení lístků na chleba, pečivo, mouku a těstoviny. Nadcházející potíže ostatně předznamenal i novoroční projev Klementa Gottwalda, v němž obvinil zemědělce ze zkrmování obilí a kritizoval vzrůst prodeje chleba a mouky. (Poukazování na špatný stav výroby potravin byl dle všeho i jedním z agitačních momentů pro združstevňování.) Návrat lístků neodvrátila ani mohutná propagandistická kampaň, již řešilo i vedení ÚRO.³²⁴ Problémy se přirozeně dotkly i závodních jídelen. 10. ledna odborový sekretariát projednával zavedení nových opatření v zásobování moukou a pečivem. Závodním jídelnám byl snížen odběr mouky z 340 vagonů na 240 vagonů (levnější mouky), přičemž rozdíl byl kryt dodávkou brambor. Mouku kuchyně odebíraly

v poměru $\frac{3}{4}$ kvalitnější, dražší a $\frac{1}{4}$ méně kvalitnější, cena obědů v žádném případě nesměla vzrůst.³²⁵ Nový systém se dotkl i stravování v rekreačních střediscích ROH. Jídelniček se na dovolené pracujících rozšířil například o luštěniny a kapustu, tyto potraviny se učili kuchaři připravovat na speciálních kurzech v Maďarsku, k snídani se pak podávaly menší rohlíky (150 g místo 220 g).

Předsednictvo ÚRO se sešlo k poradě 18. ledna a o situaci dlouze diskutovalo, z čehož se dochovala řada, řekněme, kuriózních závěrů a řešení. Do Československa se údajně dováželo větší množství obilí ze Sovětského svazu než v „kritickém roce 1947“, kdy nás Sověti zachránili „před smrtí hladem“.³²⁶ V jídelnách došlo v rámci úsporných opatření k omezení výdeje knedlíků, k dostání byly pouze dvakrát týdně, namísto toho se strávníci dočkali většího přidělu brambor. Emil Vojanec ve svém referátu mimo jiné uvedl: „*Budou se vařit jídla na výběr a na talíř se nebude dávat víc než tři plátky knedlíků. Knedlík, který na talíři zbude, když už je namočený do omáčky, je znehodnocen a nedá se více upotřebit.*“³²⁷ Zdeněk Valouch³²⁸ přispěl s analýzou plýtvání kořením, podle něj totiž hospodyně zbytečně mrhají penězi, když se jim vanilkový cukr vysype při vaření ze sáčku. Plynně pak přešel k dalším „zajímavým“ bodům: „*Když se jednalo o to, dát hodinky do prodeje za tuto cenu, řeklo se. Je to sovětské zboží, je to drahé, to bude moc! A slyšeli jste: šedesát tisíc. A ještě v této*

325 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Sekretariát, k. 15, inv. j. 409. *Zavádění nových opatření v zásobování moukou a pečivem*, s. 1–2.

326 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Předsednictvo, k. 8, inv. j. 118/1. *Nová opatření v zásobování moukou a pečivem*, s. 3.

327 Tamtéž, s. 3.

328 Zdeněk Valouch (27. května 1918 Pateřín – ?) již jako učeň se stal členem Rudých odborů a Komsomolu, za okupace byl členem ilegálního vedení kováků jinonického Waltrovce, za tuto činnost byl vězněn v Terezíně. Po válce se stal okresním tajemníkem KSČ v Praze 16, byl členem ÚV KSČ. Byl zvolen do předsednictva a sekretariátu ÚRO. VOA ČMKOS, kartotéka odborářů, nestránkováno.

322 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Sekretariát, k. 14, inv. j. 402. *Nové zásady společného stravování pracujících a odstranění rovnostářství*, s. 1.

323 Tamtéž, s. 1–3.

324 FRANC, M. *Řasy, nebo knedlíky?*, s. 21–22.

souvislosti – banány a burské oříšky. To byl problém, jako bychom bez banánů nemohli být. Věc stojí tak. Kdybychom nemuseli ty banány vzít, tak nás to ani nenapadlo, tabat je do republiky. Ale byli jsme nuceni vzít těch 22 tun. Představte si to! 22 tun banánů na celou Československou republiku! (...) Někdy naši soudruzi rozpačitě nebo apaticky stojí a poslouchají, jak se reakční propaganda rozvíjí. Máme typické klepny, které říkají: ‚Burské oříšky, co jich bylo, před každým krámem jich stál pytel, bylo jich dost, každý si je mohl koupit!‘³²⁹ Já myslím, soudruzi, nepodléhat takovéto propagandě!‘³³⁰

Ještě zajímavěji otevřel diskusi odborář Havelka, jenž začal svůj referát následujícími slovy: „Soudruzi, já zrovna koření neholduji, poněvadž mám jenom jednu ledvinu a čtvrt žaludku.“³³¹ Výše uvedené citace jsme zařadili nikoliv pro pobavení, ale zejména jako doklad toho, jak funkcionáři při řešení problému zásobování moukou mluvili hezky „k věci“. Výsledkem těchto debat byla další propagační kampaň, jež měla podporovat hospodaření s chlebem, moukou a pečivem. Do kampaně se zapojily významné složky ROH, zejména rozhlas a odborářský tisk agitující pod heslem: *Každý dělník i zaměstnanec dobrým hospodářem!*, ÚV KSČ při této příležitosti vydal brožurku s výmluvným názvem: *Říkáme lidem pravdu*. Závodní jídelny se účastnily soutěže v šetření moučnými výrobky.³³²

329 Na burské oříšky zavzpomínal o čtyři roky dříve např. J. Švestka v časopisu *Výživa lidu*. Popsal situaci před druhou světovou válkou, kdy bylo oříšků značné množství, a povzdechl si nad nedostatkem tuků, způsobeným nejen zničením plantáží válečnými boji. ŠVESTKA, J. VI. Naše vyhlídky na burské oříšky. In. *Výživa lidu*, roč. 2, č. 9/1947, s. 294–296.

330 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Předsednictvo, k. 8, inv. j. 118/1. Nová opatření v zásobování moukou a pečivem, s. 3.

331 Tamtéž, s. 1.

332 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Sekretariát, k. 15, inv. j. 140. Plán propagační a agitační kampaně k novým opatřením ve spotřebě mouky, chleba a pečiva, s. 1–4. Nešlo o jediné klání v oblasti závodního stravování. Soutěžilo se také o nejlepší a nejzornější jídelnu.

V dubnu 1951 došlo k prvnímu významnému „dělení“ v sektoru jídelen. Vyživovací střediska (jídelny ROH) se s účinností od 1. dubna 1951 odloučily a vytvořily účelové zařízení ROH s vlastní Ústřední správou jídelen ROH, nespadaly tedy do působnosti Ústřední komise pro zásobování pracujících. Novým zmocněncem pro jídelny ROH se stal Emil Vojanec. Jídelny ROH byly spojeny s restauračním provozem, a dokonce poskytovaly i „cizinecké ubytování“.³³³

O měsíc později se ÚRO zabývala otázkou platů, přesněji řečeno návrhem vyhlášky o úpravě mzdových poměrů. Týkala se číšníků, kuchařů a ostatních provozních zaměstnanců nejen v jídelnách, ale i v kavárnách, vinárnách, bufetech atd., v rekreačních a lázeňských objektech či ošetrovacích ústavech. Na návrhu vyhlášky spolupracovaly zainteresované svazy, ministerstvo vnitřního obchodu a ministerstvo práce a sociální péče. Nové návrhy mzdy se počítaly ze základního platu včetně 15 % výkonové složky a náhrady za naturální požitky ve výši 600 Kčs měsíčně. Mzdová křivka platila pro všechny zaměstnance s výjimkou kuchařů, ti se rozlišovali podle kvalifikace. Naturální požitky zahrnovaly především poskytování bytu a stravy zdarma, které před úpravou tvořily součást platu až 90 % zaměstnanců. Nové mzdové poměry zahrnovaly povinnost stravování v podniku za náhradu, především u obsluhujících zaměstnanců a pracovníků kuchyně, jako náhradu za naturální požitky dostávali 300 Kčs měsíčně. Lidé, kteří při své práci využívali znalost cizích jazyků, měli nárok na měsíční příplatek ve výši 200 Kčs. Jen pro ilustraci ještě uvádíme platy kuchařů v uvedeném období: v první, nejnižší platové třídě činila mzda 1900–2100 Kčs, v desáté, nejvyšší pak 5300–5850 Kčs měsíčně.³³⁴

333 VOA ČKOS, f. ÚRO-Sekretariát, k. 28, inv. j. 525. Jídelny ROH – předání socialistickému pohostinskému sektoru, s. 1.

334 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Sekretariát, k. 17, inv. j. 425. Návrh vyhlášky o úpravě cizích poměrů, s. 1–4.

Závodní kuchyně školy ROH Sadská, 1953

Závodní kuchyně, Železářny Kunčice, 1953

Závodní kuchyně ve škole ROH Měšice, 1953

Společně s rostoucími cenami potravin přirozeně stoupala i cena obědů v závodních jídelnách. Protože ROH chtělo zachovat „dostatečnou a chutnou stravu“, platili zaměstnanci podniků místo 15 Kčs za oběd 18 Kčs, v jídelnách ROH 15 Kčs (místo původních 14 Kčs). Příspěvek zaměstnavatele se nezvyšoval.³³⁵

Na sklonku roku 1952 se otevřela možnost vytvoření jednotného socialistického pohostinství pod hlavní správou ministerstva vnitřního obchodu, do něhož by spadaly komunální pohostinské podniky, tak i československé hotelové a restaurační podniky. Hospodářská činnost spojená s provozem jídelen ROH nepatřila do činnosti jednotného ROH, a protože přechodná potřeba provozu jídelen už nebyla nutná, navrhl sekretariát ÚRO, aby

byly jídelny ROH převedeny do jednotného sektoru socialistického pohostinství.³³⁶ Jedním z hlavních témat řešených na sklonku roku a počátkem období následujícího byla výše příspěvku zaměstnavatele na cenu oběda. Po dlouhém dohadování konečná částka činila 3 Kčs (schválena ÚRO 4. března 1953).³³⁷

Na přelomu května a června došlo v Československu k mimořádné události. K 31. květnu byl zrušen přidělový systém, ovšem stalo se tak současně se zavedením nechvalně proslulé měnové reformy. Tato krádež byla tím zjevnější, že členové KSČ mnohdy dostali lepší kurz než „obyčejní“ lidé, a ačkoliv vláda uvolnila potraviny pro volný trh, nedostatky v zásobování tím nevyřešila. V oblasti závodního stravování došlo v následujícím období

335 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Sekretariát, k. 19, inv. j. 441. *Zvýšení cen obědů v jídelnách ROH*, nestránkováno.

336 Jednalo se o 47 jídelen ROH. VOA ČMKOS, f. ÚRO-Sekretariát, k. 28, inv. j. 525. *Jídelny ROH – předání socialistickému sektoru*, s. 1-2.

337 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Sekretariát, k. 31, inv. j. 540. Bez bližšího označení.

Kuchař pionýrského tábora při Krajské odborové radě Praha, 1954

Výzdoba závodní jídelny v Nymburku v 50. letech

k několika zásadním změnám, z nichž nejdůležitější bylo předání většiny jídelen do správy podniků státního obchodu.³³⁸ Posléze některé jídelny řídil svaz spotřebních družstev. Za provoz jídelen tedy již neodpovídal konkrétní závod a rozvržení bylo následující. 65 % jídelen spadalo pod Restaurace a jídelny (RaJ), 12 % pod spotřební družstva a 23 % pod státní statky a strojně traktorové stanice.³³⁹

Zcela zásadní součástí nejen společného stravování byl bezpochyby jídelní lístek, na jehož sestavení se podíleli členové Komise pro zásobování pracujících a lidé ze stravovacího výboru. Dobové brožury a směrnice přinášely podrobný návod, jak k tomuto problému přistupovat. Jídelní lístek se v ideálním případě připravoval týden předem. Pokud se sestavoval ze dne na den, nedodržovaly

³³⁸ V roce 1955.

³³⁹ *Jak odborová organizace kontroluje závodní jídelny*, s. 8–9.

se zásady správné výživy a strážníci nebyli spokojeni. V součinnosti s kuchařem, popřípadě i závodním lékařem se do výběru dostala jídla především jednoduchá, ekonomicky výhodná, splňující dobová kritéria správného stravování.³⁴⁰ Jídelna připravovala libovolný počet jídel, nejméně však dva druhy, z toho jeden pokrm měl být bezmasý. Strážníci mohli vznášet ke složení jídel připomínky.³⁴¹ V jídelně ROH v Praze se v květnu 1951 podávaly následující obědy: hrachová polévka, vepřová pečeně, brambory, hlávkový salát, nebo vepřové maso na paprice s nudlemi, či bublanina a čaj. O deset dní později pak nudlová polévka, roštěná

³⁴⁰ Jídelníčky se mohly lišit dle typu zaměstnání. Dochovaly se rozvrhy jídel pro lehkce, těžce a velmi těžce pracující, nezapomínalo se ani na těhotné a kojící ženy. VOA ČMKOS, f. ÚRO-Komise pro zásobování pracujících, k. 2, inv. j. 6/2. Jídelní lístky z roku 1950, nestránkováno.

³⁴¹ *Jak odborová organizace kontroluje závodní jídelny*, s. 43–49.

s bramborem, rajska pečeně s knedlíkem, nebo dukátové buchtičky a káva.³⁴² Kuchařské předpisy uvedené v periodiku *Výživa a zásobování pracujících* doporučovaly připravovat následující pokrmy: křenovou omáčku, krupoto se švestkami, námořnickou polévku (z bílých fazolí, uzeného masa, zeleniny a kolínek) či řezy z lístkového těsta.³⁴³

Jaké vlastně byly tehdejší nároky na vyváženou a zdravou stravu? V roce 1951 zahájil v Praze provoz Ústav pro výzkum výživy lidu, který byl zřízen podle sovětského vzoru a jehož prvním a zároveň i jediným ředitelem se stal lékař Josef Mašek, který patřil mezi nejvýznačnější osobnosti v oblasti vědy o výživě, především v 50. a 60. letech.³⁴⁴ Mašek byl rovněž autorem předmluvy v brožurce *Dietní jídelny – jejich organisace, provoz a léčebný úkol*,³⁴⁵ kterou vydalo v roce 1954 Státní zdravotnické nakladatelství. Dietní jídelny, odvolávající se na svůj vzor rovněž v SSSR, fungovaly v Československu od roku 1948 jako běžná zařízení veřejného stravování. Na složení jídel v dietních zařízeních dohlížel lékař nebo dietní sestra a v ideálním případě fungovaly v provozu odděleném od běžných stravovacích úseků.³⁴⁶ V SSSR tuto stránku věci řešili údajně ještě pečlivěji, dietní sestra údajně napřed provedla rozbor žaludečních šťáv nemocného, teprve poté určila druh diety. Otázkou ovšem zůstává, zda tomu tak skutečně

342 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Sekretariát, k. 19, inv. j. 441. Zvýšení cen obědů společného stravování v jídelnách ROH, nestránkováno.

343 Kuchařské předpisy (bez uvedení autora). In. *Výživa a zásobování pracujících*, roč. 5, 1950, č. 2, s. 23.

344 Blíže k problematice názorů odborníků na výživu podává vyčerpávající informace Martin Franc v citované publikaci. FRANC, M. *Řasy, nebo knedlíky?*, s. 17.

345 DOBERSKÝ, Přemysl. *Dietní jídelny, jejich organisace, provoz a léčebný úkol*. Praha, Státní zdravotnické nakladatelství 1954.

346 V 50. letech se v dietních střediscích připravovala jídla pro zaměstnance s chorobami žaludku nebo žlučníku, dále se vařila jídla pro neslanou dietu a pokrmy vhodné pro diabetiky. VOA ČMKOS, f. ÚRO-Komise pro zásobování pracujících, k. 2, inv. j. 6/2. Směrnice pro společné stravování v závodních jídelnách 1950, s. 19.

bylo. „V kuchyni jsme pro dietní oddělení určili zvláštní koutek. Má zvláštní stůl, skříň, nádobí, své místo na sporáku. Pokrmy připravuje soudružka Gromovová, která absolvovala kurs dietního vaření. Je samozřejmé, že jí poskytují všechny potraviny, které potřebuje pro přípravu dietní stravy.“³⁴⁷

V našich končinách byly, z hlediska vyvážené stravy, snad nejvíce pranýřovány knedlíky, které, kromě jiného, patřily k „nejzřetelnějším symbolům českého maloměšťáctví“. V závodních jídelnách tato příloha vítězila na celé čáře, zejména proto, že jejich příprava byla celkem jednoduchá, na rozdíl od brambor, jednoznačně zdravější potraviny. Později se dokonce uvažovalo o průmyslovém loupání brambor.³⁴⁸ Knedlíky pranýřovala ve svém pojednání i Marie Úlehlová-Tilschová. Odvolávala se dokonce na Mistra Jana Husa a uváděla příklady „zneužívání“ knedlíků nejen ve společném stravování. „Avšak ani vidu ani slechu po rozmanitosti, všude jako bujný plevel se rozmohly a dále se množí knedlíky a zase knedlíky. Knedlíky k obědu i k večeři, div ne k snídani, knedlíky v pátek i ve svátek, knedlíky za příkrm i jako hlavní pokrm, knedlíky čerstvé i ohříváné, prostě záplava knedlíků, takže se je naučíme nejen skloňovat ve všech pádech, ale můžeme i časovat sloveso knedlíkovati jak v čísle jednotném pro domácnosti, tak v čísle množném pro závodní jídelny.“³⁴⁹ Jak jsme uvedli na předcházejících stránkách, knedlíků se podávalo o něco méně v době šetření moukou, kdy se do jídelničky zařazovaly ve větší

347 GUSEV, P. A. *Připravujeme pokrmy výborné jakosti*, s. 32. Tato brožura zachycuje zkušenosti vedoucího jídelny v Sovětském svazu. Kromě různých, z dnešního pohledu značně obskurních rad a doporučení jde o celkem zajímavou sbírku receptů. Nápady a doporučení ze SSSR se objevovaly také v časopisu Odborář. Viz např. MAREDA, L. Učíme se zkušenostmi sovětských odborů – závodní jídelna. In. *Odborář*, roč. 6, 1953, č. 24, s. 1083–1085.

348 FRANC, M. *Řasy, nebo knedlíky?*, s. 40–43.

349 ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, A. M. Knedlíkujeme, knedlíkujete, knedlíkují. In. *Výživa a zásobování pracujících*, roč. 6, 1951, č. 2, s. 15–16.

míře luštěnin. Závodní stravování mělo jít příkladem a naučit českého strávnicka jíst nejenom hodně, nýbrž také zdravě, což se v neposlední řadě týkalo i konzumace zeleniny.³⁵⁰ Obecně lze říci, že ještě vlastně po celá padesátá léta složení jídel ve veřejném stravování vycházelo spíše z meziválečných norem, nabízel se jídla z tradičně pojímané národní kuchyně z období před druhou světovou válkou. Obrat nastal v letech šedesátých, kdy se objevily recepty ze skopového, vepřového a mletého masa inspirované např. balkánskou kuchyní.³⁵¹ A někdy na přelomu padesátých a šedesátých let vpadla do závodních kuchyní, ale i restaurací všeho druhu novinka (populární i proklínaná až do naší současnosti) – smažený sýr.

Na stránkách časopisu *Odborář* se strávnicki vyjadřovali pochvalně, s díky za možnost využívat závodní jídelny, přirozeně se objevily i námitky, stížnosti a různá doporučení. Týkala se složení stravy, obsluhy či obecně provozu. Karla Pfeiferová³⁵², toho času předsedkyně Svazu zaměstnanců v textilním a kožedělném průmyslu, napsala: „Je málo dbáno o to, aby jídlo bylo chutné, a proto upravené, neplánují se kombinace a střídání jídel, zato se pracujícím téměř denně podávají knedlíky s omáčkou přesto, že v této době jsou nové brambory a zelí. (...) Dělníkům se zvedá žaludek, když si na knedlíky s omáčkou, která nemá chuť, jen vzpomenu. (...) Naproti tomu jsem byla v jídelně jednoho závodu, kde podávali květákovou polévku, karbanátek s bramborem a k tomu salát ze zelí.“³⁵³

350 FRANC, M. *Řasy, nebo knedlíky?*, s. 40.

351 FRANC, M. Z kuchyně přátel. Česká společnost a kulturní transfer z gastronomií SSSR a zemí sovětského bloku (1948–1989). In. *Soudobé dějiny*, roč. 17, 2010, č. 3, s. 324.

352 Karla Pfeiferová (23. března 1886 Vysoké nad Jizerou – 25. prosince 1969 Praha) jako textilní dělnice pracovala dlouhá léta v Mauthnerově tkalcovně v Tanvaldu. Byla zakládající členka KSČ, za války působila v odboji. V letech 1948–1954 politicky činná v Národním shromáždění, do roku 1951 členka ÚV KSČ.

353 PFEIFEROVÁ, K. Ani závodní kuchyně nesmí vyrábět zmetky. In. *Odborář*, roč. 3, 1950, č. 31, s. 1057.

V letních měsících byla otištěna doporučení ke skladování a podávání potravin v horkých dnech. Jiří Kašpar, mimo jiné autor příručky o závodních jídelnách, doporučoval, aby komise pro zásobování pracujících kontrolovala především dobu, po kterou suroviny čekají na zpracování. V létě se neměly podávat bramborové saláty, majonéza měla být z jídelníčku vypuštěna. Zakazoval zpracování zbytků masa do sekaných, haší, jaternic a jelit, to vše s ohledem na možnost nákazy salmonelózou a otravy z jídla.³⁵⁴

Odbory hrály důležitou roli v závodním stravování i tehdy, kdy už jídelny nespádaly do jejich přímé kompetence – jednak se bezprostředně podílely na spolufinancování a poskytovaly zaměstnancům příplatky, jejichž výše se odvíjela od ceny nákladů, jednak měly dbát na správnou výživu i dodržování hygienických zásad. Např. v roce 1958, když docházelo k centralizaci výroby pokrmů a jejich distribuci do menších stravovacích zařízení, spolupracovala ÚRO s ministerstvem zdravotnictví při vydávání pokynů k „*hygienickým a protiepidemickým podmínkám pro centralizaci výroby jídel v závodních jídelnách*“. Tyto pokyny stanovily kromě jiného, že hotové pokrmy se musí ke strávnickům dostat nejdéle tři hodiny po jejich vyrobění a centrální kuchyně se musí nalézat ve vzdálenosti ne větší, než je 10 kilometrů.³⁵⁵

V roce 1960 začalo předsednictvo vlády projednávat převod většiny závodních jídel z resortu Restaurací a jídelen do péče výrobních podniků a příslušných organizací ROH (stalo se tak na základě usnesení ÚV KSČ ze dne 8. dubna 1960) a rozhodlo o jeho realizaci 27. června tohoto roku, zároveň se projednávalo i začleňování závodních jídel ministerstva zemědělství do družstevního pohostinství.³⁵⁶ O rok později vypracovalo ministerstvo

354 KAŠPAR, J. Kontrola závodního stravování v letním období. In. *Odborář*, roč. 4, 1951, č. 30, s. 1037–1038.

355 VOA ČMKOS, f. ÚRO–Sociální komise, k. 119, inv. j. 132/4 (1958).

356 Tamtéž (1960).

vnitřního obchodu a zaslalo ÚRO ke schválení Návrh koncepce rozvoje veřejného stravování do roku 1980. Jako všechny prognostické vize nepostrádá ani tato ze zpětného pohledu některé komické rysy a mohla by být varováním pro dlouhodobá plánování a ujistování jejich tvůrců, že jejich pohled do budoucnosti je jediný správný a reálný. Tak třeba nepočítá vůbec s inflací (ta se nehodila do koncepce socialistického hospodářství, nejpozději do roku 1965 mělo dojít ke zkrácení pracovního týdne na 5 dnů.³⁵⁷ Ačkoliv tento projekt deklaruje rozvoj pracovních sil a zvyšování národního důchodu, pokud uvádí hodnotu nákladů, uvažuje de facto v hodnotách roku 1960. V dokumentu se dále uvádí, že se v roce 1960 stravuje v závodních jídelnách jen 23 % pracovníků celého národního hospodářství, v roce 1980 se počítá se 100% účastí zaměstnanců na závodním stravování, protože v té době budou už odstraněny všechny nedostatky, především v kvalitě a struktuře jídel. Kromě toho elaborát předpokládá v roce 1980 už bezmála přechod ke komunismu, protože alespoň jedno jídlo bude pracujícím poskytováno zdarma a zabezpečí alespoň jednu třetinu denní kalorické spotřeby! Jaké bylo stanovisko ÚRO, se nám bohužel nepodařilo zjistit, ale odpověď na ministerstvo byla vypravena 30. října 1961, schválil ji soudruh Dušek a podepsal soudruh Schreiber.³⁵⁸ Vedle toho se pro děti, ale hlavně těžce pracující (horníky, hutníky) měly zajišťovat i přesnídávky, případně také odpolední svačiny a pamatovalo se samozřejmě také na pracující v odpoledních a nočních směnách. Z roku 1962 se dochoval obsáhlý spis zasláný ÚRO kanceláři Národního shromáždění ČSSR (signovaný opět výše zmíněnými soudruhy) s připomínkami k průzkumu úrovně výživy obyvatelstva, kde se velká pozornost věnuje závodním jídelnám a ÚRO

357 Přitom až v roce 1968 byly uzákoněny jen 2 volné soboty v měsíci a později bývalo „dobrým zvykem“ volné dny napracovávat.

358 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Sociální komise, k. 119, inv. j.132/4 (1961).

Příprava pokrmů v závodní jídelně v Klánovicích (vlevo)

Vaření těstovin (vpravo)

Kolektiv pracovníků závodní jídelny při škole ROH

žádá především hlubší upřesnění společného stravování v JZD, stravování dětí a mládeže. Tento spis zdůrazňuje, že všechny další průzkumy mají průběžně sledovat biologickou hodnotu jídla. kolikrát týdně se podává maso, zda nepřevládají při jeho úpravě jen omáčky, jaká je hodnota tuků, uhlohydrátů – kontrolovat střídání brambor, rýže a knedlíků jako příloh, kolik zeleniny strávnicki dostávají a jaká je celková kalorická hodnota.³⁵⁹

359 Tamtéž (1962).

Sklad potravin
v blíže neurčené
závodní jídelně,
60. léta 20. století

Převod jídelen na závody a do kompetence ROH se neobešel bez problémů a zaměstnával komise ÚRO ještě v roce 1962. Bylo nutné nejen navýšit mzdové prostředky, ale také zajistit kvalifikovaný personál a získávat také učňovský dorost pro práci ve stravovacích zařízeních (jídelnách a kantýnách). Dále bylo zapotřebí „zavést nové spotřební materiállové normy, jim odpovídající finanční limity a to tak, aby odpovídaly potřebám a požadavkům pracujících“.³⁶⁰ Zlepšení závodního stravování se mělo odehrávat v souladu usnesením XI. sjezdu KSČ, který „vytýčil zvýšit životní

360 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Sociální komise, k.120, inv. j. 130/7. Zpráva o převodu závodních jídelen a o situaci v převedených závodních jídelnách.

úroveň obyvatelstva během 3. pětiletky o 30 %“.³⁶¹ Jak nyní víme, k ničemu takovému nedošlo, naopak se v polovině šedesátých let začalo rodit reformní hnutí.

Jedním z dalších opatření ÚRO bylo iniciování socialistické soutěže kolektivů i jednotlivých zaměstnanců závodních jídelen, a protože toto soutěžení trpělo nejednotností, vydala ÚRO „Směrnice k zajištění a prohloubení socialistického soutěžení v hospodářských, rozpočtových, zvláštních rozpočtových a jiných organizacích, které provozují závodní jídelny, kantýny a pomocná hospodářství...“³⁶² Cílem této soutěže mělo být další zkvalitňování poskytovaných jídel a větší zainteresování příslušných pracovníků na jejich výrobě. K tomu byl připraven další výhledový plán, tentokrát poněkud skromnější – cílem měl být rok 1980. Ke zlepšení provozu jídelen byl doporučován i tehdy nejnovější „výdobytek“ aplikovaný i při prodeji potravin – samoobsluha. „Bude v maximální míře uplatněna koncepce zřízení jídelen se samoobsluhou jako základního článku pro zabezpečení stravování obyvatelstva a v co největším rozsahu využita mechanisace a automatizace ve výrobě i při prodeji“.³⁶³

V roce 1962 se rozvinula korespondence mezi tajemníkem ÚRO Václavem Koukolem a hlavním hygienikem ČSSR týkající se spotřebních norem ve veřejném stravování. Hygienik zdůrazňoval, že v důsledku např. stravování pracujících vykonávajících zaměstnání bez větší tělesné námahy je třeba snížit kalorickou hodnotu jídel a dbát na podávání kvalitnějších tuků a obohatit stravu vyššími dávkami zeleniny a mléka. Nezdravé návyky strávnicků není možné respektovat, ale naopak je třeba je změnit. Doslovná citace z dopisu hlavního hygienika nemůže nepřipomenout hru Václava Havla Zahradní slavnost. „Výhledově má být

361 Tamtéž.

362 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Sociální komise, k.120, inv. j. 132/10.

363 Tamtéž.

*norma A nahrazena normou B, t.zn., že by se ve skupině B stravovali pracující bez zvláštní tělesné námahy... Bude-li v normě B ponecháno v zásadě nynější dávkování potravin, vyčerpá se finanční rozdíl normy A a B na krytí vyšší kalorické hodnoty.*³⁶⁴

Takové byly počátky a následný rozvoj závodního stravování v Československu. Lze konstatovat, že systém, který se ustálil v padesátých letech, přetrval jen s dílčími, zejména organizačními změnami až do devadesátých let. Je třeba uvést, že jídelníček, se kterým jsme se byť letmo seznámili pro poválečné období a padesátá léta, se také až do počátku devadesátých let příliš nezměnil, navzdory všem opatřením a proklamacím. „Stálíci“ repertoáru závodních jídelen byla „UHO“, tedy univerzální hnědá omáčka, parodie na rizoto, rozpatlané škubánky a segedínský guláš s třesoucími se chlupatými kusy bůčku. Tyto pokrmy strašily děti i ve školních jídelnách. To ovšem na druhé straně neznamená, že v jiných závodních jídelnách se nevařilo velmi dobře.

Po roce 1989 naopak začaly postupně závodní jídelny, především v administrativních podnicích, ubývat a nahrazovaly je stravenky sloužící k dotovanému stravování v restauracích. Bohužel právě kvůli tomu polední provoz řady restaurací nabyl podoby závodních jídelen, jen cena se postupně všude zvyšovala.

Závodní jídelny fungovaly i v bývalých Jednotných zemědělských družstvech a na Státních statcích, kde mohla být i lepší kvalita surovin z vlastních zdrojů. Školní jídelny, stejně tak jako stravování dětí v mateřských školkách a jeslích, lze považovat za skutečné „výdobytky“ socialismu, které přetrvaly až do současnosti. I v řadě zemí západní Evropy (stejně tak jako v USA) je takové běžné školní stravování neznámým pojmem. Např. ve Francii musí matky dávat svým dětem i do mateřských školek jídlo s sebou. Školní jídelny fungovaly běžně při všech pedagogických ústavech už od padesátých let, v menších školách bývala

364 VOA ČMKOS, f. ÚRO-Sociální komise, k. 120, inv. j. 132/12.

samostatná kuchyně suplovaná dodávkami z některé závodní jídelny nebo jídelny zemědělského družstva či státního statku. Z připomenutí ale stojí, že v padesátých letech měly školní jídelny navštěvovat jen děti zaměstnaných matek (ještě v té době byla řada žen „v domácnosti“).

Na počátku péče o pracující a jejich výživy ve společných stravovacích zařízeních stálo ROH, které tyto aktivity přímo řídilo. Není pochyb, že zásadní a široké spektrum činností svěřených odborům zajistil Antonín Zápotocký, později tyto záležitosti převzaly jiné, k tomu kompetentnější resorty (RaJ), aby se posléze jídelny zase vrátily přímo do podnikové sféry a péče ROH. ZV ROH si pak ponechaly až do konce osmdesátých let kontrolu nad závodními jídelnami prostřednictvím svých komisí. Postupem let se tedy měnily právní základy společného stravování, vařila se různá jídla, odlišné bylo složení potravy i názory odborníků na to, co vlastně zdravá strava je. Skutečností však zůstává, že zřízení závodních jídelen ulehčilo život nejen všem pracujícím, ale i ženám, které, zejména po prudkém zvyšování zaměstnanosti po roce 1945, už neměly tolik času pečovat o domácnost.

PÉČE O ZAMĚSTNANÉ MATKY, JESLE A MATEŘSKÉ ŠKOLKY, ŠKOLNÍ JÍDELNY

Druhá světová válka znamenala výrazný přelom v zaměstnanosti žen. Ženy v mnoha zemích musely nahradit v důležitých továrnách práci mužů, kteří byli povoláni na frontu. Tradičně se, zejména v literatuře komunistického režimu, vztahovalo osvobození ženy od domácích prací, bezmála výhradně se Sovětským svazem, kde byly ženy takto vysvobozeny už nedlouho po vítězné revoluci a mohly zastávat pojednou všechna povolání, která byla dotud jen mužskou doménou: stávaly se traktoristkami, jeřábničemi, soustružnicemi nebo zednicemi atp. Po II. světové válce se

ovšem zaměstnanost žen stávala obecným jevem a je třeba připomenout, že i válečná agitace v USA propagující ženy – hrdinky práce si jak obsahem, tak formou nezažala s tou sovětskou. Plakát s odhodlanou ženou v pracovním úboru s vyhrnutými rukávy, budovatelským gestem a nápisem *We Can Do It!* je toho naprosto zřejmým dokladem. Ženy v Československé republice, zejména ty mladší, byly v rámci tzv. totálního nasazení v továrnách nucené vykonávat stejnou práci jako jejich mužské protějšky.³⁶⁵ Za II. světové války došlo všude ve státech válkou postižených k obvyklému poklesu porodnosti³⁶⁶, a tak se po dosažení míru očekával (opět tradiční) porodní boom. Kromě poklesu natality i Československo zaznamenalo ztráty na obyvatelstvu, jednak ty bojové, jednak úmrtí v koncentračních táborech a nacistických vězeních.

Ženy v míru tedy čekal nelehký úkol: měly se stát matkami a zároveň se zařadit do pracovního procesu. Danou situaci v Československu výstižně charakterizuje Květa Jechová: „*Pronatalitní postoj byl samozřejmou součástí poválečného étosu a také implicitní součástí budovatelského programu z roku 1946, nepředstavoval však samostatný, odborně připravený a schválený koncept*“.³⁶⁷ Růst obyvatelstva byl potřebný jednak k nahrazení válečných ztrát a kromě jiného i kvůli předpokládanému novému osídlování

365 O totálním nasazení vypovídají nejen četné odborné práce, vzpomínkové soubory, ale i beletrie. Z beletrie jsou jistě nejznámějšími romány *Zbabělci* Josefa Škvoreckého (řada vydání), či dramatický příběh Karla Ptáčníka, *Ročník 21* (řada vydání). Péči Česko-německého fondu budoucnosti (Deutsch-tschechischer Zukunftsfond) byla v Praze v roce 2008 uspořádána hojně navštívená výstava o totálním nasazení.

366 Podle běžných historicko-demografických výzkumů je prokázáno, že během všech válečných konfliktů se vždy snižovala natalita kvůli nejistotě, špatným ekonomickým i fatálně zhoršeným sociálním podmínkám a konečně i oprávněným obavám o budoucí život dětí.

367 JECHOVÁ, Květa. Matky a děti, chtěné i nechtěné, in: ŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš, eds., *Opozice a společnost po roce 1948*, Ústav pro soudobé dějiny, Praha 2009, s. 10–73, s. 21.

pohraničí po vyhnání většiny německého obyvatelstva. Vlna vysoké porodnosti je charakteristická pro první poválečná léta, ale podle mínění některých expertů rok 1948 a následné události tento rozmach zbrzdily. Zatímco ženy (i ty zaměstnané) původně počítaly s dvěma až třemi potomky, skutečnost byla odlišná: v padesátých až šedesátých letech 20. století dosáhla maximální reprodukce maximálně 1,8 dětí a v Čechách tak nebyla zajištěna ani prostá reprodukce³⁶⁸ (na Slovensku byla situace o něco lepší).³⁶⁹ Problémem byla v poválečných letech ještě i relativně vysoká úmrtnost novorozenců a kojenců a zlepšit se musela i bezplatná péče o těhotné ženy.

Zcela novým problémem byl požadavek, aby se ženy mohly i při svých mateřských povinnostech vracet do práce – s tím souvisela nejen tzv. mateřská dovolená, ale i zřizování institucí, které by byly rodinám, resp. především matkám, nápomocné při výchově a zaopatřování předškolních dětí, ale i dětí nižšího školního věku. Stát využíval k nátlaku na matky i proslulé pediatri, kteří doporučovali, že dítě je vhodné odkládat do jeslí už ve věku několika měsíců až půl roku. Jedna z největších kapacit v tomto oboru, psycholog a psychiatr prof. Zdeněk Matějček, mj. autor pojednání o psychické deprivaci dětí v diagnostických ústavech, se později za tyto své názory styděl, a dokonce omluvil.³⁷⁰ Méně dramatickým řešením byla možnost svěřit malé děti do péče babiček, protože ty vesměs nebyly ještě v této době postiženy touhou pracovat a spokojily se s vedením domácnosti, péčí o manžela i vnoučata. Zaměstnanost žen se ale zvyšovala už v padesátých letech, žena v domácnosti byla chápána bezmála jako nežádoucí

368 Prostá reprodukce počítá se dvěma potomky na jednu rodinu, jedná se tedy o přímé „nahrazení“ rodičů dětmi.

369 *Tamtéž*, s. 23–24.

370 Knihy prof. Matějčka vycházely v reedicích až do počátku tohoto milénia, např. *Co děti nejvíc potřebují*, Portál, Praha 2015; *Co, kdy a jak ve výchově dětí*, Portál, Praha 1996.

element a řada žen, které přece jenom „v domácnosti“ zůstaly, si přivydělávala aspoň různými drobnými pracemi pro zadavatele, nejčastěji výrobní družstva (např. výroba nitěných knoflíků, lepení a potahování krabiček na šperky, opravy a šití oděvů atp.). Bez pracovního úvazku byly tolerovány zejména matky s četným potomstvem.

V šedesátých letech a zejména po krachu třetí pětiletky dochází k přehodnocování užitečnosti práce žen. Na základě výsledků sčítání lidu z roku 1961 už bylo zřejmé, že reprodukci obyvatelstva zajišťují více ženy v domácnosti, v jejichž rodinách byly tři i více dětí³⁷¹ a později byla i zpochybněna efektivita práce matek malých dětí (kvůli častým absencím v důsledku nemocí potomků). V roce 1963 zveřejnila Státní populační komise závěry, že ženy ve výrobní sféře vytvářely jen 28 % národního důchodu. Tato komise dokonce zveřejnila v roce 1964 varovné výsledky, že „náklady na práci matky, která bere 1000 Kč hrubé mzdy, jedno dítě dává do jeslí, další do mateřské školky a třetí navštěvuje školní jídelnu, jsou na samé hranici ekonomické efektivnosti.“³⁷² Toto konstatování ale bylo v hrubém rozporu s prosazováním plné rovnoprávnosti žen ve společnosti, které bylo prioritou i pro odbory, a řešení se hledalo v masivnější státní podpoře zaměstnaným matkám. I v šedesátých letech, kdy se schylovalo k reformám, ale ještě platilo odvolávání na mnohokrát opakovaný Leninův výrok: žena zůstává nadále domácí otrokyní, přes všechny osvobozenecské zákony, neboť ji deptá, rdousí, otupuje a ponižuje hospodaření v malé domácnosti, připoutává ji ke kuchyni a k dětskému pokoji...³⁷³ Pokud se tento výrok bolševického klasika jevil jako

zastaralý, jeho obsah, třeba v jiné podobě, mnohé ženy i u nás sdílely a obávám se, že ho sdílejí i nyní.

Vraťme se ale nyní zpět do období po únoru 1948, kdy dochází k radikálnímu rozvoji jeslí a mateřských škol. Tyto instituce nebyly zcela novým prvkem v dějinách československé společnosti. Už před II. světovou válkou podobná zařízení existovala, ale navštěvovaly je jen děti z nejnižších a nižších společenských vrstev. Matky ze středních tříd většinou nepracovaly a nejvyšší vrstvy společnosti (zde ženy pochopitelně také nebyly zapojeny do pracovního procesu) si mohly v rodinách dovolit zaměstnávat služky a chůvy či domácí vychovatelky. Podle statistických údajů bylo v roce 1937 v celém Československu jen 86 jeslí a 1587 mateřských škol (po roce 1945 jich zůstalo jen 1120). Do roku 1955 se počet mateřských škol zvýšil na 6388 a stát přispíval z rozpočtu na jedno dítě 1057 Kčs (bez nákladů na stravování).³⁷⁴

Jesle – zařízení pro nejmenší děti (od tří měsíců do tří let) byly pojímány jako zdravotnická zařízení, spadaly proto pod Ministerstvo zdravotnictví a péči o děti zajišťovaly školené dětské sestry. Fungování jeslí bylo určeno především zákonem č. 103 Sb. z roku 1951 a pak doplňující vyhláškou z roku 1952. Ve výjimečných případech mohly být přijímány do jeslí i mladší děti, ale ne mladší šesti týdnů věku (!).³⁷⁵ Myslím, že pro dnešní ženu je představa, že by šestinedělní robátka svěřila jeslím, zcela nemožná. Protože matky byly zaměstnány v různých odvětvích a provozech, pracovaly i v odpoledních či nočních směnách, existovaly kromě běžných denních jeslí i jesle týdenní a ty s nepřetržitým provozem,³⁷⁶ kde děti pobývaly déle než v samotných rodinách.

371 Ženy pyšníci se větším počtem dětí byly oceňovány hrdým titulem Zasloužilá matka, ale nikdo už se nezabýval tím, jak jsou tyto děti ve velkých rodinách vychovávány a zda příspěvky na děti neslouží k obživě nepracujících rodičů.

372 JECHOVÁ, K. *Matky a děti*, s. 24–25 na podkladě Zpráv Státní populační komise.

373 LENIN, V. I., *Vybrané spisy II*, Svoboda Praha 1951, s. 474–475.

374 ŠVÁBOVÁ, R. *Zařízení pro děti zaměstnaných žen. Příručka pro funkcionáře závodních výborů a pro zaměstnance jeslí, mateřských škol, družin mládeže a školních jídelen*, Práce – vydavatelstvo ROH, Praha 1956, s. 3–5.

375 Tamtéž, s. 7.

376 Tamtéž, s. 7. Týdenní jesle u nás fungují dokonce i nyní, ale jen ve velmi omezené míře.

Zákon č. 54 z roku 1956 stanovil, že žena, která před porodem pracovala aspoň 270 dní, měla nárok na vyplácení peněžitého příspěvku v mateřství pod dobu 18 týdnů (od roku 1964 potom 22 týdnů). Poté přicházela v úvahu i neplacená mateřská dovolená, ale zákonná úprava zatím nezaručovala striktní povinnost zaměstnavatele přijmout ženu po delší mateřské zpatky na totéž pracovní místo.³⁷⁷ Takové podmínky nedávaly zaměstnaným matkám nedisponujícím aktivními babičkami žijícími v místě bydliště nebo jeho blízkosti jiné možnosti než i hodně malé děti do jeslí umísťovat. Je ale třeba zdůraznit, že zřizovatelé jeslí si byli vědomi problémů spjatých s péčí o malé děti bez matek, a tak se snažili prostřednictvím směrnic a nařízení zabezpečovat co možná nejméně problematický chod těchto zařízení.

Jesle pojímala socialistická propaganda jako zcela přirozený jev v životě společnosti. V roce 1962 napsala přední pediatrička Zdena Nedvědová (dcera Zdeňka Nejedlého): „*Jesle jsou zdravým doplňkem rodinné výchovy, který je podle československých zkušeností prospěšný i nejmenším dětem, s ohledem na vytváření kolektivního, nesobeckého citění. Rozvoj jeslí se proto plánuje v ČSSR perspektivně tak, aby nejen děti zaměstnaných matek, jak je tomu nyní, ale popř. aby každé dítě mohlo být vychováváno několik hodin denně v jeslích.*“³⁷⁸ Konstatování o rozvoji kolektivního, nesobeckého citění je dost problematické a je možné ho připsat na vrub dobové propagandě. Nedvědová jako vynikající dětská lékařka ale poukazuje také i na negativní dopady pobytu malých dětí v těchto zařízeních: „*Největším problémem v provozu jeslí zatím zůstává poměrně vysoká nemocnost dětí banálními infekcemi horních cest dýchacích, působená aglomerací dětí, kterou nelze zatím ovlivnit*

377 JECHOVÁ, K. *Matky a děti*, s. 51–52.

378 NEDVĚDOVÁ, Z. – DAMBORSKÁ, M. *ČSSR pečuje o děti*, Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1962, s. 18.

očkovaním.“³⁷⁹ Jak dobře víme, na tomto konstatování se nic nezměnilo ani do dnešních dob. Od šedesátých let až do roku 1989 byly do jeslí přijímány děti od 3 měsíců do 3 let věku. Ve srovnání s padesátými lety se přece jenom věk odkládání dětí trochu „polidštil“. V padesátých a šedesátých letech se také obhájovala prospěšnost kojeneckých ústavů (bezplatných) pro děti v nouzi, ať se jedná o nouzi ekonomickou, nebo morální. Je třeba přiznat, že mnohým malým dětem se v těchto ústavech dařilo mnohem lépe než v dysfunkčních, asociálních rodinách.

Mateřské školy navazující na jesle už spadaly do resortu školství a o děti se staraly učitelky připravované na své poslání pedagogickými fakultami.³⁸⁰ Mateřská školka mohla být zřízena všude tam, kde byla záruka, že ji bude navštěvovat alespoň 20 dětí. Mateřské školy zřizovaly krajské národní výbory na návrh okresních národních výborů, ale i závody nebo JZD poté, co okresní národní výbory projednaly návrh s příslušnými závodními výbory, či výbory svazu žen. Ačkoliv byly zřizovány závodní jesle a mateřské školky, přesto se preferovalo zakládání těchto ústavů v místě bydliště žen, aby matky nemusely s malými dětmi absolvovat cestu hromadnou dopravou v dopravní špičce³⁸¹ (o dovážení dětí do školek a škol osobními auty v té době ještě nemůže být řeč). Naproti tomu ale závodní jesle a mateřské školky bývaly chloubou závodů a závodních organizací ROH jako důkazy vzorné a všestranné péče o pracující. V mateřské školce (všech typů) se děti dělily do tříd podle věku: v plně obsazené školce existovaly

379 *Tamtéž*, s. 18.

380 Nejstarší pedagogickou fakultou v Československu je ta pražská, která vznikla už v listopadu 1946, především z iniciativy Otokara Chlupa, na základě dekretu prezidenta Edvarda Beneše. Pedagogická fakulta je také šestou nejstarší fakultou Univerzity Karlovy. Později vznikaly stejné fakulty i při dalších univerzitách a později existovaly i jako samostatné fakulty (např. v Plzni, Českých Budějovicích, Ústí nad Labem, Hradci Králové ad.).

381 K tomu např. ŠVÁBOVÁ, R. *Zařízení pro děti*, s. 56.

tří třídy (I. – děti tří až čtyřleté, II. – čtyř až pětileté, III. – pěti až šestileté). Přitom už se od šedesátých let uvažovalo, že by nejvyšší, předškolní třída měla být pro všechny děti povinná!

Pro výstavbu jeslí a mateřských škol byla oktrojována přísná pravidla: budovy měly stát na volném prostranství obklopeny zeleným pásem zahrady. Centrálně se poskytovaly i návody na vnitřní zařízení. Týkalo se to nejen hraček a učebních pomůcek, ale i tělocvičen, a existovaly dokonce povinné soupisy vybavení kuchyní. Tak se předepisovalo nejen to, jaké mají být k dispozici didaktické hračky, ale jaké mají mít děti talířky a přístroje nebo kolik má být v kuchyni pekáčů, lívanečnicků, „prkének různých velikostí“, sběraček, měchaček, sítetek na čaj a kávu, škrabek na brambory atd.³⁸² Ve školkách už platil, nebo alespoň podle instrukcí a nařízení měl platit, dril, jemuž byly děti potom podrobovány i ve škole. Samozřejmě vždy záleželo na osobnosti a rozvaze učitelek. Docela dobrým opatřením bylo, že učitelky mohly ráno při příchodu děti prohlížet, případně jim i měřit teplotu, a pokud shledaly nějaké onemocnění, mohly je vrátit do péče rodiny.³⁸³ Ve větších školkách byla k dispozici i dětská sestra, která se starala o zdraví dětí. V roce 1961 umožnila vládní vyhláška, která byla zaslána k vyjádření i ÚRO i zřízení jeslí a mateřských školek v jedné budově, pokud by to situace vyžadovala.³⁸⁴

Kromě státem (resp. národními výbory) zřizovaných jeslí a mateřských školek existovaly, jak už jsme naznačili, i jesle a mateřské školky závodní. Ty vznikaly nejprve u výrobních závodů, ale později i u významných administrativních organizací, či nemocnic a léčebných zařízení. Zřízení těchto dětských zařízení měla v nejvyšší gesci ÚRO, ta kontrolovala jejich chod,

³⁸² Tamtéž, s. 58–68.

³⁸³ Jistě není bez zajímavosti, že v „koronavirové krizi“ roku 2020 se znovu začaly stejné požadavky znovu objevovat!

³⁸⁴ VOA ČMKOS, f. ÚRO Sociální komise, k. 118, invj. 131/6

doporučovala zlepšení a informovala o jejich chodu ministerstva zdravotnictví a školství. Závodní výbory se pak o jesle a školky staraly materiálně, přispívaly na jejich chod (většinou z fondů péče o pracující). Sestry a učitelky byly zaměstnankyněmi příslušných podniků, ale musely být vzdělány na příslušné úrovni, stejně jako personál státních ústavů. V časopise *Péče o pracující* z roku 1954 si můžeme přečíst chvalozpěv na jesle strašnické Tesly: „*Závodní jesle strašnické Tesly jsou z prvních závodních jeslí v Praze. A přece jsou mladé. Závod tu, pravda, stojí už nějakých dvacet pět let. Ale kdopak by se tehdy staral o děti zaměstnaných matek. Postupným rozvojem a modernisací závodu a péči odborové organizace došlo ke splnění starého přání – mít ve svém závodě vlastní jesle.*“³⁸⁵ Autor pak s nadšením líčí, jak byly jesle vybudovány nadšeným úsilím řemeslníků (jakoby před očima ožívaly scény z filmu *Dovolená s Andělem*), ovšem najednou maminky začaly projevovat obavy, že se jejich „Věruška“ může nakazit spoustou nemocí, bude se jí stýskat, prostě si nezvykne... Ale tyto obavy byly zcela liché, děti si zvykly a byly šťastné: „*A zatím co Věrka, Jenda, Láda a ostatní si hrají s košíčky, kuličkami, domečky, kohoutky a medvídky, jejich maminky mohou klidně pracovat. Děti jsou v dobrých rukou! I v noci nad nimi bdí sestra, která má službu. Jesle jsou velká vymoženost v takovém závodě, jako je Tesla, kde pracuje přes 60 % žen.*“³⁸⁶ Takové a podobné stati se objevovaly, především v padesátých letech, ve velkém množství. Jistě existence podobných zařízení byla pro matky výhodná, ale už se nepsalo o tom, že dojíždění dětí třeba na velké vzdálenosti nebylo pro malé tvorečky tak velkou výhodou.

Více kriticky na vývoj jeslí a zejména těch závodních pohlížela ÚRO samotná. V květnu roku 1958 byl vypraven spis adresovaný ministerstvu zdravotnictví v Praze, „pověřenectvu“ zdravotnictví

³⁸⁵ O dobrých závodních jeslích, *Péče o pracující*, č. 2, únor 1954, s. 37.

³⁸⁶ Tamtéž, s. 38.

v Bratislavě a dalším orgánům vlády, kde se hodnotí rozvoj jeslí vzhledem k očekávanému zvyšujícímu se počtu žen zapojených do pracovního procesu jako nedostatečný. Autoři spisu uvádějí, že nejvíc neuspokojivý je vývoj jeslí závodních, jejichž počet se od roku 1951 snižuje. Zatímco v roce 1951 jich bylo 208 a pečovaly o 6748 dětí, v roce 1957 se počet snížil na 184, kde bylo 6152 dětí. Autoři potom konstatují, že tento fakt svědčí o nedostatečném zájmu závodů o potřeby pracujících žen, a navrhuje zlepšení. Připojen je opět výhledový plán (tentokrát do roku 1975). Přitom se v tomto dokumentu konstatuje, že je velmi obtížné v dlouhodobém plánu rozvoje plánovat počet míst v jeslích, protože není statisticky zjištělný nárůst natality.³⁸⁷ Ve skutečnosti se zvyšování počtu dětí v rodinách jaksi stále nekonalo. Naopak, ke slovu přicházela už i otázka interrupcí, které ovšem podléhaly schvalování interrupčních komisí a měly být povolovány jen v těch nejvíce naléhavých a odůvodnitelných případech.

V daném kontextu musíme uvést poněkud kuriózní zprávu o situaci kolem roku 1965. V polovině šedesátých let se z popudu Státní populační komise a Komise pro otázky životní úrovně jednaly problémy, které bránily úspěšnějšímu přírůstku obyvatel (i když podle výhledů z padesátých let měl být tento přírůstek už zajištěný). Mezi jinými se jednalo o prodloužení mateřské dovolené, zavedení výhodných novomanželských půjček, zvýšení příspěvků za narození dítěte, možnost krácení pracovní doby pro ženy pečující o děti do 15 let (k tomu ale mělo dojít až později). Nej kurióznějším navrhovaným opatřením, které ovšem v důsledcích nemělo přispívat v růstu počtu obyvatel, ale úplnému opaku, bylo pověření lidoveckého ministra zdravotnictví Josefa Plojgara, aby zabezpečil antikoncepční prostředky pro muže i ženy v dostatečném množství, dobré kvalitě a za příznivou cenu.³⁸⁸ Josef Plojhar

387 VOA-ČMKOS, f. ÚRO Sociální komise, kart.č. 118, inv.j.č. 131/1.

388 JECHOVÁ, K. *Matky a děti*, s. 53.

byl totiž katolický kněz, i když nehodný svého úkolu a církvi exkomunikovaný, byt' tradičně nosil kolárek!! A jak víme, katolická církev ani doposud potraty a antikoncepci neschválila.

Odborové organizace se také podílely na kontrole poplatků za děti umístované v jeslích a závodní výbory určovaly jejich výši. Na sklonku padesátých let se diskutovalo o způsobu úhrady na financování závodních jeslí a školek, zda se mají hradit z celopodnikových nákladů, nebo z podnikových fondů pracujících, což prosazovala ÚRO. Podle následné vyhlášky ministerstva zdravotnictví a financí ze dne 29. prosince 1958 se měly na financování podílet podniky spolu se zdravotní správou. Před tím se ozývaly protesty proti tomu, aby podniky hradily značnou část nákladů. Např. v dopise Svazu zaměstnanců v chemickém průmyslu ze dne 4. listopadu 1958 se mj. píše: „*My sami jsme toho názoru, že není správné ani spravedlivé požadovat, aby zaměstnanci podniků z prostředků, které si vydobudou svým zvýšeným pracovním úsilím, museli nedobrovolně uhrazovat náklady celého zařízení, nesloužícího jim všem.*“³⁸⁹ Jistě proto byla uzákoněna i státní podpora. Ovšem výše zmíněný názor odborářů nesvědčí o příliš velké solidaritě, ať byla jakkoliv proklamována. Je ale třeba připomenout, že podobné výhrady se ozývaly vždy, když se jednalo o příspěvky určité skupině pracujících (ne tedy všem stejně). Cyklicky se analogické stížnosti opakovaly např. i u poskytování příspěvků na různé druhy dovolené. V případě závodních jeslí a školek dokládali protestující nepoměr mezi tím, že ve státních zařízeních nese veškeré náklady (kromě rodičovského příspěvku) stát, kdežto zde by měli těžit z podnikových peněz jen někteří (resp. některé). Diskuse o jednotném příspěvku na děti v jeslích (závodních i státních) probíhala i v roce 1959.³⁹⁰

ÚRO měla na starosti i řešení poplatků, jímž rodiče přispívali na stravování svých dětí počínaje jeslemi po školní jídelny.

389 VOA-ČMKOS, f. ÚRO f. Sociální komise, kart.č. 118, inv. j. 131/4.

390 VOA-ČMKOS, f. ÚRO f. Sociální komise, kart.č. 118, inv. j. 131/5.

Výše poplatků se měnila, resp. postupně zvyšovala v závislosti na růstu cen vstupních surovin. Jednání o zvyšování poplatků rozhodně nebyla jednoduchá a proti navyšování cen se ozývaly z řad odborářů četné protesty. Např. v roce 1957 si odborový svaz zaměstnanců v tisku stěžoval na vyhlášku o zvýšení cen „za stravné mládeži“, které navrhovalo ministerstvo školství a kultury. V dopise z 27. října 1957 signovaném předsedou svazu Václavem Boháčkem se mj. píše: „Upozorňujeme, že zvýšení poplatků za obědy je naprosto neúnosné, neboť již dnes jsou poplatky za obědy školní mládeže prakticky dražší než obědy dospělých v závodních kuchyních. Z těchto důvodů pokládáme zvýšení poplatků za obědy o plných 70 % za naprosto nepřijatelné.“³⁹¹ V podobném duchu se nesly i příписy většiny odborových svazů a za ně se postavila i ÚRO. V preambuli návrhu ministerstva školství a kultury z dubna 1958 se praví: „Školní jídelny poskytují dětem zaměstnaných žen a přespolním žákům teplá jídla, upravená podle hledisek správné výživy. Aby se zvýšil zájem rodičů o společné stravování jejich dětí a aby bylo umožněno rodičům iniciativně získávat potřebné prostředky na zlepšení stravování podle jejich přání, mění se dosavadní způsob organizování a financování školního stravování“.³⁹² Co se týče správné výživy, vzpomínky pamětníků na úroveň školního stravování (na všech úrovních) hovoří podobně nelichotivě, jako tomu bylo u závodních kuchyní. Školní jídelny měly být zřizovány místními národními výbory, ale i závody, družstva (JZD), případně jiné masové organizace. Vyhláška také podrobně uvádí náklady na školní stravování v jednotlivých krajích a odůvodňuje potřebný nárůst rodičovské spoluúčasti. Není divu, že o nějaké inflaci, resp. zdražování potravin a jiných základních potřeb se nehovořilo. Za socialismu se nezdražovalo, pouze se ceny „upravovaly“.

391 VOA-ČMKOS, f. ÚRO f. Sociální komise, kart.č. 119, invj. 132/1.

392 Tamtéž.

Pražské jesle, blíže neurčeno, 50. léta 20. století (vlevo)

Děti ze strašnických jeslí gratulují k MDŽ pracovnícím TOS Hostivař, 50. léta 20. století (vpravo)

V pozoruhodném prognostickém elaborátu o veřejném stravování vytvořeném roku 1962 ministerstvem vnitřního obchodu, o kterém jsme se zmiňovali už v kapitole o závodním stravování, a předloženém na vědomí ÚRO (na její vlastní vyžádání), se dostalo patřičného místa i stravování dětí a mládeže od jeslí po vysoké školy (!) Tento dokument počítá s tím, že v roce 1980 bude v jeslích umístěno 390 tisíc dětí (tzn. desetkrát víc než v době vzniku dokumentu) a celková hodnota stravování dětí v jeslích tedy dosáhne 466 milionů Kč. Tento finanční údaj je obzvláště zarážející (jako i všechny další v této prognóze), když zvážíme, že autor (autoři) vůbec nepočítali s variabilním ekonomickým vývojem. V mateřských školách by se k roku 1980 mělo nacházet 90 % dětské populace ve věku do 5 let, předškoláků pak 100 %. Pro předškoláky se navrhuje zcela bezplatné celodenní stravování. U školní mládeže se plánuje nejen podávání obědů, ale i přesnídávek pro všechny děti i u středních všeobecně vzdělávacích škol, učňovských škol i škol vysokých, protože v rodinách je „nízká hodnota snídání“. Jak k tomuto názoru autor (autoři) dospěli, zůstane asi navždy záhadnou. Pro rok 1980 se ve všech případech počítá se značným podílem bezplatného stravování. Zdá se, že tento návrh je stylizován ve stavu zvláštního vytržení a očekávání brzkého nástupu

komunismu.³⁹³ Jinak si předložené fantazie nelze vysvětlit. Není třeba zdůrazňovat, že k ničemu podobnému nedošlo ani v roce 1980, ani nikdy později. Během socialistické éry se jen cyklicky opakovaly pokusy o zlepšení výživy dětí rozdáváním bezplatných (resp. symbolicky hrazených) „zdravých“ svačin a mléka, ale všechny tyto akce měly opravdu jen jepičí život.

Výše zmíněný prognostický materiál byl projednán na ministerstvu a předložen Státní plánovací komisi „*pro potřebu komise pro řešení životní úrovně*“. V úvodu tohoto dokumentu se počítá se stálým růstem zaměstnanosti žen a současně i zvyšováním populačního přírůstku, ke kterému, jak nyní přesně víme, až do konce šedesátých let nedošlo. Prognóza také nemohla počítat se změnami v druhé polovině šedesátých let a následnému zvratu po sovětské okupaci. K populačnímu růstu došlo až na počátku let sedmdesátých, kdy se rodilo více dětí, později nazývaných dětmi Husákovými,³⁹⁴ a pak se i zvyšoval počet dětí umístěných v jeslích a mateřských školkách. Za socialismu se tvrdilo, že tento babyboom byl způsoben opatřeními v časech, kdy byl Gustáv Husák nejprve prvním, posléze generálním tajemníkem ÚV KSČ (od roku 1975 i prezidentem ČSSR). Na počátku sedmdesátých let se uskutečnilo mnoho opatření v podpoře mladých rodin, o nichž se jen hovořilo už od začátku šedesátých let. Byla prodloužena mateřská dovolená, zvýšeny mateřské přídatky,³⁹⁵ zavedeny bezúročné novomanželské půjčky s výhodnou dobou splácení atd. Normalizační činitelé tu vlastně do jisté míry naplnili antické rčení, že lidu, aby se nebouřil, je třeba zajistit „chléb a hry“. Kritikové přínosu „Husákovy politiky“

393 K dohledání na internetu (26. 4. 2020): https://cs.wikipedia.org/wiki/Husakovy_deti.

394 Toto sousloví zpopularizovala písnička *1970* od skupiny Chinaski, kde se objevuje verš: „*Jsem silnej ročník sedmdesát, tak začni počítat, nemoh jsem si vybírat*“. Píseň pochází z roku 2003, kdy, jak se zde zpívá: „... *Husákovy děti dospěly do Kristových let*“.

395 Mateřské příspěvky byly poprvé zavedeny v roce 1950, upraveny potom hned při měnové reformě 1. 6. 1953.

uvádějí, že k růstu natality přispěl prostě i fakt, že do rodičovského věku dospěla silná poválečná generace.³⁹⁶ Skutečností zůstává, že počet dětí se zvýšil, bezmála většina z nich prošla jeslemi (ačkoliv třeba na tento pobyt nemají příliš dobré vzpomínky) i mateřskými školkami a pak školními družinami, protože nepracujících babiček zřetelně ubylo.

Jesle po roce 1989 postupně zanikaly a rušeny byly, často poněkud chaoticky, i mateřské školy, tehdy především pod vlivem lidovců, kteří se zasazovali o rodinnou výchovu a propagovali menší zaměstnanost matek malých dětí. Tento trend se zanedlouho ukázal jako těžko udržitelný, jednak proto, že rodina by s jedním příjmem jen těžko vycházela, jednak proto, že ženy už nepokládají setrvání v domácnosti za plnohodnotnou realizaci. Proto docházelo (a stále dochází) k obnovování, resp. nové výstavbě mateřských školek. S lehkou nadsázkou bychom v daném kontextu mohli tuto situaci označit výpůjčkou z podtitulu Tolkienova *Hobbita*: cesta tam a zase zpátky.

Závodní jesle a školky zanikaly nejdříve v těch podnicích, které samy byly existenčně ohroženy. Vzhledem k tomu, že se po roce 1989 radikálně proměnila struktura průmyslu a byly likvidovány předtím významné závody zaměstnávající několik tisíc pracovníků, zanikly i instituce péče o matky a jejich děti těmito podniky zřizované (nejtragičtější je např. devastace SONP Kladno, n.p.). V současné době se opět analogická zařízení objevují, např. na úrovni dětských skupin, a to i třeba i na fakultách vysokých škol. Systém *au pair girls*, tolik rozšířený v USA a západní Evropě, u nás dosud nezapustil kořeny a všechna dětská školská zařízení existují většinou už mimo sféru odborů. A péče o děti zaměstnaných matek se omezila jen na rozdávání příspěvků při narození dětí nebo častěji rozdávání sladkostí o Vánocích či ke Dni dětí.

396 Porodní věk matek byl tehdy mnohem nižší, než je tomu nyní. Nebyly výjimkou matky osmnáctileté a první dítě se ženám nejčastěji rodilo mezi 20–25 lety.

**ŽENY
A SOCIÁLNÍ
DIALOG**

Zapojení žen do sociálního dialogu souvisí s mírou jejich účasti v pracovním procesu. Do něj se zpočátku zapojily především ženy z nižších a chudších společenských vrstev, které potřebovaly hmotně zabezpečit svou rodinu. Nejpočetnější skupinu tvořily v polovině 19. století ženy z venkova, které si kromě těžké práce na zemědělských usedlostech často přivydělávaly různými vedlejšími činnostmi.

Tato situace se začala měnit až v souvislosti s dovršením průmyslové revoluce, kdy postupně docházelo k odlivu ženských pracovních sil ze zemědělství do průmyslové výroby.³⁹⁷ Zde ženy působily jako dělnice v manufakturách, továrnách atd. V naprosté většině se jednalo o nekvalifikovanou pracovní sílu, která do vedení konkrétní továrny a zlepšení pracovních podmínek neměla možnost zasahovat. Z nižších společenských vrstev pocházela rovněž celá řada služek, pomocnic, posluhovaček či nádenic, jejichž situace byla obdobná. Jejich pracovní podmínky zcela vycházely z vůle zaměstnavatele a vydobýt si určité zlepšení legislativní cestou se dařilo jen velmi pozvolna.

Dívky z bohatších středních vrstev společnosti se manuální prací živily jen zcela výjimečně. Jejich společenské postavení jim umožňovalo spolehnout se na finanční podporu manžela, kterého reprezentovaly a současně se staraly o domácnost a pečovaly o děti. Touha po vzdělání, nezávislosti a finanční zabezpečení vlastní existence se ale v poslední třetině 19. století projevovaly mezi těmito dívkami stále výrazněji. Svou roli sehrálo postupně se rozvíjející dívčí školství a ženské spolky podporující jejich odborné vzdělávání.³⁹⁸

397 HORSKÁ, P. K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století, *ČsČH* 31 (81), 1983, č. 5. s. 714–715.

398 Blíže BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze 19. století*, Praha 2005.

Na přelomu 19. století se ženám naskytly nové možnosti uplatnění. Začaly pronikat především do stále se rozšiřující oblasti služeb – pracovaly na poštách, u telegrafu, v úctárnách, ve státní správě atd. Ženy ze středních vrstev se angažovaly ve zdravotnictví.³⁹⁹ Zcela specifické postavení pak zastávaly učitelky. Právě jejich povolání lze považovat za jednu z prvních specializovaných ženských profesí.⁴⁰⁰

Důležitou roli sehrály dvě světové války, během nichž ženy zastoupily muže bojující na frontě. Pozornost se kromě ošetřovatelek upírala především k dělnicím nasazeným do válečné průmyslové výroby. Jejich počet se s rostoucí intenzitou zbrojení stále zvyšoval. Během nacistické okupace Československa se do pracovního procesu zařazovaly kromě ekonomicky aktivních žen také absolventky středních škol, manželky a matky z domácností.⁴⁰¹

Po osvobození republiky v květnu 1945 měly ženy pod výzvou k obnovení poválečného národního hospodářství setrvat v pracovním úvazku a nevracet se do svých „domáckých rolí“. Okupační mašinérie si ale u některých z nich vybrala svoji daň. Z žen, které byly v letech 1939–1945 pracovní nasazené, se v zaměstnání rozhodla zůstat pouhá třetina. V nových socialistických poměrech

399 ABRAMSOVÁ, L. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918*, Brno 2005, s. 203.

400 Spolu s profesí porodní báby. LENDEROVÁ, M. – KOPIČKOVÁ, B. – BUREŠOVÁ, J. – MAUR, E. (ed.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha 2009, s. 379.

401 BAHENSKÁ, M. – HECZKOVÁ, L. – MUSILOVÁ, D. *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci*. České Budějovice 2017, s. 163–165.

ale nezaměstnanost představovala jev negativní, nepřírozený. Rozsáhlou agitační kampaň proto rozpoutalo Revoluční odborové hnutí, pro které „vedle venkovského obyvatelstva tvořily ženy v Československu jediný rezervoár pracovních sil, jak pro poválečnou výstavbu, tak pro socialistickou industrializaci“.⁴⁰² Totalitní režim nastolený únorovým převratem 1948 pak pouze upevnil nastavený kurz.

ZAPOJENÍ ŽEN DO ČINNOSTI ODBOROVÝCH ORGANIZACÍ

Pokud bychom se chtěli zabývat odborovou organizovaností žen, je nutné zaměřit se především na dělnice. Jejich počet představoval v odborech druhé poloviny 19. století zcela zanedbatelné číslo a k jeho nárůstu docházelo velmi pomalu. Jen pro představu, největší odborová centrála v českých zemích, Odborové sdružení československé, zaznamenalo ještě koncem prvního desetiletí 20. století mezi svým členstvem 94 % mužské zastoupení.⁴⁰³ O ženách ve vedoucích pozicích podniků, továren a odborářských organizací tedy nemůže být v této době ani řeči.

Jejich postupné zapojení do pracovního procesu se odrazilo také v odborové organizovanosti. Koncem 20. let 20. století ženy tvořily téměř 18 % všech odborově organizovaných zaměstnanců na území ČSR. Nutné je ovšem podotknout, že valná většina z nich náležela do německých odborových organizací a centrál. Jejich členskou základnu tvořilo skoro 26 % zastoupení žen, kdežto české pouze 15 %.

402 WAGNEROVÁ, A. *Žena za socialismu. Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2017, s. 30.

403 POKORNÝ, J. *Pracovat a nebát se*, s. 70.

Ženy pracující na válečných dodávkách, Vítkovice 1916

Přádelna nití ve firmě Baťa

Slavnostní sjezd
Svazu žen a dívek
v roce 1935

České zaměstnankyně se organizovaly v Československé obci dělnické, která evidovala 60 207 žen (z celkových 287 431). Říšská všeodborová komise křesťansko-sociálního dělnictva zaznamenala 25 467 odborově organizovaných žen (z celkových 113 426). Odborové sdružení československé tvořilo 58 076 žen (z celkových 404 984),⁴⁰⁴ Odborové ústřední československého svazu úředních a zřízeneckých organizací 10 353 žen (z celkových 108 461), Mezinárodní všeodborový svaz 10 881 žen (z celkových 89 941), Národní sdružení odborových organizací 1260 žen (z celkových 17 080) a v dalších českých odborových útvech bez odborové ústředny bylo registrováno 41 718 žen (z celkových 290 385 členů).

Z německých odborových organizací měly největší ženské zastoupení sociálně demokratické (Deutscher Gewerkschaftsbund in der Tschechoslowakei; 79 797 z celkových 291 269), křesťanské

404 V roce 1933 tento počet vzrostl na 121 045 žen a 507 905 mužů. Pokorný, s. 71.

(Verband der christlichen Gewerkschaften; 7270 z celkových 12 620) a nacionalistické odbory (Reichsvereinigung der deutschen Gewerkschaften; 4541 z celkových 43 112). Mimo odborové ústředny bylo zaregistrováno 31 648 německých zaměstnanců, z toho žen 7734.

Nepoměr mezi počtem odborově organizovaných mužů a žen v Československu dokazují následující údaje. Z 6 559 503 mužských obyvatelů bylo v odborech evidováno 1 412 928, tedy 21,54%. Z celkového počtu 7 053 669 československých žen se odborově organizovalo pouze 300 006 z nich. Jednalo se tak o pouhé 4,25%.⁴⁰⁵

I přes přibývající počty odborárek se míra jejich zapojení do činnosti odborových organizací nezměnila. Např. v rámci Odborového sdružení československého mělo dojít ke zřízení pracovních odborů žen při každé krajské odborové radě, které by se zabývaly péčí o pracující ženy a podporovaly jejich odborové organizování.⁴⁰⁶ Každý odbor měl být tvořen 8 až 12 členy, kteří by zastupovali jednotlivé odvětví průmyslové výroby, zemědělství a zaměstnankyně z kanceláří. Jistá míra zapojení žen ve vedoucích pozicích se v odboru předpokládala, konečné slovo si ale ponechali mužští funkcionáři OSČ: „Schůzi pracovního výboru řídí tajemník krajské odborové rady jako předseda, nebo jeho zástupce odborovou radou určený.“ Teprve v jeho nepřítomnosti se ke slovu měla dostat zvolená místopředsedkyně.⁴⁰⁷

V Brně působil Pracovní výbor žen při župní odborové radě od 23. října 1932. Aktivně se angažoval v závodech a podnicích,

405 Data převzata z publikace OBERSHALL, A. Odborové organizace zaměstnanecké v rep. Československé. *Statistická studie za léta 1913–1922*, Praha 1924, s. 32–34.

406 POKORNÝ, J. *Pracovat a nebát se*, s. 71.

407 VOA ČMKOS, Sbírká starých odborových spolků, svazů a centrál, k. 659, inv. j. 9721, Pravidla krajského pracovního odboru žen Odborového sdružení československého, s. 2.

jeho členky seznamovaly pracující ženy s aktuálními otázkami sociálního zákonodárství. Angažovaly se také instituce okresní péče o mládež nebo v Českém srdci, které pořádaly sbírky ve prospěch chudých žen a dětí. Hlavním smyslem jejich činnosti však bylo usilovat spolu s „*odborově organizovanými muži o zkrácení pracovní doby, novelizaci sociálního pojištění, zprostředkování práce a závaznost kolektivních smluv*“.⁴⁰⁸ Prosazovaly také právo žen na stejnou mzdu, jakou pobírali za odvedenou práci muži. Značné pozornosti se těšila také problematická situace pomocnic v domácnosti.

Velmi aktivně působil Svaz žen a dívek, v jehož rámci se konala celá řada kurzů, školení i kulturních akcí – ženy chodily na vycházky, účastnily se klubovních večerů atd. Poměrně aktivně vystupovaly ženy také v rámci komunistického Mezinárodního všeodborového svazu.

Protektorátní odbory, tedy Národní odborová ústředna zaměstnanek, poskytovaly zaměstnaným ženám zpočátku velmi omezený manévrovací prostor. Oddělení žen působilo nejprve jako součást sociální správy NOÚZ. Samostatným oddělením se stalo 15. září 1942, přičemž vedoucí byla služebně podřízena přímo předsedovi NOÚZ.⁴⁰⁹ Vedoucí oddělení řídila práci referentek žen prostřednictvím jejich služebných představených. Referentky žen byly jmenovány v hlavních odborných skupinách a krajských sekretariátech.⁴¹⁰

Nově zřízené oddělení žen mělo pečovat o pracující ženy po stránce sociální a bylo přitom nabádáno ke spolupráci s dalšími odděleními NOÚZ. Referentky hlavních odborných skupin měly zjišťovat názory pracujících žen v továrnách spadajících do jejich odborné působnosti, aby se seznámily s pracovním prostředím

408 Jednoroční činnost Pracovního výboru žen v Brně, *Zájmy žen*, listopad 1933, s. 88.

409 Tuto funkci vykonával Václav Stočes.

410 VOA, f. NOÚZ, k. 236, inv. j. 122, Ženy – Zřízení samostatného oddělení žen.

a náplní práce žen, jejichž zájmy se chystaly hájit.⁴¹¹ Vznikla rovněž funkce sociálních pracovníc v závodech, které spolupracovaly se zaměstnavatelem a závodním výborem. Zaměstnaným ženám radily, jak „*ulehčit práci, zvýšit výkon, zlepšit a zvýšit možnost výdělku*“.⁴¹² Dohlížely na bezpečnostní a hygienická opatření, dodržování předpisů o používání ochranných prostředků, navrhovaly přidělení jednotlivých pracovníc na lehčí práce (v případě těhotenství, nemoci atd.) a pomáhaly jim při podávání žádostí k umístění v ozdravovnách a léčebných ústavech.⁴¹³

Ženské referentky disponovaly velmi omezenými pravomocemi a byly odkázány převážně jen na „*otázky domácnosti a výživy*“⁴¹⁴, přičemž měly „*udržovat stálé spojení s německými místy a příslušným útvarem DAF*“.⁴¹⁵ Přesto se snažily vymoci zaměstnaným ženám jeden den volna „*na prádlo*“⁴¹⁶ zajistit vhodné a hygienicky nezávadné prostředí na pracovišti, dostatek ochranných pomůcek i nárok na pojištění pro vdané ženy. Důležitou

Sekretářka předsedy NOÚZ Stočese, 1943

411 VOA, f. NOÚZ, k. 236, inv. j. 122, Ženy – Zápis ze schůzky pražských referentek v sekretariátě Ústředny v pondělí dne 28. září 1942.

412 VOA, f. NOÚZ, k. 236, inv. j. 122, Ženy – Zápis ze schůzky pražských referentek dne 24. října 1942, s. 2.

413 VOA, f. NOÚZ, k. 236, inv. j. 122, Ženy – Zprávy o činnosti 1942 a 1944, Činnost sociální pracovnice.

414 VOA, f. NOÚZ, k. 236, inv. j. 122, Ženy – Zápis o poradě referentek žen ze dne 13. VII. 1942, konané v zasedací síni NOÚZ, s. 7.

415 Tamtéž, s. 7.

416 Na základě vyhlášky č. 830 Úř. l. z roku 1943 o poskytování volna měly ženy za přesně stanovených podmínek nárok na čtyři hodiny volna za týden pro obstarání nákupu a na dva dny v měsíci pro vykonání domácích prací. Volno si musely vždy napracovat tak, aby za týden vykázaly minimálně 48 hodin strávených v zaměstnání.

V Českomoravských
elektrotechnických
závodech
Fr. Křížika,
nedatováno
(vlevo)

V Madetě,
nedatováno
(vpravo)

otázkou zůstávalo také zřizování školek, jeslí a opatroven pro děti zaměstnaných žen.

Důraz byl kladen také na ideologickou výchovu pracujících žen, přičemž „*správné chápání národního socialismu*“⁴¹⁷ se stalo prioritou každého odborového pracovníka. Stále se zhoršující hospodářskou situaci měly ženy přečkat s vidinou lepších zítřků: „... *po válce se poměry změní, jistě, že pro svou polohu budou země Čechy a Morava nejbohatšími zeměmi Říše, neboť leží v jejím srdci*“.⁴¹⁸ Referentky proto byly opakovaně nabádány k působení na pracovištích zaměstnaných žen ve smyslu sblížení „*dělnic s novým sociálním řádem*“.⁴¹⁹

417 VOA, f. NOÚZ, k. 236, inv. j. 122, Ženy – Zápis o poradě referentek žen ze dne 14. VII. 1942, konané v zasedací síni NOÚZ, s. 1.

418 VOA, f. NOÚZ, k. 236, inv. j. 122, Ženy – Zápis o poradě referentek žen ze dne 13. VII. 1942, konané v zasedací síni NOÚZ, s. 8.

419 Tamtéž, s. 8.

Prohlídky jednotlivých závodů odhalily nejen špatné pracovní podmínky zaměstnaných žen, ale i jejich nedostatečné zastoupení v závodních výborech. V Moravských ocelárnách bylo zaměstnáno 200 žen a 800 mužů, členkou závodního výboru ale nebyla ani jedna zaměstnankyně. Stejně tak v brněnské továrně Sfinx, kde pracovalo 1200 zaměstnanců, z toho většina žen.⁴²⁰ Z nastíněné problematiky vyplývá, že v Protektorátu Čechy a Morava sice působila ženská frakce uvnitř odborového hnutí, na jeho chod a utváření ale neměla výraznější vliv. K vedení sociálního dialogu ani uvnitř odborového hnutí, ani vně s protektorátními vládními orgány nedocházelo.

Určitou míru samostatnosti získaly odborově organizované ženy až v osvobozené ČSR prostřednictvím Komise žen Ústřední rady odborů, která byla právně zakotvena dekretem prezidenta republiky o závodních a podnikových radách č. 104/1945 z 24. října 1945. Vystupovala jako zastřešující organizace žen v rámci ROH a organizovala pod sebou nižší složky komisí žen. Nejnižší z nich byly zakládány v jednotlivých závodech, továrnách a na úřadech, kde mohly přímo ovlivňovat jejich činnost.⁴²¹ Primárním úkolem jednotlivých komisí žen bylo zajištění odborové organizovanosti zaměstnankyň na daném pracovišti. V centru jejich zájmu stála také snaha poskytnout pracujícím ženám přijatelné finanční ohodnocení a vhodné zázemí pro jejich vstup do zaměstnání.⁴²² To omezovalo především domácí povinnosti žen a péče o děti. Ústřední komise žen v tomto směru iniciovala zakládání jeslí a mateřských

420 VOA, f. NOÚZ, k. 236, inv. j. 122, Ženy – Zprávy ze zájezdů do různých podniků.

421 O komisích žen ROH podrobněji JONÁKOVÁ, A. Ženy v odborech. Činnost komise žen Ústřední rady odborů v letech 1945–1948. In. *Paginae historiae. Sborník Národního archivu*, sv. 25, č. 2 (2017), s. 93–113.

422 Komise žen apelovaly na vedoucí činitele ÚRO a jednotlivé rezorty ministerstev v otázkách zřizování závodních jídelen, jeslí, školek atd.

školek při jednotlivých závodech a továrnách, případně v jejich dostupné vzdálenosti. Od namáhavých domácích prací měla ženám odpomoci Osvobozená domácnost. Jednalo se o družstvo, které zřizovalo veřejné prádelny pro pracovně vytížené ženy. I když se bezpochyby jednalo o myšlenku dobrou, její provedení nebylo ideální. Prádelny se staly pověstné dlouhými čekacími lhůtami, které přesahovaly délku několika týdnů. Ani kvalita vypraného prádla nebyla valná.

Představa, že závodní jídelny uspoří zaměstnaným ženám čas, který by po příchodu z práce strávily nad plotnou, se také z počátku nejevila jako bezproblémová. Především v poválečných měsících nedosahovala kvalita jídel valně úroveň, problém představovalo rovněž velké množství strážníků, které protahovalo obědové pauzy o desítky minut. Spoustu času strávily zaměstnané ženy při nákupu potravin a spotřebního zboží, na něž si po odchodu ze směny musely vystát dlouhé fronty. Na základě nařízení Zemského národního výboru proto začaly jednotlivé závodní rady vydávat zaměstnankyním průkazky k přednostnímu nákupnímu právu.⁴²³ Žena s takovým průkazkem teoreticky získala právo předejít frontu čekajících zákazníků. V praxi ale docházelo ke slovním, někdy i fyzickým roztržkám mezi jednotlivci i skupinkami před obchodem, kterým docházela trpělivost a s vzrůstajícím počtem přicházejících žen také zboží v obchodě.

Aby do zaměstnání nastoupily ženy s velmi malými dětmi, podporovala Ústřední komise žen zkrácení některých směn na polovinu. Řada dělnic tak pracovala pouze čtyři, popřípadě šest hodin denně. Tuto možnost začaly mezi prvními nabízet potenciálním zaměstnankyním např. Škodovy závody

Ženy ve stavebnictví, nedatováno

Ženy pracující v podniku Orion, nedatováno

⁴²³ Jednalo se o nařízení zemského výboru z 18. dubna 1946, č. 1179 o vydávání průkazu pro zaměstnané ženy. JONÁKOVÁ, A. *Ženy v odborech*, s. 100.

Pracující ženy
v podniku Spofa
Žižkov, nedatováno

v Plzni.⁴²⁴ Na běžnou osmihodinovou pracovní směnu doporučovala komise žen zařadit ženy svobodné, bezdětné, rozvedené a vdovy.⁴²⁵

Při realizaci všech zmíněných opatření se komise žen snažila vést dialog jak v rámci odborových struktur, tak přímo s jednotlivými ministerskými rezorty. Např. ministerstvo vnitřního obchodu a Státní plánovací úřad se zabývaly problematikou vydávání průkazů k přednostnímu nákupu. Na ministerstvo průmyslu zase vznesla Ústřední komise žen v rámci úspěšného dokončení dvouletého plánu požadavek na rozmístění nepotřebných strojů do výroby. Tímto krokem cílila především na textilní výrobu, která v poválečných letech vykazovala obrovské rezervy. Ty se promítaly do stále se zhoršující situace v zásobování.⁴²⁶ Asi nejrozsáhlejší agendu pak řešilo ministerstvo sociální péče. Svým výnosem č. 1211 ze 14. února 1946 např. nařídilo místním a okresním národním výborům upřednostňovat při přebírání objektů po odsunutém německém obyvatelstvu potřeby jeslí a mateřských školek. V této záležitosti se snažily komise žen obracet na jednotlivá vedení závodů, které byly ve většině případů v národní správě.

Péče o těhotné zaměstnankyně představovala důležitou součást agendy Ústřední komise žen. Snažila se především docílit efektivnější ochrany těhotných žen při výkonu jejich zaměstnání. Konkrétně tedy apelovaly na přerazení těchto pracovnic ze zdravotně závadných pracovišť na vhodnější oddělení se zachováním původní mzdy. Těhotné pojištěné ženy měly nárok na příspěvek výloh „*při slehnutí a při obtížích v těhotenství*“. Ženy obdržely také podporu ve formě „*výbavného*“.⁴²⁷

424 JONÁKOVÁ, A. *Ženy v odborech*, s. 101.

425 VOA ČMKOS, f. ÚRO – Org., k. 24, inv. j. 105/1-2, Rezoluce – Opis Ministerstvu sociální péče, s. 1-2. Citováno dle JONÁKOVÁ, A. *Ženy v odborech*, s. 102.

426 JONÁKOVÁ, A. *Ženy v odborech*, s. 106.

427 JONÁKOVÁ, A. *Ženy v odborech*, s. 108-109.

Za důležitou součást sociální pomoci lze považovat vyplácení vánočních příspěvků, přičemž Ústřední komise žen upozorňovala od počátku na jejich nespravedlivé přerozdělování. Znevýhodněny byly svobodné a rozvedené ženy, které obdržely v roce 1946 částku 600 Kčs. Provdané zaměstnankyně disponovaly sumou o dvě stě Kčs vyšší, příspěvek se navíc vyplácel také mužským zaměstnancům, tedy jejich manželům. Změnu ve vyplácení vánočních příspěvků se podařilo prosadit pro rok 1948, kdy se odvozoval nikoli od stavu zaměstnankyně, ale od jejího věku. Osoby starší dvaceti let získaly částku nejvyšší – 1200 Kč, čtvrtinová částka z této sumy byla vyplacena zaměstnancům a zaměstnankyním mladším šestnácti let. Nárok na příspěvek měly pouze osoby bez prohřešků – netolerovaly se pozdní příchody ani neodůvodněné absence.⁴²⁸

Ústřední komise žen se snažila vést v otázce zaměstnanosti žen sociální dialog jak s československou vládou, tak na mezinárodní úrovni s ženskými organizace podobného typu. Limitovalo ji ale začlenění do struktury ROH, v jejímž rámci zastávala postavení jedné z komisí ÚRO. Řídila se tak oficiální politikou československé odborářské centrály, která po únoru 1948 přešla zcela do područí komunistického režimu. V něm specifické požadavky žen splynuly s potřebami pracujícího lidu jako celku. Odborářky tak svou činnost zaměřovaly především na podporu odborové organizovanosti zaměstnankyň v rámci ROH a ideologickou výchovu pracujících žen. Samostatná činnost komisí žen byla omezena začleněním jejich agendy do organizačního oddělení ÚRO. K samostatnému vyjednávání s vládou, ministerstvy nebo správou jednotlivých podniků a závodů proto příliš prostoru nezbývalo.

428 Vyhláška ministerstva sociální péče ze dne 15. listopadu 1948 o vánočním příspěvku zaměstnancům (učňům) v roce 1948, s. 3. Citováno dle JONÁKOVÁ, A. *Ženy v odboře*, s. 109–110.

ODRAZ SOCIÁLNÍHO DIALOGU V ŽENSKÉM TISKU

Významným prostředkem k informovanosti žen o otázkách spojených s pracovní problematikou, zákonodárstvím a sociálním dialogem vedeným mezi zaměstnavateli s odborovými předáky byl ženský tisk.⁴²⁹ Mezi první časopisy tohoto typu lze zařadit *Ženský list*, jehož první číslo vyšlo 14. ledna 1901. Upozorňovaly na nerovnocenné postavení žen a mužů ve společnosti s důrazem na špatné poměry dělnických zaměstnankyň: „*Ve veřejném životě postavena je žena na místo poslední, na místo ponižující, více méně bezvýznamné, parádní; v politickém ohledu je úplnou nulou, na poli duševní musí sobě každou píď půdy nejmorněji rváti [...] A především, ož roztrpčeněji a vášnivě žalovati může na svou porobu žena chudých vrstev, žena – dělnice! [...] slovem největší hlubina bídy a zubožení je údělem slabé, zcela bezbranné ženy dělnické.*“⁴³⁰

Kromě poezie, povídek a různých zpráv z veřejného života a ze spolkové činnosti ženských spolků a výborů se *Ženské listy* snažily čtenářkám přiblížit také problematiku pracovního zákonodárství. Brojily proti noční práci, která škodí ženskému organismu. Stejný názor zastávaly v otázce dlouhé pracovní doby, nedodržování stanovených přestávek, nevyhovujícího pracovního prostředí a nedostatečné stravy.⁴³¹

Pozornost byla upřena i na nemocnost a úmrtnost dělnic, která byla zaznamenána především v prostředí, kde ženy pracovaly s nebezpečnými látkami (textilní, chemický, tabákový průmysl, výroba sirek). Roli hrál i věk dělnic. Dívky ve vývinu trpěly

429 Kromě tisku adresovaného prioritně ženským čtenářkám vycházely také časopisy zaměřené obecněji. Jedním z nich byl např. *Naše zájmy* s podtitulem *Orgán svazu obchodních a dopravních dělníků a dělnic v Rakousku*. První číslo vyšlo 15. ledna 1905.

430 K novému životu, *Ženský list*, 14. ledna 1901, s. 1.

431 Zákonná ochrana žen, *Ženský list*, 26. srpna 1901, s. 1–2.

zdravotními komplikacemi z důvodu dlouhého pobytu v uzavřených prostorech s nedostatkem vzduchu a pohybu. Karla Máchová, redaktorka Ženského listu a budoucí politička, navrhovala zřízení zdravotních inspektorek a inspektorů, kteří by kontrolovali kvalitu pracovního prostředí a bděli nad prováděním zdravotních zákonů. Upraven měl být podle Máchové také zákon na ochranu těhotných žen. Čtyři týdny volna po porodu, kterými ženy v roce 1901 disponovaly, doporučila rozšířit na šest týdnů před a po porodu při vyplácení plné podpory. Stejná situace měla platit i v případě, že žena porodí předčasně nebo potratí. Máchová se při argumentaci odkazovala na lékařské výzkumy. Důležitou roli hrála samozřejmě výše vyplácené mzdy, která často ženu „hlavně svobodnou zahání k nemravnému životu a zoufalství“.⁴³²

Ženské listy často vyzdvihovaly program sociální demokracie, který některé ze zmíněných požadavků obsahoval. Cílem k dosažení potřebných opatření pak spatřovaly v odborové organizovanosti dělnic a apelovaly přitom především na šičky, švadleny tabákové, textilní a zemědělské dělnice, které v rámci těchto odvětví tvořily vysoké procentuelní zastoupení. Spolupráce v rámci odborů měla zaměstnankyním přinést „hospodářské povznesení, zvýšit mravní sílu žen a sebevědomí jejich“.⁴³³

V druhém desetiletí 20. století začal vycházet na manuálně pracující ženy zaměřený časopis nazvaný Zájmy služek, který čtenářky seznamoval s postavením služebných dívek a žen, přinášel různé informace o jednotlivých služebných, zprávy ze spolků. V rubrice „Zdravotní hlídka“ rozebíral pravidla pro dosažení hygienicky nezávadného prostředí, v „Kuchařce“ zase recepty. Úvodní článek byl vždy věnován vážnějšímu tématu, např. otázce sebevzdělání, přijímání služby se všemi zákonnými předpoklady atd. Často se

432 MÁCHOVÁ, K. Ochranná zákonodárství pro ženy v práci průmyslové, *Ženský list* 28. října 1901, s. 1-2.

433 Odborové organizace a ženy, *Ženský list*, 10. června 1901, s. 2.

zde objevovaly také různé statě a úvahy. Např. H. Jungwirthová na pokračování publikovala svůj příspěvek nazvaný Cesta utrpení našich služek, v níž se pozastavuje nad těžkým údělem dívek ve služebním poměru. Argumentuje v ní délkou pracovní doby, která často dosahovala až šestnácti hodin, nevhodným zacházením, špatným ubytováním. Uvedla několik konkrétních případů, mezi jinými i služebnou, kterou nutil její zaměstnavatel spát ve vaně. Po oznámení na policejním komisařství příslušného okresu se prý dotyčný komisař vyjádřil lakonicky: „*Ale prosím vás, když je člověk unaven, tak se vyspí všude.*“⁴³⁴ Ženy ve služebním poměru proto požadovaly zavedení minimální mzdy a zákonného dne odpočinku, upravení pracovní doby, poskytnutí vhodného ubytování spolu s právem na lidské zacházení. Ženy byly vyzývány k odborové organizovanosti pod heslem „*Jedna za všechny, všechny za jednu!*“ Mohutný odborový spolek představoval prostředek, který nakonec „*probudí veřejné mínění a svědomí lidstva, přivodí náležité ocenění otázky služebných dívek a žen ve veřejnosti a když pak poměry samy donutí vaše zaměstnavatelky spravedlivým požadavkům vyhovět a je uznat – pak uznány a potvrzeny budou i cestou zákonnou.*“⁴³⁵

Na problematiku zaměstnaných žen se zaměřoval také komunisticky orientovaný časopis Dělnice. Vydával jej Josef Hais, post redaktorky zastávala Emilie Branišová. První číslo z 13. října 1923 se čtenářkám uvedlo následovně: „*Na podkladě rozhodnutí konference sekce textilního usneslo se představenstvo Mezinárodního všeodborového svazu vydávati časopis pro odborově organizované ženy.*“⁴³⁶ Členky svazu zde informovaly o událostech souvisejících s jeho činností a upozorňovaly na schůze pracovních komisí žen, které v jeho rámci působily.

434 JUNGWIRTHOVÁ, H. Cesta utrpení našich služek, *Zájmy služek* 1. května 1913, s. 1.

435 JUNGWIRTHOVÁ, H. Cesta utrpení našich služek, *Zájmy služek* 15. července 1913, s. 1-3.

436 Úvodem, *Dělnice*, 13. října 1923, s. 1.

Časopis *Dělnice* přinášel informace také o sociálních, politických a hospodářských otázkách, věnoval se postavení pracujících žen a problematice s tím spojené. Pozornosti neušly ani úkoly odborového hnutí v národním i mezinárodním měřítku. Je nutné podotknout, že co do obsahu byla *Dělnice* mnohem odbornější než *Zájmy služek*. Pravidelně se věnovala situaci odborové organizovanosti nejen v Československu, ale i v ostatních zemích Evropy, přinášela konkrétní čísla a procentní výpočty. V rubrice Sociálně politická hlídka se ženy dočetly o rozvíjejícím se zákonodárství v otázce noční práce žen, podpor v době mateřství atd. Výjimku netvořily ani informace o aplikaci kolektivních smluv a mzdových vyhlášek. Redakce *Dělnice* razila ve svých příspěvcích heslo „*Stejný plat za stejnou práci*“.⁴³⁷ Odmítala upírání přístupu žen k zaměstnání a výhradní monopol mužů v této oblasti. Ženy měly docílit všech svých požadavků prostřednictvím odborové organizovanosti, nikoliv však v samostatné ženské organizaci: „*Žena dělnice musí bojovat po boku muže dělníka. Žádné zvláštní odborové organizace žen! Proti vykořisťování musíme společně bez rozdílu pohlaví brániti.*“⁴³⁸

V každém čísle byl prostor věnovaný rovněž Československému svazu služebných dívek a pomocnic v domácnosti zaměstnaných. Čtenářky se zde dočetly o připravovaném zákonodárství, problematice služebných poměrů v ČSR a ve Vídni.

Časopis *Dělnice* se vzhledem k ideologické orientaci Mezinárodního všeodborového svazu otevřeně stavěl za ideje bolševismu, nabádal k činnosti v Rudých odborech, podporoval boj proti vykořisťování dělnictva a Sovětský svaz stavěl za vzor revolučního uvědomění společnosti. Kapitalistické státy *Dělnice* vinila z nedodržování přijatých zákonodárných opatření. Konkrétně zmiňovala překračování osmihodinové pracovní doby, porušování zákazu

437 Ženská práce a odborová organizace, *Dělnice*, 27. října 1923, s. 2.

438 *Dělnice*, 27. října 1923, s. 5.

Ženy na rekreačních pobytech organizovaných NOÚZ

noční práce žen i nedomyšlenost mezinárodních opatření, mezi jinými např. úmluvy Mezinárodní organizace práce, na jejímž základě se ženám zakazovalo pracovat šest týdnů před porodem a šest týdnů po porodu. I když ji přijala řada států včetně Československa, podle redakce situaci těchto zaměstnankyň nijak zvlášť neusnadnila: „... má tento zákaz v praxi velmi malou cenu, jelikož podpora, jíž ženy v době této požívají, je tak nicotnou, že nedostačuje k výživě a žena jest nucena, přesto, že ohrožuje tím své zdraví, v práci setrvati.“⁴³⁹ Za kladný příklad bylo dááno SSSR, které podle Dělnice požadovaný rozsah mateřské dovolené proplácelo v plné míře, navíc s „vybavovacím přídatkem pro dítě“.⁴⁴⁰

Mezi důležitá sociální témata patřila koncem dvacátých let 20. století také otázka drahoty, sociálního pojištění, existenčního zajištění hornictva a textilního dělnictva. Stále důrazněji se ale projevoval vliv komunistické ideologie, která útočila nejen na „kapitalistické továrníky“, ale i na středostavovskou měšťanskou společnost. Mezi výjimky tak nepatřily příspěvky zaměřené proti ženám z nedělnického prostředí. Mezi jinými lze zmínit článek „Žena a kapitalismus“,⁴⁴¹ „Co ženy boháčů“⁴⁴² nebo poměrně adresný příspěvek „Paní velvyslancová Osuská nosí náhrdelník za 150.000 franků“.⁴⁴³

Mezi další periodika zaměřující se na ženské zaměstnankyně se řadily také Zájmy žen, vycházející s podtitulem Časopis pro zájmy výdělečně pracujících. Úvodní článek byl vždy věnovaný aktuálnímu tématu, následovaly příspěvky zaměřující se na odborovou organizovanost žen, problematiku zaměstnanosti,

439 Odstraňování ochranných opatření ženské práce, *Dělnice* 24. listopadu 1923, s. 2.

440 Tamtéž.

441 Žena a kapitalismus, *Dělnice* 28. června 1924, s. 1-3.

442 Co ženy boháčů?, *Dělnice* 8. října 1928, s. 6.

443 Paní velvyslancová Osuská nosí náhrdelník za 150.000 franků, *Dělnice* 8. srpna 1928, s. 4.

zákonodárství atd. V rubrice „*Jak se oblékati*“ se ženy seznamovaly s nejnovějšími módními trendy, rady týkající se domácnosti zase získaly v části nazvané „*Hospodyňské*“. Časopis obsahoval také informace z činnosti pracovních výborů žen, konferencí, zpráv z ministerstev. Téma, které na stránkách Ženských listů ve třicátých letech rovněž rezonovalo, se týkalo nacistického Německa a rostoucí moci Adolfa Hitlera. Čtenářky byly pravidelně seznamovány s odborovým a politickým vývojem v Německu, řada příspěvků se týkala také postavení pracujících německých žen.⁴⁴⁴ Vyzdvihován byl přístup T. G. Masaryka k ženské otázce, redakce nezapomínala ani na jeho manželku Charlottu Masarykovou.⁴⁴⁵

Mezi aktuální témata třicátých let 20. století patřila i nadále problematika sociálního zákonodárství, boj proti omezování žen v přístupu k práci a snaha zvýšit životní úroveň všech zaměstnankyň. Poměrně detailně shrnuly svůj program odborově organizované ženy – funkcionářky pracovního výboru žen, členky závodních výborů, tovární důvěrnice a činovnice odborových organizací na plenární schůzi ústředny OSČ 17. ledna 1933. Jejich požadavky měly být prosazovány v systému hospodářské demokracie s důrazem na svobodný přístup žen na trh práce. Žena měla pobírat za odvedenou práci stejnou mzdu jako mužští zaměstnanci. Důležitou otázkou představovala také ochrana mateřství výdělečně činných žen, především zákaz propouštění těhotných žen ze zaměstnání. Specifické byly požadavky novelizace živnostenského řádu a vzhledem k přetrvávající hospodářské krizi a s ní souvisejícím růstem nezaměstnanosti také novelizace zákona o sociálním pojištění. Ženám se měl

444 Srov. JANKOVCOVÁ, L. S. Hitlerismus a ženy, *Zájmy žen*, březen 1933, s. 20; WILKINSONOVÁ, Ellen. Hitler a ženy, *Zájmy žen*, duben 1933, s. 27.

445 Srov. 7. března, *Zájmy žen*, únor 1933, s. 9-10; PETRÁKOVÁ, F. Vzpomínka z úcty a vděčnosti, *Zájmy žen*, květen 1933, s. 34-35.

zvýšit vyplácený důchod a přiznán vdovský důchod, myslelo se také na pomocnice v domácnosti. Tyto požadavky obsahoval také pamětní spis Odborového sdružení československého, který byl odeslán československé vládě.⁴⁴⁶

Témata související s hospodářskou krizí plnila stránky *Zájmu žen* opakovaně. Upozorňovalo se především na praxi zaměstnavatelů, kteří pod záminkou krize propouštěli starší a zkušenější ženy a místo nich přijímali zaměstnankyně mladší s nižším platem. Jednalo se přitom převážně o kancelářské a obchodní obory. Podobných křivd se zaměstnavatelé dopouštěli také na nemajetných dívkách, které byly zbaveny pracovní pozice ve prospěch žen z movitých rodin. Pracovní výbor žen proto nabádal odborové svazy přičleněné k OSC, aby tuto praxi monitorovaly a hájily všechny zaměstnankyně – vdané i svobodné: „Diktát, že žena musí zůstat jen v domácnosti a míti rozsah svého školského vzdělání jen tomuto stavu odpovídající, je protipřirozený stejně tak, jako diktát, že ženy musí výdělečně pracovati i v oborech převážně mužských. Musíme spěti k vybudování práva na svobodnou volbu povolání podle vlastních vloh, bez rozdílu, zdali se jedná o muže či ženy. A to je možné jen udržením, prohlubováním a stále novým budováním hospodářské, politické a kulturní demokracie se stejnými právy i povinnostmi žen i mužů.“⁴⁴⁷

Dodržování zákonných opatření při zaměstnávání žen i mužů kontrolovali živnostenská inspektoři v jednotlivých podnicích a továrnách. Např. v roce 1931 došli ke zjištění, že mezi nejčastější přestupky se řadilo zaměstnávání žen v továrnách po druhé hodině odpolední v sobotu, což zakazoval zákon o osmihodinové pracovní době. Nejvíce se tento jev vztahoval na textilní podniky a keramické továrny. Často se porušoval rovněž zákaz noční práce žen a mladistvých. Jednalo se hlavně o zaměstnankyně

446 Požadavky odborově organizovaných žen, *Zájmy žen*, březen 1933, s. 23–24.

447 *Zájmy žen*, květen 1933, s. 38–39.

Údernice v podniku Kablo, nedatováno

Údernice v podniku
Tesla, nedatováno

v pohostinství, oděvním průmyslu, v pekařských závodech a cukrovarech.⁴⁴⁸ Práce, které byly zakázány pro vysokou míru fyzické náročnosti, vykonávaly ženy i dívky mladší 18 let v cihelnách,

448 Z celkového počtu 251 551 kontrolovaných žen se jednalo o 16 dívek mladších 18 let a 589 dospělých žen. Živnostenští inspektoři o ochraně žen a mladistvých zaměstnanců, *Zájmy žen*, červen 1933, s. 42–43.

v továrnách na pytle nosily až stokilová břemena a v tiskařských závodech pracovaly s nebezpečnými látkami. Živnostenští inspektoři zjištěné přestupky zákonných ustanovení a porušení předpisů na ochranu mladistvých zaměstnanců a žen řešili upozorněním, v případě potřeby „*musili býti majetníci podniků písemně vybídnuti, aby odstranili zjištěné nepřístojnosti a nezřídka musili živnostenští inspektoři použítí i donucovací cesty*“.⁴⁴⁹

Zájmy žen referovaly také o mezinárodní spolupráci ženských organizací. Na Mezinárodní konferenci žen, kterou uspořádal Mezinárodní odborový svaz 28. a 29. července 1933, delegátky zastupující jednotlivé členské státy formulovaly dvě rezoluce. První z nich se zabývala námezdní prací žen. Reagovala na hospodářskou krizi a rostoucí nezaměstnanost, upozorňovala na nutnost zachovat v těchto poměrech ženám svobodným, provdaným i matkám právo na práci. Ta se měla systematicky rozdělovat mezi muže a ženy, v případě potřeby snižovat jejich úvazky a pracovní dobu současně s „*úměrným zkracováním mezd v zájmu udržení a zvýšení kupní síly*“.⁴⁵⁰ Přitom ale mělo dojít k uplatnění dlouho prosazované zásady za stejnou práci stejnou mzdu.

Druhá rezoluce se týkala ženy a fašismu. V jejím obsahu konference žen vyslovila „*hluboké opovržení nad násilnostmi, které jsou páčány na dělnické třídě Německa a vznáší nejostřejší protest proti brutálnímu rozbití odborových organizací a loupeži jejich majetku*“.⁴⁵¹

Po nacistické okupaci Československa začala vycházet na zaměstnané ženy zaměřená Žena v povolání s podtitulem Orgán Národní odborové ústředny zaměstnanecké pro ženy pracující ve výslovně ženských povoláních. Vzhledem k novému režimu se obsah

449 Živnostenští inspektoři o ochraně žen a mladistvých zaměstnanců, *Zájmy žen*, červenec 1933, s. 53.

450 Z Mezinárodní odborové konference žen, *Zájmy žen*, srpen 1933, s. 63.

451 Tamtéž, s. 64.

jednotlivých čísel omezil pouze na rady, jak správně vařit, prát a starat se o domácnost. Pravidelné příspěvky se týkaly Školy práce NOÚZ, která pořádala kurzy pro pomocnice v domácnosti. V nich nabízela kurzy šití a spravování prádla, žehlení, úklidu, nákupu či úsporného vaření. Aktivní zapojení žen do tvorby sociálního zákonodárství, odborového organizování nebo spolupráce s mezinárodními organizacemi bylo zcela vyloučeno a pro sociální dialog zde nebylo místo.

Po osvobození Československa začala Rada československých žen vydávat týdeník nazvaný Rada žen. I když přinášela celou řadu informací o postavení žen ve společnosti, pracovní problematice nebo otázce zásobování, na prvorepublikový ženský tisk jeho úroveň nedosahovala. Odborné příspěvky doplňovala celá řada informací týkající se módy, vycházely zde romány na pokračování. Pravidelnou rubriku v týdeníku měla Rada československých žen. Ta podávala zprávy o pořádaných schůzích, činnosti místních rad a komisí – technické, hospodářské, sociální a zdravotní.⁴⁵² Komise pro zájmy venkovských žen při Radě československých žen se zabývala nedostatečným zastoupením žen z této oblasti v politické sféře. Právě v parlamentu a různých komisích by mohly hájit svá stanoviska a reprezentovat zemědělské dělnice, které tvořily výraznou část zemědělských pracovníků.⁴⁵³

Zajímavé informace se týkaly zapojení žen do mezinárodních organizací. V lednu 1946 informovala Rada žen o zasedání Valného shromáždění Organizaci spojených národů, postupně pak přinášela zprávy o delegátkách, které se této události aktivně zúčastnily.⁴⁵⁴ Zabývala se i konferencí Mezinárodní federace výdělečně činných žen, která se konala koncem července 1946

452 Zpráva, *Rada žen*, 24. ledna 1946, s. 10.

453 Komise pro zájmy venkovských žen při Radě čs. žen, *Rada žen*, 12. prosince 1946, s. 10.

454 Jednalo se o pouze pět delegátek. HILLOVÁ, O. Ženy ve shromáždění spojených národů, *Rada žen*, 14. února 1946, s. 2.

v Bruselu. Jako pozorovatelky se za Československo zúčastnily předsedkyně odboru výdělečně činných žen Marie Wolfová a redaktorka tiskového odboru ministerstva pro zahraniční obchod Hana Šklíbová. Konference přijala rezoluci o spolupráci s OSN, v jejímž rámci žádala o uznání Mezinárodní federace výdělečně činných žen za spolupracující mimovládní skupinu podle čl. 71 charty OSN. Dále utvořila mezinárodní komisi pro styk s OSN a jako hlavní bod svého budoucího programu přijala studium a podporu programu OSN, hlavně částí týkajících se Hospodářské a sociální rady. Konference se také zavázala k rozvíjení aktivního výzkumu a poradní činnosti v hospodářské, sociální a politické oblasti působení žen a podala návrh na aktivní spolupráci národních komisí při OSN vytvořením Mezinárodního zaměstnávání výdělečně činných žen odbornic.⁴⁵⁵

V roce 1947 nahradila Radu žen Vlasta, která „rozšíří však svůj obsah a zpestří svoji formu tak, aby byl místem porady, poučení, oddechu i radosti, a aby přitom plnil základní účel časopisu nestranického ženského hnutí, byl průkopníkem ženské práce, ženských pozic a jejich důsledným obhájcem“.⁴⁵⁶

Pokud se zaměříme na tisk odborářských organizací, nenalezneme mezi ním patrně žádný časopis určený výhradně ženám. Zprávy o hospodářském a politickém dění, odborové organizovanosti, sociálním zákonodárství atd. přinášel časopis Odborář, mnoho užitečných informací také Práce. Dílčí informace o angažovanosti žen v odborářských strukturách, o jejich aktivitě a pracovním nasazení v závodech a podnicích a o problémech spojených s jejich vstupem do zaměstnání přinášely jednotlivé závodní časopisy.⁴⁵⁷

455 Zpráva o konferenci Mezinárodní federace výdělečně činných žen, *Rada žen*, 26. září 1946, s. 10.

456 HORÁKOVÁ, M. *Vlasta – mluvčí Rady čs. žen*, 9. ledna 1947, s. 1.

457 Srov. např. Ženy v oddělení Výroby elektrod. In. *Ocelář. Časopis zaměstnanců Spojených oceláren v Chomutově a Mostě*, roč. 2, č. 10 (1947), s. 10 a č. 11 (1947), s. 5; Práce žen v továrně. In. *Škodovák. Podnikový měsíčník*, roč. 3, č. 8 (1947), s. 5.

**OD SAMETOVÉ
REVOLUCE
K DNEŠKU
(1989–2020)**

Na konci 80. let minulého století se už nedalo pochybovat o tom, že Československo jako celý východní blok se dostalo na práh hluboké ekonomické, politické i morální krize. Stejně jako ostatní socialistické státy nedokázalo držet krok s vyspělými kapitalistickými zeměmi v rozvoji nových technologií, informatice nebo službách.

Přestávalo platit i heslo Se Sovětským svazem na věčné časy, protože sovětské vedení se snažilo tuto krizi zvládnout reformami jak v hospodářské, tak ideologické oblasti. Československá stranická byrokracie se však obávala, že v rámci „glasnosti“, tedy všeobecné informovanosti, mj. odkrývání tzv. bílých míst historie, dojde k přehodnocení pohledu na pražské jaro 1968, s jehož potlačením a následnou normalizací spojila své politické osudy.

Mezinárodní situace se začala rychle měnit, v Maďarsku se otevřely hranice s Rakouskem, v Polsku vznikla první vláda, v jejímž čele stál nekomunistický politik, a především 9. listopadu padla berlínská zeď, hlavní symbol rozdělení Evropy.

I československá společnost se pomalu, ale jistě aktivizovala. Rostla kritičnost a občanská odvaha, která se projevila v srpnu 1988, počátkem roku 1989 (20. výročí smrti Jana Palacha) a 21. srpna téhož roku. Aktivita opozičních skupin, zdůrazňujících význam ochrany lidských práv, a ekologických iniciativ, varujících před stoupajícím zhoršováním životního prostředí, nacházela odezvu u stále širších skupin obyvatelstva.

REVOLUCE A GENERÁLNÍ STÁVKA

Nespokojenost občanů a zároveň obyčejných členů ROH s režimem se projevila nejzřetelněji v listopadu 1989. Proti brutálnímu zákroku policie vůči demonstrantům začaly protestovat i podnikové výbory ROH. Protože se komunistický režim obhajoval tím, že vyjadřuje zájmy všeho lidu a zvláště dělnické

třídy, bylo jasné, že o jeho osudu rozhodne generální stávka 27. listopadu – pokud proběhne úspěšně, bude to znamenat, že komunisté ztratili všechny opory. To se prokázalo naprosto jednoznačně. Na zorganizování a provedení měly největší zásluhu nově vytvořené stávkové výbory, nezávislé na dosavadních odborových strukturách. Po ukončení stávky se tyto výbory spojily a 24. listopadu vytvořily Sdružení stávkových výborů (SSV), jehož hlavním představitelem se stal Igor Pleskot, pracující do té doby v podniku Kancelářské stroje. Za hlavní úkol stávkových výborů po ukončení stávky považovali představitelé SSV rozbor průběhu stávky, kontrolu plnění stávkových požadavků a pomoc v případě represe. Na otázku, co by se mělo dělat dál, odpovídalo SSV, že je třeba vytvořit nové odbory, které by – zaštitěny důvěrou pracujících – nahradily ROH. SSV proto doporučovalo, aby stávkové výbory vyzvaly pracující k vyslovení nedůvěry stávajícím odborovým orgánům, především ÚRO.

Ta se ale nechtěla vzdát bez boje. Distancovala se od některých předchozích prohlášení, odsuzujících stávku, a vytvořila Akční výbor, který se pokusil udržet staré struktury u moci. Výhodou Akčního výboru bylo, že mohl disponovat ohromným majetkem i početným aparátem – jeho loajalita se ovšem snižovala.⁴⁵⁸

Do sporu dvou hlavních protagonistů, stávkových výborů a Akčního výboru, zasáhla ale třetí síla – odborové svazy. V nich proběhla také velká změna – reorganizovaly se (opět jako v roce

⁴⁵⁸ PLESKOT, Igor. Jak to bylo v listopadu aneb Sdružení stávkových výborů na scéně, *Sondy revue* 2014, č. 11, s. 22–25.

1968 došlo k dělení), vyměnily vedení a ujaly se transformace ROH. Tento proces vyvrcholil na všeodborovém a všesvazovém sjezdu 2. –3. března 1990 v Praze.⁴⁵⁹ Delegáti sjezdu zrušili ROH a jeho aparát i majetek předali novým odborovým strukturám.

Od ostatních nových odborových orgánů v bývalých zemích komunistického tábora se vývoj v Československu vyznačoval tím, že odbory si udržely svůj majetek. To jim zajistilo určitou stabilitu v prvních letech; sice o nemalou část později také přišly v důsledku neprofesionální správy a určitého nerespektování jednání, ale přesto: nezačínaly z ničeho!

Jinak ale jejich postavení nebylo záviděníhodné. Lidově demokratické a později socialistické Československo se vyznačovalo tím, že soukromý hospodářský sektor zde byl úplně zlikvidován, vše bylo v majetku státu, příp. zemědělských družstev. Proto sociálně ekonomická změna byla tak radikální, tak náhlá, překvapivá a zároveň se těšila tak ohromné počáteční podpoře. Možnost podnikat elektrizovala snad všechno obyvatelstvo, každý o ní přinejmenším přemýšlel. Podnikání, samostatné rozhodování o vlastním osudu patřilo k dobrému tónu, získalo neobyčejný étos. Hledat místo odborů v nové situaci bylo velmi obtížné. Odbory byly považovány za organizaci, která zaspala dobu, a navíc (v podstatě neúspěšně) hájí všechny, kteří neumí vzít za práci. Odborové požadavky na slušnou mzdu a slušné pracovní podmínky byly vykládány jako pokusy rozvrátit podniky a ohrozit jejich výkonnost. Názory odborů byly bagatelizovány, byly vyzývány k zodpovědnosti (aby nekazily budoucnost) nebo jim bylo dááno najevo, že na jejich údajně zastaralé a popletené názory není nikdo zvědav. V něčem mohli českým odborům pomoci jejich zahraniční partneři, kteří je třeba učili kolektivně vyjednávat a samozřejmě i vystupovat na veřejnosti – zásadně změnit veřejné mínění však

⁴⁵⁹ VOA ČMKOS, f. sjezdy ČMKOS, Protokol všeodborového – všesvazového sjezdu konaného ve dnech 2.–3. března 1990.

nebylo v moci nikoho jiného než českých odborářů samých.

Odboráři tedy v zásadě vítali změny, nepřistupovali k nim však nekriticky. Mnohokrát výslovně deklarovali, že privatizaci a zavádění tržního hospodářství považují za přirozený, dokonce žádoucí vývoj – dělali si ovšem starosti o jeho sociální důsledky, o to, aby transformace byla sociálně únosná a aby její tíži nenesly jen zaměstnanecké vrstvy. (Speciálně nedokázali pochopit, proč v době, kdy se ruší všechna omezení, má platit regulace platů. Tuto zásadu vláda ještě dlouho držela – až do roku 1995.) Zpočátku nesměle, potom však se stále větší naléhavostí upozorňovali na možné problémy, zejména na vnitropodnikové úrovni (možnost rozkrádání podniků, později nazvaného tunelováním), ale také v oblasti důchodů či zdravotní péče. Oceňovali poctivé podnikatele, varovali ale

Igor Pleskot, hlavní představitel stávkových výborů a první předseda ČSKOS

Podpis zakládacích listin ČSKOS

před podnikateli nepoctivými, kteří poškozují své zaměstnance a v konkurenční soutěži hrají nečistou hru. Upozorňovali na to, že někdy ti, kteří o státu mluví pohrdavě, se rádi přisají na jeho rozpočet a s pomocí svých kamarádů kořistí z veřejných peněz.

NUTNÉ ZMĚNY V LEGISLATIVĚ

Jedno z nečastějších a nejoblíbenějších hesel sametové revoluce znělo Zpátky do Evropy. Neznamenalo jen přání stát se součástí Evropského společenství (Evropská unie v dnešní podobě vznikla až v roce 1993), ale mnohem více získat uznání a přesvědčit se, že Československo (a později samostatná Česká republika) patří do evropského civilizačního okruhu a že z něho nikdy nevypadlo – jen je třeba dohnat určité zpoždění. To vyžadovalo provést mnoho dílčích kroků, které by přiblížily naše země zvyklostem, které byly ve většině evropských zemí běžné a které se samozřejmě kryly s přáními naprosté většiny obyvatelstva. V prvé řadě šlo o to, umožnit rozvoj soukromého podnikání, které dosavadní právní řád vlastně úplně vylučoval. Proto s účinností od 1. května 1990 byl přijat zákon č. 105/1990 Sb. o soukromém podnikání občanů a navazující nařízení vlády o pracovněprávních vztazích při soukromém podnikání občanů (č. 121/1990 Sb.)⁴⁶⁰ Tak se do československého právního řádu a do hlavně do reality vrátila možnost, že občané, kteří za podmínek předepsaných zákonem budou provozovat podnikatelskou činnost, mohou „zaměstnávat neomezený počet pracovníků“ a „za účelem podnikání nabývat majetek v neomezeném rozsahu.“ Vztah zaměstnanců a podnikatelů se řídil pracovněprávními předpisy (s odkazem na zákoník práce). Proto také

460 VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. *Vývoj soukromého práva na území českých zemí*, II. d., Brno 2012, s. 947.

zákoník práce musel projít hned revizí. První větší, tj. zákon č. 3/1991 Sb., zavedla mj. zákaz diskriminace v pracovněprávních vztazích. Ze zákoníku byly dále vypuštěny proklamace o socialistickém společenském řádu. Zákonem č. 37/1993 Sb. byla např. dále do zákoníku práce vložena povinnost zaměstnavatelů uzavřít zákonné pojištění zaměstnavatele za škodu způsobeno při pracovním úrazu a nemoci z povolání.⁴⁶¹

Přechod k tržní ekonomice vyžadoval i nové pojetí mzdy – zákon č. 1/1992 Sb. o mzdě, odměně za pracovní pohotovost a o průměrném výdělků určil základní definici a principy odměňování za práci, přičemž konkrétní určení výše mzdy mělo vycházet z kolektivní smlouvy a individuální pracovní smlouvy. Nařízení vlády č. 99/1991 Sb. zavedlo institut minimální mzdy.

K hlavním charakteristickým rysům demokratické společnosti patří svoboda sdružování. Proto také zákon č. 83/1990 Sb. o sdružování občanů umožnil svobodný vznik a fungování odborových i zaměstnavatelských organizací.⁴⁶² Tyto organizace fungují nezávisle na státu, který nesmí zasahovat do jejich činnosti, jen je eviduje a dohlíží, aby nevykonávaly činnost politických stran a podnikatelských subjektů.

Řešení vztahu mezi odborovými organizacemi a zaměstnavateli představovalo také jeden z prioritních úkolů. Zákon č. 120/1990 Sb., kterým se upravují některé vztahy mezi odborovými organizacemi a zaměstnavateli (též zákon o pluralitě odborů), zavedl, že tam, kde právní předpisy mluvily o oprávněných ROH, se toto oprávnění přeneslo na odborové organizace, vytvořené na základě svobodného odborového sdružování. Dále se zrušilo právo odborů spolurozhodovat, takže např. souhlas

461 VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. *Vývoj*, s. 948-949.

462 Stalo se tak v souladu s úmluvou MOP č. 87, právo na odborové sdružování obsahuje též Listina základních práv a svobod, která je od roku 1993 součástí českého ústavního pořádku.

příslušného odborového orgánu, který byl nutný ke skončení pracovního poměru výpovědí nebo jeho okamžitým zrušením ze strany zaměstnavatele byl nahrazen předchozím projednáním takového opatření s odborovou organizací. Zrušení práva spolurozhodovat bylo interpretováno jako odstátnění odborů, protože odbory nemohou přebírat spoluodpovědnost za obsah právních předpisů.⁴⁶³

Základní zákon, který se týkal odborů, resp. vztahu mezi odbory a zaměstnavateli, byl zákon o kolektivním vyjednávání č. 2/1991, ostatně právo kolektivně vyjednat patří k základním právům odborových i zaměstnavatelských organizací, přičemž na realizaci tohoto práva má eminentní zájem i stát, neboť tvoří jeden z hlavních pilířů sociálního míru.

Kolektivní vyjednávání může být v zásadě vedeno o jakémkoli předmětu, který zajímá obě strany, ale jeho hlavním cílem je uzavření kolektivní smlouvy. Ty existují ve dvojí podobě, jednak jako podnikové kolektivní smlouvy, jednak jako kolektivní smlouvy vyššího stupně, které uzavírá větší počet zaměstnavatelů, např. pro celé hospodářské odvětví či obor, a to v celostátním i omezeném, regionálním měřítku. I když kolektivní vyjednávání vede odborová organizace, platí jeho výsledky pro všechny zaměstnance, tedy i pro ty, kteří nejsou odborově organizováni.

Součástí kolektivního vyjednávání může být i stávka, která ovšem může proběhnout i mimo toto vyjednávání. Pak se ovšem na ni ustanovení zákona o kolektivním vyjednávání nevztahují a právo na stávku vychází z Listiny základních práv a svobod, která toto právo považuje za jedno z nejzákladnějších hospodářských, sociálních a kulturních práv.⁴⁶⁴

Mnoho zemí, procházejících výraznou transformací své hospodářské, sociální a politické struktury, hledalo řešení svých

problémů v myšlence sociálního partnerství, konkrétně tripartity, tedy v dohodě tří partnerů – zaměstnavatelů, zaměstnanců a vlády. Orgán, vzešlý z těchto dohod, měl poskytovat potřebné politické a institucionální zázemí, které by pomohlo řešit předpokládané konflikty, předcházet jim nebo je minimalizovat.

Rada hospodářské a sociální dohody, jak byl tento orgán nazván, vznikla v říjnu 1990, mj. na doporučení Mezinárodní organizace práce; jejím úkolem bylo vyslovovat se ke všem důležitým otázkám hospodářské a sociální politiky, které se stejně týkají zaměstnanosti, životní úrovně a všech dalších sociálních a pracovních podmínek občanů. Projednávala dále zásady nově navrhovaných zákonů, předlohy těchto zákonů, navazující vyhlášky a nařízení, a do roku 1995 schvalovala i Generální dohodu na daný rok. Tato dohoda definovala hlavní úkoly v ekonomické a sociální oblasti a vytvářela jisté východisko pro kolektivní vyjednávání. Neměla právně závaznou formu, ale představovala velice důležitý politický dokument. Otázky, jimiž se tripartita zabývala, se měnily v souvislosti s transformací ekonomiky a vývojem hospodářské či politické situace. K hlavním tématům prvních let patřily otázky důchodového pojištění, regulace mezd, vymezení stávky mimo kolektivní vyjednávání. Tripartita fungovala velmi dobře v prvních dvou letech existence, v polovině 90. let se ale objevily rostoucí neshody, které se podařilo zažehnat až s nástupem vlády sociální demokracie. Přes všechny obtíže a komplikace zůstává tripartita ceněným prostorem hledání konsenzu a vzájemné spolupráce všech tří partnerů.⁴⁶⁵

463 ŠUBRT B. *Odbory, zaměstnavatelé a právo*, Karviná 1995, s. 7–10.
464 ŠUBRT B. *Odbory*, s. 154–172.
465 BROKL, L. a kol. *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky*, Praha 1997, s. 99–150; HÁLA, J. – KROUPA, A. – MANSFELDOVÁ, Z. – KUX, J. – VAŠKOVÁ, R. – PLESKOT, I. *Rozvoj sociálního dialogu v ČR*, VÚPS Praha 2002; současný stav lze dohledat na: <https://www.tripartita.cz/>.

NOVÉ ODBORY

Na sjezdu vznikla základní odborová struktura. Nově konstituované svazy vytvořily na celostátní úrovni Čs. konfederaci odborových svazů (ČSKOS) a v rámci českých zemí Českomoravskou komoru (od roku 1998 konfederaci) odborových svazů (ČMKOS), která se po vzniku samostatné České republiky v roce 1992 stala vrcholným představitelem českého odborového hnutí. Nebyla zamýšlena jako silná centrála, disponující velkým majetkem a právem ukládat odborovým svazům povinnosti, nýbrž spíše platforma pro vytváření pravé neformální akční jednoty a fungující na základě příspěvků, které jí udělovaly odborové svazy.

Zpočátku se nové odborové hnutí zabývalo nejvíce vlastní organizační výstavbou, zároveň se ale již od samého začátku muselo vyslovovat k zásadním ekonomickým a sociálním problémům, které souvisely s celkovou transformací společnosti, která přešla na principy pluralitní demokracie a tržního hospodářství

Demontáž nápisu
ROH na budově
odborů

a která rovněž usilovala o začlenění do struktur spojené Evropy a NATO. Všechny tyto principy prosazovalo nejprve Občanské fórum a potom Občanská demokratická strana (ODS), která se pod vedením Václava Klause stala hlavním představitelem ekonomických a politických reforem a v letech 1992–98 (a později i 2006–09 a 2010–13) tvořila hlavní součást pravicově zaměřené vládní koalice.

ZÁSADY NOVÝCH ODBORŮ

Odbory v zásadě podporovaly rozhodující reformy, jejich podpora však nebyla bezvýhradná. Upřímně a často prohlašovaly, že proti privatizaci a zavádění tržního hospodářství nemají námítky, souhlasily s tehdy populárním sloganem o „utahování opasků“, ale jednoznačně odmítaly, aby toto „utahování“ platilo pouze pro zaměstnance. Dokonce se vyslovovaly pro rychlou privatizaci, přály si, aby bylo jasné, co komu patří a s kým je potřeba jednat. Na druhé straně odsuzovaly, když se stát předčasně vzdával výkonu svých vlastnických práv, když z nich, jak prohlásil Richard Falbr, dezertoval.⁴⁶⁶

Za své základní úkoly považovaly prosazení práva každého člověka na svobodně zvolenou práci a spravedlivou odměnu, práva na bezpečnost, hygienu při práci, zdravé životní prostředí a právo na vzdělání. Slibovaly rovněž, že se zasadí i o ochranu mladistvých, žen a invalidních občanů.

Jejich stanoviska narážela ale v počátcích transformačního období, zejména v první polovině 90. let, na nepochopení. Představy o možnostech svobodného podnikání, podporované masivními

⁴⁶⁶ FALBR, R. Místo a úloha českých odborů v ekonomické a sociální transformaci české společnosti, v: *Cesty, křížovatky, střety nových odborů: 10 let hájíme práva a zájmy lidí práce*, s. 7.

(a často i nekritickými) protržnými mediálními kampaněmi, působily velmi silně na veřejné mínění a ústily často do zásadních protiodborářských nálad. Na odbory bylo pohlíženo pouze jako na pohrobka Revolučního odborového hnutí, který v lepším případě jen rozdává kolekce na Vánoce, ale spíš podléhá vlivu komunistů a překází rozvoji podnikání, nevraží na úspěšné a zastává (v zásadě také neúspěšně) se těch, kteří pracovat neumějí a nechtějí.

Podobně se k odborům chovali i vládní představitelé, kteří se někdy dovolávali zodpovědnosti odborů, jindy dávali najevo, že na jejich údajně zastaralé a nesmyslné názory nejsou zvědaví. Přístup Klausovy vlády byl příznačný a v leccems i pochopitelný – odbory totiž v té době přinášely jedinou věrohodnou opozici vládních scénářů. Levicové strany fakticky neexistovaly, ekologické aktivity rovněž, a tak odbory zůstávaly jedinou společenskou silou, která se mohla na vládní návrhy podívat jinými očima, která mohla zdůrazňovat jiná kritéria, a to nejen ve sféře sociální politiky, ale i v oblasti mzdové, daňové, bytové politiky

Kampaň Odbory za důstojný život, 1995 (vlevo)

I. sjezd ČMKOS 1994 (vpravo)

a v oblasti práva a legislativy. Nebylo ovšem jejich vinou, že se každý jiný, nesouhlasný názor začal vlastně chápat jinak, než byl míněn – jako výraz odporu vůči reformním změnám.

ODBOROVÁ PLURALITA

I když není možné pochybovat o tom, že ČMKOS představovala a představuje hlavní odborový subjekt v českých zemích, je třeba zdůraznit, že zdaleka ne jediný. Již před konáním všesvazového – všeodborového sjezdu vznikla 5. (oficiálně 27.) února z části dosavadního odborového svazu zaměstnanců umění a kultury Konfederace umění a kultury, zastřešující zprvu 12 odborových svazů. Při této příležitosti veřejně prohlásila, že se obává vytvoření mocné ústředny, kopírující bývalou ÚRO.

Krátce po sjezdu se zformovalo prokomunistické Odborové sdružení Čech, Moravy a Slezska, v roce 1990 se ustavil rovněž

Nezávislý křesťanský odborový svaz (později Křesťanská odborová koalice). K těmto politicky a světonázorově jasně profilovaným organizacím patří také pokus založit v srpnu 2001 anarchistické odbory Rovnost.

Skutečně významnou odborovou organizací se však stala až Asociace svobodných odborů (ASO), kterou založily v červenci 1995 Odborový svaz pracovníků zemědělství a výživy Čech a Moravy, který vystoupil z ČMKOS, a relativně nepočetné organizace Jednotný svaz soukromých zaměstnanců a Odborový svaz severozápadních energetiků. V průběhu dalších let přistoupily k této centrále další odborové svazy jako například Odborový svaz ploché sklo, Odborový svaz zaměstnanců jaderné energetiky a Řídící letového provozu. V roce 1999 přistoupilo velmi početné a silné Odborové sdružení železničářů, které rovněž ukončilo své členství v ČMKOS. Z dalších členů ASO je nezbytné uvést rovněž velice vlivný Lékařský odborový klub (dnes Lékařský odborový klub – Svaz českých lékařů). Tak se ASO stala druhou největší odborovou centrálou v České republice, a jako taková se od konce roku 2000 začala také účastnit tripartitních jednání.

Mezi zcela nezávislé odborové svazy patří např. Odborový svaz zaměstnanců sklářského, keramického, bižuterního průmyslu a porcelánu, Unie železničních zaměstnanců, Federace strojevodoucích, Federace vlakových čet, Nezávislý odborový svaz Policie České republiky.

OŽIVENÍ V POLOVINĚ 90. LET

K hledání místa v současné společnosti přispěl program ČMKOS, přijatý na I. sjezdu v roce 1994.⁴⁶⁷ ČMKOS prohlásila, že k principům, které hájí, patří zejména demokracie, nezávislost

⁴⁶⁷ VOA ČMKOS, I. sjezd ČMKOS 1994, k. 2, inv. j. 8: Usnesení I. sjezdu ČMKOS.

a solidarita. Opět zopakovala, že odbory podporují rychlou transformaci české ekonomiky na moderní tržní hospodářství, opírající se převážně o soukromé vlastnictví, že podporují integraci do evropské ekonomiky a plnou otevřenost vůči zahraničním investorům. Mají zájem na oživení ekonomiky, která by udržela vysokou zaměstnanost a růst reálných příjmů, přejí si tedy, aby hospodářská politika státu měla prorůstový charakter. Protože bohatství každého státu spočívá zejména v schopnostech a znalostech jeho obyvatelstva, požadovaly podporovat rozvoj vzdělanosti na všech úrovních – především se zavázaly sledovat stav učňovského školství a rekvalifikačních programů. Kladly přirozeně důraz na sociální dimenzi hospodářského vývoje a únosnost jeho důsledků, na důstojné a produktivní pracovní vztahy, zbavené vši diskriminace. Vývoj mezd, platů a sociálních dávek měl podle nich odpovídat vývoji spotřebitelských cen tak, aby životní úroveň stále stoupala. Prosazovaly rovněž zabezpečení náležité sociální a zdravotní péče, zvláště pro osoby zdravotně a sociálně postižené, zasazovaly se o pomoc mladým rodinám v oblasti bydlení. Konečně odbory prohlásily, že budou postupovat jen demokratickou a zákonnou cestou, pro případ potřeby se ovšem nezřekly ani užití stávků. Ve svém působení spoléhají na podporu veřejnosti, na niž budou působit prostřednictvím vlastních i veřejných sdělovacích prostředků.

Tento program byl na dalších sjezdech přirozeně upravován a aktualizován, v zásadě se však již příliš neměnil. K jeho prosazování bylo zvoleno také nové, energičtější, cílevědomější vedení ČMKOS, které nezastíralo diference mezi vládním a odborářským pohledem. Po prvním předsedovi Vladimíru Petrusovi, který se zasloužil především o organizační upevnění ČMKOS, se této funkce ujal Richard Falbr, místopředsedy se stali Milan Štěch, odpovědný za oblast kolektivního vyjednávání, Zdeněk Málek (mezinárodní vztahy), Jiří Ryvola (propagace odborů)

Demonstrace
8. listopadu 1997
předznamenala pád
Klausovy vlády.

a Chrudoš Bělohrad (vnitroodborové záležitosti včetně rozpočtu ČMKOS) – po jeho odchodu do penze převzal tuto oblast Jaroslav Zavadil.

Volbou nového vedení získala činnost ČMKOS a její prezentace na veřejnosti mnohem výraznější dynamiku. Sociální problematika pronikala opět do veřejné debaty, názory odborů se začaly objevovat v tisku, rozhlasu i televizi a veřejnost je stále více brala vážně. Pomohly tomu jistě mediální schopnosti zejména R. Falbra stejně jako okolnost, že on a M. Štěch byli na kandidátce sociální demokracie zvoleni senátory, a tak získali další možnost ovlivňovat veřejné dění. V této době se stabilizoval rovněž kádr odborných pracovníků ČMKOS, kteří dokázali, že jejich prognózy v oblasti makroekonomického či sociálněekonomického vývoje jsou nestrannější a přesnější než scénáře vlády či jednotlivých politických stran; vysokou prestiž obhájili i právníci, zaujímaví stanoviska k jednotlivým zákonům či reformním návrhům; pro fungování ČMKOS, všech odborových svazů i základních odborových organizací se ukázalo rovněž nezbytné zvládnutí výpočetní techniky včetně internetu a přirozeně i běžné organizační činnosti, v neposlední řadě pak rozsáhlé agendy vzdělávání či bezpečnosti práce.

Hlavní důvod, proč odbory zase získávaly na popularitě (to se projevilo mj. i ve výsledcích průzkumu veřejného mínění), představovala skutečnost, že se opět zhoršila hospodářská situace; na což se vláda Václava Klause snažila zareagovat tzv. balíčky, tedy poměrně rozsáhlými rozpočtovými škrty. Protestní demonstrace proti vládní restriktivní politice, svolaná na 8. listopad 1997 na Staroměstské náměstí, se zúčastnilo kolem sta tisíc osob – šlo tedy o nepochybně největší polistopadovou akci tohoto typu. I když se ji vláda snažila zlehčit, není sporu o tom, že výrazně zapůsobila na veřejné mínění a zřejmě nemálo přispěla k úspěchu sociálně demokratické opozice ve volbách následujícího roku.

ČMKOS A VLÁDY SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE

První vláda sociální demokracie, vzniklá na základě voleb v létě 1998, byla menšinová a měla jen omezené možnosti; přesto však není pochyb, že se snažila brát sociální politiku skutečně velmi vážně. Vedle premiéra Miloše Zemana zaručoval tento posun ministr práce a sociálních věcí Vladimír Špidla, který měl upřímný zájem na širokém sociálním dialogu. Rada hospodářské a sociální dohody, jíž předsedal, rozšířila oblast jednání a zvýšila jeho frekvenci. Odbory prosadily některá opatření – patřičné zvýšení minimální mzdy a nemocenských dávek, podstatný nárůst platů ve veřejném sektoru, plošné rozšiřování kolektivních smluv vyššího stupně.

Podářilo se vyřešit i relativně nový problém – nesvědomitě firmy zneužívaly hospodářských obtíží k tomu, že nevyplácely mzdy nebo je vyplácely jen nepravidelně či částečně, řešily tedy své problémy na úkor zaměstnanců. Předpokládaly, že ti na to nebudou ve strachu před definitivní ztrátou zaměstnání upozorňovat a vůbec je nenapadne, aby s tím něco dělali. ČMKOS navrhla řešení v podobě novely zákona o konkurzu a vyrovnání, podle níž musí zaměstnanci dostat své mzdy při likvidaci podniku na prvním místě. Další zákon o ochraně zaměstnanců při platební neschopnosti zaměstnavatele stanovil, že dlužné mzdy mohly s určitým omezením vyplácet i úřady práce.⁴⁶⁸

Třetí sjezd ČMKOS v dubnu 2002 provedl obměnu ve vedení; R. Falbra vystřídal Milan Štěch, novým místopředsedou byl zvolen Pavel Skácelík (na IV. sjezdu 2006 doplnila základní trio Štěch – Málek – Zavadil Marcela Kubínková, po jejím odchodu z ČMKOS na konci roku 2008 ji zastupoval Vít Samek). Zdálo se, že s novou vládou, vzešlou z červnových parlamentních

⁴⁶⁸ Zákon č. 118/2000 Sb. Zákon o ochraně zaměstnanců při platební neschopnosti zaměstnavatele a o změně některých zákonů.

voleb a složenou z ČSSD a dvou středových stran, KDU-ČSL a Unie svobody, bude moci ČMKOS dobře spolupracovat, tím spíše, že v jejím čele stanul Vladimír Špidla a post ministra práce a sociálních věcí obsadil Zdeněk Škromach, působící dříve v odborech.

Mezi vládou, v níž narůstal vliv koaličních partnerů sociální demokracie, a odbory však vznikly poměrně brzy rozpory; vládní reformu veřejných financí odbory odsoudily. ČMKOS uznávala, že je třeba řešit rostoucí zadlužování státu, ale nechtěla „platit dluhy špatné politiky vlády“, odmítala, aby snížení deficitu se dělo na úkor sociálních standardů a bez snahy výrazně posílit příjmovou stránku rozpočtu. Protestní demonstrace v červnu 2003 pomohla prosadit do reformy některé prvky, jako např. zavedení minimální daně pro podnikatele, další, rovněž slíbené, jako registrační pokladny, se nakonec neuskutečnily. V každém případě vztahy mezi sociální demokracií a odbory zhoršily; sociální demokracie pak na svou politiku doplatila v dalších volbách.⁴⁶⁹

PROTI POCHYBNÝM REFORMÁM

Parlamentní volby v červnu 2006 skončily v podstatě patem; přesto se však předsedovi OSD Mirku Topolánkovi podařilo (za pomoci dvou poslanců, zvolených původně za sociální demokracii) zformovat pravicově orientovanou vládu. Historie se jakoby opakovala, i Topolánek prosazoval reformu veřejných financí, škrty na straně výdajů doplnil ještě

469 Tripartita v přímém přenosu. Demonstrace ČMKOS v pondělí 23. června 2003 v 14.00 před Úřadem vlády, *Sondy* 19. června 2003, č. 23; Proč reforma sklízí protesty, *Sondy*, 3. července 2003, č. 25; Zaslouží si vládní koalice protest odborů? Každá vláda se chová tak, jak jí to občané dovolí, říká Milan Štěch, *Sondy* 24. července 2003, č. 28.

Demonstrace proti „škrťformě“ 2007

masivními úlevami na daních, které přišly vhod jen nejbohatším. Důsledkem takového rozpočtu mohlo být trvalé ohrožení veřejných služeb. To se týkalo zejména zdravotnictví, které reformoval ministr Tomáš Julínek, známý svými poplatky za návštěvu lékaře, vyzvednutý recept apod. Jeho snahy však mohly vyústit v ještě nebezpečnější zprivatizování nemocnic a zdravotnických pojišťoven. I proti reformě jako takové se konaly demonstrace, a dokonce rozsáhlá výstražná stávka, která však měla úspěch především v tom, že zpochybnila a víceméně zastavila Julínkovu reformu zdravotnictví, proti níž se vyjádřila např. i Univerzita Karlova.

I další vláda, kterou zformovala ODS, vedená Petrem Nečasem, kladla velký důraz důchodovou reformu, která měla reagovat na změnu demografické situace. Navrhované spoření v nových penzijních fondech však mělo podle nezávisle provedených výpočtů vyhovovat jen vyšším příjmovým skupinám, takže si velkou podporu ve veřejnosti nakonec nezískalo. Reforma veřejných

Kampaň *Otevřete oči*

financí prováděná zejména restrikcemi na výdajové straně přinášela akutnější nebezpečí – likvidaci veřejných rozpočtů a privatizaci sociálních služeb (např. se plánovalo, že zprostředkováním zaměstnání budou místo úřadů práce pověřeny soukromé agentury).

ČMKOS formulovala svou strategii na V. sjezdu v dubnu 2010. Za prioritní úkoly považovala obhajobu dosavadního zákoníku práce, odmítnutí všech podřadných forem zaměstnání, boj proti privatizaci zdravotnictví a úpravu daňových sazeb, zatěžujících především zaměstnance. Těchto úkolů se ujalo nové vedení, složené z Jaroslava Zavadila jako předsedy a místopředsedů Václava Pícla a Radky Sokolové.⁴⁷⁰

Boj proti vládním scénářům odbory zahájily velmi úspěšnou propagační kampaní *Otevřete oči*. ČMKOS navázala spolupráci s organizacemi tělesně postižených a alternativními občanskými iniciativami, z nichž nejznámější byl ProAlt. Společně se jim dařilo oslovovat společnost různými protestními akcemi, které vyvrcholily mohutnou manifestací *Stop vládě 20.* dubna 2012, jíž se zúčastnilo přes 100 000 osob. Odbory však jen neprotestovaly, ale představily i vlastní pohledy na současný a budoucí ekonomický a společenský vývoj a možnosti řešení krizových situací. Jejich publikace *Vize 2012*, kterou vypracovalo Makroekonomické oddělení, vzbudila zaslouženou pozornost.

Nečasova vláda padla po sérii skandálů a rozporů ve vlastních řadách v červnu 2013. Následně potom prezident Miloš Zeman jmenoval úřednickou vládu Jiřího Rusnoka a v lednu 2014 vládu Bohuslava Sobotky, složenou ze sociální demokracie, KDU-ČSL a nového politického subjektu, hnutí ANO (Ano, bude líp), založeného podnikatelem, miliardářem Andrejem Babišem, který využil rozčarování obyvatelstva z šíření korupce a selhávání klasických politických stran.

⁴⁷⁰ VOA ČMKOS, V. sjezd ČMKOS 2010, k. 1 (neuspoř.): Usnesení V. sjezdu ČMKOS.

Změna politického klimatu, která se projevila např. ihned v tom, že Rusnokova vláda poprvé od roku 2007 zvýšila minimální mzdu, vnesla nové prvky do vztahů mezi vládou, odbory a podnikateli. Sobotkova vláda měla jako žádná jiná upřímný zájem o sociální dialog a spolupráci se sociálními partnery. V tomto směru ji podpořil i prezident, který se např. jako první hlava státu zúčastnil tripartitního jednání. Tripartita se uskutečnila také na úrovni jednání Visegrádské skupiny.

PO VI. SJEZDU ČMKOS

V roce 2013 se Jaroslav Zavadil stal poslancem za ČSSD a poradcem prezidenta Zemana pro sociální oblast. V listopadu téhož roku opustil svou funkci v ČMKOS. Vedení konfederace pak převzal Václav Pícl.

VI. sjezd ČMKOS, který se sešel 25.–26. dubna 2014 v Praze, zvolil předsedou Josefa Středulu, který do té doby působil jako předseda Odborového svazu KOVO. Do vedení ČMKOS delegáti vyslali také Radku Sokolovou a Víta Samka.⁴⁷¹ Personální změny se brzy odrazily ve fungování celé instituce, která získala na akceschopnosti a průbojnosti. Do povědomí veřejnosti se ČMKOS zapsala mnoha akcemi, např. uspořádáním mítinku k 25. výročí generální stávkou v listopadu 2014 nebo pravidelným připomínáním obětí pracovních úrazů. ČMKOS také v roce 2015 zorganizovala výtvarnou soutěž, v níž děti kreslily obrázky na téma Čím budu a Máma nebo táta v práci. Ještě větší ohlas měla opakovaná soutěž Zlaté české ručičky, v níž děti vyrábějí hračky pro děti z dětských domovů. Povědomí

⁴⁷¹ VOA ČMKOS, VI. sjezd ČMKOS 2014, k. 2 (neuspoř.): Usnesení VI. sjezdu ČMKOS; Sjezd zvolil kvalitní vedení a odboráři očekávají kvalitní práci, *Sondy. Revue pro sebevědomé zaměstnance, firemní kulturu a pracovní právo*, 05/2014, s. 6–7.

o činnosti odborů pomáhají šířit pravidelné výjezdy do regionů, kde pracovníci ČMKOS poskytují především právní poradenství a informace o kolektivním vyjednávání. S velkou odezvou se setkávají také vystoupení hlavních představitelů ČMKOS v médiích.

Konstruktivní spolupráce s vládou a většinou v obou komorách parlamentu se projevila kromě pravidelného zvyšování minimální mzdy (která ovšem i tak zůstává v rámci Evropy na nízké úrovni), a tím i posunu všech tarifů, např. v prosazení zákona o uzavírání velkých obchodů během sedmi státních svátků (červenec 2016) či zrušení karenční doby (tedy lhůty tři dnů, kdy nemocný nedostával žádnou podporu v pracovní neschopnosti, červenec 2019).

Mezinárodní vzpomínkový den 2019 – co jedna kombinéza, to jeden zmařený život během jednoho roku

KONEC LEVNÉ PRÁCE

Největší úspěch a největší pozornost ve veřejnosti zaznamenala ČMKOS s kampaní Konec levné práce. Prvotním impulzem k zahájení této kampaně v září 2015 byl smutný poznatek, že pozoruhodné výkonnosti českých zaměstnanců neodpovídá jejich mzdové ohodnocení a že přes veškerou snahu se rozdíl životní úrovně ve srovnání se západní Evropou nesnižuje. S růstem české ekonomiky tento nepoměr stále více znepokojoval a provokoval. Bylo na čase, aby si zaměstnanci řekli o větší podíl na velkých ziscích firem.

Proto byla reakce odborářů, ale i všech zaměstnanců na tuto akci tak spontánní a jednoznačná. Akce Konec levné práce, která je koncipována jako mohutný manifestační mítink více než tisíce odborářů, zpravidla kolektivních vyjednávačů, slouží k zvýšení sebevědomí a nalezení správné strategie při kolektivním

vyjednávání. Konec levné práce zaznamenal velké úspěchy. Mezi lety 2014 až 2019 vzrostla průměrná nominální mzda o 24 %. Kampaň inspirovala i slovenské odbory a Evropská odborová komise zahájila podle českého vzoru podobnou kampaň Pay Rise.

Kampaň zlepšila image odborů, na něž stále více lidí pohlíží jako na silného a zodpovědného partnera politických stran, podnikatelských sdružení i státního aparátu.

Otevřela rovněž diskusi o zásadních tématech, např. jaký vliv má levná pracovní síla na charakter ekonomiky, proč Česká republika zůstává stále „montovnou“, a jak tento stav zlepšit, jak se má společnost připravovat na nové výzvy v podobě digitalizace ekonomiky a jak se má reformovat vzdělávací soustava.

Přes všechny potíže, jimiž ČMKOS prošla, dokázala udržet jednotu a akceschopnost. Jako nejsilnější představitel odborů v České republice plní své hlavní poslání být záštitou lidí práce.

Konec levné práce 2018

SLOVNÍČEK POJMŮ

AUTOMATIZACE

Automatizace znamená použití samočinných řídicích systémů k řízení technologických zařízení a procesů. Automatizace snižuje potřebu přítomnosti člověka při vykonávání určité činnosti. V ideálním případě tzv. komplexní automatizace by mohl být člověk vyřazen z příslušného výrobního procesu. V praxi se jeví tato možnost jako neuskutečnitelná.

CELOŽIVOTNÍ UČENÍ

Pod pojem celoživotní učení zahrnujeme všechny aktivity, související s učením a realizované v průběhu celého života, které vedou ke zlepšení znalostí, know-how, dovedností, kompetencí a/nebo kvalifikací pro osobní, sociální a/nebo profesní důvody. Cílem je vytvořit konkurenceschopnou a dynamickou ekonomiku, která rovněž flexibilně reaguje na inovace, znalosti, nové poznatky a rozvoj informačních a komunikačních technologií.

V současné době je kladen větší důraz na zodpovědnost jednotlivce za proces osvojování a rozvíjení svých znalostí, dovedností a kompetencí. Navíc existují různá edukační prostředí a individuální cesty mezi nimi. Proto se preferuje užívání pojmu celoživotní učení na úkor pojmu celoživotní vzdělávání.

DIGITALIZACE

Digitalizace je proces zavádění a využívání digitálních technologií v nejrozličnějších oblastech výroby i života společnosti. Tyto technologie přinášejí zefektivnění a zlepšení fungování procesů a služeb. Důsledky digitalizace se projevují v celé řadě oblastí života společnosti, například ve změnách pracovního trhu, zvýšení efektivity výroby, zvýšení kvality života.

Digitalizace společnosti souvisí nejenom s rozšířením digitálních technologií mezi populací, ale také s tím, nakolik tato společnost umí s digitálními technologiemi nakládat.

EVROPSKÝ PILÍŘ SOCIÁLNÍCH PRÁV

Evropský pilíř sociálních práv je sociální „ústava“ Evropské unie, přijatá v roce 2017. Definiuje sociálně ekonomické principy a cíle evropské integrace. Obsahuje 20 bodů, rozdělených do tří oblastí: 1/ rovné příležitosti a přístup na trh práce, 2/ spravedlivé pracovní podmínky a 3/ sociální ochrana a sociální začlenění.

KOMPETENCE

Kompetence představují souhrn vědomostí, dovedností, schopností a postojů umožňujících pracovní uplatnění a osobní rozvoj jednotlivce. Vyjadřují předpoklady k výkonu určitého souboru činností.

KOLEKTIVNÍ SMLOUVA

Kolektivní smlouva upravuje práva zaměstnanců v pracovněprávních vztazích, jakož i práva nebo povinnosti smluvních stran této smlouvy.

V ustanoveních obsahujících závazky, z nichž v souladu s právními předpisy vznikají nároky jednotlivým zaměstnancům nebo z nichž vyplývají pro zaměstnance určitá práva a povinnosti, má kolektivní smlouva normativní povahu (je pramenem práva). Ostatní závazky, zpravidla upravující kolektivní vztahy mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, z nichž nevznikají zaměstnancům nároky, práva nebo povinnosti, jsou závazky smluvní povahy.

KOLEKTIVNÍ VYJEDNÁVÁNÍ

Kolektivní vyjednávání lze z hlediska úpravy v pracovněprávních předpisech charakterizovat jako jednu z metod vzájemné komunikace mezi zaměstnavateli a příslušnou odborovou organizací při řešení mzdových nebo platových práv a ostatních práv v pracovněprávních vztazích. Cílem kolektivního vyjednávání je uzavření kolektivní smlouvy.

KONKURENCESCHOPNOST

Konkurenceschopnost je schopnost prosadit se v určitém oboru v porovnání s ostatními, schopnost úspěšně soutěžit na trhu.

KONVERGENCE

Konvergence znamená sblížování, resp. sbíhání dvou veličin; v ekonomii se používá tento pojem pro sblížování ekonomických indikátorů dvou či více zemí. Opak divergence.

KVALIFIKACE

Kvalifikace je soustava schopností (vědomostí, dovedností, návyků, zkušeností) potřebných k získání oficiálně potvrzené způsobilosti (většinou uznávané státem) k výkonu určité činnosti (povolání, funkce). Současná tendence v této oblasti spěje od úzké specializace k získání širšího profesního základu. Získává se přípravou na povolání nebo absolvováním školy a následnou praxí,

případně i v dalším profesním vzdělávání nebo vzděláváním rekvalifikačním. K uplatnění na trhu práce dnes často běžná kvalifikace nestačí. Požadují se tzv. klíčové kvalifikace; k lepšímu uplatnění na trhu práce slouží i tzv. druhá kvalifikace, event. multikvalifikovanost (získání kvalifikace v několika příbuzných profesích).

KYBERNETIKA

Kybernetika je věda, která se zabývá obecnými principy řízení a přenosu informací ve strojích, živých organismech a společenstvích. K popisu používá zejména matematický aparát. Je založena na poznatku, že některé procesy probíhající v živých organismech se dají popsat stejnými rovnicemi jako analogické procesy v technických zařízeních.

LISTINA ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD

Listina základních práv a svobod je součástí ústavního pořádku České republiky. Vychází ze Všeobecné deklarace lidských práv, přijaté Valným shromážděním OSN v roce 1948, Mezinárodního paktu o občanských a politických právech (1966), Evropské sociální charty (1961) a dalších mezinárodně platných dokumentů. Obsahuje soupis základních práv a svobod, která jsou nezadatelná, nezcizitelná, nepromlčitelná a nezrušitelná a která se nacházejí pod ochranou soudní moci. Článek 27 zaručuje právo na zakládání odborů a právo na stávkou.

PRACOVNÍ TRH

Pracovní trh je místo, v němž se střetává poptávka po práci ze strany potenciálních zaměstnavatelů s nabídkou práce, již představují jednotlivci ucházející se o zaměstnání, přičemž předmětem koupě a prodeje nejsou jednotlivé osoby, ale jejich pracovní síla.

PRŮMYSLOVÁ REVOLUCE

Průmyslová revoluce představuje zásadní změnu ve všech sférách hospodářství, způsobenou nástupem a rozvojem industrializace a postupně ovlivňující celý život společnosti. Počátky průmyslové revoluce spadají do Anglie v poslední třetině 18. století. Průmyslovou revoluci je možno členit do fází podle technologických změn. Jestliže první průmyslová revoluce je spojena s používáním parního stroje, druhá na přelomu 19. a 20. století s elektřinou, spalovacím motorem a pásovou výrobou, pak třetí zhruba v 70. letech 20. století charakterizovalo zavádění počítačů

do výroby, automatizace a kybernetizace. V současné době se nacházíme ve čtvrtém stadiu, spojeném se zaváděním informačních technologií, kyberneticko-fyzických systémů a systémů umělé inteligence. K zvládnutí dopadů čtvrté průmyslové revoluce se vyvíjejí speciální programy, z nichž nejdůležitější jsou Průmysl 4.0 a Společnost 4.0.

ROBOT

Robot je technický systém (stroj), který dokáže nahrazovat mobilní, lokomoční a intelektuální funkce člověka. Průmyslovým robotem se většinou rozumí programovatelné vícefunkční technické zařízení (stroje) se schopností zpětné vazby, schopností manipulační, prostorově orientační a také se v mnoha případech pyšní univerzálností.

SOCIÁLNÍ DIALOG

Pojem sociální dialog představuje trvalý proces zahrnující dílčí jednání a konzultace mezi stranami sociálního dialogu na různých úrovních. Sociální dialog zahrnuje především dvě oblasti. První z nich je oblast poskytování informací a konzultací, druhou je pak kolektivní vyjednávání, které je nejvýznamnějším vztahem kolektivního pracovního práva. Sociální dialog může být bipartitní (zástupci zaměstnanců a zaměstnavatelé) nebo tripartitní (zástupci zaměstnanců a zaměstnavatelé a vláda).

SOCIÁLNÍ PARTNEŘI

Sociální partneři jsou zástupci zaměstnavatelů a zaměstnanců, kteří vedou sociální dialog (proces vyjednávání) s cílem dosáhnout shody v zásadních otázkách hospodářského a sociálního rozvoje České republiky.

SPOLEČNOST 4.0

Na změny, které přináší čtvrtá průmyslová revoluce, musí v první řadě reagovat průmysl. Páteří programu Průmysl 4.0 je rozšiřování vysokorychlostního internetu, digitalizace, rozvoj chytrých technologií; předpokládá se, že v budoucnu budou spolu stroje a systémy samy komunikovat, a firmy tak budou vyrábět efektivněji a pružněji budou reagovat na poptávku. Průmyslová revoluce má ovšem komplexní povahu a zasáhne všechny oblasti života lidské společnosti, vzdělávání, trh práce, energetiku zrovna tak jako digitální bezpečnost či ochranu životního prostředí. Hledat odpovídající řešení je úkolem vize Společnost 4.0.

STÁVKA

Stávkou se rozumí částečné nebo úplné přerušení práce větším počtem zaměstnanců za účelem udržení nebo zlepšení pracovních podmínek a/nebo prosazení hospodářských, sociálních nebo kulturních požadavků.

Stávky mohou být útočné, usilující o zlepšení dané situace prosazením nových požadavků, nebo obranné, v nichž se stávkující snaží udržet dosavadní stav. Solidární stávky podporují požadavky zaměstnanců v jiných podnicích či oborech. Politické stávky vyžadují zásadní politické změny, např. zavedení všeobecného hlasovacího práva či ukončení války.

UMĚLÁ INTELIGENCE

Umělá inteligence je souhrnným názvem pro strojové napodobení inteligentního jednání lidí.

VZDĚLÁVÁNÍ

Z hlediska společnosti je vzdělávání jednou z nezbytných podmínek jejího přežití a vývoje. Bez kontinuálního vzdělávání zasahujícího každou novou generaci by se společnost nemohla udržovat a zdokonalovat. Proto se v současné civilizaci přisuzuje vysoká důležitost celoživotnímu učení.

VZDĚLÁVÁNÍ DOSPĚLÝCH

Vzdělávání dospělých představuje obecné nebo odborné vzdělávání poskytované dospělým po ukončení počátečního vzdělání a přípravy a sloužící profesním a/nebo osobním účelům. Jeho cílem je: 1/ poskytovat všeobecné vzdělávání dospělým v tématech, která je zajímají; 2/ poskytovat kompenzaci ve vzdělávání v základních dovednostech, které jednotlivci nemuseli získat dříve v počátečním vzdělávání a přípravě; 3/ umožnit přístup k získání kvalifikace, kterou z různých důvodů jednotlivci nezískali v počátečním vzdělávání a přípravě; 4/ získat, zlepšit nebo aktualizovat znalosti, dovednosti nebo kompetence v konkrétních oblastech dalšího vzdělávání (tj. profesní vzdělávání, občanské vzdělávání, zájmové vzdělávání).

**SEZNAM
PRAMENŮ
A LITERATURY**

Všeodborový archiv ČMKOS, Praha:

sbírka starých odborových spolků, svazů a centrál

fond Národní odborové ústředny zaměstnanecké (NOÚZ)

fond Ústřední rada odborů (ÚRO)

fond Českomoravské konfederace odborových svazů (ČMKOS)

Protokoly odborových sjezdů a zprávy ke sjezdům:

Protokol III. sjezdu odborných a vzdělávacích spolků zastoupených v Odborovém sdružení československém, konaného ve dnech 12., 13. a 14. dubna 1903 v Praze, Praha 1903.

Protokol VI. všeodborového sjezdu Československého odborového sdružení, konaného 28., 29., 30. září a 1. října 1918, Praha 1919.

VII. sjezd Odborového sdružení československého. Zápis o jeho zasedání konaného ve dnech 22.–26. ledna 1922 v Obecním domě hlavního města Prahy, Praha 1922.

VIII. sjezd Odborového sdružení československého. Zápis o jeho zasedání ve dnech 3.–6. června 1926 na Slovanském ostrově v Praze, Praha 1927.

IX. sjezd Odborového sdružení Československého. Zápis o jeho zasedání ve dnech 21.–24. září 1930 v Obecním domě v Praze, Praha 1930.

X. sjezd Odborového sdružení československého. Zápis o jeho zasedání ve dnech 8. až 11. prosince 1934 v Obecním domě v Praze, Praha 1935.

STEINER, Josef – ŠKATULA, Emanuel (vyd.). *Deset roků odborového hnutí československého. Zpráva sekretariátu Odborového sdružení československého k IV. odborovému sjezdu 28. září 1907 v Praze, Praha 1907.*

Zpráva Odborového sdružení československého k VII. sjezdu všeodborovému za léta 1918–1920, Praha 1922.

Zpráva Odborového sdružení československého k VIII. sjezdu všeodborovému za léta 1921–1925, Praha 1926.

Hospodářské poměry, sociální politika a odborové hnutí v letech 19260–1939. Zpráva k IX. sjezdu Odborového sdružení československého ve dnech 21.–24. září 1930, Praha 1930.

Hospodářské poměry, sociální politika a odborové hnutí v letech 1930–33. Zpráva k X. sjezdu Společné ústředny svazů zaměstnaneckých Odborového sdružení československého ve dnech 8.–11. prosince 1934, Praha 1934.

LENIN, V. I. *O odborech*, Praha 1978.

LENIN, Vladimír Iljič, *Vybrané spisy II*, Svoboda Praha 1951.

ZÁPOTOCKÝ, Antonín. *Nová odborová politika*, Praha 1946.

ZÁPOTOCKÝ, Antonín. *O socialistickém soutěžení a mzdové politice*, Praha 1954.

Noviny a časopisy:

Kovodělník. Orgán NOÚZ pro Hlavní skupinu dělnictva v kovoprůmyslu 1–4 / 1941–44

Lučebník. Orgán NOÚZ pro Hlavní skupinu dělníků lučebního průmyslu 2–3 / 1942–43

Odborář 1–42 / 1948–1990

Odborové sdružení československé/československé 1–42 / 1897–1938

Práce a hospodářství 1–5 / 1940–1944

Péče o pracující 1954

Sondy odborových svazů 1990–1994

Sondy. Týdeník pro sociální politiku 1995–2007

Sondy revue 2004–2020

Stavebník 11–30 / 1900–1919

Zájmy kovodělníků 9–11 / 1917–1919

- BAREŠ, Gustav. *Tři pře Jana Ziky*, Praha: Mladá fronta 1961.
- BROKL, Lubomír a kol. *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky*, Praha: Sociologické nakladatelství 1997.
- BAŤA, Tomáš. *Mé vzpomínky*. In: Tomáš Baťa, Úvahy a projevy, Zlín 1932.
- BAŤA, Tomáš J. *Švec pro celý svět*. Biografie zpracovaná za literární spolupráce Soni Sinclairové. Praha: Melantrich 1991.
- BEDNÁŘ, Miloš. Stávkové hnutí a odbory v českých zemích do roku 1918, *Sondy odborových svazů*, 1, 1990, č. 3, s. 12.
- BEDNÁŘ, Miloš. *Sto let federace strojuvůdců České republiky*, Praha: Federace strojuvůdců České republiky 1995.
- BRÜGEL, Ludwig. *Soziale Gesetzgebung in Österreich von 1848 bis 1918, Eine geschichtliche Darstellung*, Wien – Leipzig: Franz Deuticke 1919.
- ČECHRÁK, Cyril. *Mzdová soustava kolektivního vyjednávání ve světle ekonomické teorie*, Praha: Legiografie 1924.
- Československo a Mezinárodní organizace práce, Ženeva: Mezinárodní úřad práce 1924.
- ČORNEJOVÁ, Alžběta. *Dovolená s poukazem. Odborové rekreace v Československu 1948–1968*, Praha: Academia 2014.
- DEUTSCH, Julius. *Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung*, Wien: Wiener Volksbuchhandlung 1908.
- DEUTSCH, Julius. *Die Tarifverträge in Österreich*, Gewerkschaftliche Schriften, hg. v. d. Reichsgewerkschaftskommission Österreichs, Heft 1, Wien 1908.
- DEYL, Zdeněk. *Kolektivní smlouvy v Československu 1918–1938* (Práce oddělení novějších československých dějin, řada 2, sv. 4) Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV 1987.
- DUBSKÝ, Vladimír. *Odbory v počátcích československého státu*, Praha: Práce 1978.
- DUNDR, Vojtěch – HAMPL, Antonín. *Kolektivní smlouvy pracovní*, Praha: Nákladem Sociálního ústavu Československé republiky 1924.
- DVOŘÁK, Miroslav. *Kolektivní smlouvy v nové soustavě plánovitého řízení národního hospodářství*, Praha: Práce 1966.
- FALBR, Richard. Místo a úloha českých odborů v ekonomické a sociální transformaci české společnosti, v: *Cesty, křižovatky, střety nových odborů: 10 let hájíme práva a zájmy lidí práce*, Praha: ČMKOS 2000, s. 7.
- FASORA, Lukáš. *Měšťan a dělník. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2010.
- FASSMANN, Martin a kol. Šance na přiblížení českých mezd vyspělé EU, *Pohledy* 1/2019.
- FIMMEN, Edo. *The International Federation of Trade Unions*, Amsterdam 1922.
- GALANDAUER, Jan. *Vznik Československé republiky 1918: Programy, projekty, perspektivy*, Praha: Svoboda – Naše vojsko 1988.
- HAIŠ, Arno. *Odborové hnutí za druhé republiky a okupace (1938–1942). Příspěvek k historii odborového hnutí*. Paris 1956.
- HÁLA, Jaroslav – KROUPA, Aleš – MANSFELDOVÁ, Zdenka – KUX, Jaroslav – VAŠKOVÁ, Renáta – PLESKOT, Igor. *Rozvoj sociálního dialogu v ČR*, Praha: VÚPS 2002.
- HAUTMANN, Hans. *Die ökonomische, soziale und politische Lage der österreichischen Industriearbeiter im Ersten Weltkrieg (Referat auf dem Symposium der Alfred Klahr Gesellschaft zum Jännerstreik 1918 am 17. Jänner 1998 in Wiener Neustadt; http://www.klahrgesellschaft.at/Referate/Hautmann_Industriearbeiter.html)*.
- HAVELKOVÁ, Barbora. Pracovní právo, v: BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÁČEK, Vojtěch. *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno: Masarykova univerzita 2009, s. 491–494, přístupné též z: <http://www.komunistickepravo.cz>.
- HEUMOS, Peter. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví! Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2006.
- HOPPE, Jiří. „Nás je moc, Federaci na pomoc!“, *Dějiny a současnost*, r. 36, 2014, č. 2, s. 18–21.
- HORÁČEK, Cyril. *Počátky českého hnutí dělnického*, 2. vyd., Praha: Česká akademie věd a umění 1933.

- HOUSER, Jaroslav. Boj dělnictva za odstranění zákazu koalic a rakouský koaliční zákon z r. 1870, *Právněhistorické studie* 5, 1959, s. 211–231.
- HOUSER, Jaroslav. Osud socializačních slibů v předmnichovské republice, *Právněhistorické studie* 1, 1955, s. 57–82.
- PILNÝ, Pavel – JAKEŠ, Miloš. *Miloš Jakeš. Příběh komunisty*. Praha: Česká citadela 2019.
- JANÁK, Dušan – KOKOŠKA, Stanislav a kol., *Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2019.
- JANÁK, Dušan – STÁTNIK, Dalibor. Revoluční odborové hnutí, v: *Slovníková příručka k československým dějinám 1948–1989*, Praha 2006, s. 26–31. Uloženo na: www.usd.cas.cz.
- JECHOVÁ Květa, Matky a děti, chtěné i nechtěné, in: Oldřich Tůma – Tomáš Vilímek (eds). *Opozice a společnost po roce 1948*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny 2009, s. 10–73.
- JONÁKOVÁ, Anna. 100 let Mezinárodní organizace práce, *Sondy revue* 2019, č. 4, s. 26.
- JORDÁN, František. *Problémy rozkolu dělnického hnutí v českých zemích na umírněné a radikály (1879–1889)*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1965.
- KÁBELE, Jiří. *Z kapitalismu do socialismu a zpět. Teoretické vyšetřování přerodů Československa a České republiky*, Praha: Karolinum 2005.
- KAHLE, Bohuslav. *Kolektivní smlouva v obchodě*, Praha: Merkur 1980.
- KALENSKÁ, Marie. *Kolektivní smlouvy*, Praha: Práce 1966.
- KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*, Brno: Doplněk 2000.
- KÁRNÍK Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918–1938)*, I: Vznik, budování a zlatá éra republiky, Praha: Libri 2003.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *Na úsvitě dějin české sociální demokracie: od prvopočátku hnutí k základům moderní politické strany (1844–1893)*, Praha: Zdeněk Kárník ml. – Dokořán 2019.
- KÁRNÝ, Miroslav a kol. (vyd.). *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, Praha: Tisková, ediční a propagační služba 1991.
- KNOB, Stanislav. Hospodářské boje mezi zaměstnanci a zaměstnavateli v rakouské monarchii na přelomu 19. a 20. století, *Historica. Revue při historii a příbuzné vědy*, 1, 2010, č. 2, s. 129–149.
- KOCMAN, Alois – PLETKA, Václav – RADIMSKÝ, Jiří – TRANTÍREK, Miroslav – URBÁNKOVÁ, Libuše. *Boj o směr vývoje československého státu*, I: Říjen 1918 – červen 1919, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1965.
- KOKOŠKA, Stanislav. *Praha v květnu 1945*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2005.
- Komunistická strana Československa o úloze a úkolech odborů (z usnesení a projevu)*, Praha: ROH 1978.
- KOŘALKA, Jiří. *Vznik socialistického dělnického hnutí na Liberecku*, Liberec: Krajské nakladatelství 1956.
- KOTEK, Josef. *Odborové hnutí zaměstnanců (Teorie a praxe odborového hnutí, vývoj a stav odborového hnutí zaměstnanců v Československu a v cizině)*, Publikace Sociálního ústavu Republiky českosl. č. 50), Praha: Sociální ústav ČSR 1930.
- KOVÁŘÍK, Jan. *Pracovní právo ČSSR*, Praha: Svoboda 1966.
- KRAUS, Vladimír. *Dějiny Typografické besedy*, I. díl 1862–1918, Praha: Typografická beseda 1998.
- KUČERA, Rudolf. *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2013.
- KUKLÍK, Jan. *K problematice vzniku Národní fronty v domácím odboji*, Praha: Univerzita Karlova 1976.
- KUKLÍK, Jan. *Sociální demokraté ve Druhé republice*, Praha: Univerzita Karlova 1993.
- KURTH, Peter. *Im Schatten Victor Adlers. Die österreichische Sozialdemokratie zwischen Wahlrechtskampf und Revisionismusstreit (1889–1907)*, Husum: Matthiesen 1998.
- LEHÁR, Lubomír. *Pražští kováci v boji za svobodu (1939–1941)*, Praha: Práce 1965.
- LEHÁR, Lubomír. *Vývoj Národní odborové ústředny odborové v prvních letech nacistické okupace*, *Historie a vojenství* 15, 1966, č. 4, s. 603–608.

- LINDHEIM, Alfred v. *Die Friedensaufgabe der Tarifverträge zwischen Arbeitgeber und Arbeitnehmer*, Wien 1902.
- LINDHEIM, Alfred v. *Die Friedensaufgabe der Tarifverträge zwischen Arbeitgeber und Arbeitnehmer*, Manzsche k. u. k. Hof-Verlagsund Universitäts-Buchhandlung 1907, 2. vyd.
- MAREK, Jindřich. Vojenský a zpravodajský štáb ÚRO v květnu 1945, *Historie a vojenství*, 60, 2011, č. 2, s. 76–90.
- MAŘÍK, Vladimír. *Kolektivní smlouvy*, Praha: Práce 1954.
- MATĚJČEK Zdeněk. *Co děti nejvíc potřebují*, Praha: Portál 2015.
- MATĚJČEK Zdeněk. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*, Praha: Portál 1996.
- MESCH, Michael. *Arbeiterexistenz in der Spätgründerzeit – Gewerkschaften und Lohnentwicklung* (Materialien zur Arbeiterbewegung, Nr. 33), Wien: Europaverlag 1984.
- Mezinárodní sjezd sociální politiky 2.–4. října 1924 (Těsnopisecká zpráva podaná Mezinárodní sjezdovou kanceláří)*, Praha: Sociální ústav Československé republiky 1925.
- NÁDVORNÍK, Josef a kol. *Batův systém řízení do roku 1939*. Martin: IMPULS, a.s., divize Chemos 1990.
- Nástin dějin československého odborového hnutí. Od vzniku prvních organizací odborového typu do období nástupu k výstavbě socialismu*, Praha: Práce 1963.
- NEDVĚDOVÁ, Zdena – DAMBORSKÁ, Marie, ČSSR pečuje o děti, Praha: Státní zdravotnické nakladatelství 1962.
- NĚMEC, Lukáš a kol. *Vzdělání 4.0 a sociální partneři v České republice. Podkladový materiál pro diskusní fóra*, Praha 2019.
- NOVOVIČ, N. – DVOŘÁK, M. – ŠÍBAL, V. *Kolektivní smlouvy v nové soustavě řízení národního hospodářství*, Knižnice odboráře 152, Praha: Práce 1969.
- PELIKÁNOVÁ, JAROSLAVA. Vznik odborové organizace typografů v Praze, v: *Počátky odborového hnutí v českých zemích*, Praha: Práce 1980, s. 32–45.
- PELLAR, Brigitte. Positionen und Weltbild der Freien Gewerkschaften Österreichs, in: TÁŽ (red.). *Wissenschaft über Gewerkschaft. Analysen und Perspektiven*, Wien: ÖGB – Verlag 2013, s. 371–399.
- PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*, Praha NLN 1991 I, s. 214–216, IV. s. 1500–1509.
- PLESKOT, Igor. Jak to bylo v listopadu aneb Sdružení stávkových výborů na scéně, *Sondy revue* 2014, č. 11, s. 22–25.
- POKORNÝ, Jiří. *Národně sociální odborové hnutí*, v: KAISEROVÁ, Kristina – RAK, Jiří. [Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914](#). Ústí nad Labem, [Univerzita Jana Evangelisty Purkyně](#) 2008, s. 316–322.
- POKORNÝ, Jiří. Josef Hudec a Národní sdružení odborových organizací, v: *Moderní dějiny* 17, 2009, Suppl. 2, s. 542–549.
- POKORNÝ, Jiří. *Pracovat a nebát se. Kapitoly z dějin odborů v českých zemích*, Praha 2015.
- POKORNÝ, Jiří. Stručný přehled chudinského a sociálního zákonodárství, v: HLAVAČKA, Milan – CIBULKA, Pavel a kol. (vyd.). *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1761–1939. Ideje – legislativa – instituce*, Praha: Historický ústav 2014, s. 108–222.
- POKORNÝ, Jiří. Kulturní komise Ústřední rady odborů, v: SVOBODNÝ, Petr – ZILYNSKÁ, Blanka (vyd.), *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Sborník z konference, Praha: Karolinum 1999, s. 225–232.
- POKORNÝ, Jiří. Organizační vývoj orgánů ROH 1945–1969, *Paginae historiae* 25, 2017, č. 2, s. 190–224.
- PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, 2. díl, období 1945–1992*, Brno: Doplněk 2009.
- RÁKOSNÍK, Jakub. Cesty soudobé historiografie dělnické třídy, v: *Problematika dělnictva v 19. a 20. století. Bilance a výhledy studia. Konference věnovaná 95. výročí narození Arnošta Klímy*, Ostrava 2011, s. 25–33.
- RUPPERT, Wolfgang (ed.). *Die Arbeiter. Lebensformen, Alltag und Kultur von der Frühindustrialisierung bis zum „Wirtschaftswunder“*, München: C.H. Beck 1986.
- RUPPERT, Wolfgang. *Die Fabrik. Geschichte von Arbeit und Industrialisierung in Deutschland*, München: C.H. Beck 1983.
- RYŠAVÝ, Vítězslav. *Batovské formy organizace práce a odměňování*. In: <https://zlin.estranky.cz/clanky/batuv-system--batismus-/batovske-formy-organizace-prace-a-odmenovani.html>.

- SCHMIDT, Jürgen. *Arbeiter in der Moderne. Arbeitsbedingungen, Lebenswelten, Organisationen*, Frankfurt – New York: SCHMIDT, Campus Verlag 2015.
- SKOCH, Josef. *Mezinárodní organizace práce*, Praha: Sociální ústav Československé republiky 1928.
- Sociální politika v Československé republice*, Praha: Sociální ústav Československé republiky 1924.
- STANĚK, Jan. Vztah sociálně demokratické strany a jejích odborů v Rakousku před první světovou válkou, v: *Počátky odborového hnutí v českých zemích*, Praha: Práce 1980, s. 85–95.
- STÁTŇÍK, Dalibor. *Sankční pracovní právo v padesátých letech*, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 17, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1994.
- STEINER, Herbert. *Dělnické hnutí v Rakousku 1867–1889*, Praha: Nakladatelství politické literatury 1964.
- STAUDACHER, Anna. *Sozial-revolutionäre und Anarchisten. Die andere Arbeiterbewegung vor Hainfeld. Die Radikale Arbeiter-Partei Österreichs (1880–1884)*, Österreichische Texte zur Gesellschaftskritik, Bd. 39, Wien: Verlag für Sozialkritik 1988.
- Svoboda, Ladislav. *Uzavíráme kolektivní smlouvu*, Knižnice Odboráře, s. 82, Praha: Práce 1956.
- ŠINDELÁŘ, Bedřich. Přehled dějin dělnického hnutí na Moravě do hainfeldského sjezdu, *Časopis Matice Moravské* 73, 1954, s. 3–25.
- ŠOLLE, Zdeněk. *Dělnické stávky v Čechách v druhé polovině XIX. století*, Praha: ČSAV 1960.
- ŠOLLE, Zdeněk. *Josef Boleslav Pecka*, Praha: Melantrich 1987.
- ŠUBRT, Bořivoj. *Kolektivní vyjednávání, smlouvy a právo stávky*, Praha: Práce 1991.
- ŠUBRT, Bořivoj. *Odbory, zaměstnavatelé a právo*, Karviná: Paris 1995.
- ŠULC, Jaroslav. *Prekariát a sociální dialog*, Praha: ČMKOS 2020.
- ŠULC, Jaroslav. *Stávka v Baťově továrně? – v tisku*.
- ŠULC, Zdislav. *Dokumenty k hospodářské politice v Československu z let 1963–1969*, Praha: Vysoká škola ekonomická, Národohospodářská fakulta, 1998.
- ŠUMBEROVÁ, Ludmila. *Antonín Zápotocký 1884–1957*, Praha: Práce 1984.
- ŠVÁBOVÁ, Růžena. *Zařízení pro děti zaměstnaných žen. Příručka pro funkcionáře závodních výborů a pro zaměstnance jeslí, mateřských škol, družin mládeže a školních jídelen*, Praha: Práce – vydavatelstvo ROH, 1956.
- UNGERSBÖCK, Gerhard. Vom „freien“ Vertrag zum Kollektivvertrag, in: STOURZH, Gerald – GARDNER, Margarete (ed.). *Historische Wurzeln der Sozialpartnerschaft*, (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, Bd. 12/13), Wien: Verlag für Geschichte und Politik 1986.
- VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel – TAUCHEN, Jaromír a kol. *Vývoj soukromého práva na území českých zemí*, d. 2, Brno: Masarykova univerzita 2012.
- VOJTA, František. *O pracovním řádu pro zaměstnance a některých pracovních poměrech*. In: <https://zlin.estranky.cz/clanky/batuv-system--batismus-/pracovni-rad-zamestnancu--pomery-v-batove-tovarne.html>.
- VOLF, Miloslav. *Naše dělnické hnutí v minulosti*, Praha: Práce 1947.
- VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan. *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967–květen 1968)*; Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1999.
- VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965–1969*, Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 2010.
- VRBOVÁ, Pavla. *Hlavní otázky vzniku a vývoje českého strojírenství do roku 1918*, Praha 1959, 241–244.
- VRBOVÁ, Pavla. Ke vzniku a charakteru tak zvaných dělnických besed v šedesátých letech 19. století v Praze, *Československý časopis historický* 5, 1957, č. 1, s. 114–135.
- WEGS, Robert J. *Die österreichische Kriegswirtschaft 1914–1918*, Wien: Schendl 1979.
- ZÁMEČNÍK, Stanislav. *ÚRO a české Květnové povstání v roce 1945*, v: *Odbory a naše revoluce. Sborník studií*, Praha: Práce 1968.
- Závěry z krizového vývoje v ROH mezi VI. a VIII. všeodborovým sjezdem*, Praha 1972.

Tento materiál byl zpracován v rámci projektu „Sociální dialog a Společnost 4.0“, Reg. číslo CZ.03.1.52/0.0/0.0/18_094/0010266, který je financován z prostředků ESF prostřednictvím Operačního programu Zaměstnanost a státního rozpočtu ČR.

HISTORIE, ODBORY A SPOLEČNOST

Cesta k lepší budoucnosti

Kolektiv autorů

Vydala: Českomoravská konfederace odborových svazů
nám. W. Churchilla 1800/2, 130 00 Praha 3

Design a tisk: ASTRON print, s. r. o.
Mladoboleslavská 1128, 197 00 Praha 9 – Kbely

1. vydání, Praha 2020

ISBN: 978-80-86809-24-3

Vytváření dělnictva jako významné sociální třídy souviselo především s industrializací, představuje její důsledek i předpoklad. V tomto procesu se z jednotlivých řemesel s vlastními sociálními sítěmi, tradicemi, zvyklostmi a předpisy, z městského nádenictva a chudých vrstev venkovského obyvatelstva začala formovat nová, specifická součást společnosti; vyznačovala se více méně totožným postavením ve výrobě i ve společnosti, stejnými, nakonec po generace opakovanými zkušenostmi a podobnými reakcemi na ně.

